

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник
у схемах і таблицях

Львів
2018

УДК 930.85+94 (477) (075.8)(0.034)
I-90

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 28 лютого 2018 року № 7)

Рецензенти:

К. К. Кондратюк, доктор історичних наук, професор (Львівський національний університету імені Івана Франка)

Д. Є. Забзалюк, кандидат історичних наук, доцент (Львівський державний університет внутрішніх справ)

I-90 **Історія та культура України: навчально-методичний посібник**
(у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів:
ПП «Арал», 2018. 480 с.

ISBN 978-617-511-259-5

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ із урахуванням чинних вимог до такого роду робіт, відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія та культура України» на основі теоретичного матеріалу навчального посібника «Історія та культура України» (2015). Текст викладений, в тому числі, у вигляді таблиць і схем, що значно спрощує здобувачам вищої освіти поглибити знання з історії та культури України; самобутності українського народу, його історії та культури; бачення історії України та сприйняття її культури, як невід'ємної складової світового історичного процесу та світової культурної спадщини.

Для здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться Історією та культурою України.

УДК 930.85+94 (477) (075.8)(0.034)

ISBN 978-617-511-259-5

© Бліхар В.С. та ін., 2018
© ПП «Арал», 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
Тема 1. СТАРОДАВНЯ ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	9
1.1. Формування людської цивілізації на території України. Періодизація первісного суспільства	9
1.2. Іраномовні племена на українських землях: кіммерійці, скіфи, сармати	11
1.3. Античні міста-держави Північного Причорномор'я	13
1.4. Давні слов'яни: етногенез, розселення, культура	15
Таблиці та схеми	20
Семінарське заняття	29
Рекомендована література	30
Питання для самоконтролю	32
Тема 2. КИЇВСЬКА РУСЬ. ГАЛИЦЬО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА	33
2.1. Становлення Київської держави: політика перших князів	33
2.2. Прийняття християнства. Піднесення Київської Русі	36
2.3. Державний устрій і соціально-економічний розвиток	39
2.4. Політична роздробленість Київської Русі. Галицько-Волинська держава	41
2.5. Культура	43
Таблиці та схеми	49
Семінарське заняття	61
Рекомендована література	62
Питання для самоконтролю	63
Тема 3. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	65
3.1. Інкорпорація українських земель до складу Великого князівства Литовського	65
3.2. Від Литовсько-Руської до Польсько-Литовської держави	66
3.3. Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ	68
3.4. Культура ренесансу на українських землях	69
Таблиці та схеми	74
Семінарське заняття	88
Рекомендована література	89
Питання для самоконтролю	91
Тема 4. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА ПІД ПРОВОДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (1648–1657 рр.). «РУЇНА»	92
4.1. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького: причини, перебіг, наслідки	92
4.2. Розбудова козацької держави. Зовнішня політика Б. Хмельницького	95

4.3. Гетьманщина в період «Руїни».....	98
Таблиці та схеми	101
Семінарське заняття.....	112
Рекомендована література.....	113
Питання для самоконтролю	114
Тема 5. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НАПРИКІНЦІ XVII–XVIII ст.....	115
5.1. Гетьманування Івана Мазепи.....	115
5.2. Обмеження та ліквідація автономії Гетьманщини. Зруйнування Запорізької Січі	117
5.3. Гайдамацький рух. Коліївщина	118
5.4. Українська культура доби козацького бароко.....	120
Таблиці та схеми	123
Семінарське заняття.....	133
Рекомендована література.....	134
Питання для самоконтролю	136
Тема 6. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ У XIX ст.....	137
6.1. Українські землі у складі Російської імперії: адміністративний поділ та політичний розвиток	137
6.2. Приєднання західноукраїнських земель до складу монархії Габсбургів.....	139
6.3. Українське національне відродження	141
Таблиці та схеми	145
Семінарське заняття.....	157
Рекомендована література.....	158
Питання для самоконтролю:	159
Тема 7. УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ XX ст.....	161
7.1. Українські землі у складі Російської імперії на початку XX ст.....	161
7.2. Західноукраїнські землі на початку XX ст.	163
7.3. Україна в Першій світовій війні	165
7.4. Розвиток культури	167
Таблиці та схеми	170
Семінарське заняття.....	177
Рекомендована література.....	178
Питання для самоконтролю	179
Тема 8. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр.....	180
8.1. Утворення Української Народної Республіки. Боротьба українського народу проти російсько-більшовицької агресії... ..	180
8.2. Українська держава гетьмана П. Скоропадського.....	183
8.3. Директорія Української Народної Республіки.....	185
8.4. Західноукраїнська Народна Республіка	187
8.5. Культура України 1917–1921 рр.....	190

Таблиці та схеми	194
Семінарське заняття	208
Рекомендована література	209
Питання для самоконтролю:	210
Тема 9. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	211
9.1. Україна в умовах більшовицького тоталітарного режиму (1921–1939 рр.).....	211
9.2. Західноукраїнські землі між двома світовими війнами.....	213
9.3. Особливості української культури міжвоєнного періоду	216
Таблиці та схеми	219
Семінарське заняття.....	228
Рекомендована література	229
Питання для самоконтролю	231
Тема 10. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 рр.).....	232
10.1. Початок Другої світової війни. Німецько-радянський альянс і приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР.....	232
10.2. Напад нацистської Німеччини на СРСР та окупація України. Акт відновлення Української держави	234
10.3. Нацистський окупаційний режим і рух Опору в Україні.....	235
10.4. Визволення України. Наслідки війни для України.....	237
10.5. Культура України періоду Другої світової війни	239
Таблиці та схеми	241
Семінарське заняття.....	248
Рекомендована література.....	248
Питання для самоконтролю:	250
Тема 11. ПІСЛЯВОЄННА ВІДБУДОВА ТА РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (1945–1964 рр.).....	251
11.1. Повоєнний сталінський режим та відбудова народного господарства	251
11.2. Радянізація Західної України.....	253
11.3. Україна в умовах «хрущовської відлиги» (1953–1964 рр.).....	254
11.4. Культура України	256
Таблиці та схеми	259
Семінарське заняття.....	263
Рекомендована література	264
Питання для самоконтролю	265
Тема 12. УКРАЇНА У ПЕРІОД КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ПЕРЕБУДОВИ.....	266
12.1. Епоха «розвинутого соціалізму»	266
12.2. Дисидентський рух	268

12.3. Перебудова в СРСР	270
12.4. Розвиток культури	272
Таблиці та схеми	275
Семінарське заняття	278
Рекомендована література	278
Питання для самоконтролю	280
Тема 13. УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	281
13.1. Проголошення незалежності України.....	281
13.2. Здобутки та проблеми розбудови Української держави (1991–2013 рр.).....	282
13.3. Революція Гідності	284
13.4. Культура України на зламі ХХ–ХХІ ст.	287
Таблиці та схеми	290
Семінарське заняття	296
Рекомендована література:	297
Питання для самоконтролю	298
ХРОНОЛОГІЯ ОСНОВНИХ ПОДІЙ	299
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	324
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	383

ПЕРЕДМОВА

Вивчення минулого українського народу займає важливе місце у підготовці молодих спеціалістів у системі національної освіти. Для майбутніх українських правоохоронців знання історії та культури України сприяє розвитку їх загальноосвітнього і професійного рівня.

Викладання навчальної дисципліни «Історія та культура України» є суттєвим кроком у підвищенні освіченості здобувачів вищої освіти навчальних закладів системи МВС України. Знання найдавніших досягнень світової й вітчизняної історії та культури допоможуть у формуванні їх гуманістичного світогляду та сприятимуть розумінню сучасного демократичного і правового життя, а також готовності до інтелектуальної праці у формуванні незалежної держави.

У навчально-методичному посібнику «Історія та культура України (у схемах і таблицях)» висвітлюється історико-культурний розвиток України у контексті світових процесів. Їхнє засвоєння передбачає осмислення майбутніми поліцейськими основних етапів державотворення й культурного розвитку в Україні та зіставлення подій історичного процесу в контексті світової історії.

Зручність схем у процесі опрацювання навчального матеріалу зумовлена тим, що вони в лаконічному, певним чином спрощеному вигляді дозволяють репрезентувати основну думку, ідею за допомогою умовних елементів. Основні переваги структурно-логічних схем полягають у тому, що вони: створюють цілісну картину матеріалу, що вивчається, за допомогою наочно-образної систематизації, заснованої на асоціативних і логічних зв'язках понять, суджень, висновків; забезпечують концентрацію уваги та осмислене засвоєння необхідного змісту матеріалу; демонструють зміст теми при оптимальному смисловому й інформаційному навантаженні: інформація представлена в зручному для сприйняття вигляді, логіка подачі інформації не дає двозначної інтерпретації; допомагають відновлювати цілісну картину із смислових фрагментів; ураховують образ мислення сучасної людини, яка надає перевагу нетекстовій, наочно-образній інформації, і сприяють формуванню

культури наукового пізнання, основою якої є вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; сприяють розвитку критичного мислення, формуванню навичок аналізу та синтезу, класифікації та узагальнення.

Особливістю навчального посібника є те, що в ньому використовуються структурно-логічні схеми та таблиці, в яких враховано новітні документи і літературу, нові підходи до ряду дискусійних проблем з навчального курсу історії та культури України, що буде сприяти ефективному повторюванню та якісному засвоєнню запропонованих матеріалів.

У навчальному посібнику у формі схем розкрито основні питання, рекомендовані навчальною програмою, до кожної теми подано індивідуальні освітньо-дослідні завдання, питання для самоконтролю, основні ключові терміни та поняття, література для опрацювання. В кінці посібника подано тестові завдання, хронологічну таблицю, словник основних термінів.

Тема 1

СТАРОДАВНЯ ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1.1. Формування людської цивілізації на території України. Періодизація первісного суспільства

1.2. Іраномовні племена на українських землях: кіммерійці, скіфи, сармати

1.3. Античні міста-держави Північного Причорномор'я

1.4. Давні слов'яни: етногенез, розселення, культура

1.1. Формування людської цивілізації на території України. Періодизація первісного суспільства

*Первинною суспільно-економічною формацією в історії людства була первіснообщинна, яка характеризувалася загальною власністю на засоби виробництва, колективною працею і колективним споживанням. Суть її полягала в колективному виробництві та споживанні, а також у колективній власності на природні ресурси й знаряддя праці. Протягом тривалого часу свого існування первіснообщинна формація пройшла кілька стадій (епох) розвитку, які вирізнялись характером продуктивних сил і виробничих відносин. Чітко визначаються дві стадії – привласнюючого та відтворюючого господарства. Основними соціально-економічними осередками їхніх соціальних структур були відповідно *первісна община і рід*.*

У межах первіснообщинної формації мали місце *два великих суспільних поділи праці. Виділенням пастуших племен. Виникненням металургії як самостійної галузі виробництва.*

Відповідно до провідної ролі жінки й чоловіка в суспільстві родовий лад набирав форм **матріархату** або **патріархату**. Первіснообщинний лад у межах території нинішньої України співвідноситься з такими археологічними періодами:

Палеоліт (давній кам'яний вік) – 1 млн років до 13 тис. р. до н. е.;

Мезоліт (середній кам'яний вік) – 13 – 6–7 тис. років до н. е.;

Неоліт (новий кам'яний вік) – 6–4 тис. років до н. е.;

Енеоліт (мідно-кам'яний вік) – 4–3 тис. років до н. е.;

Бронзовий вік – кін. 3-го тис. – поч. 1-го тис. до н. е.

Залізний вік – від 1 тис. років до н. е.

Палеоліт (давній кам'яний вік) – від появи людини до 13 тис. років до н.е. На території України найдавніша людина з'явилася в палеоліті близько 1 млн років тому. Це доведено розкопками поселення біля с. Королеве на Закарпатті. Найвідомішими стоянками епохи палеоліту є Лука-Врублівецька (Подністров'я), Заскельне (Крим), Антонівка (Донбас). Первісні люди в цей час користувалися примітивними знаряддями праці з дерева і каменю (загострені палиці, рубила, скребла, гостроконечники), займалися збиральництвом і полюванням. У пошуках їжі часто переходили з місця на місце, їх колективи не були сталими (первісне людське стадо). Жили в печерах або житлах – наметах, зроблених з дерева та кісток мамонта. Близько 35–40 тис. років тому з'являється людина сучасного типу, названа людиною розумною. Первісне людське стадо змінюється родовою общиною. Спорідненість у роді визначалася за материнською лінією в силу домінування жінки у суспільному, економічному житті людського колективу (матріархат). Окремі роди об'єднувалися в племена. Виникають релігія, мистецтво (наскальні розписи, різьбярство, скульптура з глини).

Мезоліт (середній кам'яний вік) – від 13 тис. років до н.е. до 7–6 тис. років до н.е. З'являються нові знаряддя праці: кам'яні сокири і тесла; шила, голки, наконечники списів з кісток і рогів тварин. Було винайдено лук і стріли; мисливство стає провідною галуззю господарства, розпочалось приручення тварин (собака стала першою прирученою твариною). Розвивається рибальство. Ширше використовується вогонь. Формується племінна організація;

Неоліт (новий кам'яний вік) – 6–4 тис. років до н.е. Саме в цей час людина переходить від споживацького господарства до відтворюючого (землеробство і скотарство). Історики називають цей перехід «неолітичною революцією». Люди переходять до осілого способу життя, будують хати, займаються ткацтвом, плетінням сіток для лову риби, виготовляють досконаліші знаряддя праці з каменю (ножі, серпи, зернотерки) і кісток (гачки, гарпуни, мотики);

Енеоліт (мідно-кам'яний вік) – 4–3 тис. років до н.е. Люди опановують технології виробництва й обробки першого відомого людині металу – міді; вдосконалюються землеробство, скотарство;

з'являється гончарство (винайдено перший штучний матеріал – кераміку), винайдено колісний транспорт. Формуються великі племена, територіальні общини. Найбільш яскравою археологічною культурою доби енеоліту на території України є **трипільська культура**, відкрита наприкінці XIX ст. В.В. Хвойкою поблизу с. Трипілля на Київщині (звідси її назва). Щодо характеристики економічного життя трипільців, то головним їхнім заняттям було хліборобство та скотарство. Трипільці жили великими селами по 600–700 осіб. Вони мешкали у довгих та вузьких спільних оселях, де кожна сім'я мала власну частину житла з окремою глинобитною піччю. Родовід вони вели по лінії батька. Орнамент на череп'яному посуді, що являв собою поєднання характерних плавних візерунків жовтого, чорного і білого кольору, свідчить про магічні ритуали та віру в надприродні сили. Трипільці користувалися дерев'яним плугом, завдяки чому землеробство стало більш надійним способом добування їжі, ніж мисливство. Відомо, що вони застосовували й перші метали – мідь.

Бронзовий вік – кінець 3-го – початок 1-го тисячоліття до н.е. У цей період поширюються вироби з бронзи – першого штучно створеного людиною металевого сплаву міді з кольоровими металами (оловом). Основними галузями господарства залишаються землеробство (лісостеп) і скотарство (степ). Подальшого розвитку набувають ремесла, відбувається другий суспільний поділ праці – відокремлення ремесла від землеробства. Відбувається перехід до батьківської (патріархальної) общини; зростає майнова і соціальна нерівність (особливо у скотарів). З'являється таке явище, як кочівництво.

Ранній залізний вік – від рубежу 2–1 тисячоліття до н.е. і до початку середньовіччя – V ст. н.е. Цей період характеризується появою залізних знарядь праці. Перехід до залізного віку ознаменувався зростанням соціальної нерівності і формуванням ранньодержавних утворень.

1.2. Граномовні племена на українських землях: кіммерійці, скіфи, сармати

Наприкінці II – на початку I тис. до н. е. у степах Північного Причорномор'я розселилися кіммерійці – найдавніший народ, назву якого донесли до нас писемні джерела, зокрема «Одісея» Гомера. Етнічність кіммерійців остаточно не з'ясована. Є певні підстави

стверджувати, що вони належали до однієї з груп іраномовного населення. Провідною галуззю їхнього господарства було кочове скотарство, дуже висока ефективність якого давала змогу створювати значний додатковий продукт. Без цього не могли б існувати військові кінні загони згаданого народу, котрі здійснювали далекі грабіжницькі походи аж у Передню Азію. Кіммерійці першими на території України освоїли технологію залізного виробництва із болотяних руд, а також металообробку, яка дозволила кардинально поліпшити озброєння кінних дружин.

Військово-політичне об'єднання кіммерійців проіснувало до VII ст. до н. е. і розпалося під натиском скіфських племен. Згодом кіммерійці, ймовірно, розчинилися в скіфському суспільстві.

*У середині VII ст. до н. е. у південноукраїнських степах з'явилися іраномовні племена **скіфів**, витіснивши звідси, а частково, асимілювавши кімерійців. До меж Скіфії увійшла також лісостепова зона України. Давньогрецький історик Геродот у своїй «Історії» навів загальну картину розселення народів Скіфії та її сусідів. У пониззі Південного Бугу жили **калліпіді** («прекраснокінні»), вище їх – **алазони**, далі на північ, між Дніпром і Дністром – **скіфи-орачі**. Всі ці три групи племен займалися землеробством (за Геродотом, скіфи-орачі вирощували зерно на продаж грецьким колоніям). Степовими просторами Лівобережжя й Правобережжя Дніпра володіли **скіфи-кочівники** й **царські скіфи**. На схід від Дніпра, в Лісостепу, мешкали **скіфи-землероби**.*

Археологічними старожитностями, що лишилися від названих народів, є скіфські кургани. VII–V ст. до н. е. (південні райони України), пам'ятки підгірцівського типу (Київське Подніпров'я), величезні городища лісостепових племен на Київщині, Черкащині, Полтавщині. Верховна влада в Скіфії належала царям і заможній племінній верхівці; столиця знаходилася на Нижньому Дніпрі (поблизу сучасного м. Кам'янка Дніпровська).

Скіфи створили високу матеріальну культуру. Вона увібрала в себе досягнення місцевих племен, передових цивілізацій Сходу, Кавказу і особливо Греції, а пізніше – і Риму. В свою чергу, Скіфія справляла істотний вплив на економіку, суспільний устрій, матеріальну культуру, ідеологію землеробського населення лісостепової України. А проте, як ми вже наголошували, тривала експлуатація з боку кочовиків врешті-решт виснажила господарські ресурси лісостепу, і це стало однією з головних причин загибелі Скіфії.

У III ст. до н. е. в Північне Причорномор'я зі сходу почали проникати іраномовні сарматські племена. У II ст. до н. е. вони зайняли межиріччя Дону й Дніпра, на рубежі нової ери – Дніпра і Дністра. Частина сарматів зайшла у лісостепове Правобережжя, на територію місцевих землеробських племен, у тому числі слов'янських.

Із сарматами пов'язаний великий період в історії України. Протягом шести століть вони панували в степах Північного Причорномор'я. Давні автори відзначали спорідненість сарматів і скіфів, мова яких належала до північно-східної групи іранських мов.

Економічні й культурні зв'язки з грецькими та римськими містами Північного Причорномор'я сприяли поглибленню процесу формування у сарматів станово-класового суспільства, посиленню племінної знаті. Проникнення їх у причорноморські міста і навіть входження в правлячі династії Боспорського царства призвело до сарматизації античної культури.

1.3. Античні міста-держави Північного Причорномор'я

Помітну роль в історії України відіграли античні міста-держави Північного Причорномор'я. Як органічна частина античної цивілізації, вони жили і розвивались у тісній взаємодії з місцевим причорноморським населенням. Останнє, впродовж цілого тисячоліття відчувало на собі вплив високої античної культури, що знайшло свій вияв у прискоренні його соціально-економічного та культурного розвитку.

Заселення *греками* Північного Причорномор'я відбувалося в умовах формування рабовласницького ладу і відносного перенаселення в Греції. Колонії засновувалися, як правило, організовано. Їхали сюди в основному безземельні селяни, ремісники, торговці. Уже в перші століття колонізаційних процесів (VII–VI ст. до н. е.) визначилися грецькі центри, особливо активні у заснуванні колоній.

У процесі античної колонізації у Північному Причорномор'ї утворилися *чотири основних осередки. Перший – це побережжя Дніпро-Бузького та Березанського лиманів.* У другій половині VII ст. до н. е. греки заснували на о. Березань (тоді півострів) поселення Борисфеніду. У першій половині VI ст. до н. е. на правому березі Бузького лиману, неподалік від місця впадіння його в Дніпровсь-

кий лиман (поблизу сучасного с. Парутіно Очаківського району Миколаївської області), вихідці з Мілета заклали Ольвію – згодом одне з трьох найбільших давньогрецьких міст Північного Причорномор'я. Її зручне географічне положення сприяло налагодженню тісних торговельних зв'язків із землеробами Лісостепу та кочовиками Степу.

Другий центр античної цивілізації Півдня України склався в районі Дністровського лиману, де розташовувалися міста Ніконій (поблизу сучасного с. Роксолани Одеської області) і Тіра – на західному березі Дністровського лиману, в північній частині нинішнього Білгород-Дністровського (за середньовіччя тут була зведена фортеця).

Третій центр сформувався в Південно-Західному Криму. Головне місто тут – Херсонес Таврійський (на західній околиці нинішнього Севастополя). Заснували його у 4224 – 21 рр. до н. е. Протягом усієї античної історії Херсонес був великим економічним, політичним, культурним центром, що справляв помітний вплив на розвиток місцевого тавро-скіфського населення. Крім Херсонеса, в цьому районі Криму розташовувалось також місто Керкінітіда (сучасна Євпаторія).

Четвертий центр античної культури в Північному Причорномор'ї виник на Керченському й Таманському півостровах. Тут були побудовані міста Пантікапей (нинішня Керч), Феодосія, Фанагорія (поблизу сучасної станиці Сінна на Таманському півострові), Гермонаса (нині станиця Таманська), Горгіппія (тепер Анапа). Всі вони засновані переважно в VI ст. до н. е. вихідцями з іонійських міст. У V ст. до н. е. ці міста об'єдналися в Боспорську державу, до складу якої увійшли й місцеві племена.

За формою політичного устрою та адміністративно-територіальною структурою античні міста-держави Південної України були тотожними з грецькими полісами і являли собою (за винятком Боспору) рабовласницькі демократичні республіки. Політичним, економічним і культурним центром держави було місто, навколо якого знаходилась хора (сільськогосподарська округа).

Протягом усієї своєї історії міста-держави Північного Причорномор'я підтримували тісні культурні, економічні й політичні контакти з Грецією та Римом. Залежність від метрополії спричинювала суперечності, які деколи переростали в справжні військові конфлікти.

1.4. Давні слов'яни: етногенез, розселення, культура

Слов'яни є автохтонним (корінним) населенням Європи індоєвропейського походження. Індоевропейці, широко розселившись у Європі й Азії, дали початок багатьом народам, зокрема й слов'янам. Слов'яни як окрема етнічна спільність сформувалися на початку нашої ери. Окремі учені ототожнюють слов'ян із венетами. Про слов'ян, що проживають на Дніпрі, на Віслі та Дунаї, знали вже давньогрецькі й римські письменники-історики (від VII ст. до н. е.) – Гезіод, Геродот, Софокл, Пліній, Тацит, Птоломей.

Етногенез (від грецького «етнос» – плем'я, народ, «генезіс» – походження, виникнення) – процес формування народності. Відомо, що український народ походить від східної групи слов'ян. Історики, етнографи, археологи, мовознавці, що вивчали процес формування слов'янської народності, виявили факти, які підтверджують безперервність культурного розвитку праукраїнців від часів трипільської культури. Тобто деякі племена предків українців жили на теренах сучасної України з часів енеоліту й частково вціліли всупереч численним вторгненням войовничих кочовиків. Етногенез слов'ян проходив у формі змішування і злиття споріднених, сусідніх автохтонних (місцевих) племен і з включенням у цей процес мігрантів – переселенців.

Більшість дослідників визнають за прабатьківщину слов'ян територію між середнім Дніпром, Прип'яттю, Карпатами і Вислою. Отже, до праслов'янських зазвичай відносять більшість археологічних культур, які сформувалися між Дністром, Одером, Прип'яттю і Північним Причорномор'ям від часів енеоліту. Це дає можливість зрозуміти, завдяки чому всередині I тис. н. е., напередодні утворення першої східнослов'янської держави – Київської Русі, на українських землях вже мешкав народ з давніми традиціями, віруваннями, звичаями, з високим рівнем розвитку матеріальної культури.

На рубежі нової ери слов'яни сформувалися як самостійна етнічна спільнота. Вони розселилися на території від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, від річки Прут, Карпатських гір, річки Західний Буг на заході до річки Дон і верхів'я річки Волги на сході. Перші письмові згадки про слов'ян містяться у творах римських авторів I–II ст. н. е. Плінія Старшого, Тацита, Птолемея, які називають їх венетами. У середині I тис. н. е. почалося розселення слов'ян на північний схід, південь і південний захід.

Загальнослов'янська спільнота розпалася на три гілки: східну, західну (майбутні поляки, чехи, словаки, лужицькі серби) і південну (майбутні серби, хорвати, словенці, болгары, боснійці, македонці, чорногорці). Східна гілка слов'ян у свою чергу поділилась на три частини: південно-західну, західну і північно-східну – відповідно, майбутні українці, білоруси й росіяни. На сьогодні слов'яни є найчисленнішою групою споріднених за походженням народів Європи.

Анти вперше з'являються на історичній арені під час наступу тюрксько-монгольського племені гунів на Європу. Анти заселяли всю нинішню етнографічну територію українського народу і заснували союз племен. Про це свідчать також археологічні дослідження. Займалися вони землеробством, скотарством і торгівлею, залишаючись у межах північного лісостепу. За інформацією Прокопія Кесарійського, ними не управляє хтось один, а народне віче – зібрання, і всі справи вирішуються спільно. Якщо говорити про культуру, типову для антив, то її вперше відкрито в могильниках біля с. Зарубинці на Київщині і звідси названо зарубинецькою (II ст. до н. е. – II ст. н. е.). Продовженням її була відкрита біля с. Черняхів черняхівська культура, яку археологи датують II–V ст. н. е., що постанала як синтез попередніх культур. Політичне об'єднання антив проіснувало три століття (від кінця III до початку VII ст.) і «впало» під навалом аварів.

Східні слов'яни ніколи не будували житла там, де колись був шлях, чи там, де знайдено останки людини, де людина була поранена звіром чи ворогом. Характерними для всіх слов'янських жител є те, що вони заглиблювались у землю на 30–80 см, а іноді до того, доки не траплялися тверді материкові основи. Потім робилися зруби з дерева, дахи вкривали деревом або соломомою. У такому житлі взимку було затишно, а влітку – прохолодно. обов'язковим атрибутом слов'янської будівлі була піч, яку складали з каменю або глиняних блоків. Хата мала сіни, дві кімнати. Загалом вони нагадують житло селян в Україні кін. XIX – поч. XX ст.

Посуд слов'ян доби середньовіччя був не лише глиняний, але й дерев'яний. Дерев'яні миски, чарки, ступи, відра, діжки, а також берестяні вироби, безумовно, були в широкому вжитку, але, на жаль, не збереглися. Існувало кілька типів керамічного посуду, виготовленого на гончарному крузі: різні горщики, миски, сковорідки, кухлі, які ставили в піч з невисоким склепінням. Це відрізняє

посуд наших предків від начиння інших народів, які користувалися котлом, підвішеним над вогнищем.

Сучасна наука має обмаль даних щодо характеристики одягу східних слов'ян, оскільки в перший період серед них панував обряд спалення небіжчиків. Можна припустити, що основні риси костюма були близькими до селянського одягу доби Київської Русі, для реконструкції якого використовували металеві деталі, що збереглися (фібули, пряжки, бляшки) та зображення на фресках. Люди на них зображені в сорочках з вишитими маніжками, довгими рукавами, в гостроносих постолох. На думку етнографів, такі елементи традиційного одягу, як тунікоподібна сорочка, одяг типу плахти, набірні пояси, прості ювелірні прикраси, постолои, сягають ще більш віддалених часів. Такого типу одяг був поширений і серед інших народів Європи. З VIII ст. у слов'янських племен спостерігається деяке піднесення ремесла. Відбувається відокремлення металургії від ковальської справи, виникають невеликі виробничі центри. Широко використовувались вироби з кольорових металів. Більшість предметів з бронзи – це прикраси і деталі одягу. Бронзу використовували також для виготовлення проколок, голок, пінцетів, хірургічних ножів. Такі види ремесел, як гончарство, прядіння, ткацтво, обробка шкіри, каменю, дерева, за умов натурального способу життя залишалися здебільшого в межах родинного промислу, задовольняючи в основному потреби сім'ї. Головною галуззю економіки було сільське господарство. Серед злаків – це пшениця різних видів, ячмінь, просо, овес, жито; бобові – горох, сочевиця; технічні культури – коноплі, чина. Переважала двопільна система землеробства. Розвинуте товарне виробництво хліба здійснювалося вже не лише задля обміну на продукти іншої праці. Хліб продавався за гроші, спочатку римські, а потім візантійські. Розвиток скотарства підтверджують знахідки кісток домашніх тварин, серед яких переважають кістки великої рогатої худоби. Однак черняхівці розводили свиней, кіз, овець, а також коней. Кісток диких тварин виявлено зовсім мало, що засвідчує незначну роль полювання в господарстві.

Релігія та язичницькі вірування слов'янських племен.

У розвитку мистецтва, науки та моралі слов'ян значну роль виконувала релігія. В основі світогляду східних слов'ян лежить язичництво – обожнювання природи сил, сприйняття природного та людського світу як єдиного цілого.

Все життя слов'ян пронизувала віра у втручання надприродних сил, залежність людей від богів і духів.

На найвищому ієрархічному щаблі розташовано основні теософічні елементи Всесвіту – земля, вода, вогонь. У міфології – це найвищі боги дохристиянського язичницького пантеону, прадавні боги наших предків.

Род (Рід) є одним з найважливіших верховних богів, що брав участь у творенні Всесвіту: згідно з віруванням древніх слов'ян, саме він посилає з небес на землю душі людей, коли народжуються діти. Саме язичники вважали Рода творцем нового життя на Землі, продовжувачем життя і творцем світу. *Дажбог* (Даждьбог) – бог сонця, податель добра і багатства, божество достатку та врожаю, опікун громади й народу. *Ярило* – у міфології східних слов'ян бог сонця – кохання та весняної плодючості. *Велес* – бог торгівлі, музики, мистецтва, поезії та підземного світу. Він є опікуном худоби та асоціюється з багатством та магічними силами світу духів. *Перун* – у старослов'янській міфології бог грому і блискавки, повелитель дощу, творець земних урожаїв та покровитель хліборобства. Також він бог-воїн, справедливий і суворий месник, покровитель війська та коваль багатства. *Стрибог* – бог вітру, бурі, вихолі, хуртовини. *Мокош* (Мокоша) – жіноче божество у київському пантеоні, спорудженому до прийняття християнства князем Володимиром: її фігура стояла на вершині пагорба поряд із Перуном. *Симаргл* – єдине зооморфне божество язичницького пантеону. Це священний крилатий пес, можливо, іранського походження. Симаргл є божеством нижчого порядку, який пов'язаний з господарськими функціями, функціями родючості. *Рожаниці* – давньоукраїнські першобогині родючості, небесні «господині світу», покровительки роду, сім'ї, домашнього вогнища. *Лада* (Леда, Рада, Рода) – богиня кохання й шлюбу, мати богів, старша Рожаниця, богиня світової гармонії, покровителька пологів, жінок, дітей, шлюбу, любові, жіночих справ, врожаю, родючості. *Лада* – богиня життя, весни, родючості, народження, жита-зерна, яка витворює і воскрешає відмерлу на зиму природу, робить землю плодючою. Лада символізує світову любов, що є основою життя на землі. *Дана*, на думку М. Костомарова, – богиня води в слов'янській міфології, покровителька річок, струмків і водойм.

Відмінною рисою слов'янського язичництва є недостатньо виражений антропоморфізм богів: вони мало схожі на людину,

нагадують зазвичай фантастичних істот. Скульптурні зображення божеств виконувалися найчастіше з дерева, рідко з каменю.

Капище – це первісно статуя божества. Старослов'янське *капъ* означає «видиво», «привид», «образ». Пізніше ця назва поширилася і на майданчик, де стояла статуя. Капища, як правило, знаходилися на горах чи земляних насипах. Місце перед статуями, де приносилися жертви, називається *требище* (жертovníк). Біля нього розташовувалися волхви, богомольці, учасники ритуалу, хор.

Идол – слово грецького походження, що первісно означало «зображення», «образ», «подобу», тобто статую бога. З християнізацією народу його значення набуло негативного відтінку, а з часом і переносного значення. Моління давніх слов'ян відбувалося найчастіше у священних гаях, біля цілющих джерел і обожнюваних дерев. У цих місцях заборонялося рубати дерева, рвати квіти, ловити пташок, адже ці ліси й гаї вважалися житлом богів.

Волхви – давньоукраїнські жерці, служителі язичницького релігійного культу. Носії стародавньої української культури й духовності, народної медицини, знань з астрономії, математики, географії, будівництва тощо. Володіли, зазвичай, багатьма мовами, сприяли розвитку торгівлі, ремесел, налагодженню дипломатичних стосунків давніх українців із сусідніми народами. Вони є творцями стародавнього українського письма, кількох давньоукраїнських докирилівських абеток (трипільська, «Іванове письмо», «буквиця» та ін.), автори Велесової книги, Аскольдового літопису.

Усна поезія у наших предків завжди була популярною, невід'ємною частиною духовного життя. У ній відображені труднощі боротьби з силами стихії, людські погляди на світ, горе і радість. З широкого загалу походили співці й музиканти, майстри різних видів прикладного мистецтва, оповідачі билин, різних переказів, казок, загадок тощо.

Таблиці та схеми

Питання 1.1

АРХЕОЛОГІЧНА ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Епоха	Досягнення	Пам'ятки культури
Спільна пам'ятка для всіх періодів кам'яного віку – Кам'яна Могила біля с. Терпіння Мелітопольського р-ну Запорізької обл.		
Ранній палеоліт 1 млн – 100 тис. років тому Архантроп	Дородова громада; збиральництво, полювання; використання вогню (без вміння його добувати); кам'яне та кремінне ручні рубила	смт Королеве Виноградівського р-ну, с. Рокосів Хустського р-ну Закарпатської обл.; с. Лука-Врублівецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. (заполене Дністровським водосховищем); м. Амвросіївка Донецької обл.
Середній палеоліт 100–40 тис. років тому Неандерталець	Дородова громада; виникнення кам'яних гостроко-нечників, вдосконалення скребел; добування вогню; заселення печер, будівництво штучних жител	смт Королеве Виноградівського р-ну Закарпатської обл.; м. Радомишль Житомирської обл.; печера Киїк-Коба поблизу м. Білогірськ у Криму
Пізній палеоліт 40–10 тис. років тому Кроманьйонець	Родова організація суспільства; екзогамія; матриархат; загінне полювання на диких коней, бізонів, північних оленів, мамонтів; кістяні та рогові знаряддя (гарпуни, наконечники списів, шевські голки); релігійні вірування (тотемізм, анімізм, магія); мистецтво (браслети з бивня мамонта, жіночі статуетки, музика, обрядові танці)	м. Радомишль Житомирської обл.; м. Амвросіївка Донецької обл.; с. Мізин Коропського р-ну Чернігівської обл.
Мезоліт X–VI тис. до н. е.	Родоплемінний лад; мисливство як провідна галузь господарства; через відступ льодовика – зникнення великих холодолюбних тварин, зокрема мамонтів, і поява фауни голоцену (косулі, зайці тощо); винайдення лука та стріл; одомашнення собаки; мікролітичні (Південь) та макролітичні (Північ) знаряддя праці	с. Нобель Зарічненського р-ну Рівненської обл.; с. Волоське Дніпропетровського р-ну Дніпропетровської обл.; печери Мурзак-Коба та Фат'ма-Коба в Криму.

Неоліт VI–IV тис. до н. е.	Неолітична революція (одомашнення тварин; мотичне землеробство; кераміка; прядіння та ткацтво; шліфування та свердління; освоєння водних просторів за допомогою човнів-довбанок)	Археологічні культури: лінійно-стрічкова кераміка (Волинь та Поділля); буго-дністровська (межірччя середнього Дністра та Південного Бугу)
Енеоліт IV–III тис. до н. е.	Перший метал – мідь (три етапи його обробки: холодне кування, гаряче кування, ливарництво; останнє зумовило появу сплаву міді – бронзи); мідні знаряддя за переважання кам'яних і крем'яних; мотичне землеробство; тваринництво; одомашнення коня; мальована кераміка; великі глинобитні будинки; жіночі статуетки та зооморфна пластика	Археологічні культури: трипільська (Лісостепове Правобережжя, Подністров'я, пізніше – Волинь і Степове Причорномор'я); середньостогівська (Лісостеп і Степ межиріччя Дніпра та Дону)
Епоха бронзи XVIII–IX ст. до н. е.	Штучний метал (сплав міді, цинку тощо); орне землеробство	Археологічні культури: шнурової кераміки (XVIII–XV ст. до н. е.; Прикарпаття, Волинь, Подніпров'я); тшинецько-комарівська (XV–XII ст. до н. е., Прикарпаття, Волинь, Подніпров'я, Полісся); ноа (XII–IX ст. до н. е.; Подністров'я, Молдова, Румунія)
Ранньозалізний (IX ст. до н. е. – IV ст. н. е.) та Залізний (з IV ст. н. е.) віки		

Питання 1.2

ІРАНОМОВНІ ПЛЕМЕНА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Назва / час існування / найвідоміші представники	Писемні джерела	Особливості культури	Історичні події	Археологічні пам'ятки
Кіммерійці XI–VII ст. до н. е.	«Одіссея» Гомера (VIII ст. до н. е.);	Кочове скотарство, зокрема конярство;	Напади на держави Малої Азії: Урарту, Ассирію, Фригію, Лідію	Гробниця кіммерійського вождя поблизу

<p>Царі: Теушп, Тугдамме, Шандак- шатр</p>	<p>ассирійсь- кі та вави- лонські джерела (VIII–VII ст. до н. е.); «Історія» Геродота (V ст. до н. е.)</p>	<p>військова справа; геомет- ричний орнамент у мистецтві; курганні поховання</p>	<p>(VIII–VII ст. до н. е.); тиск на землеробське населення Українсько- го Лісостепу (чорнолі- ську культуру); громадянська війна (VII ст. до н. е.)</p>	<p>с. Білогра- дець (Болгарія); с. Зольне Сімферо- польського р-ну АР Крим</p>
<p>Скіфи</p> <p>VII ст. до н. е. – IV ст. н. е.</p> <p>Царі: Партатуа (Прототій), Мадій, Аріапф, Скілур, Палак, Атей</p>	<p>Ассирій- ські дже- рела (VII ст. до н. е.); «Історія» Геродота (V ст. до н. е.); «Геогра- фія» Стра- бона (I ст. до н. е. – I ст. н. е.)</p>	<p>Кочове скотарст- во (бойо- ві коні, м'ясо, молоко, сир- іпака, повсть для одягу та киби- ток); військова справа; «звіри- ний» стиль у мистецтві (золота пекто- раль з кургану Товста Могила, золотий гребінь з кургану Солоха, золотий головний убір скіфської цариці з кургану Чортом- лик)</p>	<p>Відносини з Ассирією: династичні зв'язки, спільні військові кам- панії проти мідійців (VII ст. до н. е.); участь у Мідійсько- лідійській війні (590– 585 рр. до н. е.); перемога у Скіфо- перській війні (514–512 рр. до н. е.: скіфи на чолі з царями Скопасісом та Іданфір- сом, у союзі з племе- нами гелонів, будинів і савроматів, перемогли Персію Дарія I з династії Ахе- менідів); політичний контроль скіфів над землеробсь- кими племенами Укра- їнського Лісостепу з метою отримання збіжжя для експорту до античних міст-держав Північного Причорно- мор'я; боротьба скіфського царя Атея та Філіппа II Македонського зі скіфами за вплив у Західному Причорно- мор'ї задля можливості торгівлі з материковою Грецією без посеред- ництва колоній Північного Причорно- мор'я</p>	<p>Кургани Солоха, Чортомлик, Гайманова Могила, Товста Могила</p>
<p>Держави скіфів: Царство Ішкуза (VII–VI ст. до н. е.; степи Прикубання й Північного Кавказу; знищене племенами массагетів); Велика Скіфія (VI–III ст. до н. е.; степи між Дунаєм і До- ном; знищена сарматами); Мала Скіфія (IV ст. до н. е. – IV ст. н. е.); Нижнє Подніпров'я, Нижнє Подунав'я, Крим, столиця – Неаполь Скіф- ський (поблизу сучасного м. Сімферополя АР Крим); знищена готами та гунами)</p>				

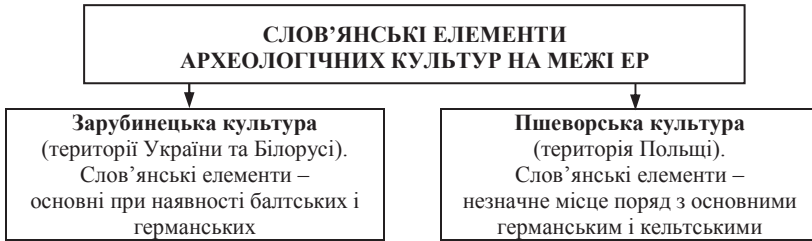
			(IV ст. до н. е.); поразки скіфів у Скіфо-херсонеських війнах (кінець III ст. до н. е. – I ст. н. е.)	
Сармати IV ст. до н. е. – IV ст. н. е. Царі: Сайтафарн, Медоссак, цариця Амага	«Історич- на бібліо- тека» Діодора Сицилій- ського (I ст. до н. е. – I ст. н. е.); Авеста (III ст. н. е.)	Кочове скотарст- во; війсь- кова справа (важкоо- зброєні вершни- ки ката- фракта- рії); поліхро- мний стиль у мистецтві	Участь у війську царя Боспора Мітрідата VI Євпатора під час Мітрідатових воєн проти Риму (I ст. до н. е.); напади на поселення слов'янської землероб- ської зарубинецької культури Середнього Подніпров'я (I ст. до н. е. – III ст. н. е.); напади на римську провінцію Мезію (I ст. до н. е. – I ст. н. е.); участь у Маркомансь- ких війнах проти Риму (II ст. н. е.); поразки від готів і гунів (IV ст. н. е.)	Молочансь- кий, Підго- роднянський могильники (Запорізька та Дніпро- петровська обл.)
Племена сарматів: аорси та алани (Нижній Дон, Степ України), сіраки (Прикубання), роксолани (степи між Доном і Дніпром), язиги (Паннонія)				

Питання 1.3

АНТИЧНІ ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Назва	Час виникнення	Місце існування
Борисфеніда (від давньогрецької назви р. Дніпро – «Борисфен»)	Друга половина VII ст. до н. е.	Півострів (нині острів) Березань
Ольвія (від давньогрецького «щаслива»)	Середина VI ст. до н. е.	Правий берег Південнобузького лиману поблизу с. Парутине Очаківського р-ну Миколаївської обл.
Ніконій (від імені ойкіста – осадника міста).	Остання третина VI ст. до н. е.	Лівий берег Дністровського лиману поблизу сучасного с. Роксолани Очаківського р-ну Миколаївської обл.

Керкінітида (від імені ойкіста або назви затоки у Західному Криму)	Кінець VI ст. до н. е.	Сучасне м. Євпаторія АР Крим
Феодосія (від давньогрецького «Богом данна»)	VI ст. до н. е.	На місці сучасного м. Феодосії, АР Крим
Тіра (від давньогрецької назви р. Дністер – «Тірас»)	Кінець VI – початок V ст. до н. е.	Околиця сучасного м. Білгород-Дністровський Одеської обл.
Херсонес (від давньогрецького «півострів»)	Кінець V ст. до н. е.	Околиця м. Севастополь АР Крим
Боспорське царство (столиця Пантікапей) (по обидва боки Керченської протоки – давньогрецького Боспора Кіммерійського) (засноване 480 р. до н. е.).		
Головні міста європейської частини Боспорського царства		
Пантікапей (за припущенням, від іранського «рибний шлях»)	Перша половина VI ст. до н. е.	Сучасне м. Керч АР Крим.
Німфей (від давньогрецького «святинище німф»)	Друга чверть VI ст. до н. е.	Неподалік с. Героївка поблизу м. Керч.
Головні міста азійської частини Боспорського царства		
Фанагорія	Середина VI ст. до н. е.	Таманський півострів
Гермонасса (від імені ойкіста або його дружини)	VI ст. до н. е.	
Горгіппія (від імені представника правлячої династії Боспорського царства; попередня назва – «Синдська гавань»)	VI ст. до н. е.	
Танаїс (від давньогрецької назви р. Дон – «Танаїс»)	Перша чверть III ст. до н. е.	

**СЛОВ'ЯНИ НА РУБЕЖІ ЄР
І В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ I тис. н. е.**

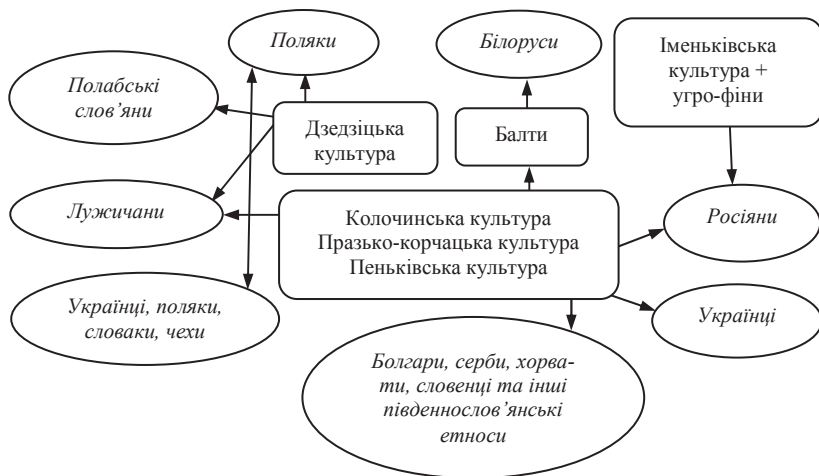
Культура	Датування	Генетична спорідненість	Територія
Зарубинецька культура	III ст. до н. е. – II ст. н. е.	Основа для черняхівської та київської культур	Середнє Подніпров'я; мігрували через тиск сарматів (I ст. н. е.) і готів (вельбарська культура, II–III ст. н. е.) на Десну, Південний Буг та у Верхнє Подністров'я
Черняхівська культура	III–V ст. н. е.	Основа для празько-корчацької та пеньківської культур	Між Прип'яттю і Десною на півночі та Чорним морем і Дунаєм на півдні
Київська культура	II–V ст. н. е.	Основа для колочинської культури	Лівобережжє та частинка Правобережного Полісся

**СЛОВ'ЯНСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ КУЛЬТУРИ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ V–VII ст. н. е.**

Назва культури	Територія поширення	Особливості культури
Празько-корчацька (склавини)	Правобережна Україна, зокрема Волинь, Верхнє та Середнє Подністров'я, Закарпаття, південні р-ни Білорусі, південно-східні р-ни Польщі, Молдова, Румунія, Угорщина, Словаччина, Чехія, східні р-ни Німеччини	Землеробство; тваринництво; вироби з металу, кістки та каменю; печі-кам'янки; ліпна кераміка, гончарна кераміка за зразками провінційно-римського посуду; поховальний обряд – трупоспалення; безкурганні та курганні могильники; прикраси з бронзи, заліза, срібла та скла
Пеньківська (анти)	Лісостеп Лівобережної України, частина Поділля; широка смуга з північного сходу на південний захід від верхів'я Сіверського Дінця через Середнє Подніпров'я до Попруття; у Нижньому Подунав'ї на території Румунії схрещувалася з празько-корчацькою культурою	Землеробство; тваринництво; поховальний обряд – трупоспалення. Ранній етап: відкриті вогнища; ліпний посуд з незначною кількістю гончарної кераміки (форма горщиків інша, ніж у празько-корчацької культури). Пізній етап: печі-кам'янки (вплив склавинів); велика кількість виробів з кольорових металів; у деяких селищах на пограниччі Лісостепу та Степу – юртоподібні житла, характерні для кочовиків
Колочинська	Північно-східні р-ни Лівобережної України, південні р-ни Білорусі.	Нааявність слов'янських і балтських елементів у культурі; підсічне землеробство; вироби з кольорових металів; зрубні та стовпові житла з відкритим вогнищем; поховальний обряд – трупоспалення
Іменьківська	Південно-західні р-ни європейської частини Росії	Нааявність слов'янських й угро-фінських елементів у культурі; довгі наземні житла та напівземлянки з відкритим вогнищем; ліпний посуд; металообробка; поховальний обряд – трупоспалення
Дзедзіцька (венеди у вузькому значенні)	Центральні та північні р-ни Польщі.	Глинобитні наземні житла з відкритим вогнищем; ліпний посуд; поховальний обряд – трупоспалення

ЕТНОГЕНЕЗ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА НАПЕРЕДОДНІ УТВОРЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (за «Повістю временних літ»)

«По довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми, – [од того], де сіли, на котрому місці».			
Плем'я	Територія	Археологічна культура	
Білі хорвати	Карпати та Прикарпаття.	Райковецька культура (VII–X ст.).	-
Дуліби, бужани, волиняни	«Дуліби тоді жили по Бугу, де нині волиняни», «по [ріці] Бугу»		«А деревляни жили подібно до звірів, жили по-скотськи: і вбивали вони один одного, [і] їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води»
Деревляни	«Бо осіли в лісах»		«Поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до
Поляни	«Сіли по Дніпру»		

		Дреговичі: слов'яни + балти	діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили [її] ввечері; а назавтра приносили [для її родини те], що за неї дадуть»
Дреговичі	«Межи Прип'яттю і Двіною»		
Уличі та тиверці	«Називали їх греки «Велика Скіфія»; «Сиділи по [другому] Бугу і по Дніпру [аж до моря]; сиділи вони також поблизу Дунаю»		-
Сіверяни	«На Десні, і по Сейму, і по Сулі»	Волинцівська та роменська культури (VII–X ст.)	«А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками. І весіль не бувало в них, а ігрища межі селами. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, – з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони. А коли хто вмирав – чинили вони тризну над ним, а потім розводили великий вогонь і, поклавши на вогонь мерця, спаловали [його]. А після цього, зібравши кості, вкладали [їх] у невеликий посуд і ставили на придорожньому стовпі, як [це] роблять вятичі й нині... Сей же обичай держали і кривичі, й інші погани, не відаючи закону божого, бо творили вони самі собі закон»
Вятичі	«[Походять] од ляхів. Бо було в ляхів два брати – а другий Вятко [...]. Од нього прозвалися в'ятичі»; «Вятко сів своїм родом по Оці»	Слов'яни + угро-фіни	
Радимичі	«[Походять] од ляхів. Бо було в ляхів два брати – [один] Радим [...] [од якого] й прозвалися»; «[Сів] Радим на [ріці] Сожу»	Слов'яни + балти	
Кривичі	«У верхів'ї Волги, і в верхів'ї Двіни, і в верхів'ї Дніпра»	Слов'яни + балти	
Полочани	«Од річки, яка впадає в Двіну і має назву Полота»; «На Двіні»	Слов'яни + балти	-
Ільменські словени	«Довкола озера Ільменя»	Слов'яни + угро-фіни	
Літописні неслов'янські племена			
«А се – інші народи, які данину дають Русі: чудь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимигола, корсь, нарова, ліб. Ці мають свою мову, [походять] від коліна Яфетового, бо живуть у північних краях»			

Семінарське заняття

Мета заняття: проаналізувати розвиток первісної палеолітичної общини і розквіт родового ладу в неоліті та енеоліті; розглянути племінну структуру суспільства епохи бронзи; визначити особливості античних міст полісів Північного Причорномор'я; у контексті культури слов'ян розглянути релігійні особливості та язичницькі вірування слов'янських племен; формувати в майбутніх фахівців певні морально-духовні якості безпосередньо через зміст навчального матеріалу й налаштування студентів на конкретну пізнавальну діяльність.

План

1. Формування людської цивілізації на території України. Періодизація первісного суспільства.
2. Іраномовні племена на українських землях: кіммерійці, скіфи, сармати.
3. Античні міста-держави Північного Причорномор'я.
4. Давні слов'яни: етногенез, розселення, культура.

Основні поняття для засвоєння: археологічна культура, велике переселення народів, відтворювальне господарство, народні звичаї та обряди, неолітична революція, заклинання, замовляння, Трипільська культура, орнаментика, палеоліт, синкретизм, культура східнослов'янських племен.

Теми рефератів

1. Антська держава та її політичне значення.
2. Значення доісторичної спадщини в українській культурі.
3. Етногенеза як основна проблема народознавства.
4. Особливості української міфології.
5. Історія знахідки Велесової Книги.
6. Особливості кераміки Трипільської культури.
7. Зарубинецька та черняхівська культура східнослов'янських племен дохристиянської Русі.
8. Культура античних колоній Причорномор'я.
9. Півень, зозуля, сокіл – культові птахи українців.
10. Кінь, ведмідь, кіт – культові тварини українців.
11. Потойбічні уявлення наших предків.
12. Демонічні істоти у слов'янській міфології.

13. Любовно-шлюбна семантика гаївок.

14. Залишки давніх знань в українському фольклорі та археологічних джерелах.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.

2. Історія української культури: навчальний посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.

3. Історія України: навчальний посібник / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.

4. Король В. Історія України: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2008. – 496 с.

5. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України (навчальний посібник). – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.

6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навчальний посібник / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 2005. – 568 с.

7. Українська та зарубіжна культура: навч. посібник / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.; за ред. М. М. Заковича. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Знання, 2009. – 589 с.

8. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. М. Яковенко. 3-тє вид., перероблене та розширене. К.: Критика, 2006. – 584 с.

Додаткова:

1. Аркас М. Історія України-Руси / М. Аркас. – Одеса: Маяк, 1994. – С. 58–66.

2. Баран В., Баран Я. Історичні витоки українського народу. – К.: Генеза, 2005. – 208 с.

3. Бурдо Н. Б. Сакральний світ трипільської цивілізації / Н. Б. Бурдо. – К.: Наш час, 2008. – 296 с.

4. Вівчарик М., Капелюшний В. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення: навч. посібник. – К.: Олан, 2003. – 283 с.

5. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.

6. Галайчук В. Українська міфологія / В. Галайчук. – Харків: КСД, 2016. – 288 с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси в 11 т., 12 кн. До початку XI віка. – Т. I. – Київ: Наукова думка, 1994. – 736 с.
8. Грушевський М.С. Історія України Руси: В 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991.
9. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко – Т. 1. – Київ: Глобус, 1992. – 238 с.
10. Земерова Т. Ю., Скирда І. М. Історія України у визначеннях, таблицях і схемах / Т. Ю. Земерова, І. М. Скирда, – Х.: Вид-во «Ранок», 2009. – 128 с.
11. Історія української культури: навчальний посібник / за редакцією Є. Перегуди. – К.: КНУБА, 2010. – 149 с.
12. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 2 кн. / С. Килимник.– К.: Обереги, 1994. – Кн. 1. – 400 с.
13. Кормич Л. І., Багацький В. В. Історія України: підручник. – К.: Алерта, 2006. – 412 с.
14. Котляр М. Історія суспільного життя Русі: Нариси. – К.: Інститут історії України, 2016. – 288 с.
15. Культурологія: Українська та зарубіжна культура: навч. посібник / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.; за ред. М. М. Заковича. – К.: Знання, 2004. – 567 с.
16. Лазарович М. Історія України: навчальний посібник. – 3-тє вид., – К.: Знання, 2013. – 685 с.
17. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К.: Зодіак, 1995. – 366 с.
18. Михальчук П. А., Куций І. П. Історія України. Курс лекцій. / – К.: Наші книги, 2007, – 480 с.
19. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К.: Український письменник, 1993. – 63 с.
20. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.
21. Полонська-Василенко Н. Д. Історія Русі / Н. Д. Полонська-Василенко – К.: Либідь, 1993. – С. 41–65.
22. Ричка В. Лицар Духу: Володимир Великий в історії та пам'яті / В.Ричка НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2015. – 132 с.
23. Рыбаков Б. А. Язычество древних словян. / Б. А. Рыбаков. – 2-е изд. – М.: Наука, 1994. – 608 с.
24. Світлична В. В. Історія України: навчальний посібник. – К.: Каравелла; Львів: Новий світ, 2003. – С. 7–25.

25. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – С. 21–36.

26. Тіні згаданих предків. Від склавинів до русинів. Прадавня Україна, Русь і походження українців / упоряд. К. Галушко. – Харків: КСД, 2016. – 352 с.

27. Шилов Ю. О. Давня історія України у контексті світової цивілізації: навчальний посібник. – К.: МАУП, 2007. – 268 с.

28. Юрій М. Етногенез українського народу: навчальний посібник. – 3-є вид., доп. і перероб. – К.: Кондор, 2008. – 262 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте зміст моделі привласнювального та відтворювального господарств.

2. У чому полягає суть матріархату та патріархату як форм родового устрою суспільства?

3. Назвіть історико-часові межі таких археологічних періодів: палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт, бронзовий вік, залізний вік.

4. Коли у степах Північного Причорномор'я розселилися кіммерійці?

5. Охарактеризуйте структуру і склад скіфського суспільства.

6. Чим характеризувався прихід у степи Північного Причорномор'я сарматських племен?

7. Коли у степовій Україні панували племена готів і гунів? Грецькі міста-поліси Північного Причорномор'я: поява, устрій, організація суспільного життя людей.

8. Які фактори зумовили формування зачатків мистецтва?

9. Назвіть характерні риси Трипільської культури.

10. Проаналізуйте культуру скіфського періоду.

11. Назвіть основні форми релігійних вірувань наших предків у дохристиянський період.

12. Які характерні риси матеріальної культури слов'янських племен?

13. Якою була система культів та вірувань східних слов'ян?

Тема 2

КИЇВСЬКА РУСЬ. ГАЛИЦЬО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА

2.1. Становлення Київської держави: політика перших князів

2.2. Прийняття християнства. Піднесення Київської Русі

2.3. Державний устрій і соціально-економічний розвиток

2.4. Політична роздробленість Київської Русі. Галицько-Волинська держава

2.5. Культура

2.1. Становлення Київської держави: політика перших князів

Теорії походження Київської Русі.

Норманська теорія. У 1-й половині XVIII ст., на роботу до петербурзької академії наук з Німеччини були запрошенні двоє вчених Байєр і Міллєр. Ці вчені стверджували, що Київську державу створили нормани (варяги). Суть цієї теорії в тому, що слов'яни – це такий народ, який самостійно не міг створити свою державу. На чому ґрунтувались твердження Байєра і Міллєра? Вони посилались на «Повість минулих літ». Вони також висували думку, що назва Русь – також Норманського походження. У «Повісті временних літ» було сказано, що Русь одне з варязьких племен.

Теорія українських вчених. Проти норманської теорії вперше виступив Ломоносов. В Україні виступали Потебня, Максимович, Грушевський, Крип'якевич. При цьому і Грушевський, і Крип'якевич звертали увагу на те, що у слов'ян, коли прийшли варяги, держава уже була. Той же літописець в «Повісті временних літ» повідомляє, що рід Кия правив довго, але вимер.

Хазарська теорія. У середині VII ст. тюркомовні племена утворили в пониззях Дону й Волги та на Північному Кавказі могутню державу – Хазарський каганат. У VIII ст. він підкорив

слов'янські племена полян, сіверян, радимичів та в'ятичів. Ці факти були використані для обґрунтування тези про хозарське походження Київської Русі. Постала ця гіпотеза за конкретної політичної ситуації, на основу пошуку протидії (зокрема, й ідеологічної) політиці Москви. Щоб уникнути будь-яких намагань довести спорідненість історії України та Московії, у т.ч. й щодо віри, П. Орлик і висунув тезу про хрещення «хозар-козаків», наголошуючи, що вони раніше повернулися до цивілізованого світу, не маючи ніякого відношення до азійського деспотизму Москви.

Кельтська теорія. Засновником кельтської теорії походження Русі по праву вважається відомий український політик, правознавець та громадський діяч Сергій Шелухін (1864–1938), який запропонував цю теорію наприкінці 1920-х років. На його думку, народ «русь», який розміщується літописцем поряд із англами та галлами, може бути ототожнений з рутенами (Rutheni) – кельтським плем'ям, яке у I ст. до н.е. зафіксоване Ю. Цезарем на півдні Галлії, у межиріччі Рони та Гаронни. Рутени, як зазначає дослідник, отримали свою назву від території, на якій проживали: вона «була трактом, шляхом, route для всіх народів, які ходили в Галію і через Галію».

Важливим аргументом на користь даної концепції український мовознавець-славіст В. Г. Скляренко вважає імена варягів, які згадуються в літописі, зокрема у переліку імен руських послів, які брали участь в укладенні угоди з Візантією у 941 р. Як і російський історик-публіцист А. Г. Кузьмін, В. Скляренко доходить висновку про кельтське походження більшості з них. Водночас, виходячи із сучасного стану наукової розробки кельтської ономастики, запропонована А. Кузьмінім та В. Скляренко теорія, яка спирається головним чином на досить застарілий «Давньокельтський словник» Альфреда Хольдера, виданий в XIX ст., викликає значні сумніви.

Політика перших князів.

Літопис повідомляє, що близько 879 р. князь **Рюрик** помер. У Рюрика залишився малолітній син Ігор. Ігор правити не міг, і тому Рюрик, помираючи, призначив регентом (з літопису не зрозуміло) чи брата, чи воєводу Олега.

Олег – це перший київський князь, княжіння якого підтверджено документально. Олег зробив Київ столицею Київської держави. Він сказав: «*Київ – є мати городів руських...*». Він об'єднав Новгород із Києвом, і утворилась велика руська держава. Тоді ще інші племена перебували під владою хозар і платили їм данину.

Тому Олегу довелося вести боротьбу з хозарами. Він розгромив хозар, але не знищив їхню державу, підкорив древлян і сіверян. Олег провадив активну зовнішню політику. Він здійснив похід на Візантію у 907 р. З 10-тисячним військом на човнах Олег поплив до Константинополя; греки були налякані та попросили миру. Був укладений мир. Греки заплатили данину на кожного воїна від 6 до 12 фунтів золота. Олег уклав 2 договори з Візантією 907 і 911 рр.

Як повідомляє літопис, Олег помер від укусу гадюки, яка нібито виповзла з черепа його колишнього мертвого коня.

Ігор продовжував політику Олега. Він підкорив уличів і тиверців, водночас йому довелось тримати в облозі три роки столицю уличів Пересічень. Відносини з Візантією тривалий час були добрими, але зіпсувалися, і Ігор вирішив покарати Візантію. Він відправився в похід на човнах, але похід був невдалий, відомо, що греки спалили флот Ігоря (941 р.). 944 року Ігор заключив новий договір із Візантією. За цим договором Русь втратила всі привілеї торгівлі з Візантією, право на утримання під час проживання, право закупувати дорогі тканини та вина.

944 року Ігор здійснив похід на Персію. Похід був успішним. Півроку переможці грабували, повертаючись назад Ігор врахував випадок Олега й обійшов хозарів.

Помер Ігор 945 року під час полюддя (збір данини). У Ігоря залишився малолітній син (3 роки) Святослав. Княжити він не міг, тому замість нього княжила його мати – дружина Ігоря Ольга. Ольга була мудрою княгиною. Тодішній звичай вимагав, щоб Ольга помстилася за смерть чоловіка. Літопис подає декілька версій як Ольга помстилася за смерть Ігоря.

957 року Ольга першою з руських князів поїхала у Візантію, щоб укласти новий договір. Очевидно договір їй не вдалося укласти, адже текст договору не знайдено. Літопис розповідає, що Ольга справила на візантійського імператора сильне враження своєю красою і розумом, й імператор навіть запропонував їй вийти за нього заміж. Ольга не хотіла виходити заміж і досить дипломатично вийшла з такої ситуації. Вона сказала, що не хрещена, що хоче хреститися і просить імператора бути її хрещеним батьком, а потім після хрещення сказала, що хрещені батьки і діти не можуть вступати в шлюб.

Святослав – син Ігоря й Ольги, князь-воїн. Коли Святослав підріс, він у **964** р. взяв владу у свої руки. Більшу частину свого

життя Святослав провів у походах. Літописець описує його так: *«...в походах з собою не брав ні казанів, ні возів, ні шатрів, тому військо пересувалось швидко. Харчувалось військо тонко нарізаною кониною і дичиною, підсмаженою на вогні. Спав Святослав разом з воїнами на землі, підклавши під голову сідло. Ідучи в похід, Святослав послав гінця з попередженням: «Іду на вас»...»*.

967 року Візантія втягнула Святослава у війну проти дунайської Болгарії. Святослав швидко завоював Болгарію, але потім не хотів звідти іти додому і вирішив на Дунай перенести свою столицю.

Коли Святослава, після поховання Ольги, вдруге пішов на війну на Дунай, то розсадив трьох своїх синів у різних землях. У Києві посадив Ярополка, у древлян в Овручі – Олега, а в Новгороді – Володимира. Але сини були малолітні, і за них правили воєводи.

2.2. Прийняття християнства. Піднесення Київської Русі

Заснувавши державу мечем, Володимир замислився над тим як її зміцнити внутрішніми зв'язками. І з цією метою Володимир вирішив запровадити нову релігію.

До того часу Русь була язичницькою. Хоча більшість європейських народів уже прийняли християнство, і християнські королі, князі, монархи з погордою дивилися на язичників як на відсталі народи. Отже прийняття нової релігії могло зміцнити авторитет держави серед інших монархів.

У літописі зазначено, що Володимир довго думав, яку релігію прийняти. До нього приїздили послы з інших держав, і кожен радив свою релігію (Волзькі бояри прийняли іслам, хозари – іудаїзм, послы від Папи пропонували католицизм). Володимир вирішив розіслати послів до всіх країн, щоб вони подивилися та сказали, яка релігія ліпша. Коли послы повернулися, то вони сказали, що найбільше їм сподобалась грецька віра, і Володимир вирішив прийняти християнство східного, візантійського або грецького обряду. Але він хотів це зробити так, щоб не звертатись до візантійських імператорів із проханням.

Йому випала така нагода. Приблизно 987 р. у Візантії розпочав заколот, воєначальник й імператори не могли його придушити. Вони звернулися по допомогу до Володимира. Він погодився, але поставив умови, щоб йому прислали імператорський одяг, клейно-

ди і свою сестру видали за нього заміж. Імператори погодились. Володимир послав шеститисячне військо, повстання придушили, та імператори не виконали обіцянки. Володимир розгнівався і вдарив по візантійських володіннях у Криму. Знайшовся зрадник (розповів про водопровід до міста) і Володимир здобув місто Херсонес (Корсунь) у 988 р. У Візантії знову збунтувався ще один полководець, й імператори відправили в Крим, у Херсонес імператорські клейноди і сестру, але Анна поставила умову, що вона вийде заміж тоді, коли Володимир прийме християнську віру. Він хрестився, і тоді відбулися заручини. Є свідчення, що Володимир хрестився ще до походу, інші – що він хрестився в Києві чи в у Василькові. Одружившись із Анною, Володимир із військом, захопивши священників, повернувся в Київ. Кримське володіння він повернув Візантії. Повернення Візантії Херсонеса було помилкою Володимира. Володіння в Криму давало йому великі переваги на Чорному морі та в торгівлі.

Повернувшись у Київ, Володимир наказав поскидати всіх ідолів, а ідола Перуна наказав прив'язати до кінського хвоста і тягнути до Дніпра, а жителі повинні йти слідом і бити ідола палками. Наступного дня киянам було наказано зібратися біля Дніпра, роздягнутися, зайти у воду, а на березі стояли священники і читали молитви. Так відбулося хрещення Києва. Подібним способом хрестили жителів інших міст. Але не скрізь так гладко, як у Києві. Літописець говорить: *«Новгород хрестили Путята – вогнем, а Добриня – мечем...»*. Так відбулося хрещення Русі.

Володимир зміцнив державу, запровадивши нову релігію та удосконаливши систему управління. До Володимира на місцях сиділи місцеві князі. Вони платили київському князю данину і за нагоди бунтували проти князя. Володимир поскидав місцевих князів, а на їхні місця розсадив своїх синів, які були більш схильні визнавати владу князя. Проте згодом сини піднімали проти батька повстання.

Для зміцнення довіри між владою князя та народом князь влаштував на княжому дворі бенкети, на які у будь-який день і час міг прийти купець, боярин. Ці бенкети були безперервними. В окремі дні свята влаштовувались у місті для простих людей: ремісників, селян, дрібних торговців. А тим, хто не міг прийти на бенкет через хворобу і каліцтво, князь наказував розвозити по домах м'ясо, рибу, хліб, мед, пиво, а також роздавати гроші. Тож народ

полюбив Володимира і забув його криваві справи, назвавши Великим ясним сонечком. У піснях та билинах Володимира прославляли.

Однак була справа, яку Володимир не зумів вирішити, – боротьба з кочівниками, з печенігами. Печеніги нападали на українські міста та села, грабували їх, палили, вбивали та забирали в полон людей. Рятуючись від кочівників, люди поступово залишали землі на півдні від Києва та переселялись в інші місця на північ. У Володимира були великі збройні сили і він міг перемогти печенігів, але чомусь не надав боротьбі з печенігами великого значення. Для захисту від печенігів він побудував укріплену лінію довжиною в сотні кілометрів уздовж річок Сула, Трубіж, Смородинка. Помер Володимир Великий 1015 року під час чергового набігу печенігів.

Боротьба синів Володимира за владу.

Узагалі Володимир не встановив порядку переходу влади. Вважається, що він хотів передати владу одному з молодших синів Борисові. Коли Володимир помер, Борис був у поході проти печенігів. Найближче до Києва був **Святополк**, який і захопив владу (1115–1119 рр.). У народі його прозвали Святополк І Окаянний. Він наказав убити братів Бориса, Гліба, Святослава. Але проти нього піднявся **Ярослав** під приводом помсти за братів, а насправді за владу. Між Святополком і Ярославом розпочалася війна. Київ декілька разів переходив із рук в руки, але зрештою Ярослав розбив Святополка на річці Альта, і Святополк утік на захід у Карпати. Церква оголосила Святополка окаянним і прокляла його, але Ярославові не вдалося довго княжити одноосібно, проти нього піднявся ще один брат **Мстислав**. Це був воїн, подібний до діда Святослава, але 1036 року Мстислав несподівано помер, а перед тим помер його єдиний син і тому землі Мстислава без війни перейшли під владу Ярослава. Він продовжував політику свого батька Володимира. Перші роки він зміцнював державу, відвоював у поляків західні руські землі. Під час правління Ярослава **1040** року був здійснений останній похід русичів на Візантію. Похід був напіввдалий, і справу з Візантією залагодили тим, що візантійський імператор видав свою дочку заміж за Ярославового сина – Всеволода (Мономаха). Ярослав зміцнював становище держави за допомогою шлюбів, тобто синів женив на дочках імператорів і королів, а дочок видав заміж за іноземних королів і принців. Синів у нього було 6, а дочок – 3. Анна була дружина французького короля, Єлизавета – норвезького короля, Анастасія – угорського короля.

Під час правління Ярослава кочівники також напали на Русь, і Ярослав, як і Володимир, теж не зміг вести успішну боротьбу проти кочівників. Він також будував укріплену лінію. **1036** року печеніги здійснили останній і наймасштабніший набіг на Русь. Ярослав розбив їх біля воріт Києва. Після цього частина печенігів пішла у Західну Європу за Дунай, а частина попросилася оселитися на руських землях. Пізніше їх почали називати берендеї. На місці перемоги над печенігами 1036 року Ярослав побудував **Золоті** ворота та Софійський собор. Ворота називали золотими тому, що вони зроблені з мідних листів. Софійський собор будували грецькі майстри, а їм допомагали руські підмайстри. Цей собор присвячений Божій мудрості – Софії. Софія була прикрашена мозаїкою і фресками. На фресках зображені сцени полонання, церковні сцени, сімейний портрет Ярослава Мудрого. Прикрашали собор майстри під керівництвом Олімпія. Ярослав розширив стіни, побудував нові укріплення, княжий палац. За правління Ярослава у Софійському соборі була створена перша бібліотека. Сам Ярослав любив читати книги. Він заповував книги у Візантії, наймав перекладачів і переписувачів, і вони перекладали на руську мову багато джерел та переписували їх. За любов Ярослава до книг і за те, що він у всьому наводив порядок його прозвали **Мудрим**. Ярослав відкрив у Новгороді школу, де навчалося 300 дітей.

2.3. Державний устрій і соціально-економічний розвиток

Київську Русь характеризують як ранньофеодальну державу: стрімка її феодалізація відбувається зі збереженням ознак родоплемінного ладу.

Економіка. Загальновизнаним є той факт, що Русь мала розвинені для свого часу продуктивні сили і багату економіку.

– Землеробство – провідна галузь; практикувалася 2-3-пільна система. Основними зерновими культурами було жито, просо, ячмінь, пшениця, овес. Вирощували також бобові та технічні культури, городину. Із землеробських знарядь використовували переважно рало, плуг, соху.

– Скотарство – набуло значного поширення, особливо в степовій зоні. Розводили велику рогату худобу, коней, свиней, птахів.

– Ремесло – існувало до 60 спеціальностей. Найважливішими його галузями були: чорна металургія, гончарство, ткацтво, ювелірне та деревообробне виробництво.

– Торгівля – як внутрішня, так і зовнішня – мала велике значення в господарському житті. Експортували хліб, худобу, сіль, хутра, ремісничі вироби. Імпортували тканини, вино, прянощі, вироби мистецтва. У X ст. з часів Володимира Великого, з'явилась власна монета – золотники й срібляники. З XI ст. основною грошовою одиницею стає гривня – злиток срібла різної ваги (до 200 г.)

Допоміжні галузі – мисливство, рибальство, бджільництво, бортництво.

Соціальна структура. У соціальній структурі давньоруського суспільства XI ст. можна виділити такі основні групи населення:

– князі (представники правлячої та племінних династій), бояри (місцеві родовиті землевласники) та князівські дружинники. Володіли князівствами та місцевими вотчинами;

– основна група – селянство (смерди), які спочатку були вільними і економічно самостійними, але поступово потрапляли в економічно залежність від князів і бояр: платили їм данину, виконували примусові роботи;

– «холопи» – раби – використовували в домашньому господарстві;

– міщанство – складало численну верству. За приблизними розрахунками, у містах проживало до 15% усього населення. Найбільшими містами були Київ (до 50 тис. населення) і Новгород (до 30 тис.);

– духовенство – формується з прийняттям християнства.

Форма правління. Київська Русь була ранньофеодальною монархією: київський князь зосереджував у своїх руках усю адміністративну, воєнну, судову владу і управляв державою за допомогою найближчого оточення – особистої дружини, удільних князів (управляли підлеглими їм князівствами), намісників (управляли невеликими містами). Віче існувало як орган місцевого самоврядування.

Територіально-політичний устрій. Територіально Київська Русь не була єдиною і монолітною державою. Вона складалась приблизно з 15 удільних князівств, які характеризувалися значною самостійністю у внутрішньому житті. В оцінках територіально-політичного устрою Давньоруської держави існують розбіжності. Її називають і конфедерацією, і суперсоюзом, і співдружністю князівств.

До адміністративної реформи Володимира Великого (988 р.) влада в удільних князівствах належала місцевим племінним династіям, які протистояли київському князю в його прагненні об'єднати під своєю владою племінні князівства. Володимир же замінив племінних вождів своїми синами, вірними боярами, зміцнивши тим самим владу київського князя.

Етнічний устрій. Дискусійним в історичній науці є питання про етнічний устрій Київської Русі. Радянські історики пропагували теорію, згідно з якою в Київській Русі сформувалася єдина давньоруська народність (спільна мова, культура, психічний склад), з якої після розпаду Київської держави, з часом, утворилося три народи – український, білоруський, російський. Ця теорія була створена на догоду радянській ідеології і не має під собою належних підстав. Єдиної давньоруської народності не було, вона не могла скластися ні до утворення Київської Русі, ні в період її існування, тому що:

По-перше, до об'єднання в одну державу східнослов'янські племена існували самостійно, вони жили в різних природних умовах і відчували впливи з боку різних етносів.

По-друге, в період Київської Русі, в умовах панування натурального господарства, були відсутні необхідні тісні контакти між населенням великої території держави.

2.4. Політична роздробленість Київської Русі. Галицько-Волинська держава

Галицько-Волинська держава (королівство Русі (лат. *Regnum Russiae*), що існувала в 1199–1349 рр., – складова історії Київської Русі та важливий етап державницької еволюції України. Наприкінці XII – у першій половині XIII ст., після занепаду Київської держави, саме Галицько-Волинське князівство стало безпосереднім її спадкоємцем і продовжувачем державно-політичних, правових, релігійно-духовних, культурно-мистецьких традицій. Особливістю цієї держави було те, що, на відміну від багатоетнічної Київської держави, Галицько-Волинська охоплювала лише українські етнічні землі, а тому відрізнялась значно більшою політичною консолідацією та вищим рівнем національної самосвідомості.

У сучасній науковій літературі Галицько-Волинське князівство називають типовою середньовічною східноєвропейською дер-

жавою. З-поміж численних середньовічних князівств державними утвореннями називають ті, які охоплювали велику територію, провадили активну міжнародну політику, мали економічно та політично розвинуті міста, розгалужену мережу торгових шляхів, зокрема зовнішніх, багатогалузеве господарство, високопрофесійне ремісництво, чітко структурований управлінський апарат, кодифіковане право, офіційну державну релігію, певні титули правителів тощо. Саме ці ознаки здебільшого характерні Галицько-Волинському князівству, яке, оволодівши значною частиною давньоруської спадщини, на рубежі XII–XIII ст. стало міцним державно-політичним утворенням із володіннями, що територіально не поступалися Священній Римській імперії.

Галицько-Волинське князівство було одним із найбільших на період занепаду Київської Русі. До його складу входили Галицька, Перемишльська, Звенигородська, Тернопільська, Володимирська, Луцька, Белзька, Холмська та Берестейська землі, Пониззя (пізніше Поділля), а також територія між Східними Карпатами, Дністром і Дунаєм – Шипинська та Берладська землі, на яких згодом виникло Молдавське князівство). Галицько-Волинські володарі у різні часи тримали у васальній залежності такі князівства і землі: Київське (1203–1205, 30-ті роки XIII ст.), Турово-Пінське, Городельське, Чорну Русь, територію ятвягів (50-ті роки XIII ст.), на заході – території навколо Любліна (1244, 1302), частину Закарпаття (1262). Територія Галицько-Волинської держави сягала 320–330 тис. км². Її правителі вживали титули «великий князь», «король», «самодержець всієї Русі» і суттєво впливали на міжнародну політику. Відомо, що в них у певні періоди просили захисту вигнані хрестоносцями з Константинополя візантійський імператор Олексій III Ангел, а Папа Римський Інокентій III у 1254 р. пропонував князеві Данилу Романовичу унію з католицизмом і коронував його королівською короною, хоча унії не було досягнуто. Після коронації Галицько-Волинське князівство називалось королівством і, як спадкоємець Київської держави, стало продовжувачем києво-руських політичних і культурних традицій.

В історичній науці ще донедавна домінувала інша концепція, згідно з якою на руїнах Київської держави постало Володимиро-Суздальське князівство, а відтак – і Московське царство. Хоча видатний український історик М. Грушевський переконливо стверджував, що «Київська держава, культура, право були утвором одної

народності, українсько-руської; володимиро-московська – другої, великоруської... Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., а потім литовсько-польський XIV–XVI вв. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємцем, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені».

Отже, для сучасної української історіографії вихідним є положення про те, що Галицько-Волинська держава є типовою східноєвропейською середньовічною державою, яка на етнічних українських теренах продовжила і розвинула державницьку традицію Київської Русі.

2.5. Культура

Писемність і літературна традиція.

Важливим елементом культури Київської Русі була писемність. Її виникнення визначалось об'єктивною потребою східнослов'янського етносу формувати засоби міжособистісного спілкування, значення якого підвищувалось у зв'язку із веденням торговельної, дипломатичної діяльності, через міжкультурні контакти із сусідніми племенами та державами.

Берестяні грамоти – пам'ятки давньої східнослов'янської писемності (XI–XV ст.ст.), написані на доступному дешевому матеріалі – бересті. Текст продряпувався, видавлювався писалом – загостреним металевим або кістяним стрижнем, на протилежному кінці якого (нерідко оздобленому) було вушко для підвішування його до пояса.

Графіті – одна з технік настінного малярства, термін, що позначає різноманітні види випадкових написів і малюнків на стінах будинків, закодований текст, символіка якого відображає події культурного, політичного або громадського життя суспільства, членами якого є його виконавці.

Джерелом розвитку писемності та літературних традицій була усна народна творчість: перекази, билини, пісні, приказки, казки, байки, загадки, легенди, заклинання тощо. Для епосу східного слов'янства властивими були традиції гуманізму, патріотизму, почуття дружби, милосердя, справедливості тощо, а сам епос став виявом не тільки поетичної культури, але й політичної свідомості народу, розуміння свого місця в історії.

Билини (старини) – народні речитативно-мелодійні епічні пісні соціально-побутового змісту, героїко-патріотичного характеру, що відображали воєнні й трудові подвиги народу, розкривали його високі моральні якості. Билини виконували спокійно й наспівно один або кілька співців у супроводі гуслів або інших інструментів. Більшість із них належить до Київського циклу, розповідаючи про богатирів, могутність народу, його сподівання на незалежність та єдність батьківщини.

Поширення писемності супроводжувалося виникненням бібліотек, які створювалися при церквах і монастирях. Найбільша знаходилася у Софійському соборі і спочатку нараховувала понад 950 книг. Тут же було організовано переписування книг, завдяки чому книжковий фонд Київської Русі становив щонайменше 130–140 тис. томів.

Книжна культура Київської Русі формувалась за візантійськими та болгарськими зразками. Серед важливих книжних пам'яток того часу варто зазначити «Остромирове Євангеліє», «Ізборніки» 1073 та 1076 рр., «Мстиславове Євангеліє», «Повість временних літ», «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Слово о полку Ігоревім», Києво-Печерський патерик.

Агіографія – особливий спосіб вивчення життя святих у різноманітних релігійних системах, а також богословських та історико-церковних основ святості.

Житійна література – біографія, життєписи знаменитих єпископів, патріархів, монахів, світських осіб, канонізованих християнською церквою. Як літературний жанр відрізняється від просто біографії релігійною спрямованістю.

Патерик (від грец. *pater* – батько) – у православ'ї збірник життєписів отців-ченців з розповідями про їхнє подвижницьке життя. Серед домінуючих жанрів літератури у Київській Русі особливо вирізняються *літописання*. Показово, що у візантійській цивілізації, цей жанр не був поширеним. У давньоруському випадку літописи постають не лише як історичні записи, а і як літературні твори, сказання, билини, народні перекази, дипломатичні нотатки, легенди. До наших днів дійшло близько 1500 літописних списків, що свідчить про високий рівень розвитку тогочасної культури. Відомі літописи: «*Повість временних літ*» («*Повість минулих літ*»), *Київський літопис*, *Галицько-Волинський літопис* (кінець XIII ст.). Першим відомим письменником у Київській Русі був мит-

рополит **Іларіон**, який творив в XI ст. за часів княжіння Ярослава Мудрого.

Справжнім шедевром, своєрідною перлиною давньоруської літератури є «*Слово о полку Ігоревім*», створене невідомим автором близько 1187 р. Це був світський твір, у якому немає церковної риторики, християнських символів та понять, він пов'язаний із давньоруською народною традицією, що виявилось у використанні типових для усної народної творчості літературних прийомів, зокрема плачу.

Розвиток освіти та наукових знань.

Розвиток суспільства та особливий статус Київської держави наприкінці IX ст. об'єктивно сприяв формуванню *шкільної освіти*, до виникнення якої спричинився великий реформатор того часу київський князь Володимир Великий. У 988 р. при Десятинній церкві він створює школу «книжного вчення», куди були віддані діти київського князя та його бояр. Набір у школи, як свідчить літопис, змушені були здійснювати примусово, оскільки справа була невідомою, а бажаючих навчатись – обмаль. Нові школи відкривалися у Києві, Новгороді, Володимирі та інших містах.

Такі школи готували своїх вихованців до діяльності у різних сферах державного, культурного та церковного життя. Прикладом шкіл «книжного вчення» стала двірцева школа Ярослава Мудрого (1037 р.), яка існувала при Софійському соборі і мала міжнародне значення. Це була школа підвищеного типу. Тут здійснювалось переписування книг, а також готувалися писарі та перекладачі для цієї справи. У школі вивчалось 17 дисциплін, а сам навчальний заклад отримав міжнародне визнання, оскільки у ньому навчались діти європейських монархів, котрі на той час були при дворі Ярослава Мудрого, відомого як «тесть Європи».

Монастирські школи, які з XI ст. виникають при монастирях згідно зі статутом, що регламентував життя ченців та зобов'язував їх навчатись грамоти. Спочатку існували тільки закриті монастирські школи, їх відвідували новоприйняті монахи. Такі школи функціонували лише в період навчання останніх, яке мало індивідуальний характер. Головне завдання монастирських шкіл полягало у специфічному вихованні на засадах аскетизму, необхідності формування у ченців покори, терпіння, відмови від радощів земного життя.

Водночас сформувалась і така практика освіти та виховання молодого покоління, як *кормильство*. Воно існувало як різновид

наставництва та набуло форми домашнього навчання та виховання дітей феодальної знаті. Малолітній (5–7 років) виходець зі знатної сім'ї віддавався кормильцю, підібраному князем із числа воєвод або знатних бояр, який виконував функції наставника та розпорядника справ свого вихованця. До обов'язків кормильця належало розумове, морально-етичне та військово-фізичне виховання молоді та раннє залучення своїх вихованців до державних справ.

У ранньосередньовічній Русі особлива увага приділялась розвитку мистецтва та гуманітарних наук, у той же час природничі та прикладні наукові знання були слабо розвинуті, а багато чого у них було запозичено із візантійської наукової спадщини. Зокрема, було перекладено такі розробки з проблем космогонії, як «Християнська топографія» та «Фізіолог».

Для давньоруських вчених важливим було знання іноземних мов, насамперед грецької (державної мови Візантійської імперії), латинської (мови середньовічної науки) та німецької мов. Розвиток математики мав прикладний характер, оскільки її знання використовувались під час будівництва споруд та здійснення торгівлі. Записувались значення довжини, об'єму предметів, проводились обчислення під час складання церковних календарів та пасхалій.

Важливе місце серед наукових знань відводилось астрономії. Літописи свідчать про спостереження за небесними явищами (сонячні та місячні затемнення, комети, північне сяйво та інші атмосферні явища), зміни у яких трактувались як божественні знамення, але сам опис мав реалістичний характер. Хімічні знання використовувались під час виготовлення прикрас та виробів зі скла, різноманітних емалей, глазури для кераміки, черні для виготовлення виробів із срібла, смальти для мозаїчних робіт. Вони застосовувались і у металургії, під час фарбування тканин, оброблення шкір та хутра, приготування різноманітних напоїв.

Географічні знання простежуються у тому, що у часи Київської Русі відомі були три частини світу (Європа, Азія та Африка), у початковому давньоруському літописі наводяться географічні параметри та назви, докладно описуються тогочасні торговельні шляхи.

Мистецтво.

Мистецтво Київської Русі формувалось у єднанні з тими тенденціями, що були властиві для середньовічної європейської культури, і характеризувалось взаємозв'язком із тогочасною східною

християнською церквою та християнською вірою, але водночас зберегались і традиції язичницького мистецтва.

Упродовж тривалого часу в східних слов'ян нагромаджувався багатий досвід архітектури, сформувалася національна традиція містобудування. Довгий час як головний будівельний матеріал використовувалася деревина, що була цілком доступною. У центрі поселень розташовувалися «гради», які слугували для захисту від ворогів, проведення племінних зборів і культових обрядів.

Із впровадженням християнства на Русі наприкінці X ст. розпочинається активне будівництво культових споруд – церков та монастирів. Спочатку ці будівлі були дерев'яними, але вже наприкінці X ст. розпочинається їх кам'яне будівництво. Перші кам'яні споруди будувались під керівництвом візантійських майстрів, що і зумовило вибір типів культових споруд та принципів побудови храмів. *Десятинна церква* (Церква Успіння Пресвятої Богородиці) – перша кам'яна церква Русі. Споруджена у 988–996 роках Володимиром Великим, який на її побудову та утримання виділив десятину своїх прибутків – десятину (звідки і походить назва). *Собор Святої Софії* – християнський собор у центрі Києва, пам'ятка української архітектури і монументального живопису XI–XVIII ст.ст., одна з найголовніших християнських святинь Східної Європи, історичний центр Київської митрополії, одна з найбільших будівель свого часу. *Спасо-Преображенський (Спаський) собор у Чернігові* – одна з найстаріших збережених монументальних кам'яних будов України, головна споруда Чернігівського князівства; *Золоті ворота* – одна з трьох брам у потужному земляному валу, що оточував «місто Ярослава». Поєднували функції головного парадного в'їзду до Києва і оборонної споруди. Назву отримали за аналогією з константинопольськими Золотими воротами.

Образотворче мистецтво у Київській Русі розвивалось під значним впливом християнської релігії та було органічно пов'язано із культовим будівництвом, адже внутрішні стіни храмів прикрашалися мозаїкою, фресками та іконами. Особливого розвитку у Київській Русі набуло *художнє ремесло*. У той час було понад 60 спеціальностей ремісників. Значного розвитку набуло ювелірне мистецтво, на світовому ринку великий попит мали ювелірні вироби, виконані у техніках чеканки, скані, гравірування, черні по сріблу, зерні, перегородчастої емалі. Досягли успіхів майстри й у ковальській справі: у Європі особливо славились виготовлені руськи-

ми майстрами ножі, складні замки, що складались з понад 40 деталей. Поширення набуло виробництво зброї – кольчуг, шабель, мечів. Із середини X ст. було широко розвинуто виробництво цегли, багатоколірної емалі, предметів обробки шкіри та дерева.

Музичне мистецтво у добу Київської Русі розвивалось у трьох напрямках: народної музики, богослужбового співу та світського співу. Особливо популярним був пісенний фольклор та обрядові піснеспіви, котрі супроводжувались грою на дудках, бубнах та гусях. При багатьох княжих дворах з'являлись скоморохи – перші давньоруські професійні актори, котрі поєднували таланти співака, музиканта, танцюриста та акробата.

Отже, мистецтво доби Київської Русі зуміло творчо розвинути загальноєвропейські культурні традиції, доповнивши їх своїми особливостями, які відображали свободолубивий та демократичний характер місцевого населення.

Історичне значення Київської держави.

Київська держава проіснувала з середини IX до середини XIII ст., її спадкоємцем стало Галицько-Волинське князівство, яке проіснувало до середини XIV ст. Київська держава мала велике історичне значення. Вона була тією силою, яка допомогла українському народові вижити і розвиватись в умовах постійних набігів кочових племен. Київська держава створювала умови для розвитку продуктивних сил нашого народу, а також для збереження і розвитку нашої культури. Київська держава була тією ланкою, яка пов'язувала північ Європи, Скандинавію з Візантією, Західну Європу з арабським Сходом з Персією та Індією, по території Київської держави проходили 2 найважливіших торгових шляхи з півночі на південь, який називався « *із варяг у греки*», і з заходу на схід (частково *шовковий шлях*). Київська держава для Європи виконувала роль щита, який захищав західну Європу від кочівників, аж поки сама Київська держава не пала під ударами татаро-монгольських орд наприкінці 30-х на поч. 40-х рр. XIII ст.

Таблиці та схеми

Питання 2.1

Київська Русь (IX–XIII ст.) – середньовічна імперія династії Рюриковичів із центром у Києві; на початку XII ст. простягалася від Карпат до Волги та від Чорного до Балтійського морів. У середньовічних джерелах відома під назвами «Русь», «Руська земля»; термін «Київська Русь» запровадив до наукового обігу російський історик Микола Карамзін (1766–1826). **Перша дата «Повісті временних літ»:** «У рік 6360 [852], Индикта 15, коли почав Михайло цесарствувати, стала називатися [наша земля] – Руська земля. А про се ми довідалися [з того], що за сього цесаря приходила Русь на Цесароград, як ото писав [Георгій] у літописанні грецькому. Тим-то і звідси почнемо, і числа положимо».

КИЇВСЬКА РУСЬ

Рюрик (862–879)	У 862 р. разом з братами Синеусом і Трувором запрошений словенцями, кривичами, чуддю та вессо на княжіння на північних землях сьогоднішньої Росії (Ладога, Новгород); мав сина Ігоря, під час малолітства якого з 879 р. у Новгороді правив воєвода Рюрика Олег
Олег (879/882–912)	Об'єднання земель: ільменські словени (Новгород) – кривичі (Смоленськ) – поляни (Київ) (882); вбивство київських правителів Аскольда і Діра (860, 866 – походи Аскольда на Константинополь, прийняття ним християнства) – деревляни (Іскоростень) (883) – сіверяни (884–885) – війна з уличами (Пересічен) та тиверцями (885); Каспійські (проти Хозарського каганату, 909–910, 912–913) та Константинопольські (проти Візантії, угоди 907, 911) походи
Ігор (912–945)	Приєднання племінних князівств деревлян, уличів і тиверців; Візантійські (941, 944) та Каспійські (943) походи; боротьба проти печенігів; убитий під час повстання деревлян (945)
Ольга (945–964)	Придушення повстання деревлян, спалення їхньої столиці Іскоростеня (945) та підпорядкування Деревлянської землі безпосередньо Києву; податкова реформа (чіткий розмір данини – «урок», місця збору данини – «погости»); закріплення за казною «ловищ» – земель, багатих на хутрового

	звіра, що забезпечувало постійний прибуток; встановлення «знамень» – знаків князівської власності, й позначення ними державних володінь; дипломатичні відносини з Візантією (візит до Константинополя та зустріч з імператором Константином Багрянородним, 957 р. – перший офіційний візит руського правителя до Візантії) та зі Священною Римською імперією (посольство Ольги до імператора Оттона I Великого, 959); зв'язки з Римським престолом; прийняття Ольгою християнства (955)
Святослав Ігорович Хоробрий (964–972)	Приєднання в'ятичів (964–965); знищення Хозарського каганату (друга половина 960-х років); перемога над аланами та касогами Північного Кавказу (965–966); війна з печенігами (968); Болгарські походи (968 – заснування м. Переяславця на Дунаї; 970 – захоплення столиці Болгарії м. Пловдив, сутички з військами Візантії); війна з Візантією (970–971; невдала битва під Доростолом (нині м. Сілістрія) з військами імператора Іоана Цимісіхія (971); Русь відмовилася від претензій на придунайські землі та Крим); поділ Русі на три уділи між синами Святослава: Ярополком (Київ), Олегом (Деревлянська земля) та Володимиром (Новгород) (970); ця система існувала в 972–980); убитий печенігами біля Дніпровських порогів (972)
Ярополк Святославич (972–980)	Дипломатичні відносини з імператором Священної Римської імперії Оттоном I Великим, Папою Римським (973, 979); боротьба з братами за об'єднання земель: перемога над Олегом та приєднання Деревлянської землі (977); перемога над Володимиром та захоплення Новгорода (980)
Володимир Святославич Великий (980–1015)	Приєднання до Київської Русі Червенських міст, зокрема Перемишля та Червена (981); остаточне приєднання в'ятичів і радимичів (982); похід на ятвягів (983); війна з Вользькою Болгарією (985); Херсонеська війна (987–988) – прийняття християнства та союз з Візантією, скріплений династичним шлюбом з Анною – донькою візантійського імператора Романа II; придушення повстання білих хорватів (992); боротьба з печенігами; зміцнення південних кордонів Київської Русі за допомогою укріплень («Змієві вали»); зв'язки з Польщею, Чехією, Угорщиною. Адміністративна реформа: поділ держави на 11 «уділів» (три великокняжі (Київ, Чернігів, Переяслав) і вісім звичайних (Новгород, Полоцьк, Туров, Деревлянська земля (центр – Пінськ), Володимир-Волинський, Тмутарокань, Ростов, Муром)) на чолі зі синами київського князя або посадниками. Військова реформа: зміцнення княжої дружини та дружин удільних правителів. Релігійна реформа: введення «шестибожжя» (980; пантеон східнослов'янських богів – Перун, Хорс, Дажбог, Стрибог, Мокош, Симаггл);

	<p>введення християнства (988; церковна ієрархія: висвячений Константинопольським патріархом митрополит (у 988–1018 рр. – грек Феофілакт) – єпископи – священики); монастирі (Печерський, Межигірський, Видубецький, Кирилівський, Спаський на Берестові). Освітня сфера: перша державна школа (988)</p>
<p>Святополк Володимирович Окаянний (1015–1019; з перервами)</p>	<p>Боротьба в союзі з тестем – польським королем Болеславом I Хоробрим, за Київський стіл проти брата Ярослава Володимировича, під час якої загинули його брати Борис, Гліб і Святослав; поразка від Ярослава у битві під Любечем (1015); перемога над Ярославом на р. Західний Буг біля м. Волинь (1018); поразка від Ярослава на р. Альті біля Переяслава (1019)</p>
<p>Ярослав Володимирович Мудрий (1019–1054)</p>	<p>Боротьба зі Святополком Окаянним за Київський стіл (1015–1019); боротьба проти брата Мстислава Володимировича – тмутороканського та чернігівського князя: поразка у битві під Лиственном біля Чернігова (1024) – за Мстиславом – Чернігівщина та всі землі на схід від Дніпра (крім Переяславщини); мир у Городку під Києвом (1026); допомога Мстиславу у боротьбі з ясами та касогами, розширення володінь до Кавказьких гір (1029); приєднання земель між Чудським озером і Балтикою та заснування м. Юріїв (нині м. Тарту, Естонія) (1030); відновлення Червєнських міст, зайнятих Болеславом I Хоробрим (1018); здобуття від Польщі земель між Сяном і Західним Бугом, заснування міст Ярослав і Белз (1031); смерть Мстислава та об'єднання Ярославом руських земель (1036); остаточна перемога над печенігами під Києвом (1036); походи проти ятвягів, поляків, прибалтійсько-фінських племен ям і чудь (1038–1042); останній Візантійський похід (1043); будівництво міст на південному кордоні для захисту від кочовиків; кодекс законів «Руська правда» («Правда Ярослава») (1016–1030-ті роки); вперше в історії руської Церкви митрополитом обрано русича – Іларіона (1051); династичні зв'язки з Норвегією (донька Єлизавета – дружина Гаральда Сміливого), Францією (донька Анна – дружина Генріха I), Угорщиною (донька Анастасія – дружина Андрія Угорського); поділив державу на п'ять уділів, заповівши їх синам Ізяславу (Київ і Новгород), Святославу (Чернігів, Муром і Тмуторокань), Всеволоду (Переяслав, Ростов і Суздаль), Ігорю (Володимир-Волинський) та Вячеславу (Смоленськ); запровадив принцип ротації уділів, щоб кожен зі синів міг стати київським князем</p>

<p>Ізяслав Ярославич (1054–1078; з перервами), Святослав II Ярославич (1073–1076), Всеволод Ярославич (1076–1093)</p>	<p>Кодекс законів «Правда Ярославичів» (1072) – перше доповнення «Руської Правди» на Вишгородській нараді князів; боротьба за Київський стіл; поразка русичів від половців на р. Альті (1068); повстання київських містян (1068–1069)</p>
<p>Святополк III Ізяславич (1093–1113)</p>	<p>Перший князівський з'їзд у Любечі (1097): скасовано принцип ротації, прийнято принцип успадкування уділу по батьківській лінії («Хай кожний держить отчину свою»), відсутність домовленості щодо порядку обіймання Київського столу; князівські з'їзди (1100, 1101, 1103, 1111)</p>
<p>Володимир II Всеволодович Мономах (1113–1125)</p>	<p>Книга «Повчання дітям» (1109); придушення повстання київських містян (1113); податкова реформа (зменшення податей з містян); кодекс законів «Устав» (1116); боротьба з половцями (83 військові походи)</p>
<p>Мстислав I Володимирович Великий (1125–1132)</p>	<p>Зміцнення влади великого київського князя: повернення під його владу Полоцька (1130); боротьба з половцями та литовцям; династичні зв'язки зі західноєвропейськими королівськими династіями</p>
<p>«І роздерлася вся Руська земля» (1132): період роздробленості Русі (близько 12 удільних князівств (з власним політичним центром і династіями), зокрема, Київське, Чернігівське, Переяславське, Новгород-Сіверське, Волинське, Галицьке); Київ – духовний (митрополія) і державний (великокняжий стіл) центр без реального впливу на всю територію Русі.</p> <p>Київські князі часів роздробленості: Ярополк II Володимирович (1132–1139); Всеволод II Ольгович (1139–1146); Юрій Володимирович Долгорукий (1149–1157); Ростислав Мстиславич Смоленський (1157–1167); Мстислав Ізяславич (1167–1169); Гліб Юрійович Суздальський (1169–1171); Рюрик Ростиславич (1173–1210; з перервами); Святослав IV Всеволодович (1176–1191); Роман II Мстиславич (1203–1205); Мстислав III Романович (1212–1223); Володимир Рюрикович (1223–1224); Ярослав IV Всеволодович Владимирський (1236–1246); Михайло Всеволодович (1238–1246)</p>	

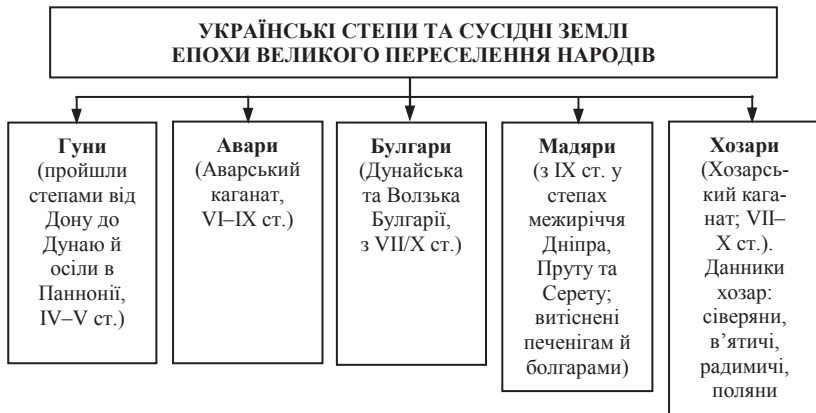
ЗНАЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ ХРИСТИЯНСТВА

Зміцнювало державу, тому що всі молитви починались із того, що молилися за здоров'я князя та його сім'ї
Зміцнило міжнародний авторитет Русі
Сприяло розвитку культури
Сприяло розвитку освіти. Для християнського богослужіння треба було вміти читати Біблію, і тому Володимир у Києві відкрив школу. В цю школу силою записували дітей бояр, воевод, дружинників. Пізніше подібну школу в Новгороді відкрив син Володимира – Ярослав Мудрий
Сприяло розвитку архітектури та малярства. Для християнського богослужіння потрібні храми і тому розпочинається їх будівництво. Храми будувалися за певними правилами – канонами. До цього часу на Русі не було кам'яних споруд, а тепер храми будували з каменю. У Києві Володимир збудував головний храм – Богоявленську церкву, який отримав назву Десятинна церква, тому що на його будівництво й утримання князь витратив десяту частину своїх доходів. Десятинна церква була прикрашена фресками та мозаїкою
Для християнства потрібні ікони, і тому на Русі розвивається малярство. З Візантії запрошували грецьких малярів, які прикрашали церкви фресками та мозаїкою
Церковне богослужіння супроводжується співом, тому прийняття християнства сприяло розвитку музичного мистецтва, розвитку хорового співу.

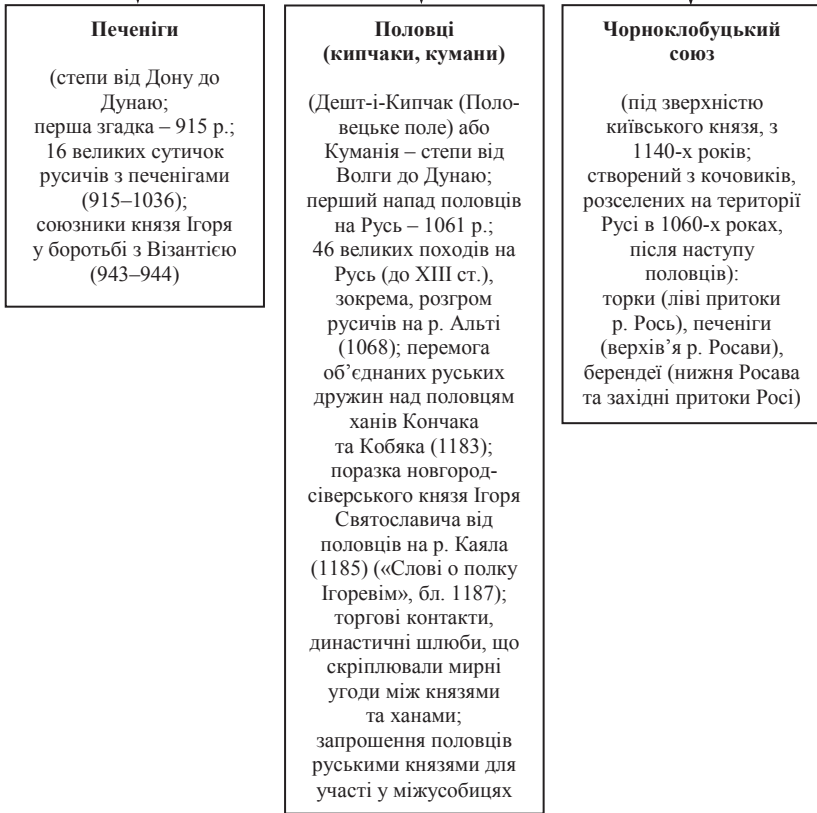
СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Bellatores (ті, хто воюють)		
Князь	Дружина	
	Верхівка дружини (старші мужі, бояри) – головні посади у військовому командуванні та управлінні державою (тисяцький, воевода, посадник, соцький, десяцький, тивун, осььник)	Рядові дружинники – посади князівської адміністрації (вірники, рядовичі, мечники, отроки, дворяни, дітські)
	Корм – отримане від князя право на користування частиною податків з населення певної території; боярське землеволодіння (держання та отчина)	
Oratores (ті, хто моляться)		
Митрополит, підлеглий Константинопольському патріарху	Єпископи (владики) (16 єпархій на XIII ст.)	Священники, ченці
Церковна десятина		
Десятинна церква (996); Кисво-Печерська лавра (заснована Антонієм Печерським у 1050-х роках; другий ігумен Феодосій (помер 1074) увів чернечий статут Феодора Студита); Софійський собор (XI ст.); Михайлівський Золотоверхий собор (1113); Кирилівська церква (1171).		

Laboratores (ті, хто працюють)	
Містяни	Селяни
Горядяни-ремісники. Майстри, залежні від князів і бояр. Вільні ремісники посадів – торгово-ремісничих частин міст	Смерди (вільні селяни). (Верв – територіальне об'єднання сімейних громад).
Купці, об'єднані у корпорації. (Торговище – ринковий майдан)	Рядовичі (селяни, які потрапили в залежність унаслідок укладання угоди зі земле-власником)
	Закупи (напіввільні, змушені відробляти в господарстві земле-власника позичені гроші)
	Задушники (раби та закупи, передані мостирям за заповітом як внесок на поминання душі)
	Холопи і челядь (верстви населення, які не володіли землею).
	Раби; джерела рабства: війна, полон, боргове рабство, одруження з рабом/рабинею)
Участь у вічі	
Ізгої (особи, які вийшли зі свого соціального стану, наприклад, у зв'язку з викупом з холопства, розоренням)	

ВІДНОСИНИ РУСІ З КОЧОВИКАМИ

МОНГОЛИ

1206–1227	Правління Темучина Чингісхана (імперія Чингісхана – сучасні Монголія, Китай, Сибір, Середня Азія, Кавказ, Закавказзя)
1222	Перша монголо-половецька битва, поразка половецького хана Кобяка
31.V.1223	Невдала битва русько-половецької армії з монголами на р. Калці (нині Кальчик, права притока Кальміусу)
1236–1237	Підкорення Батием Волзької Булгарії
1237–1238	Підкорення монголами Рязанського та Володимиро-Суздальського князівств
1239	Захоплення монголами Переяслава та Чернігова

07.XII.1240	Захоплення монголами Києва; обороною міста керував тисяцький Данила Галицького Дмитро; останнє місце оборони русичів – Десятинна церква
1241–1242	Похід монголів у країни Центрально-Східної Європи
1242–1245	Заснування Батием у пониззі Волги держави Золота Орда (існувала до XVI ст., землі улусу Джучидів – від Сибіру до Нижнього Дунаю) зі столицею в місті Сарай (поблизу сучасного м. Волгограда, Росія). Київська, Переяславська та Чернігово-Сіверська землі увійшли до західного улусу Золотої Орди; у Києві перебував монгольський намісник (баскак); князі їздили до Сарая для отримання ханського дозволу на правління (ярлик), сплачували данину, надавали військову силу (дружини)
1246	Чернігівський князь Михайло Всеволодович, який прибув за ярликом, страчений за відмову виконати обряд очищення вогнем; дорогою до столиці Золотої Орди Київ відвідав посол Папи Римського П'єрано Карпіні
Через природо-кліматичні умови монголи не змогли завоювати Новгород; з великих міст на українських землях вони не зруйнували Кременець і Холм	

Питання 2.4

ГАЛИЦЬКІ ТА ВОЛИНСЬКІ ЗЕМЛІ НАПЕРЕДІ ДНІ УТВОРЕННЯ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Волинські землі	Галицькі землі
Луцька (басейн р. Стиру; столиця Лучеськ (Луцьк))	Перемишльська (нині території України та Польщі; столиця Перемишль, нині м. Пшемишль, Польща)
Володимирська (між річками Західний Буг, Прип'ять і Стохід; столиця Володимир, нині м. Володимир-Волинський)	Звенигородська (центральна частина сучасної Львівської обл.; столиця Звенигород, не зберігся)
Погоринська (басейн р. Горині; столиця Дорогобуж, нині село Гошанського р-ну Рівненської обл.)	
Болохівська (вздовж р. Случі та у верхів'ях Південного Бугу; столиця Полоний, нині м. Полонне Хмельницької обл.)	
Берестейська (нині території Білорусі, України, Польщі; столиця Бересть, нині м. Брест, Білорусь)	Галицька (південь Прикарпаття; столиця Галич, нині м. Галич Івано-Франківської обл.)
Холмська (нині території України та Польщі; столиця Холм, нині м. Хелм, Польща)	
Червенська (нині території України та Польщі; столиця Червен, нині с. Чермно, Польща)	Теребовельська (територія Поділля; столиця Теребовля, нині м. Теребовля Тернопільської обл.)
Белзька (північ теперішньої Львівської обл.; столиця Белз)	

ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

981	Приєднання Володимиром Великим до Русі Червеньких міст (території уздовж річок Західний Буг, Сян та Дністер).
X–XI ст.	Прикарпаття та Волинь – землі-волості, підпорядковані безпосередньо київському князю або його намісникам
Галичина («Червона Русь»)	
1084–1094	У Прикарпатті самочинно вокняжилися брати Рюрик, Володар і Василько Ростиславичі – сини тмутороканського князя Ростислава Володимировича, онука Ярослава Мудрого
1094–1124	після смерті Рюрика (1094) – правління Василька та Володаря; визнання за Ростиславичами права на галицькі землі, як на отчину, на князівському з'їзді у Любечі (1097), їхнє остаточне утвердження там після перемоги в битві на Рожному Полі (1099)
1124–1153	Війна за престол, перемога та правління звенигородського князя Володимира Володаровича; зумів об'єднати землі Галицького князівства й переніс столицю з Перемишля до Галича (1141)
1153–1187	Правління Ярослава Володимировича Осмомисла: придушення повстання населення, спричиненого високими податками (1159); криза, спровокована особистим життям князя (з 1170); розширення кордонів Галицького князівства до гирла Дністра, Чорного моря та Дунаю; зв'язки з Угорщиною та Священною Римською імперією; союзник Ігоря Святославича, батько його дружини Єфросинії Ярославни
1187–1189	Громадянська війна
1189–1199	Утвердження (за підтримки імператора Фрідріха I Барбаросси) та правління Володимира Ярославича, після смерті якого династія Ростиславичів обірвалася
Волинь	
1140–1170	Правління онука Володимира Мономаха Ізяслава Мстиславича (1140–1154) та його сина Мстислава Ізяславича (1154–1170) (династія Мстиславичів)
1170–1199	Поділ Волинської землі на уділи між синами Мстислава Ізяславича: Володимир (Роман), Белз (Всеволод), Червен (Святослав), Берестя (Володимир); об'єднання братів під зверхністю Романа Мстиславича, згодом – об'єднання ним Волині та Галичини у Галицько-Волинське князівство (1199)

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

1199–1205:
Правління Романа Мстиславича; боротьба з боярами, зокрема, з родиною Кормильчичів; переможні походи проти половців (1201–1202, 1203–1204); правління як великого київського князя – «самодержця усієї Русі» (1203–1205): ідея подолання роздробленості давньоруської держави завдяки зміні порядку престолонаслідування (принцип майорату); зв'язки з Візантією (підтримка імператора Олексія III Ангела після взяття Константи-

<p>нополя хрестоносцями в 1204 р.), Священою Римською імперією (втручання у боротьбу між «гвельфами» та «гіббелінами»), Папою Римським Інокентієм III (відмова від його пропозиції коронуватися на короля Русі в обмін на перехід у католицизм); загинув у битві з польським військом Лешка I Білого та Конрада Мазовецького під Завихвостом (нині м. Свентокшиського в-ва Польщі) (1205)</p>
<p>1205–1238:</p> <p>боярські та князівські міжусобиці, іноземне втручання Угорщини та Польщі – правління в Галицькому князівстві Данила Романовича (1205), Володимира, Святослава та Романа Ігоровичів (1206–1212), боярина Володислава Кормильчича (1213), Коломана Арпада (1214–1219), Мстислава Удатного (1221–1228), Андрія II Арпада (1228–1235). Утвердження Данила Галицького у Володимирі й початок боротьби за галицькі землі (1221), остаточне оволодіння Галичем (1238)</p>
<p>1238–1264:</p> <p>князування Данила Галицького в Галичині, а його брата Василька – на Волині; перемога Данила Галицького над німецькими та польськими лицарями Добжинського ордену під Дорогочином (нині місто Підляського в-ва Польщі) (1238); встановлення влади Данила Галицького над Києвом (містом управляв воєвода Данила Галицького Дмитро) (1239–1240); похід монголів на Київ (1240), галицькі та волинські землі, перенесення столиці Данила Галицького до Холма (1241); обрання православним митрополитом прибічника Данила Галицького Кирила (1242); перемога над польсько-угорськими військами (підтримуваними галицькими боярами) під Ярославом (нині м. Підкарпатського в-ва Польщі) – остаточне придушення боярських міжусобиць (1245); подорож Данила Галицького до столиці Золотої Орди м. Сарай за ярликом (1245); переможні походи проти литовських племен ятвягів, договори з литовським князем Міндовгом (1248, 1254); династичний шлюб сина Данила Галицького Лева з Констанцією – дочкою угорського короля Бели IV (1250); зв'язки з Папою Римським Інокентієм IV щодо організації хрестового походу проти монголів (1250-ті); коронація Данила Галицького папським нунцієм у Дорогочині (1253); боротьба з монгольським темником Куремсою та відвоювання Болохівських міст (1254–1255); похід на галицько-волинські землі монгольського війська Бурундя та поразка русичів: Данило Галицький зобов'язувався зруйнувати укріплення великих міст, окрім Холма (1259); смерть Данила Галицького у Холмі після важкої хвороби (1264)</p>
<p>1264–1292:</p> <p>суперництво між Волинню (правителі: Василько Романович (1264–1269), Володимир Василькович (1269–1289), Мстислав Данилович (1289–1292)) та Галичиною (правитель – Лев I Данилович (1264–1301))</p>
<p>1292–1340:</p> <p>Лев I Данилович (1292–1301): приєднання до Галицько-Волинського князівства Люблінської землі (1292); намагання створити Галицьку митрополію.</p> <p>Юрій I Львович (1301–1308): розширення кордонів Галицько-Волинського князівства до нижньої течії Дністра та Південного Бугу; титул «Король Русі і Князь Володимирії»;</p>

заснування Галицької митрополії (1303): Володимирська, Луцька, Перемишльська та Турово-Пінська єпархії.

Лев II та Андрій Юрійовичі (1308–1323):

останні правителі з династії Романовичів;

союз з Тевтонським орденом проти Литви; боротьба зі Золотою Ордою;

Юрій II Болеслав Тройденевич (1323–1340):

син доньки Юрія I Марії та мазовецького князя Тройдена;

врегулювання відносин з Тевтонським орденом, Литвою та Золотою Ордою;

напружені відносини з Польщею та Угорщиною;

намагання обмежити владу бояр, як наслідок – боярська опозиція;

отрусний у Володимирі

Питання 2.5

ДАВНЬОРУСЬКА КУЛЬТУРА

<p>Художні ремесла: поливана кераміка, ювелірні техніки карбування, гравірування, позолоти, зерні, чорні, перегородчастої емалі</p>
<p>Образотворче мистецтво: мозаїки, зокрема зі смальти («Богоматір Оранта», «Христос Пантократор (Вседержитель)» зі Софійського собору), фрески («Родина київського князя Ярослава Мудрого» зі Софійського собору), різьба по каменю; іконописець Аліпій (Алімпій, Олімпій) Печерський (XI–XII ст.)</p>
<p>Архітектура: церква св. Іллі в Києві, Золоті Ворота, Десятинна церква, Софійський собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври (X–XI ст.); Кирилівська церква, церква Богородиці Пирогошої у Києві; Василівська церква в Овручі (архітектор Петро Милоніг); Успенський і Борисоглібський собори, П'ятницька та Іллінська церкви в Чернігові (XII–XIII ст.)</p>
<p>Усна народна творчість: билини; співець Боян (XI ст.).</p>
<p>Писемність: кирилиця (розроблена в IX ст. Кирилом і Мефодієм на основі староболгарської мови); знахідки берестяних грамот у Звенигороді (нині с. Пустомитівського р-ну Львівської обл.)</p>
<p>Література та літописання: «Слово про закон і благодать» Іларіона (1037–1050); «Ізборник» Святослава Ярославича (1073); «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1109); Києво-Печерський патерик (XI–XV ст.); «Остромирове Євангеліє»(1056–1057); «Слово о полку Ігоревім» (бл. 1187); літописи: «Повість временних літ» (Нестор/Літописець, 1113; Сильвестр, 1116; Мстислав Володимирович, 1118); «Київський літопис» (Мойсей, 1199); «Галицько-Волинський літопис» (п'ять укладачів з Холма, Галича та Володимира, кінець XIII ст.)</p>
<p>Освіта: перша державна школа (988); мережа шкіл при монастирях і бібліотека при Софійському соборі за Ярослава Мудрого; перша школа для дівчат, заснована онучкою Ярослава Мудрого Янкою при Андріївському монастирі</p>

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

<p>– народна культура додержавної давньослов'янської етноспільноти, закріплена у народних традиціях, звичаях та обрядах за допомогою елементів усної народної творчості, стала основою формування культурних пластів доби Київської Русі, спричинивши оригінальне бачення та трактування світу і взаємовідносин між людьми</p>
<p>– культурні процеси на Русі відбувались в умовах активного протистояння наступу східних, кочових традицій, відкритій експансії азійського етносу зі специфічним менталітетом та системою формування суспільства на засадах східного деспотизму. Внаслідок цього вони були своєрідною межею, слугували захистом західної європейської цивілізації від азійських впливів</p>
<p>у культурі того часу відобразились особливості взаємовідносин у суспільстві, що полягали у відсутності на Русі системи васальних відносин, порівняно із Західною Європою, меншій залежності селян від феодалів, відносній самостійності селянства на засадах общинного устрою</p>
<p>– наявність общинного землеволодіння та колективне володіння ним зумовили пріоритетність у господарстві патріархального способу життя, актуалізації такого елемента соціальної організації суспільства, як сім'я. Водночас помітним було домінування глави роду, внаслідок чого важливу роль у культурних процесах виконувала ідея старшинства, котра виявлялась у пануванні старших</p>
<p>– давньоруську культуру слід розглядати як аграрну, землеробську, що відображає домінування землеробства над іншими видами діяльності в суспільстві</p>
<p>– важливими центрами формування тогочасної культури були міста Київської Русі, у яких концентрувалась місцева регіональна та загальноруська князівська влада. Через поступове зменшення центральної влади з боку київських князів міста як центри удільних князівств почали виконувати дедалі помітнішу роль у розвитку суспільства, стали містами-державами, що дає можливість констатувати наявність полісної системи організації держави у Київській Русі</p>
<p>– культура цієї доби ґрунтувалась на розвинутій моральній свідомості народу, яка відображала потужні етно-національні традиції суспільства та виконувала самодостатню роль у становленні тогочасної давньоруської цивілізації</p>

Семінарське заняття

Мета заняття: проаналізувати особливості заселення української території в до княжий період, охарактеризувати основні етапи розвитку Київської Русі та Галицько-Волинського князівства; зміст навчального матеріалу має сприяти формуванню в студентів наукового світогляду, соціальної зрілості, громадянської відповідальності, естетичних почуттів і естетичної культури, працелюбності.

План:

1. Становлення Київської держави: політика перших князів.
2. Прийняття християнства. Піднесення Київської Русі.
3. Державний устрій і соціально-економічний розвиток.
4. Політична роздробленість Київської Русі. Галицько-Волинська держава.
5. Культура.

Основні поняття для засвоєння: берестяні грамоти, держава, церковне будівництво, іконописні майстерні, Києво-Печерська лавра, літопис, митрополит, мозаїка, монголо-татарське іго, натуральне господарство, ранньофеодальна держава, «Руська правда», християнство, язичництво.

Теми рефератів

1. Політичні портрети київських князів /на вибір/.
2. «Остромирове євангеліє» – визначна пам'ятка духовної культури.
3. «Слово о полку Ігоревім» – літературний твір Київської Русі.
4. Культура Київської Русі у загальноєвропейських цивілізаційних процесах періоду раннього Середньовіччя.
5. Давньоруське літописання: зміст та традиції.
6. Київські «книжники»: особи та їх твори.
7. Мистецтво Київської Русі: загальноєвропейські закономірності та місцеві традиції.
8. Нація як суб'єкт культуротворення.
9. Концептуальні підходи до співвідношення національної і світової культури.
10. Культура як чинник розвитку особистості.
11. Залишки давніх знань в українському фольклорі та археологічних джерелах.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.
2. Історія української культури: навчальний посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.
3. Історія України: навчальний посібник / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.
4. Король В. Історія України: навчальний посібник. – Київ: Академвидав, 2008. – 496 с.
5. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України (навчальний посібник). – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.
6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навчальний посібник / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 2005. – 568 с.
7. Українська та зарубіжна культура: навч. посібник / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.; за ред. М. М. Заковича. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Знання, 2009. – 589 с.
8. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. М. Яковенко – 3-тє вид., перероблене та розширене: – К.: Критика, 2006. – 584 с.

Додаткова:

1. Асеев Ю. С. Давня історія України: в 3 т. / Ю. С. Асеев, В. Д. Баран, Я. В. Баран, С. О. Біляєва, Я. Є. Боровський; НАН України; Інститут археології; П. П. Толочко (ред. кол.). – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 3: Слов'яно-Руська доба. – К.: Наукова думка, 2000. – 695 с.
2. Білик Б. І. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура, С. М. Клапчук, О. В. Кузьменець. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Товариство «Знання» КОО, 2001. – 325 с.
3. Брайчевський М. Ю. Автор «Слова о полку Ігоревім» та культура Київської Русі / М. Ю. Брайчевський. – К.: Фенікс, 2005. – 552 с.
4. Брайчевський М. Ю. Походження слов'янської писемності / М. Ю. Брайчевський. – К.: Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. – 152 с.
5. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі / М. Ю. Брайчевський. – К.: Наукова думка, 1988. – 261 с.

6. Горський В. С. Біля джерел: нариси з історії філософської культури України / В. С. Горський. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 206 с.

7. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т. / М. С. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – 12 кн. – Т. 2, XI–XIII вік. – 633 с.

8. Гуржій О. І. Історія України: нове бачення: у 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр, О. П. Моця, О. В. Русина / НАН України; Інститут історії України. – К.: Україна, 1995. – Т. 1. – 350 с.

9. Давньоруські любомудри: аналіз творчості давньоруських книжників. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.

10. Земерова Т.Ю., Скирда І. М. Історія України у визначеннях, таблицях і схемах / Т. Ю. Земерова, І. М. Скирда. – Х.: Ранок, 2009. – 128 с.

11. Історія української культури: у 5 т. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть.

12. Історія української культури / І. Крип'якевич (заг. ред.). – 4 вид., стер. – К.: Либідь, 2002. – 650с.

13. Культура українського народу: навч. посібник для студ. гуманіт. фак. вищих навч. закладів. – К.: Либідь, 1994. – 268 с.

14. Семчишин М. Тисяча років української культури: історичний огляд культурного процесу / М. Семчишин. – К.: АТ «Друга рука», МП «Фенікс», 1993. – 550 с.

15. Толочко П. Київська Русь / П. Толочко. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.

16. Україна крізь віки: в 15 т. / НАН України; Інститут археології; В. А. Смолій (ред.). – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 4: Київська Русь – 351 с.

17. Україна крізь віки: в 15 т. / НАН України; Інститут археології; В. А. Смолій (ред.). – К.: Альтернативи, 1998. – Т. 5: Галицько-Волинська Русь. – 335 с.

Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте причини виникнення державності у східних слов'ян.
2. У чому полягає суть Норманської теорії походження Київської Русі?

3. Погляд українських вчених-істориків на походження Київської держави.

4. Розкрийте основні тенденції політичного життя русичів у часи правління перших Рюриковичів (від Олега до Святослава).

5. Охарактеризуйте князя Ігоря та період його правління.

6. Княгиня Ольга як видатний державний діяч періоду Київської Русі.

7. Які джерела історії культури Київської Русі ви знаєте?
8. Хто із відомих діячів доби раннього Середньовіччя залишив свідчення про розвиток давньоруської культури?
9. Назвіть основні особливості культурних процесів у Київській Русі X–XIII ст.ст.
10. Які напрями писемної давньоруської творчості вам відомі? Назвіть основні пам'ятки давньоруського письменства.
11. Яку сторону життя Київської Русі відображала житійна література та яку роль вона виконала у розвитку народної свідомості?
12. Назвіть основних «книжників» доби Київської Русі. Чим вони здобули славу та який вклад у розвиток культури внесли?
13. Охарактеризуйте стан освіти та розвитку наукових знань у давньоруську добу.
14. Назвіть основні види мистецтва, котрі розвивались на Русі у X–XIII ст.ст. Які самобутні ознаки та вияви були для них властиві?
15. Визначте причини й наслідки хрещення Київської Русі.
16. Назвіть основні особливості культурних процесів у Київській Русі X – XIII ст.
17. Чим обумовлено виникнення Галицько-Волинського князівства?

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

3.1. Інкорпорація українських земель до складу Великого князівства Литовського

3.2. Від Литовсько-Руської до Польсько-Литовської держави

3.3. Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ

3.4. Культура ренесансу на українських землях

3.1. Інкорпорація українських земель до складу Великого князівства Литовського

Литовське князівство сформувалося у XIII ст., коли литовські племена переживали розклад общинно-родового ладу і поступовий перехід до феодального. Набираючи потужності, воно скористалося ослабленням сусідніх земель, передусім українсько-білоруських, й почало збільшувати за їхній рахунок власні території. У складі Великого князівства Литовського руські землі становили 9/10 території. Стрімке зростання Литви за рахунок східнослов'янських земель здається парадоксальним і потребує пояснення.

Причини швидкого підпорядкування Литвою руських земель.

– Литовське завоювання несло звільнення від дикого і жорстокого татаро-монгольського ярма. Руські землі були ослаблені золотоординським ігом, що поклато початок просуванню литовців на Русь і сприяло їх успіху.

– Населення руських земель віддавало перевагу Литві перед Ордою. Переважно місцеві князі і боярство добровільно визнавали владу Литви. Науковці визначають просування Литви в руські землі не як завоювання, а як «мирне приєднання», як «тиху експансію».

– Успішним діям Литви сприяло ослаблення Орди і її розкол на ворогуючі частини внаслідок феодальних усобиць 1360–1370-х рр. Однак Золота Орда на той час залишалася ще досить сильною, і без

досягнення політичного компромісу з нею Литва навряд чи змогла б закріпитися на землях Південної Русі.

Литовські урядовці постійно наголошували, що вони старого не порушують, а нового не вводять. Литовці не зруйнували удільної системи князівств, однак у багатьох з них замінили Рюриковичів литовськими князями. Вони переймали від українців та білорусів військову організацію й способи оборони, особливості зведення фортець, традиції господарювання і владарювання, систему податків, суд, елементи права, навіть українську назву посад, станів та ін. Великого поширення у литовської знаті набувала «руська віра» – так спочатку звалось на Литві православне християнство. У Литовській державі складаються закони на основі «Руської правди». Литовські роди зливалися з руською знаттю. Уряд Великого князівства Литовського не перешкоджав місцевому населенню у збереженні і розвитку національних особливостей. У зв'язку з цим багато істориків називають Велике князівство Литовське литовсько-руським. В цей час з'явилася й сила, яка спроможна була здійснити такий своєрідний розвиток державотворчого процесу: українське магнатство, дрібне служиле боярство (шляхта), що зміцнилися завдяки підтримці уряду Литви і литовської аристократії, багато членів якої вже асимілювалося, злилося з українським суспільством.

Однак у кінці XIV ст. сталася подія, яка змінила історичний шлях Литовсько-Руської держави, – політична унія Литви і Польщі, яка привела до надзвичайного зростання польського впливу на Литву і долю українського народу. Починався різкий поворот в їх історичному розвитку.

3.2. Від Литовсько-Руської до Польсько-Литовської держави

Кревська унія 1385 р. Причини унії. 1) Прагнення Литви і Польщі об'єднати зусилля перед небезпекою з боку могутнього Тевтонського ордену, який панував на Балтійському узбережжі, з боку Московського князівства, з боку Кримського ханства. 2) Пошуки великим князем литовським Ягайлом (1377–1392рр.) союзника для зміцнення свого становища. *Зміст унії.* 1) Об'єднання Польщі і Литви в єдину державу внаслідок шлюбу польської коро-

леви Ядвіги і литовського князя Ягайла. 2) Обрання польським королем Ягайла, який прийняв ім'я Владислава II та одночасно залишався великим князем литовським. 3) Перехід у католицтво язичницького населення Литви. *Наслідки унії*. Крєвська унія створила реальні передумови для боротьби із зовнішньою загрозою. Водночас вона викликала небезпеку польської експансії на територію Великого князівства Литовського. Протягом майже двох століть після укладення Крєвської унії зберігалася державна окремішність Литви та Польщі, які, незважаючи на спільного володаря, залишалися двома самостійними політичними організаціями.

Люблінська унія 1569 р. Причини унії. Серед панівних верств Литви прагнення реставрації і посилення унії з Польщею зросло також у зв'язку з війною за Лівонію з Московією. Знесилена литовська шляхта почала наполягати на унії з Польщею, маючи надію на її допомогу. Король Польщі рішуче стояв за унію. Він мав повну підтримку з боку польських магнатів та шляхти, які мріяли захопити багаті українські землі. *Зміст унії*. Король Сигізмунд Август скликав у 1569 р. у Любліні спільне засідання сеймів Польщі та Литви. Польські представники у сеймі запропонували проект повного приєднання литовських земель до Польщі. Польща і Литва об'єдналися в одну державу, яка дістала назву «Республіка» (польською мовою – Річ Посполита) з єдиним королем, сеймом, грошовою системою, законами, католицтвом як державною релігією. Литовське князівство отримало статус автономії. Всі українські землі, що раніше належали Литві, переходили під владу безпосередньо Польщі. *Наслідки Люблінської унії*. Українські землі, на відміну від литовських, не забезпечили собі окремого статусу у політичній, соціально-правовій системі нової держави. На українську територію через Польщу поширювалися нові форми соціального та правового життя, у тому числі принципи корпоративної організації суспільства, шляхетської демократії, міського самоврядування тощо. Суспільна верхівка зазнала відчутного впливу католицизму та польської духовної культури, наслідком чого стала стрімка полонізація української шляхти; Втягнення України до міжнародної системи економічного життя призвело до остаточного закріпачення селян, постійного зростання експлуатації підневільного населення, зосередження торгівлі в руках шляхти. Православним українцям заборонялося займати вищі державні посади. В установах панувала тільки польська мова та латинь як мова освіти, судочинства, діловодства.

Брестська церковна унія. У 1596 р. в Бресті була проголошена церковна унія – об'єднання православної церкви з католицькою, внаслідок чого утворилась нова – уніатська церква (греко-католицька). Укладаючи угоду про унію, єпископи І. Потій та К. Терлецький домоглися від папи поступок на користь новоствореної церкви – за нею зберігався східний обряд, мовою богослужіння залишалася церковнослов'янська, а мовою проповіді – українська розмовна, залишався юліанський календар, священникам не нав'язувався цілібат, обов'язковий для римо-католицьких ксьондзів. Отже, Берестейська церковна унія підпорядкувала церковну організацію владі папи Римського.

3.3. Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ

Перші письмові згадки про українських козаків відносяться до 1489–1492 рр. Але різке зростання чисельності козацтва припадає на XVI ст. Козацтво виникло в південноукраїнських землях, на території від середнього Подніпров'я і майже до Дністра. Термін «козак» – тюркського походження і запозичений українцями від кочових південних сусідів, татар. У широкому розумінні слова він означає «вільну людину».

Причини виникнення козацтва.

1. Жорстока нелюдська експлуатація правлячою верхівкою, шляхтою Речі Посполитої українського народу, що змушувала населення сіл і міст шукати порятунку в південно-східних українських степах. Українські народні маси зазнавали з боку шляхетства Польщі також і національно-релігійного гноблення. Розгнuzдана магнатсько-шляхетська сваволя супроводжувалася розоренням і постійним винищенням населення України.

2. Турецько-татарська агресія змушувала прикордонне населення згуртовуватись у військові формування. У XV ст. Україні почала загрожувати нова страшна небезпека з боку Туреччини та Кримського ханства. Агресивна політика Османського султанату була спрямована на загарбання сусідніх земель, одержання прибутків у вигляді данини, податків, контрибуцій, на захоплення в полон і продаж в рабство десятків тисяч мирних жителів.

3. Наявність в українському суспільстві окремих прошарків вільних людей, що займали проміжне становище між незаможною шляхтою та селянством.

4. Організаторська роль місцевих, прикордонних землевласників і урядовців. Козацтво поповнювалося вихідцями із різних верств населення: селян, міщан, шляхти. Козаки користувалися господарськими угіддями, займалися промислами, брали участь у самоуправлінні. Для оборони від турецько-татарської агресії козаки об'єднувалися у військові загани. Вони і самі завдавали ударів татарам та туркам: спускаючись по Дніпру на своїх човнах «чайках», напали на татарські гарнізони, турецькі галери, фортеці.

3.4. Культура ренесансу на українських землях

Українська ренесансна культура розвивається типово щодо інших європейських країн, звичайно під відчутнішим впливом Північного Ренесансу, насамперед польського. Що ж до конкретних форм вияву, то український Ренесанс має низку специфічних особливостей, зумовлених тими суспільно-історичними та ідейно-релігійними факторами, які становлять зміст саме цього історичного періоду.

Найбільш повно і яскраво ренесансні ознаки в українській культурі виявились у другій половині XVI – першій половині XVII століть.

У цей час активізується розвиток ремесел, цехового виробництва, поживляються міжнародні економічні та торговельні взаємовідносини. Збільшується політична та економічна могутність міст завдяки запровадженню магдебурзького права. **Саме містам належить провідна роль у становленні нової ренесансної культури.** У містах формується економічно заможна міщанська верства, яка дотримується віри, підтримує рідну церкву, сприяє розвитку шкільної освіти, писемності, літератури, мистецтва. В умовах бездержавності саме православна церква стає оборонцем української духовності, а вище духівництво в особі кращих своїх представників виступає гарантом збереження руської віри й традиції. Так само й національно свідомі представники вищої аристократичної верстви сповідують руську віру, грецький обряд, що ототожнювалось із поняттям національної ідентичності. При церквах і монастирях продовжують функціонувати школи, бібліотеки, переписуються книги, створюються літописні хроніки.

Львів – один із наймогутніших осередків ренесансної культури, який ініціював відродження національного життя всієї України. Закономірним було виникнення тут перших братств: Львівську братську школу було засновано у 1585 р. Вона об'єднувала таких визначних діячів, як Стефан та Лаврентій Зизанії, Іов Борецький, Кирило-Транквіліон Ставровецький, Ісайя Козловський, Сильвестр Косов, Іван Красовський та ін. Львівська братська школа була організована на взірець латинських колегій, де вивчались «сім вільних наук» (тривіум – граматики, риторика, діалектика та квадживіум – арифметика, геометрія, астрономія, музика), а також грецька, старослов'янська, латинська мови, ще й польська та німецька. Її навчальна система та статут стали зразковими для інших братських шкіл.

Книгодрукування є важливою складовою ренесансної культури. У його започаткуванні видатну роль відіграв Львів. У Львові, як твердять дослідники, існувала друкарня ще перед 1469 р., бо у 1460 р. багатий львівський міщанин Степан Дропан подарував Онуфріївській церкві власну друкарню, що підтверджував привілей 1469 р. польського короля Казимира IV.

Перші ж книжки кириличним шрифтом вийшли поза межами України, в друкарні Фіоля в Кракові ще у 1491 році. У поширенні книгодрукування помітне значення мала діяльність білоруса Франциска Скорини, який у 1517–1519 рр. видав «*Псалтир*» та «*Біблію Руську*» у Празі, а в 1522 р. налагодив друкарську справу у Вільно. Справжній розвиток друкарства, що набирає систематичного характеру, пов'язаний з іменем Івана Федорова. Перші книжки «*Апостол*» і «*Буквар*» Іван Федоров видрукував у Львові у 1574 р. Ще одне видання «*Букваря*» було здійснене в Острозі, куди Іван Федоров переїхав на запрошення князя Костянтина Острозького. Там він із Гринем Івановичем у 1580–1581 рр. видрукували знамениту *Острозьку Біблію*.

Острог від кінця 70-х рр. XVI ст. перетворюється на провідний культурний центр завдяки діяльності видатної особи – князя Костянтина Острозького, якого іменували «некоронованим королем» Руси. Цей багатий шляхтич, власник тисячі сіл та містечок на Волині та в Галичині, увійшов в історію як щедрий меценат і ктитор церкви, освіти, мистецтва.

Острозька школа виникла близько 1580 року і здобула статус найкращого навчального закладу серед існуючих на той час православних шкіл. Сучасники називали її «*тримовним ліцеєм*» і

навіть «академією». Навчальна система Острозької академії була типовою для європейських колегій, взірцем для яких слугували найкращі на той час єзуїтські колегії. Заснована на православних засадах, вона була більше грецькою, ніж латинською, де старанно плекалась Руська традиція, відстоювались особливості грецького, східного обряду. Але із грецькою та слов'янською мовами опановувалась латинь, що допомагало студентам ретельно вивчати західні латинські джерела. Викладачі Острозької академії особливо дбали про патріотичне виховання учнів, ставили над усе ідею вірності рідній вірі.

Київ стає визначним центром ренесансної культури у перших десятиліттях XVII ст., а відтак повертає собі колишнє значення духовної та політичної столиці України. Відбулося це завдяки проєктораторові козацтва, котре за гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного стає провідною суспільно-політичною силою. У культурному відродженні Києва взяла участь передова інтелігенція всієї України – І. Борецький, Є. Плетенецький, З. Копистенський, С. Косов, К. Сакович, брати Зизанії та Беринди, Т. Земка та ін. Ці діячі сприяли налагодженню церковного життя, організації шкіл, поширенню освіти, книговидавництва. У 1615 р. засновано Київське братство при Богоявленській церкві на Подолі, до якого разом з усім військом Запорізьким записався гетьман Сагайдачний, жертвуючи на його потреби значні кошти.

Ренесанс в українському образотворчому мистецтві

Українська ренесансна архітектура характеризується наслідуванням класичних засад античної, а також європейської, насамперед італійської архітектури.

Оборонна архітектура, яка переважала у XV–XVI ст.ст., значно видозмінює свої форми. Наймогутніші замки були споруджені в *Кам'янець-Подільському*, *Луцьку*, *Кременці*, *Острозі*, *Меджибожі* та інших містах Галичини й Волині. Традиційна фортифікаційна системи включала земляні вали, глибокі рови, дерев'яні або муровані стіни з вежами. Посилення турецької загрози у XV–XVI ст.ст. вимагало модернізації фортикаційних систем. До цього змушувало і впровадження нової військової техніки, зокрема вогнепальної зброї. Відтак впроваджується *бастіонна система*, яка вперше з'явилася в Італії наприкінці XVI ст. Характерною для Ренесансу є зміна типу замку, що набуває вигляду палацу. Кращими зразками палацових споруд є Збаразький, Золочівський та Підгоре-

цький замки, перетворені на справжні резиденції. Серед ренесансних пам'яток Львова унікальним типом споруд є каплиці Камп'янів та Боїмів, що мали меморіальне призначення, тобто слугували усипальницями для членів цих багатих патриціанських сімей.

Скульптура найбільш пов'язана з архітектурою, а тому досягає в добу Ренесансу небаченого розквіту. Вона стає не лише необхідним доповненням будівлі, але й ознакою її стильової ідентифікації. Рельєфні композиції та декоративна пластика прикрашають портали, віконні обрамлення, фризи та аттики будівель. Орнаментальний декор характеризується використанням народних мотивів, насамперед народної та християнської символіки: це мотив виноградної лози, вигнутий акант, грона плодів, вазони квітів, квітка соняшника, а також різні плетінки, розетки, низки перлів.

Малярство належить до провідних видів ренесансного образотворчого мистецтва, яке представлено здебільшого іконописом. Визначальними стають світські гуманістичні тенденції, які притаманні усьому західноєвропейському живопису. Потужний народний струмінь особливо посилює орнаментальність і декоративність ікон. До класичної спадщини галицько-волинського малярства передренесансної доби належать такі ікони: «Юрій Зміборець» (с. Станілі), «Преображення» (с. Бусовисько), «Волинська Богоматір» (м. Луцьк), «Богоматері Одигітрії» (с. Красів), «Архангел Гавриїл» (с. Далява) та ін. До видатних досягнень українського ренесансного іконопису належить низка іконостасних комплексів – П'ятницький (Львів), Успенський (Великі Грибовичі) та Святодухівський (Рогатин).

У портретному живописі найпоширенішими були такі типи: *донаторські, епітафійні, парадно-аристократичні та міщанські*. У цій галузі працювали відомі майстри: В. Стефанович, Ю. Шольц-Вольфович, Ф. Сенькович, М. Петрахович. Донаторські портрети здебільшого входили до композиції ікон. Наприклад, «Св. Трійця з донаторами», «Богородиця з портретом Катерини Домагаліч». Найчастіше портрети донаторів зображували біля Розп'яття. Поширені були епітафійні портрети, зразком є портрет Яна Гербурта (Львівський історичний музей). Ян Гербурт зображений на колінах у молитовній позі біля Розп'яття. Напис внизу розповідає про заслуги та добродійні дії померлого.

Графічне мистецтво. Розвиток книгодрукування активізував мистецтво ілюстрації. Тогочасні книговидавці добре усвідомлювали дидактичну та естетичну функцію книги, а тому ретельно дбали

про її художнє оформлення. *Художники-гравери не лише виконували ілюстрації, а й продумували всю структуру книги: шрифт, компонування тексту, орнаментальні заставки із заголовками, ініціали та кінцівки, титульна сторінка.*

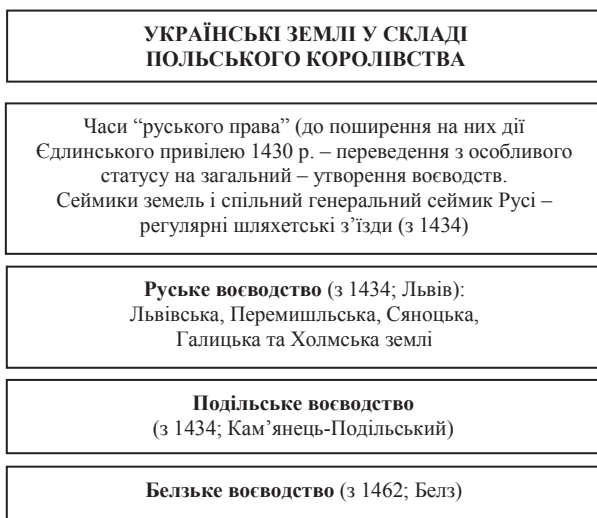
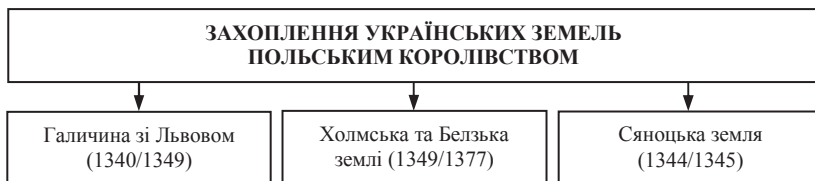
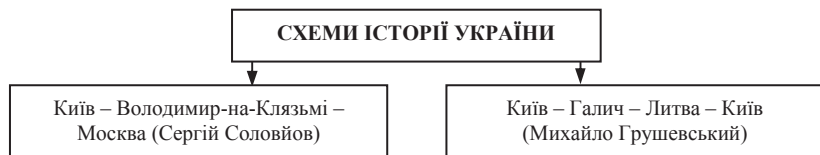
Ознаки ренесансного стилю. Головною ознакою є посилена увага до людини, світу її почувань, життєвих реалій, важливих суспільних проблем. Розширення світської тематики сприяло виникненню нових жанрів. Відтак великого значення набуває портрет, а посилення інтересу до побутової, пейзажної, історичної та батальної тематики стало основою формування цих самостійних жанрів уже в наступну епоху.

Таблиці та схеми

Питання 3.1

ПРАВИТЕЛІ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ XIV–XVI ст.ст.

Польські королі		Великі литовські князі		Великі московські князі (з 1547 р. – царі)	
Казимир III Великий	1333–1370	Ольгерд	1345–1377	Іван I Калита	1325–1341
Людовик Угорський	1370–1382	Ягайло	1377–1381	Симеон Гордий	1341–1353
<i>Міжусобиці</i>	1382–1384	Кейстут	1381–1382	Іван II Покірний	1353–1359
Ядвіга / Владислав II Ягайло	1384–1399/ 1386–1434	Ягайло	1382–1392	Дмитрій Донської	1359–1389
Владислав III (VI) Варненьчик	1434–1444	Вітовт	1392–1430	Василій I	1389–1425
		Свидригайло	1430–1435	Василій II	1425–1462
Безкоролів'я	1444–1447	Сигізмунд	1435–1440	Іван III Великий	1462–1505
Казимир IV Ягайлович	1447–1492	Казимир IV Ягайлович	1440–1492	Василій III	1505–1533
Ян I Ольбрахт	1492–1501			Іван IV Грізний	1533–1584
Александр I	1501–1506	Александр I	1492–1506		
Сигізмунд I Старий	1506–1548	Сигізмунд I Старий	1506–1548		
Сигізмунд II Август	1548–1572	Сигізмунд II Август	1548–1572		

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
 ВКЛ – федерація земель-князівств, зокрема Київщини, Волині, Поділля,
 Чернігово-Сіверщини (90% населення – українці та білоруси)

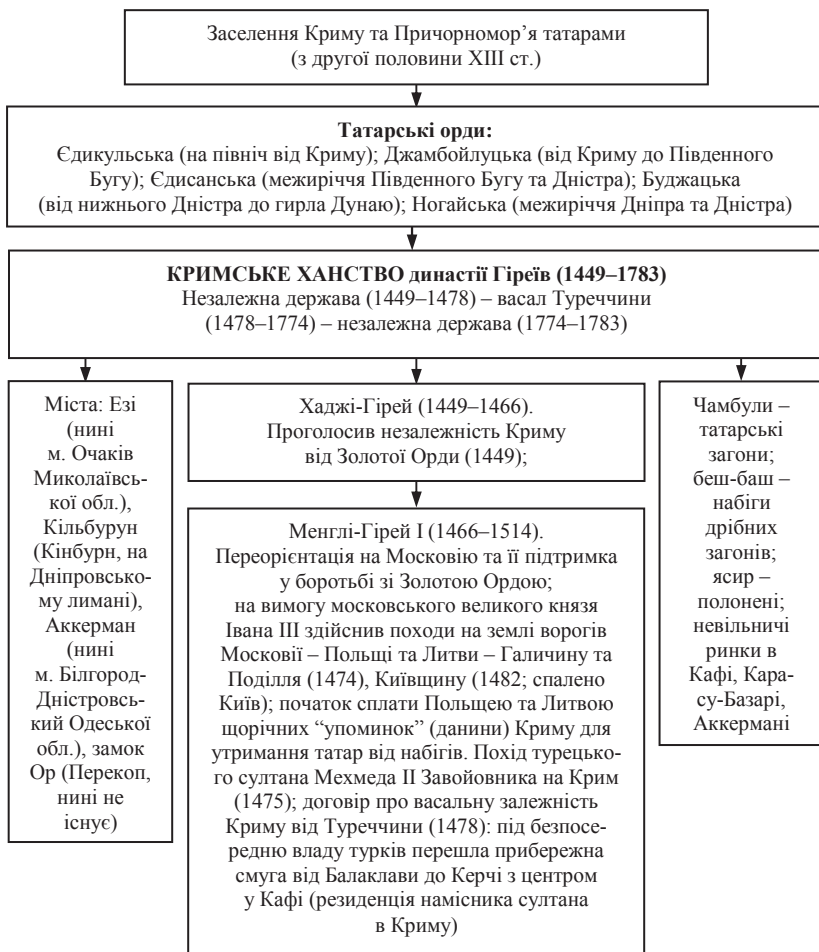
УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
В СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV–XV ст.

Київське удільне князівство (до 1471)	Володимир Ольгердович (1362–1394)	Заміна намісником Ягайла Вітовтом місцевих правителів своїми намісниками (1393/1395–1430-ті роки)	Іван Володимирович (1435–1440), Оленько Володимирович (1440–1454), Семен Оленькович (1454–1471).
Чернігово-Сіверщина	Дмитро-Корибут Ольгердович		Московсько-литовські війни (1492–1503) та «відтік з отчинами» на службу до московського великого князя князів Чернігово-Сіверщини
Поділля	Коріат-Михайло Гедимінович (1362–1363), Юрій, Костянтин, Олександр і Федір Коріатовичі (1363–1393)		
Волинське удільне князівство (до 1452).	Любарт (1340–1385), Федір Любартович (1386–1393)		Свидригайло (1440–1452)

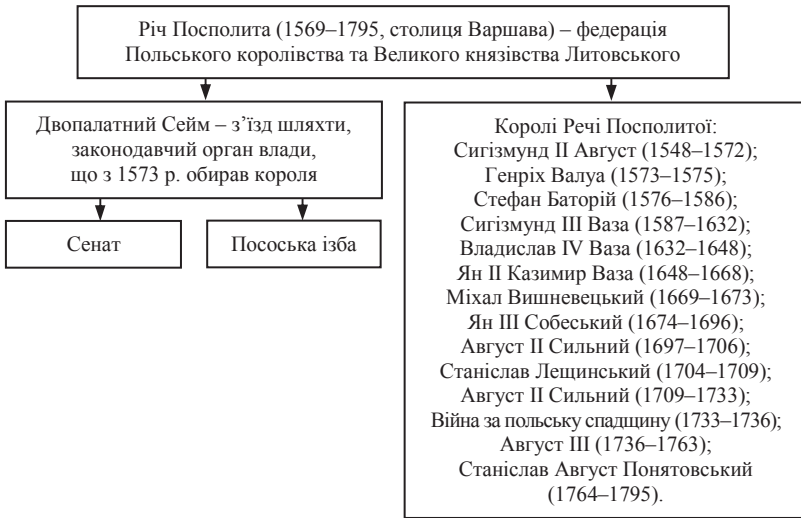
ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІ УНІЇ

<p style="text-align: center;">Кревська унія (1385)</p> <p>Об'єднання Литви та Польщі в єдину державу шляхом шлюбу польської королеви Ядвіги та литовського князя Ягайла (у 1386 р. став польським королем Владиславом II Ягайлом); прийняття Ягайлом і населенням Литви католицизму; повернення Польщі земель, відвойованих у неї Литвою; приєднання до Польщі земель Литви та Русі; оборонний союз проти Тевтонського ордену</p>
<p style="text-align: center;">Острівська унія (1392)</p> <p>Владислав II Ягайло мав частково відновити політичну самостійність ВКЛ та визнати свого двоюрідного брата Вітовта великим князем литовським (який при цьому залишався васалом Ягайла).</p>
<p style="text-align: center;">Віленська унія (1401)</p> <p>Вітовт мав самостійно правити Литвою як великий князь, перебуваючи з Владиславом II Ягайлом у ленних відносинах; у разі смерті Владислава II Ягайла Вітовта мали обрати польським королем; оборонний союз проти Тевтонського ордену</p>
<p style="text-align: center;">Городельська унія (1413)</p> <p>Підтвердження існування ВКЛ як окремої незалежної держави; визнання ВКЛ політичної зверхності польського короля, який після смерті Вітовта мав стати литовським великим князем; уніфікація систем органів державного управління та зрівняння в правах католицької шляхти Польщі та Литви; оборонний союз проти Тевтонського ордену.</p>
<p style="text-align: center;">Люблінська унія (1569)</p> <p>Польське королівство та Велике князівство Литовське об'єднувалися в єдину державу – Річ Посполиту, очолену королем під титулом «Король польський і великий князь литовський»; спільний Сейм і Сенат; укладання договорів з іноземними державами від імені Речі Посполитої; ліквідація митних кордонів і впровадження єдиної монетарної системи; обмежена автономія Литви (печатка, герб, державна мова, закони, суд, адміністрація, військо, скарбниця); українські землі відійшли до Польщі (поділені на Подільське, Брацлавське, Київське воеводства); за Литвою залишилися білоруські землі</p>

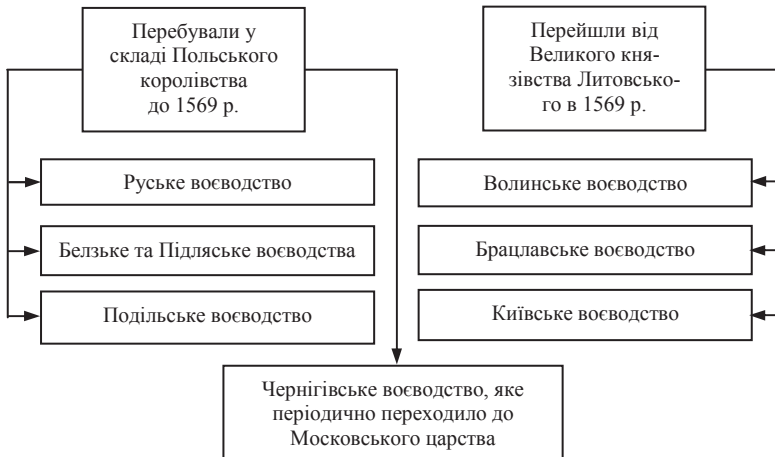
КРИМСЬКЕ ХАНСТВО

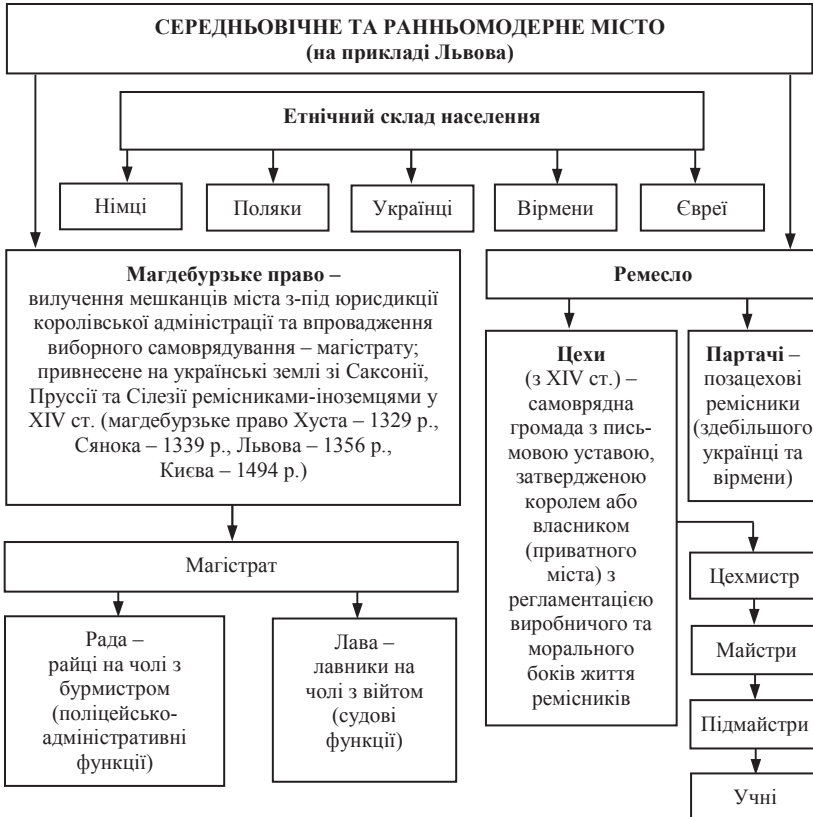

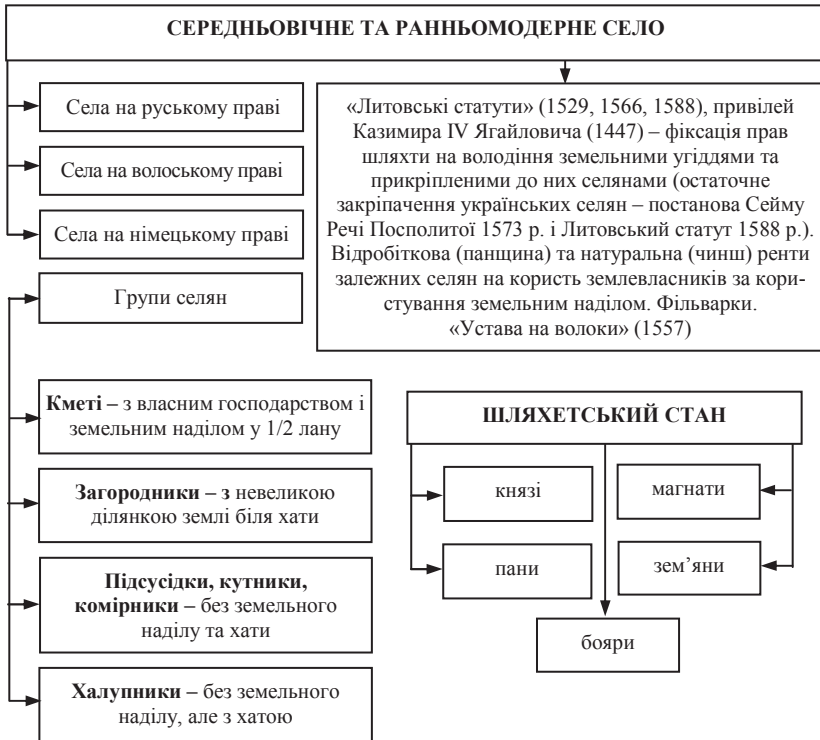
РІЧ ПОСПОЛИТА

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

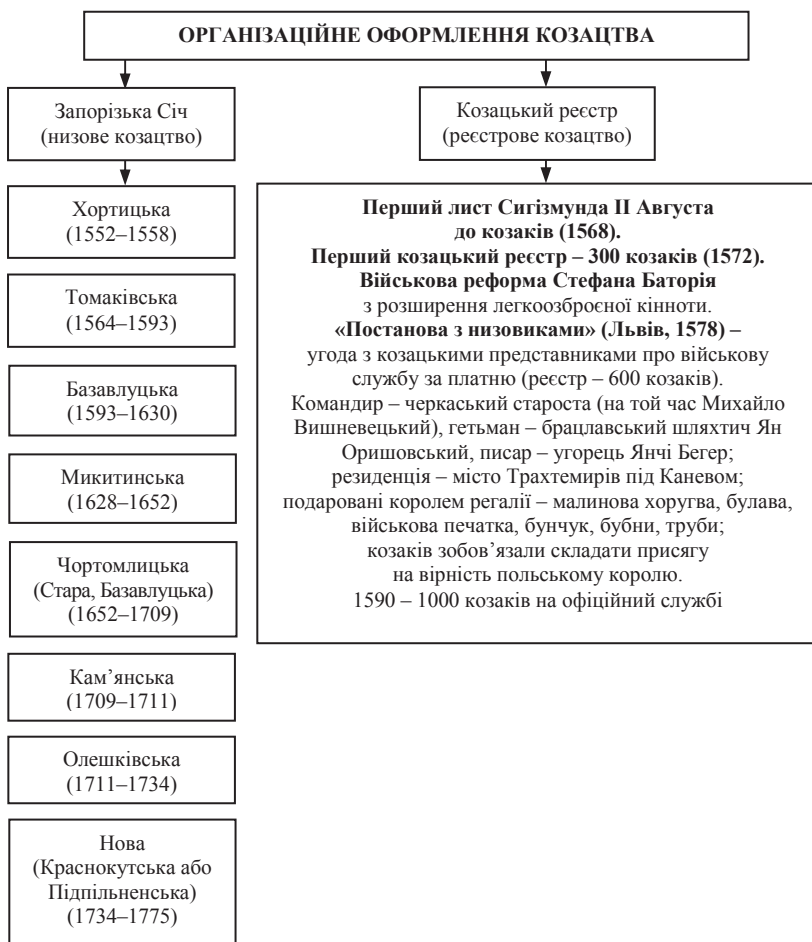

Питання 3.3

ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ КОЗАКІВ

<p>Історичні відомості: козаки – наймані караванні конвоїри та вояки прикордонних загонів; розбійники на степових дорогах; нікому не підлеглі люди; люди поза підданським статусом. Перша згадка слова «козак» – «Куманський кодекс» (Кафа, 1280-ті), українських козаків – 1489 р. («Хроніка» Марціна Бельського) та 1492 р. (перша офіційна згадка, лист великого литовського князя Александра I до Менглі-Гірея)</p>
<p>Хозарська теорія: від хозарів – військових Хозарського каганату, зруйнованого князем Святославом у X ст.</p>
<p>Чорноклобуцька теорія: від чорних клобуків – тюрків, які в давньоруські часи мешкали у пограниччі зі Степом</p>
<p>Черкаська теорія: від черкасів (черкасів) – гілки чорних клобуків, які переселилися у Подніпров'я з Тмуторокані</p>
<p>Татарська теорія: від татар, розселених на Київщині Володимиром Ольгердовичем і Вітовтом</p>
<p>Автохтонна теорія: від вічових громад давньоруських часів, перетворених у литовську добу на військові колективи, підлеглі великому литовському князю</p>

Болохівська теорія: від болохівців – давньоруських громад, які після монгольського завоювання українських земель добровільно прийняли про- текторат Золотої Орди
Бродницька теорія: від бродників – слов'янського населення степів пониззя Дунаю часів княжої доби
Уходницька теорія: від риболовецьких і мисливських колективів, які йшли на промисли у пониззя Дніпра
Утікацька (класова) теорія: від феодально-залежного селянства, яке через загост- рення соціальних суперечностей масово втікало на вільні землі пониззя Дніпра

**КОЗАКИ У ВІЙНАХ
КІНЦЯ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.**

Польсько-козацькі війни	Козаки у європейській політиці та війнах
<p>Під проводом Кишиштофа Косинського (1591–1593); Поразка під П'яткою (нині село Чуднівського р-ну Житомирської обл.)</p>	<p>П'ятнадцятилітня австро-турецька війна (1593–1606); Ідеї антитурецької Ліги (за участю козацьких військ); посольство імператора Рудольфа II Габсбурга на Запоріжжя на чолі з Еріхом Лясотою (1593).</p>
<p>Під проводом Северина Наливайка та Матвія Шаули (1595–1596); Солоницька різня поблизу Полтави (1596)</p>	<p>Польсько-шведська війна в Лівонії (1601–1602)</p>
<p>Під проводом Марка Жмайла (1625); Куруківська угода (поблизу Кременчука); козацький реєстр 6 тис.</p> <hr/> <p>Під проводом Тараса Федоровича (Трясила) (1630); Переяславська угода; козацький реєстр 8 тис.</p>	<p>Московська Сму́та (1598–1613); Похід Петра Сагайдачного на Москву для визволення з «Тушинської облоги» королевича Владислава (1618); Деулінське перемир'я (1618) – повернення від Московії Чернігово-Сіверщини; Роставицька угода з польським урядом (1619) – козацький реєстр 3 тис.</p>
<p>Під проводом Івана Сулими (1635); Зруйнування фортеці Кодак</p>	<p>Хотинська польсько-турецька війна (1621); Від отриманої рани помер Петро Сагайдачний (1622).</p>
<p>Під проводом Павла Бута (Павлюка) (1637); Поразка під Кумейками поблизу Канева; Боровицька угода</p> <hr/> <p>Під проводом Якова Острияницького Дмитра Гуні (1638); Поразка під Жовнином; «Ординація Війська Запорізького»; козацький реєстр 6 тис.</p>	<p>Смоленська російсько-польська Війна (1632–1634)</p> <hr/> <p>Тридцятилітня війна (1618–1648); Припущення про участь козаків, зокрема Івана Сірка або Богдана Хмельницького, в облозі Дюнкерка (1645)</p>

РЕНЕСАНС

В культурній еволюції України період, що охоплює XIV – середину XVII ст.ст., прийнято називати Ренесансом . Ренесансний рух започатковується в Італії наприкінці XIII ст., а в XIV–XVI ст.ст. поширюється на всі європейські країни, включаючи Україну. У кожній країні ренесансна культура виявилась самотньо з огляду на конкретно-історичні обставини
Концептуально культура Ренесансу з притаманним їй світським, гуманістичним та антропоцентричним характером здебільшого протиставляється Середньовіччю, в культурі якого домінував релігійний чинник і теоцентризм
Щодо терміна «ренесанс» (франц. – «відродження»), то його вживають як назву художнього стилю, а також цілої культурно-історичної епохи, що прийшла на зміну Середньовіччю. <i>Етимологічно термін «ренесанс» пов'язаний безпосередньо із відродженням традицій античності, активізацією інтересу й новим прочитанням класичної греко-римської спадщини, що виконало вирішальну роль у становленні нової гуманістичної ідеології.</i> Антична наука, філософія, мистецтво живили нове ренесансне мислення, сприяли становленню нового секуляризованого мистецтва

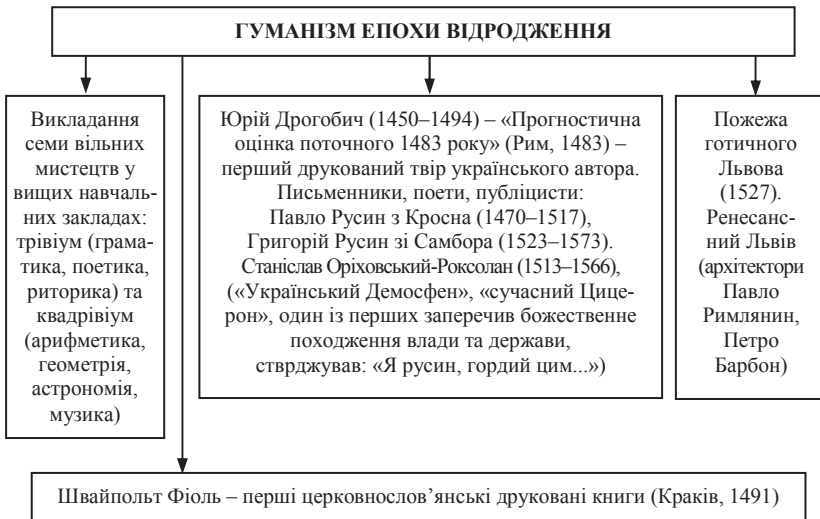
ПЕРЕДВІДРОДЖЕННЯ

В сучасній науковій літературі період від кінця XIV – до середини XVI століть називають Передвідродженням, коли на руїнах могутньої держави Київської Русі та Галицько-Волинського королівства започатковується процес формування нової національної й гуманістичної ідеології, формується ціла плеяда духовних провідників і високоосвічених вчених-гуманістів
Доба Передвідродження значною мірою актуалізувала завдання перебудови шкільного й освітнього руху, створення навчальних закладів європейського типу
Доба Передвідродження стала важливим етапом у розвитку національної культури, коли формується нова верства високоосвіченої світської інтелігенції. Українські гуманісти збагатили своєю творчістю і всю новолатинську культуру Європи

НАВЧАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСЕРЕДКИ

Львів	Львівське Успенське братство (з 1460-х років): (1586 р. отримало ставропігію – право не підпорядкування місцевим владикам, а безпосередньо патріарху)	Львівська братська друкарня (з 1573): видання «Апостола» та «Букваря» Івана Федорова (1574)	Львівська братська школа (з 1586): засновники Юрій Рогатинець, Дмитро Красовський, Стефан і Лаврентій Зизанії
Острого	Острозький учений гурток (з 1574): патрон – Костянтин Острозький; члени – Герасим Смотрицький, Іван Федоров, Кирило Лукаріс,	Острозький науково-видавничий заклад (з 1576): історико-філологічні наукові студії богословського ухилу; Острозька друкарня (1578–1612): видання	Острозька слов'яно-греко-латинська школа (з 1578): придворний ліцей, функціонував без статуту та нерегулярно; викладали сім вільних мистецтв;

	Дем'ян Наливайко, Йов Борецький	«Острозької Біблії» Івана Федорова (1581)	перший ректор Герасим Смотрицький
Київ	Київський учений гурток (з кінця XVI ст.): Памво Беринда («Лексикон словено-росский»), Лаврентій Зизаній, Захарія Копистенський, Афанасій Кальнофойський, Касіян Сакович	Київське Богоявленське братство (з 1615), Київська братська школа (з 1615) (ректори Йов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович)	Кисво-Печерська лавра (архімандрити Єлисей Плетенецький (1599–1624), Захарія Копистенський (1624–27). Друкарня при монастирі, монастирська папірня в Радомишлі під Києвом; видання «Часословця» (1616)
Кисво-Могиллянський колегіум (з 1632)			
Єзуїти (1564 р. – перша поява на землях Речі Посполитої). Єзуїтські колегії у Ярославі (1574) та Львові (1608)			
Полемічна література			
Католики: Петро Скарга, «Про єдність Божої Церкви під єдиним Пастирем» (1577). Протестанти: аріанин Мотовило, «Послання до латин із їх же книг» (1582). Православні: Герасим Смотрицький, «Ключ царства небесного» та «Календар римський новий» (1587). Католики: Бенедикт Гербест, «Виклад віри Римської Церкви» (1587). Православні: Василь Суразький, «Про єдину істинну православну віру» (1588), Мелетій Смотрицький, «Тренос, або плач Східної церкви» (1610), Іван Вишенський, «Послання до єпископів...», «Короткословна відповідь Петрові Скарзі» (кінець XVI – початок XVII ст.), Йов Борецький, «Протестація» (1621)			

ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА

Церковні братства – це громадські організації парафіян на кшталт латинських католицьких братств Західної Європи, що опікувались справою зміцнення становища православної церкви
Братства контролювали фінанси, сприяли книгодрукуванню, заснуванню шкіл та налагодженню культурно-освітньої діяльності. Вони виникали під впливом реформаційних релігійних рухів та протестантської ідеології. В Україні православна церква потребувала дієвої допомоги міщан-парафіян. Одним із перших і найпотужніших було Братство при Успенській церкві у Львові
Основне своє завдання православні братства вбачали у зміцненні становища церкви, піднесенні її престижу, опірності в умовах латинізації та денационалізації. Діяльність братств не обмежувалась вирішенням лише церковних справ, а поширювалась і на сферу громадського, культурно-освітнього та мистецького життя
У братському русі помітні характерні для доби реформаційні риси. Це відстоювання національних засад у церковній обрядовості, виборювання політичних і станових прав, розширення суспільної діяльності, контроль за моральністю духовенства, викриття зловживань. Широка освітня та культурна діяльність братств, заснування друкарень, бібліотек перетворювало їх на важливі осередки ренесансної культури

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI–ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Передумови Берестейської унії (1596)	Відновлення української православної ієрархії
Флорентійська унія (1439, Київський митрополит Ісидор) – об'єднання Східної та Західної Церков (нереалізована)	З-під влади уніатського митрополита вилучено Києво-Печерську лавру (1603)
Концепції церковної унії: регіональна унія – між Руською Церквою Речі Посполитої та Римом, не беручи до уваги інших церковних спільнот Східного обряду (Петро Скарга); загальна унія – об'єднання Східної і Західної Церков за згодою усіх православних патріархів (Костянтин Острозький)	Єрусалимський патріарх Феофан, за підтримки козаків, у Братській церкві на Подолі в Києві таємно висвятив Йова Борецького на київського митрополита, Мелетія Смотрицького – на польського архієпископа, Ісайю Копинського – на перемишльського владика (1620).
Лист-проект про визнання верховенства Папи Римського православних єпископів: луцького (Кирило Терлецький), львівського (Гедеон Балабан), пінського (Леон Пелчицький) та холмського (Діонісій Збируйський) (1590)	Сейм Речі Посполитої ухвалив «Статті заспокоєння грецької релігії» про легалізацію Української Православної Церкви (1632), їх підтвердив новообраний король Владислав IV (1633)

Прибічник ідеї церковної унії Папа Римський Климент VIII (1592–1605)	Київські митрополити			
Обрання володимиро-берестейським єпископом прибічника церковної унії Іпатія Потія (1593)	Сильвестр Бількевич		1556–1567	
	Йона III Протасович		1568–1577	
	Ілля Куча		1577–1579	
	Онисифор Дівочка		1579–1588	
	Михайл Рогоза		1588–1599	
Торчинські статуту Кирила Терлецького та Іпатія Потія – умови здійснення унії, затвержені київським митрополитом Михайлом Рогозою (1594)	Православні		Уніатські	
	Йов Борецький	1620–31	Іпатій Потій	1600–13
	Ісайя Копинський	1631–32	Йосиф Рутський	1613–37
	Петро Могила	1632–47	Рафаїл Корсак	1637–40
	Сильвестр Косів	1647–57	Антін Селява	1641–55
	Берестейський собор: уніатська (Петро Скарга) та православна (Костянтин Острозький) партії. Універсал короля про проголошення рішення Берестейського уніатського собору обов'язковим (1596)			

Семінарське заняття

Мета заняття: проаналізувати становище українських земель у складі Великого князівства Литовського та Польщі, охарактеризувати причини виникнення козацтва, селянсько-козацькі повстання в кінці XVI – 30-х роках XVII ст. та особливості розвитку української культури II пол. XIV – I пол. XVII ст.; на прикладі за-своєного матеріалу формувати професійні якості майбутніх правоохоронців: почуття обов'язку та відповідальності. Сприяти формуванню патріотичних ідей, поглядів та звичок.

План:

1. Інкорпорація українських земель до складу Великого князівства Литовського.
2. Від Литовсько-Руської до Польсько-Литовської держави.
3. Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ.
4. Культура ренесансу на українських землях.

Основні поняття для засвоєння: Велике князівство Литовське, Річ Посполита, експансія, Кревська унія, Люблінська унія, Берестейська унія, Литовські статuti, Магдебурзьке право, Тевтонський орден, Дике Поле, Запорізька Січ, Ренесанс, реєстрові козаки, козацько-селянські повстання.

Теми рефератів

1. Джерела формування козацтва в Україні.
2. Соціально-економічні та політичні передумови виникнення українського козацтва.
3. Перший козацький гетьман Дмитро Вишневецький.
4. Реєстрове козацтво та його значення у державотворчих процесах в Україні.
5. Козацька символіка.
6. Військове мистецтво козаків.
7. Політика гетьмана Петра Сагайдачного.
8. Селянсько-козацьке повстання 1594–1596 рр. під проводом Северина Наливайка.
9. Гуманістичний характер ренесансної культури.
10. Особливості соціокультурної ситуації в Україні Литовсько-Польської доби.

11. Видатні діячі українського Передвідродження: Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський.

12. Братства та їх значення у розвитку української культури XVI–XVII ст.ст.

13. Перші українські друкарі. Мистецтво друкованої книги.

14. Становлення вищої освіти в Україні. Осторозька та Києво-Могилянська колегії.

15. Українське ренесансне мистецтво. Ренесансна архітектура Львова.

16. Ренесанс в українському образотворчому мистецтві XVI–XVII ст.ст.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.

2. Історія української культури: навчальний посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.

3. Історія України: навчальний посібник / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.

4. Король В. Історія України: навчальний посібник. – Київ: Академвидав, 2008. – 496 с.

5. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України: навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.

6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навчальний посібник / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 2005. – 568 с.

7. Українська та зарубіжна культура: навч. посібник / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.; за ред. М. М. Заковича. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Знання, 2009. – 589 с.

8. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 660 с. Т. 2. – 1990. – 560 с.

9. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко К.: Критика, 2008. – 417 с.

10. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. М. Яковенко – 3-тє вид., перероблене та розширене: К.: Критика, 2006. – 584 с.

Додаткова:

1. Бойко О. Д. Історія України: посібник / О. Д. Бойко. – К.: Академія, 1999. – 380 с.

2. Возняк М. С. Історія української літератури: у 2 кн.: навч. вид. / М. С. Возняк. – 2-ге вид., перероб. – Львів: Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.

3. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.

4. Греченко В. А. Історія світової та української культури: довідник для школярів та студентів / В. А. Греченко, І. В. Чорний. – К.: Літера ЛТБ, 2009. – 416 с.

5. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. / П. М. Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1983. – 179 с.

6. Земерова Т. Ю. Історія України у визначеннях, таблицях і схемах / Т. Ю. Земерова, І. М. Скирда. – Х.: Ранок, 2009. – 128 с.

7. Історія України: посібник / за ред. Г. Д. Темка, Л. С. Тупчієнка – К.: Академія, 2001. – 480 с.

8. Історія української культури: навч. посіб. / В. М. Шейко, В. Я. Білоцерківський. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2011. – 271 с.

9. Історія української культури: навч. посіб. / І. Я. Хома, А. О. Сова, Ж. В. Мина, Л. В. Скорич. – Львів, 2010. – 241 с.

10. Історія української та зарубіжної культури: підручник / Л. Є. Дещинський, С. В. Терський, Р. Д. Зінкевич, Я. Я. Денисов. – Львів: Бескид Біт, 2008. – 252 с.

11. Кривавич Д. П. Українське мистецтво: навч. посіб.: у 3 ч. / Д. П. Кривавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів: Світ, 2005. – Ч. 3. – 268 с.

12. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Литвинов. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с.

13. Овсійчук В. А. Українське малярство X–XVIII ст. / В. А. Овсійчук. – Львів, 1996. – 480 с.

14. Попович М. Культура: ілюстрована енциклопедія України / М. Попович. – К.: 2009. – 184 с.

15. Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – сер. XVII ст. / В. І. Сергійчук. – К.: Україна, 1991. – 253 с.

16. Чижевський Д. Історія української літератури. / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 312 с.

Питання для самоконтролю:

1. Яким було становище українських земель у складі Великого князівства Литовського?
2. Якою була політика Польщі щодо українських земель?
3. Проаналізуйте діяльність братств.
4. Назвіть причини, які зумовили виникнення українського козацтва. Коли виникла Запорізька Січ?
5. З якою метою польський уряд провів реєстрацію козаків?
6. У чому виявляється гуманістичний характер світоглядної концепції культури Ренесансу?
7. Назвіть визначальні суспільно-історичні фактори розвитку культури України в умовах Великого князівства Литовського.
8. Назвіть видатних діячів українського Передвідродження.
9. Охарактеризуйте розвиток освіти і книгодрукування в Україні XVI–XVII ст.ст.
10. Яке значення діяльності Львівського Ставропігійського братства.
11. Заснування Києво-Могилянської колегії. Значення реформ Петра Могили.
12. Які особливості української ренесансної архітектури? Назвіть найвизначніші ренесансні будівлі Львова.
13. Як розвинувся український ренесансний іконопис? Які суттєві зміни його характеризують?
14. Назвіть пам'ятки ренесансної пластики, а також імена найвидатніших скульпторів.
15. Що стимулювало розвиток ренесансного графічного мистецтва?
16. Окресліть місце і значення Ренесансу в історичній еволюції української національної культури.

Тема 4

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА ПІД ПРОВОДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (1648–1657 рр.). «РУЇНА»

4.1. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького: причини, перебіг, наслідки

4.2. Розбудова козацької держави. Зовнішня політика Б. Хмельницького

4.3. Гетьманщина в період «Руїни»

4.1. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького: причини, перебіг, наслідки

Західноєвропейські революції стимулювали революційні процеси у Східній Європі, зокрема в Україні, де для цього вже сформувалися певні умови. Усе це, очевидно, справило також вплив на Богдана Хмельницького, який певний час перебував на навчанні у країнах Європи. На всі ці об'єктивні причини наклалася особиста образа – бажання помститися за розорений польськими панами хутір Суботів та збездіщену сім'ю Б. Хмельницького.

19 квітня 1648 р. повстанці і загін татар атакували шляхетське військо в урочищі **Жовті Води**, змусили його збудувати табір й чекати на підмогу. Однак допомога польському війську ззовні так і не надійшла. Реєстрові козаки приєдналися до військ Б. Хмельницького. Вирішальна битва відбулася **5–6 травня** та завершилась повним розгромом польських військ. Перемоги Хмельницького приголомшили поляків і водночас надихнули українців. Внаслідок воєнних операцій козацької армії під Жовтими Водами і Корсунем була відновлена Українська держава Гетьманщина.

Вирішальна битва відбулася **11–13 вересня 1648 р. під Пилявцями**. Не витримавши натиску і піддавшись всезростаючій паніці, польські війська почали безладно відступати. В результаті Пилявецької битви польську армію було розгромлено, повністю

звільнено Волинь і Поділля, а польську шляхту глузливо стали називати «пилявчиками».

Розвиваючи успіх, отриманий у квітні-вересні 1648 р., Б. Хмельницький спрямував наступний удар на Львів. Похід у Галичину мав характер демонстрації сили. Після сплати мешканцями Львова контрибуції в сумі понад 200 тис. дукатів (1,2 млн. золотих), більша частина якої пішла на оплату татарських послуг, українська армія продовжила похід на захід і дійшла до Замостя. Захоплення цього стратегічного населеного пункту відкривало б повстанцям шлях на Варшаву. Під Замостям, облога котрого тривала **(28 жовтня –14 листопада)**, Б. Хмельницький вступив у переговори з поляками, уклав перемир'я і повернув свої війська в Україну. **23 грудня 1648 р.** Б. Хмельницький тріумфально в'їхав до Києва, який вітав його дзвонами у церквах, гарматними пострілами на замку і тисячними натовпами люду.

Основні сили українських і польських військ зустрілися під **Зборовом** на р. Стрипі, де **5–6 серпня 1649 р.** відбулася запекла битва, в котрій польські війська зазнали великих втрат. У такій ситуації польський король пішов на таємні переговори з кримським ханом, обіцяючи татарам велику грошову винагороду, дозвіл брати ясир і грабувати українські землі на шляху до Криму. Хан Іслам-Гірей III, не будучи зацікавленим у перемозі української армії і зміцненні України, поставив вимогу, щоб Б. Хмельницький припинив битву. Не маючи змоги одночасно воювати проти поляків і татар, гетьман під тиском хана змушений був розпочати переговори та укласти **Зборівський мирний договір**.

За умовами Зборівського мирного договору (8 серпня 1649 р.) Українська держава – *Гетьманщина* – визнавалась польським урядом у межах Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств. *Волинь* та *Поділля* залишались під владою польського короля. У Гетьманщині влада належала гетьману (звідси і назва держави), резиденція якого знаходилась у *Чигирині*. Коронне польське військо на цю територію доступу не мало. Водночас на території козацької держави зберігалась польська адміністрація, хоча на всі відповідальні пости король мав право призначати тільки православних шляхтичів. За договором зберігались Вольності Війська Запорізького, кількість реєстрових козаків встановлювалося у 40 тис. чол. (насправді їх було значно більше) і проголошувалась амністія всім учасникам національно-визвольної війни. Католицька

і православна шляхта зрівнювалася у правах, а православний київський митрополит мав увійти до польського Сенату.

Отже, у середині XVII ст. у різних сферах життя українського суспільства виникли гострі суперечності, викликані становищем України у складі Речі Посполитої. Революція 1648–1657 рр. була зумовлена комплексом соціально-економічних, політичних і релігійних причин. Рушійними силами Визвольної війни стали козацтво, селянство, міщани, нижче православне духовенство та частина дрібної шляхти. Успішні підсумки першого етапу національно-визвольної боротьби 1648–1649 рр. давали можливість почати будівництво Української козацької держави. Зборівський мирний договір, укладений під тиском обставин, не відповідав успіхам Національно-визвольної війни, проте він мав вагове значення для піднесення ідеї української державності, бо вперше в історії українсько-польських відносин Україна одержувала з боку Польщі визнання певної самостійності як козацька держава. Обидві сторони використали Зборівський договір як тимчасове перемир'я для консолідації своїх сил у подальшій боротьбі – Гетьман не домогся визволення всього українського народу, а Річ Посполита втратила володіння на значній території України. Це робило неминучим нове загострення українсько-польських відносин.

Згідно з **Білоцерківським мирним договором** кількість реєстровців зменшувалася з 40 тис. до 20 тис. чол. Козацькою територією визнавалось лише Київське воєводство, в Брацлавському і Чернігівському відновлювалася польська адміністрація, а магнатам і шляхті повертались їхні маєтки. Гетьман зобов'язувався розірвати союз із Кримським ханством і позбавлявся права дипломатичних відносин з іноземними державами. Б. Хмельницький залишався гетьманом, але після його смерті король отримав право призначати і звільняти гетьманів. Становище селян, міщан і козаків, які не потрапили до реєстру, стало тепер ще тяжчим, а шляхтичі сміливіше почали повертатися до своїх маєтків і відновлювати класичне польське кріпосництво. Невдоволення простого населення України Білоцерківським договором, масові повстання проти реставрації польського панування підштовхували Б. Хмельницького не визнавати договору і готуватися до нових боїв і походів.

Період національно-визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького (1648–1657 рр.) можна умовно розділити на чотири етапи:

– 1648–1649 рр. – розгортання національно-визвольної боротьби, перші перемоги над поляками під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями, трансформація автономістських поглядів Б. Хмельницького, підписання Зборівського договору, початок розбудови незалежної Української держави;

– 1650–1653 рр. – продовження кровопролитних боїв з перемінним успіхом: поразка українських військ під Берестечком, у результаті – невигідна Білоцерківська угода та блискучі перемоги під Батогом і Жванцем, відновлення умов Зборівського договору;

– 1654–1655 рр. – укладення Переяславсько-Московського договору і спільна воєнна кампанія проти Польщі;

– 1656–1657 рр. – розпад московсько-українського військового союзу (Віленське перемир'я) та пошуки нового союзника в боротьбі проти Польщі та створення нової коаліції за участю країн східної Європи.

Наслідки національно-визвольної війни 1648–1657 рр.:

– було повалено польсько-шляхетське панування і створено Українську національну державу;

– визначено територію та кордони держави, які включали в себе більшу частину українських етнічних земель;

– створено органи влади, що забезпечували функціонування держави: Загальнокозацька Рада, гетьманський уряд, Рада генеральної старшини;

– організовано інші важливі атрибути державності: національну армію, податкову та дипломатичну служби, сформовано національну судову систему на становій основі;

– докорінно змінилися соціально-економічні відносини: ліквідовано велику земельну власність польських магнатів, знищено кріпосне право, козацька старшина перетворилася на новий панівний клас, привілейованим станом стало православне духовництво, поліпшилося становище міст.

4.2. Розбудова козацької держави. Зовнішня політика Б. Хмельницького

Перерва у воєнних діях дала можливість українському гетьманові зосередити зусилля на розбудові української державності. За часів Хмельниччини територія Української держави простягала-

ся майже на 200 тис. км² і охоплювала Лівобережжя, частину Правобережжя та Степу. На цих землях проживало понад 3 млн. осіб.

В основу адміністративного ладу була покладена структура козацького війська. Територія держави поділялася на полки і сотні. Кількість полків не була сталою: якщо 1649 р. їх налічувалося 16, то 1650 р. – уже 20. Військово-сотенному територіально-адміністративному поділу відповідала система органів публічної влади. Ця система фактично дублювала модель управління Запорізької Січі.

Формально основним органом влади була Військова (Генеральна) рада, яка вирішувала військові, політичні, господарські та інші питання. Головою держави був гетьман, який обирався пожиттєво. Він очолював уряд і державну адміністрацію, був головнокомандувачем, скликав ради, відав фінансами, керував зовнішньою політикою, мав право видавати загальнообов'язкові для всіх нормативні акти – універсали, підписував листи, угоди й накази. Функції гетьманської резиденції і столиці Української держави виконував Чигирин (тепер місто Черкаської області на р. Тясмин). Державною емблемою Козацької держави був герб Війська Запорізького – козак із шаблею при боці і рушницею на лівому плечі; державними клейнодами – гетьманська булава, печатка, гетьманський бунчук і корогва. Спеціального прапора як символу держави не було.

Система органів публічної влади мала три рівні – генеральний, полковий і сотенний. Реальна найвища влада у державі належала урядові – Генеральній Канцелярії, до якої входили гетьман та генеральна старшина. Повноваження цього органу поширювалися на всю територію Гетьманщини. На місцях управляли полкові та сотенні уряди. На чолі полку стояв полковник, який або обирався козаками полку, або призначався гетьманом. У містах діяли органи самоврядування (на зразок Магдебурзького права): у великих управління здійснювалося магістратами на чолі із війтами, у менших, але привілейованих – отаманами, у селах – старостами. Запоріжжя стало окремою військово-адміністративною одиницею на чолі з кошовим отаманом і своєю старшиною. Фінансову сферу держави гетьман спочатку контролював особисто, а з 1654 р. була введена посада гетьманського підскарбія, який відповідав за стан фінансів гетьманської держави, розподіл натуральних і грошових податків, установлював мито та ін. Своєрідним гарантом розбудови Української держави стала армія. Її ядро становило реєстрове та запорізьке козацтво, навколо якого об'єдналося повстале («покоза-

чене») селянство та міське населення. Розпочалося формування національної судової системи. Вона відповідала особливостям державного устрою й будувалася на становій основі, коли для кожного стану призначались окремі суди. Докорінні зміни позначились і на соціально-економічних взаєминах. Господарська політика Хмельницького та уряду Української держави залежала від результативності воєнного та політичного протистояння з Польщею, позиції козацької старшини та розмаху селянської боротьби. На визволених землях активно відбувався процес ліквідації великого землеволодіння, фільваркової системи господарства та кріпацтва й утвердження козацької власності на землю. На аграрну політику Хмельницького активно впливала козацька старшина, котра сама прагнула стати крупними земельними власниками.

Зовнішня політика Української козацької держави.

Українська держава вже в перший рік свого існування здобула широке міжнародне визнання. Дипломатичним успіхом слід вважати залучення на свій бік Кримського ханства на початку війни, підписання у 1649 р. рівноправного і взаємовигідного торговельного договору між Військом Запорізьким і Туреччиною, що зміцнило міжнародний авторитет української державності. Уряд Б. Хмельницького налагодив зв'язки із представниками Московії, Трансильванії, Молдови. На пізнішому етапі Козацьку державу визнали Венеція, Валахія, Швеція та ін. Незважаючи на дипломатичну протидію Польщі та її союзників, Україна, по суті, виступала на міжнародній арені як незалежна держава.

Після того як для Б. Хмельницького став очевидним формальний характер підтримки з боку Туреччини, активізувалася промосковська спрямованість зовнішньої політики Козацької держави. Визначальними були такі чинники, як спільна релігія і військово-політична слабкість Московії порівняно з Туреччиною, що давало шанс більш повної самостійності майбутньої Української держави. **8 січня 1654 р.** відбулося засідання генеральної військової ради, місцем проведення котрої обрали звичайне полкове містечко Переяслав. У ній взяли участь представники козацтва та жителі Переяслава. Не було представників від селян, міщан (крім Переяслава) та духовенства.

Двотижневі переговори закінчилися підписанням договору, відомого в історії як «Березневі статті». Український проект петиції до царя попередньо складався із 23 статей, основна ідея яких –

встановлення таких міждержавних відносин, за яких Гетьманщина зберігатиме як внутрішню, так і зовнішню самостійність. У результаті переговорів московська сторона значною мірою змінила та суттєво скоротила проект до 11 пунктів. Комплексом документів, які регламентували політичне і правове становище Гетьманщини, стали підписані **21 березня 1654 р. Березневі статті**. Ними, зокрема, передбачалось: 1) збір податків на користь царської скарбниці доручалось вести українським урядникам; 2) встановлювалась платня військовому писарю та підпискам, військовим суддям, судовим писарям, полковим писарям і хорунжим, сотенним хорунжим та гетьманському бунчужному; 3) козацькій старшині, писарю, двом військовим суддям, всім полковникам і військовим та полковим осавулам надавались у володіння млини; 4) встановлювалась платня генеральному обозному та генеральному хорунжому; 5) заборонялись відносини гетьмана з турецьким султаном та польським королем; 6) підтверджувалося право київського митрополита і всього духовенства на маєтності, якими вони володіли; 7) московський уряд зобов'язувався вступити у війну з Польщею весною 1654 р.; 8) передбачалось утримання російських військ на кордонах України з Річчю Посполитою; 9) гетьманський уряд просив встановити платню козакам, однак це прохання було відкладено до перепису всіх прибутків, що мали надходити до царської скарбниці з України, а також до укладення реєстру в кількості 60 тис. козаків; 10) у випадку татарських нападів на Україну передбачалось організувати проти них спільні козацько-московські походи; 11) гетьманський уряд просив встановити утримання для козацької залози у фортеці Кодак (400 чел.) та для запорожців, виконання цього прохання було відкладено до окремого рішення. Тут же містилась вимога до гетьмана: негайно приступити до укладення реєстру в кількості 60 тис. козаків.

4.3. Гетьманщина в період «Руїни»

Смерть Б. Хмельницького стала поворотним моментом в історії України. Перебуваючи при владі, гетьман піклувався про створення такої форми державності, яка б забезпечувала єдність еліти, консолідацію суспільства, стабільність держави. На жаль, спадкоємці Б. Хмельницького не змогли успішно завершити його починання, тому 60–80-ті роки XVII ст. увійшли в історію України

як «доба Руїни» – період міжусобної боротьби старшинських угруповань за владу, що завершився розпадом української державності і загальним занепадом.

Причини «Руїни»:

– відсутність загальнонаціонального авторитетного лідера, який зумів би згуртувати та мобілізувати українське населення, продовжити справу Б. Хмельницького;

– розкол української політичної еліти стосовно питань ведення внутрішньої та зовнішньої політики;

– загострення суспільних суперечностей, конфлікт між старшинсько-шляхетською елітою і простолюдом;

– егоїстичність козацької старшини, її нездатність поставити державні інтереси вище особистих;

– несприятливе міжнародне становище: іноземна інтервенція Речі Посполитої, Московської держави, Османської імперії та Кримського ханства.

У другій половині XVII ст. позбавлена територіальної цілісності й спустошена тривалою громадянською війною та втручанням інших держав, Гетьманщина всупереч прагненням лівобережних і правобережних гетьманів залишалася роз'єднаною й дедалі більше підпадала під владу сусідніх країн. При цьому Річ Посполита, Московія і Туреччина разом із залежним від неї Кримським ханством прагнули будь-що перешкодити Україні здобути самостійність. Сподівання українських гетьманів на підтримку когось із сильних сусідів виявилися марними. Наступ на суверенні права Гетьманщини з боку московського царату посилювався. Відтак десятиліття відчайдушної боротьби за об'єднання України під однією гетьманською булавою виявилися безрезультатними.

Характерні ознаки «Руїни»:

– загострення соціальних конфліктів як наслідку соціального егоїзму старшини, її зловживань, намагання реанімувати старі шляхетські порядки, ігнорування соціально-економічних інтересів не лише селян, а й простих козаків;

– початок громадянської війни, що вела до розколу України за територіальною ознакою;

– зміцнення у свідомості політичної еліти небезпечної тенденції до відмови від національної державної ідеї й висунення на перший план регіональних, а то й приватних політичних інтересів; згасання державної ідеї, повернення до ідеї автономізму;

– для розв’язання внутрішньополітичних проблем України звернення до урядів іноземних країн, які вміло грали на суперечностях, використовуючи їх у власних цілях;

– жорстока боротьба за владу, зокрема за гетьманську булаву, в ході якої доходило навіть до знищення суперників (Чорна Рада, 1663 р. тощо). Одночасно Україна мала два, а то й три-чотири гетьмани (згадаймо 1668 р.: П. Дорошенко, П. Суховій, М. Ханенко, Д. Многогрішний), які ворогували між собою і у своїй політиці орієнтувалися на різні країни;

– поступове зменшення конструктивності і все більш деструктивний характер дій Запорізької Січі (небажання підпорядковуватися гетьманській владі, ігнорування загальноукраїнських інтересів, віддання переваги лише власним інтересам тощо).

Отже, в добу Руїни сталося трагічне розчленування українських земель між Річчю Посполитою і Росією. Згідно з договором між ними у селі Андрусів у 1667 р. Україна зникає як суб’єкт міжнародної політики і стає розмінною монетою в політичній грі її агресивних сусідів, об’єктом колонізації. Правда, на Лівобережжі в складі Російської держави ще зберігалась обмежена внутрішня автономія. Кожен новий обраний гетьман укладав окремий договір (статті) з московським урядом. В основі цих договорів лежали так звані «Статті Б. Хмельницького», але з кожним наступним договором вводились все нові обмеження української автономії. Досить проаналізувати Переяславські Статті 1659 р. – Ю. Хмельницького, Московські Статті 1665 р. – І. Брюховецького, Глухівські Статті 1669 р. – Д. Многогрішного (становили певний виняток, бо були трохи кращими, ніж попередні), Конотопські Статті 1672 р. – І. Самойловича тощо.

Таблиці та схеми

Питання 4.1

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
У ВІЙСЬКУ ЗАПОРІЗЬКОМУ ЗА УНІВЕРСАЛАМИ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Універсал – документ, який у Речі Посполитій та Україні XVI–XVIII ст. відігравав роль публічно-правового акта; в Україні універсали видавали, писали, публічно оголошували гетьмани, отамани та інші представники генеральної старшини, очільники повстань XVI–XVIII ст. Богдан Хмельницький часто називав універсал «писанем» або «листом»	
«Зазивні універсали»	Прокламації, у яких народ закликався до повстання
«Проїжджі універсали»	Розпорядження зі суто адміністративних питань: надання права в'їзду на територію Війська Запорізького та виїзду за його межі, вільного проїзду через українські землі українським дипломатам, купцям, іноземним підданам
«Оборонні універсали»	Ствердження самоврядування міст, цехів, вирішення питань, пов'язаних з їхніми справами, оберігання мешканців міст від конкуренції з боку монастирів і козацької старшини
«Митні універсали»	Встановлення правил діяльності митниці, видів і розмірів торговельного мита тощо
«Безмитні універсали»	Підтвердження права безмитної торгівлі
«Універсали-купчі»	Ствердження факту продажу чого-небудь певною особою чи організацією.
Універсали-привілеї	Фіксація права землевласників, містян на землю й іншу нерухомість, найчастіше млини; при передачі землевласникам маєностей мався на увазі й перехід у послух селян, часом і містян, які там проживали; надання землевласникам права на промисли та торгівлю
Імунітетні універсали	Ствердження права й привілеїв землевласників, забезпечення їм влади над селянами.
Оборонні універсали	Підтвердження непорушності вже існуючих пільг землевласника
Універсали про послушенство	Накази селянам, а часом і містянам, виконувати повинності («послушенство») на користь свого господаря (у деяких універсалах Богдан Хмельницький забороняв залежним селянам змінювати свій соціальний статус і навіть вимагав повернення колишніх підданих до старого статусу)

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ЧАСІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Держави-підписанти	Назва договору/ час укладання	Умови
Військо Запорізьке, Річ Посполита	Зборівський мирний договір (08.VIII.1649)	40-тисячний козацький реєстр; під контролем Богдана Хмельницького – територія Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводства;

		місце в Сенаті Речі Посполитої для православно-митрополита; амністія учасникам повстання; ті, хто не потрапив до реєстру, змушені повернутися у кріпацтво
	Білоцерківський мирний договір (18.IX.1651)	20-тисячний козацький реєстр; під контролем Богдана Хмельницького – територія лише Київського воєводства; право польської шляхти володіти маєтками на українських землях
Військо Запорізьке, Османська імперія	«Пакт... про торгівлю на Чорному морі...» (вірогідно, укладений у Переяславі II.1649)	Османська імперія дозволяла українським купцям вільне плавання Чорним і Середземним морями, звільняла їх від мита принаймні на 30 років; Богдан Хмельницький зобов'язувався перешкоджати козакам чинити напади на володіння Османської імперії
Військо Запорізьке, Кримське ханство	Бахчисарайський (1648), Яський (1650) договори	Військова допомога татарських загонів козакам у війні з Річчю Посполитою
Військо Запорізьке, Московське царство	Переяславська угода (08.I.1654)/ «Березневі статті» (27.III.1654)	60-тисячний козацький реєстр; під контролем Богдана Хмельницького – територія колишніх Київського, Чернігівського, Брацлавського, частини Волинського воєводств; невтручання московських урядовців у внутрішні справи Війська Запорізького; збереження козацьких вольностей, привілеїв української шляхти, місцевої адміністрації, зокрема її права збирати податки; право Війська Запорізького обирати гетьмана; право гетьмана на зовнішньополітичні відносини (крім з Річчю Посполитою та Османською імперією); збереження Київської митрополії; збереження феодальної залежності селян; утримання військових залог на кордоні між Військом Запорізьким і Річчю Посполитою, козацької залози у фортеці Кодак; оборона Московським царством українських земель від татар та оголошення війни Речі Посполитій
Річ Посполита, Кримське ханство	Зборівський договір (08.VIII.1649)	Вічний мир між Річчю Посполитою і Кримським ханством; Річ Посполита, Кримське ханство та Військо Запорізьке зобов'язувалися надавати один одному військову допомогу; Річ Посполита мала сплачувати Кримському ханству данину («упоминки»); козацько-татарське військо мало зняти облогу Збаража;

		амністія для повстанців і збереження їхніх давніх вольностей згідно зі спеціальною статтею українсько-польського Зборівського мирного договору. Усні домовленості: дозвіл Кримському ханству брати ясир на українських землях Речі Посполитої
	Кам'янецька угода (15.XII.1653)	Укладена під Кам'янцем-Подільським у ході Жванецької військової кампанії
	Військовий пакт (III.1654)	Військовий союз як реакція на союз Війська Запорізького та Московського царства; в разі успішних дій проти Московського царства землі колишніх Астраханського та Казанського ханств мали увійти до Кримського ханства
Річ Посполита, Московське царство	Віленське перемир'я (24.X.1656)	Сепаратне перемир'я; вступ Московського царства у війну зі Швецією
Дипломатичні відносини Богдана Хмельницького з Молдовою, Валахією, Трансильванією, Швецією		

Питання 4.2

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ 1657–1687 рр.

<p style="text-align: center;">1657</p> <p>Обрання гетьманом на старшинській раді в Чигирині Івана Виговського (до повноліття Юрія Хмельницького).</p> <p>Опозиція Івану Виговському з боку полтавського полковника Мартина Пушкаря та кошового отамана Запорізької Січі Якова Барабаша, підтриманих Московським царством.</p> <p style="text-align: center;">1658</p> <p>Союз Івана Виговського з Кримським ханством і похід на Лівобережжя для придушення опозиції.</p> <p>Битва військ Івана Виговського з військами Мартина Пушкаря та Якова Барабаша під Полтавою (до 50 тис. загиблих з обидвох сторін), перемога Івана Виговського.</p> <p>Гадяцький договір Івана Виговського з Річчю Посполитою (положення: перетворення Речі Посполитої на федерацію Польського королівства, Великого князівства Литовського та Великого князівства Руського (територія Війська Запорізького) зі спільно обраним королем і Сеймом);</p> <p>Велике князівство Руське: законодавча влада – Національні збори, виконавча – гетьман (пожиттєво обраний і затверджений королем), судова – Вищий судовий трибунал; армія – 30 тис. козаків і 10 тис. найманців; два університети; зрівняння у правах Православної та Католицької Церков, скасування унії).</p> <p style="text-align: center;">1659</p> <p>Похід московської армії під командуванням Олексія Трубецького на територію Війська Запорізького.</p> <p>Перемога військ Івана Виговського (в союзі з кримськими татарами) над московською армією під Конопопом.</p>
--

Урізання польським Сеймом положень Гадяцького договору
(фактично до положень Зборівського договору).

Повстання (підтримане Московським царством) проти Івана Виговського на Лівобережжі на чолі з переяславським полковником Тимофієм Цюцюрою.
Позбавлення Івана Виговського гетьманства на Чорній раді під Германівкою (нині село Обухівського р-ну Київської обл.); Козацька рада в Білій Церкві:
обрання гетьманом Юрія Хмельницького.

Посольство Юрія Хмельницького до московського воєводи Олексія Трубецького.
Козацька рада в Переяславі під контролем 40-тисячного війська Олексія Трубецького.
«Переяславські статті» Юрія Хмельницького.
Антиросійські настрої козаків правобережних полків.

1660

Похід московських військ Василя Шереметьєва та козацького копусу
для окупації Правобережжя.

Оточення московських військ польсько-татарською армією та козаками
(прибічниками Івана Виговського)
під Чудновом (нині смт Житомирської області).

Переговори з поляками полковників Юрія Хмельницького,
які мали підтримати наступ московських військ.

Слободищенський трактат (козацько-польська мирна угода,
підписана Юрієм Хмельницьким
під Слободищем (нині село Бердичівського р-ну Житомирської обл.):
положення Гадяцької угоди, але без пункту про окреме Велике князівство Руське.

Схвалення Слободищенського трактату на козацькій раді в Корсуні.

Полтавський полковник Яким Сомко від імені Переяславського, Ніжинського та
Чернігівського полків присягнув цареві, ставши наказним гетьманом.

1661

Військова боротьба Юрія Хмельницького з Якимом Сомком за вплив на Лівобережжі.

1662

Поразка Юрія Хмельницького у боротьбі за вплив на Лівобережжі.
Обрання гетьманом на козацькій раді у Козельці (нині смт Чернігівської обл.)
Якіма Сомка.

Спротив цьому рішенню ніжинського полковника Василя Золотаренка.

Обопільні доноси Якіма Сомка та Василя Золотаренка до Москви.

Посилення впливу кошового Івана Брюховецького, який отримав підтримку
князя Григорія Ромодановського.

1663

Юрій Хмельницький призначив наказним гетьманом Павла Тетерю
й постригся у ченці.

Обрання гетьманом на козацькій раді правобережних полків у Чигирині Павла Тетері.

Обрання гетьманом на «чорній раді» під Ніжином
(під тиском московських військ) Івана Брюховецького.

Відкрите військове протистояння Павла Тетері та Івана Брюховецького.

1663–1665

Похід військ Яна II Казимира та Павла Тетері (козаки, поляки, татари, литовці)
на Лівобережжя –

остання спроба Речі Посполитої встановити контроль над Лівобережжям.

Бунти проти Павла Тетері на Київщині (Сулимка) та Поділлі (Остап Гоголь).

Репресії Стефана Чарнецького на Київщині, зокрема в Каневі, Білій Церкві,
Суботові (осквернення могили Богдана Хмельницького).

1665

Початок громадянської війни у Польщі та військово-політичні перетрубації у Кримському ханстві.

Втрата Павлом Тетерею військових союзників й зречення гетьманства.

Обрання гетьманом Правобережжя на малій козацькій раді під Богуславом Петра Дорошенка.

Придушення Петром Дорошенком промосковської опозиції Дацька Васильовича (Децика) та Василя Дрозденка; поїздка Івана Брюховецького до Москви («Московські статті»); Падіння популярності Івана Брюховецького на Лівобережжі.

1666

Перепис населення Лівобережжя, проведений московськими урядовцями з метою його оподаткування;
старшинська рада схвалила курс Петра Дорошенка на звільнення України від поляків і об'єднання Лівобережжя та Правобережжя за підтримки кримського хана.
Перемога козацько-татарських військ Петра Дорошенка над поляками на Поділлі.

1667

Перемир'я між Річчю Посполитою та Московським царством у с. Андрусів під Смоленськом;

Московське царство отримало Лівобережжя (й тимчасово Київ), Річ Посполита – Правобережжя,

Запорізька Січ – під контролем обидвох держав.

Облога польського війська під командуванням Яна Собеського козацько-татарським військом Петра Дорошенка під Підгайцями (нині місто Тернопільської обл.).

Напад кошового Івана Сірка на Крим, кримські татари залишили військо Петра Дорошенка.

Невигідна для козаків Підгаєцька угода з поляками.

1668

Рішення старшинської ради лівобережних полків у Гадячі під керівництвом Івана Брюховецького про прийняття протекції Османської імперії, козацьке посольство до Стамбула;

рішення старшинської ради правобережних полків у Чигирині під керівництвом Петра Дорошенка про прийняття протекції Османської імперії, козацьке посольство до Стамбула.

Похід Петра Дорошенка на Лівобережжя, вбивство Івана Брюховецького.

Обрання Петра Дорошенка гетьманом «обидвох берегів».

Відбиття Петром Дорошенком наступу московських військ Григорія Ромодановського й призначення чернігівського полковника Дем'яна Многогрішного відповідальним за оборону північного кордону під час перебування гетьмана на Правобережжі.

Кошовий Запорізької Січі Петро Суховій проголосив себе лівобережним гетьманом.

Боротьба Петра Дорошенка з Петром Суховієм.

Облога Чернігова військами Григорія Ромодановського.

Старшина Чернігівського, Новгород-Сіверського та Стародубського полків проголосила Дем'яна Многогрішного «сіверським гетьманом».

Переговори Дем'яна Многогрішного з Григорієм Ромодановським.

1669

«Глухівські статті» Дем'яна Многогрішного;
рішення військової ради над р. Росавою про протекцію Османської імперії над усіма українськими землями.

Падіння популярності Петра Дорошенка серед населення українських земель.
Опозиція Петру Дорошенку з боку Петра Суховія та Михайла Ханенка
(пропольської орієнтації).

Боротьба Петра Дорошенка з Михайлом Ханенком (до 1674).
Невдалі намагання Петра Дорошенка домогтися від новообраного
польського короля Міхала Вишневецького
поновлення Гадяцького договору.

Угода Речі Посполитої й Михайла Ханенка та призначення його
правобережним гетьманом (1669–1674).

1671

Османська імперія, як союзник Петра Дорошенка, оголосила війну Речі Посполитій.

1672

Армія султана Мехмеда IV разом з татарськими, волоськими,
молдавськими військами та козацьким загоном

Петра Дорошенка взяла Кам'янець-Подільський, обложила Львів.

Буцацький мирний договір: Поділля переходило до Османської імперії,
Брацлавське та південна частина Київського воєводства – до Петра Дорошенка,
а Північна Київщина – до Речі Посполитої;

сплата Річчю Посполитою контрибуції та щорічних упоминок на користь султана;
Сейм Речі Посполитої не ратифікував Буцацький договір, продовження війни.

Позбавлення Дем'яна Многogrішного лівобережного гетьманства,
обрання Івана Самойловича.

«Конотопські статті» Івана Самойловича.

1674

Вступ на Правобережжя війська Івана Самойловича та московської армії.

Михайло Ханенко в Переяславі склав булаву перед Іваном Самойловичем.

Боротьба Івана Самойловича проти Петра Дорошенка, кримських татар і турків.

Наступ Яна Собеського на Поділля, підконтрольне Петру Дорошенку.

1676

Капітуляція Петра Дорошенка та передача булави
правобережного гетьмана Івану Самойловичу.

Турецька армія оточила Яна Собеського біля Журавна
(нині смт Жидачівського р-ну Львівської обл.).

Журавненський мир – підтвердження Річчю Посполитою
територіальних поступок Османській імперії як за Буцацьким договором.

1677–1681

Російсько-турецька війна за контроль над колишнім «віластом» Петра Дорошенка.

Невдалі чигиринські походи Юрія Хмельницького та турецької армії.

Ініційований Іваном Самойловичем «великий згін» населення на Лівобережжя.

Бахчисарайський мирний договір між Московським царством
та Османською імперією й Кримським ханством:

мав чинність упродовж 20 років, кордон між Московським царством
і Османською імперією по Дніпру,

землі до Південного Бугу мали залишатися незаселеними.

1686

«Вічний мир» між Московським царством
і Річчю Посполитою проти Османської імперії.

1687

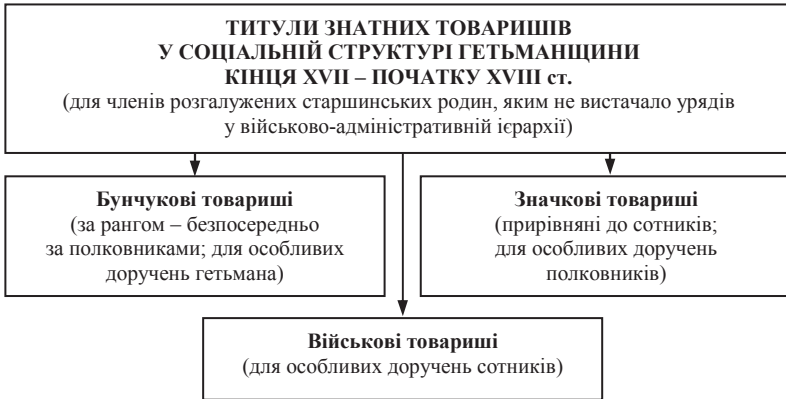
Перший Кримський похід московської армії.

Позбавлення гетьманства Івана Самойловича, обрання гетьманом Івана Мазепи.

«Коломацькі статті» Івана Мазепи.

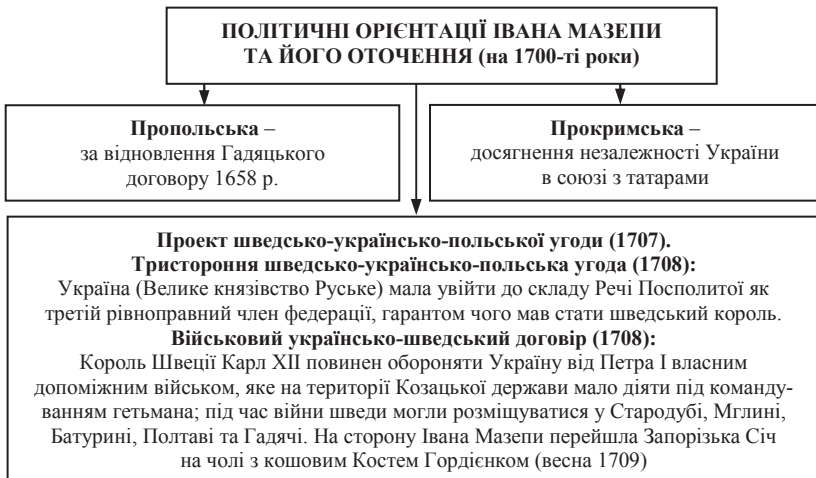
ГЕТЬМАНСЬКІ «ДОГОВІРНІ СТАТТІ» З МОСКОВСЬКИМИ ЦАРЯМИ (1659–1687)

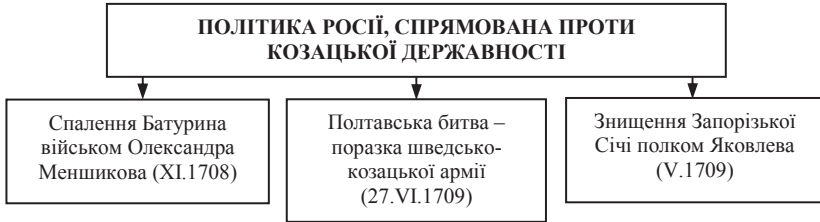

**ВІЙСЬКОВІ КАМПАНІЇ ЗА УЧАСТЮ КОЗАКІВ
ДОБИ ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ**

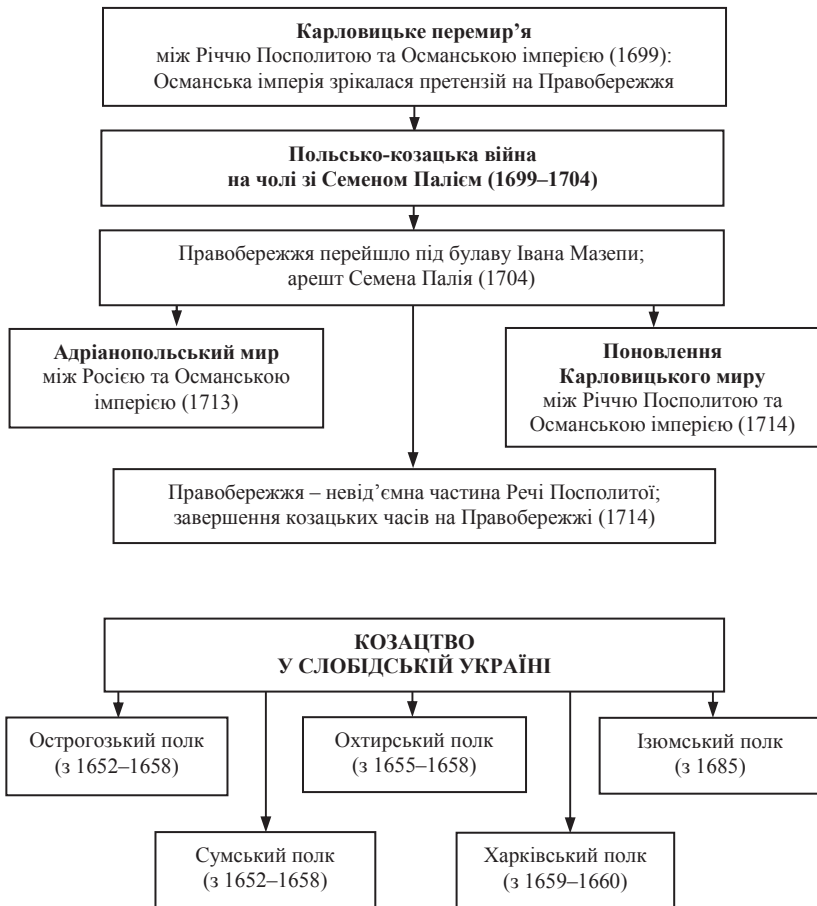
Кримський похід	1689	Намагання російських військ встановити контроль над узбережжям Чорного моря
Азово-дніпровські війни	1695–1699	Російсько-турецькі війни за узбережжя Чорного та Азовського морів
Північна війна	1700–1721	Війна між Швецією та Росією з союзниками (Данією, Саксонією, Пруссією, Річчю Посполитою) за контроль над узбережжям Балтійського моря

**КОЗАЦТВО У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
НАПРИКІНЦІ XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII ст.**

Семінарське заняття

Мета заняття: розкрити причини та перебіг національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, проаналізувати період «Руїни» та антиукраїнську політику російського царизму, охарактеризувати політичну та економічну ситуацію цієї доби; сприяти активізації мисленнєвої діяльності студентів задля їх інтелектуального розвитку. Сприяти формуванню правової грамотності; викликати почуття поваги на основі аналізу життя та творчості відомих постатей XVI ст. Розвивати пізнавальні можливості, самостійність, самовдосконалення, увагу, пам'ять.

План

1. Причини, передумови та початок повстання. Зборівський мир.
2. Воєнно-політичні події 1651–1653 рр. Внутрішня та зовнішня політика Б. Хмельницького.
3. Переяславська рада 1654 р. Заключний етап національно-визвольної війни.
4. Україна у часи «Руїни».

Основні поняття для засвоєння: Андрусівське перемир'я, Березневі статті, Білоцерківський мир, Вічний мир, Гетьманщина, Зборівський мир, органи управління Запорізької Січі, Слобожанщина, Переяславська рада, Правління гетьманського уряду, Малоросійська колегія, Коломацькі статті, Конституція П. Орлика, Хотинська війна.

Теми рефератів

1. Історичний портрет Богдана Хмельницького.
2. Політико-правовий зміст Переяславської угоди 1654 р.
3. Зовнішня політика Української козацької держави часів Хмельниччини.
4. Устрій та органи управління Запорозької Січі.
5. Юрій Хмельницький – трагічна постать української історії.
6. Сонце «Руїни» – гетьман Петро Дорошенко.
7. Іван Виговський: внутрішня та зовнішня політика.
8. Історичне значення Хмельниччини.
9. Козацька символіка.
10. Історичний портрет Петра Конашевича-Сагайдачного.
11. Козацька християнська республіка: міф і реальність.

12. Реєстрове козацтво: козацька аристократія чи українська національна еліта.

13. Значення козацтва в Хотинській війні.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.

2. Історія української культури: навчальний посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.

3. Історія України: навчальний посібник / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.

4. Король В. Історія України: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2008. – 496 с.

5. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України (навчальний посібник). – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.

6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навчальний посібник / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 2005. – 568 с.

7. Українська та зарубіжна культура: навч. посібник / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.; за ред. М. М. Заковича. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Знання, 2009. – 589 с.

8. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 660 с. Т. 2. – 1990. – 560 с.

9. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – К.: Критика, 2008. – 417 с.

10. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. М. Яковенко вид. 3-тє, перероблене та розширене. К.: Критика, 2006. – 584 с.

Додаткова:

1. Гуржій О. Українська козацька держава в др. пол. XVII-XVIII: кордони, населення, право / О. Гуржій. – Київ: Інститут історії України АН України, 1996. – 56 с.

2. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. – Т. 4: 1655–1658 рр. / упорядн. О. Мицик. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – 540 с.

3. Земерова Т. Ю., Скирда І. М. Історія України у визначеннях, таблицях і схемах / Т. Ю. Земерова, І. М. Скирда. – Х.: Ранок, 2009. – 128 с.

4. Історія Запорозької Січі / за ред. В. Смолія. – Київ: Арій, 2015. – 240 с.

5. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський / Ю. Мицик – Київ: «Києво-Могилянська академія», 2004. – с. 90.

6. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2010. – 595 с.

7. Нартов В. Найвидатніші гетьмани та кошові отамани України / В. Нартов. – Харків: КСД, 2008. – 320 с.

8. Переяславська рада 1654 (історіографія та дослідження) / Редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – 890 с.

9. Смолій В. А., Степанков В. С. Інститут влади в політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.). – К.: Наукова думка, 2014. – 244 с.

10. Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура / за ред. В. Смолія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 671 с.

11. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа. / Т. Чухліб – К.: Києво-Могилянська академія, 2011. – 327 с.

12. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.) / Т. Яковлева – К.: Вид. С. Павличко «Основи», 2003. – 643 с.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте причини та характер національно-визвольної війни 1648–1657 рр.

2. Окресліть зовнішньополітичну діяльність Б. Хмельницького.

3. Обґрунтуйте процес становлення української держави.

4. Подайте історіографічні оцінки Переяславської угоди та Березневих статей 1654 р.

5. Розкрийте причини, характерні особливості та наслідки «Руїни».

6. Проаналізуйте політику сусідніх держав стосовно українських земель у період «Руїни».

7. Охарактеризуйте політику гетьмана П. Дорошенка.

Тема 5

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НАПРИКІНЦІ XVII–XVIII ст.

- 5.1. Гетьманування Івана Мазепи
- 5.2. Обмеження та ліквідація автономії Гетьманщини. Зруйнування Запорізької Січі
- 5.3. Гайдамацький рух. Коліївщина
- 5.4. Українська культура доби козацького бароко

5.1. Гетьманування Івана Мазепи

Після укладення «Вічного миру» для Московії склалися сприятливі умови для активізації боротьби за Північне Причорномор'я і припинення турецько-татарських нападів. Із цією метою в 1687 р. було здійснено спільний Кримський похід 150-тисячного московського і 50-тисячного козацького війська на чолі з князем В. Голіциним і гетьманом І. Самойловичем. Похід завершився повним провалом. Провину за це поклали на І. Самойловича, що стало приводом до усунення його з гетьманства. Улітку 1687 р. на річці Коломак (притока Ворскли), за наказом В. Голіцина відбулися вибори нового гетьмана. Гетьманська булава дісталася *генеральному осавулу Івану Мазепі (1687–1709 рр.)*.

Зовнішня політика Івана Мазепи. На першому етапі гетьманування Мазепа дотримувався політики добрих відносин із Московією: придушував народні рухи, посилав козацькі полки в далекі північні райони за межі Гетьманщини. За рахунок України утримувалися не лише козацькі, а й російські війська. Вже в 1689 р. відбувся *Другий кримський похід*, в якому взяв участь Мазепа та 40 тисяч козаків. Цього разу російсько-українське військо дійшло до Перекопу, але вимушене повернутись назад, оскільки гостро відчувались нестача продовольства та внутрішні суперечності серед командування. Для Гетьманщини ця кампанія мала негативні наслідки, оскільки населення обурювалось величезним витратам на реалізацію царських планів.

Внутрішня політика. У соціально-економічній політиці гетьман зробив основну ставку на козацьку старшину та українську шляхту, прагнучи перетворити їх на привілейований соціальний стан. За сприяння І. Мазепи розширювались великі старшинські і монастирські землеволодіння, було упорядковано панщину для селян (два дні на тиждень). За роки свого гетьманування він видав понад тисячу універсалів про передачу старшині, монастирям та великим купцям у володіння сотень сіл із десятками тисяч селян. Сам гетьман мав близько 100 тис. селян в Україні та 20 тис. селян у Росії. Наслідком такої політики стало посилення всіх форм визиску селян, козаків і міщан, загострення соціальних суперечностей в українському суспільстві. Крім того, Мазепа здійснив *перепис козацького стану*, ускладнивши тим самим перехід до нього з інших суспільних станів. Важливу роль відігравав курс на *створення козацької еліти*. З цією метою розвивався інститут *бунчукових товаришів*, а згодом з'явилися *значкові* та *значні військові товариші*. За цими посадами гетьман закріплював особливі привілеї, готуючи таким чином майбутніх державних та культурних діячів. Отримуючи у володіння поселення, старшина, шляхта й монастирі часто змушували козаків виконувати різні повинності, виписували їх із реєстру, перетворювали на підданих, відбирали землі. Проте воєнні потреби вимагали існування боездатного козацького війська. У **1698 р.** козаків було поділено на спроможних виконувати воєнну службу (виборних) і неспроможних (підпомічників), які мали допомагати виборним у веденні господарства.

Одним із найважливіших напрямів загальної державної політики І. Мазепи була **культурно-просвітницька діяльність**. У розвиток української освіти, науки, архітектури, літератури, книгодрукування гетьман укладав величезні кошти з державної військової скарбниці та власні кошти, справедливо вважаючи, що лише в такий спосіб Україна може зрівнятися з європейськими державами. Промовистим є той факт, що лише під його безпосереднім наглядом і керівництвом споруджувалося *12 храмів*. За гетьманування Мазепи було відновлено багато старовинних храмів княжої доби. Так, у Києві коштом гетьмана Мазепи було збудовано новий *Богоявленський собор Братського монастиря, величний Військово-Микільський собор з мурованою дзвіницею та трапезною палатою в Пустинно-Микілівському монастирі, церкву Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі*. За гетьманування Мазепи було відбудова-

но лаврський Успенський собор, Троїцьку надбрамну церкву, а також *Софійський та Михайлівський Золотоверхий собори з дзвіницями*. Внесок Мазепи в розвиток архітектури й будівництва був настільки значним, що тогочасний архітектурний стиль дослідники називають «мазепинським бароко».

5.2. Обмеження та ліквідація автономії Гетьманщини. Зруйнування Запорізької Січі

Обмеження і ліквідація державності та автономії України у складі Росії пройшло кілька етапів:

1) 1654–1708 роки – перехід від протекторату до автономії України, поступове, але постійне обмеження її прав;

2) 1708–1727 роки – форсований наступ на українську автономію;

3) 1727–1764 роки – чергування двох тенденцій у російському уряді щодо України – звідси то повернення гетьманської влади, то посилення імперського тиску;

4) 1764–1781 роки – остаточна ліквідація української автономії.

Після невдалої спроби гетьмана Мазепи визволити Україну з-під російського панування, Петро I спрямував свої зусилля на ліквідацію автономії України. Обраний після Мазепи гетьманом І. Скоропадський фактично був позбавлений права самостійно приймати рішення. Після його смерті Петро I заборонив обирати нового гетьмана (на короткий час наказним гетьманом став П. Полуботок), і Україною стала правити Малоросійська колегія (1722–1727 рр.). Нова імператриця Катерина I, що правила з 1725 р., дозволила обрати гетьманом Данила Апостола (1727–1734 рр.), однак його діяльність піддавалася жорсткому царському контролю. По смерті Апостола відання українськими справами було передано Правлінню гетьманського уряду (1734–1750 рр.), яке складалося з представників козацької старшини та російських чиновників.

Останній гетьман України – Кирило Розумовський (гетьманував у 1750–1764 рр.), який одержав булаву завдяки брату, що був коханцем імператриці Єлизавети I. Простий козак за походженням, отримав прекрасну освіту в Німеччині і Франції, у 18 років очолив Імператорську академію наук (перебував на цій посаді 20 років). Новий гетьман дбав про розвиток науки та мистецтва в Україні, у

своїй резиденції в Батурині він мав намір відкрити університет, а Глухів перетворити на значний культурний центр. Він домагався від уряду повернення Україні її прав. Завдяки йому Україна була виведена з відомства Сенату і передана Колегії іноземних справ, як було раніше. Під управління гетьмана передали і Запорізьку Січ, Київ. Проведено також реформу судочинства – до складу Генерального суду вводилися виборні особи із старшин кожного полку. Козацька старшина отримала судову владу, як у часи Визвольної війни. Гетьман започаткував полкові школи для обов'язкового навчання козацьких дітей. Домогтися відновлення іноземних відносин гетьманові не вдалося. З приходом до влади в Росії імператриці Катерини II автономії України було завдано удару: в 1764 р. скасовано гетьманство, справи управління Україною передано Малоросійській колегії на чолі з графом П. Рум'янцевим. Територію Гетьманщини поділили на намісництва, козацькі полки реорганізували в регулярні карабінерські частини, слобідське козацтво ліквідоване. Україна перетворилася на окраїну Російської імперії, втративши будь-які суверенні права.

4 червня 1775 р. за наказом Катерини II було зруйновано Запорізьку Січ – останній атрибут української державності. Катерина II не могла терпіти існування козацької республіки в імперії, а військове значення Запорозька Січ уже втрачала. Останнього кошового отамана Січі Петра Калнишевського (незважаючи на те, що він мав звання генерал-лейтенанта російської армії) було заслано на Соловки. Частина запорожців переселилася в пониззя Дунаю, де заснувала Задунайську Січ.

5.3. Гайдамацький рух. Коліївщина

У 30–60-х роках XVIII ст. Правобережжя і Прикарпаття, що входили на той час до складу Речі Посполитої, стали ареною активних виступів українського населення проти всіляких утисків. Доля Правобережжя у другій половині XVII ст. складалась нещасливо. Війни щент зруйнували і обезлюднили ці землі, що колись були колискою козацтва і основним осередком української держави – Гетьманщини, що постала в результаті визвольної війни Б. Хмельницького.

Повернувши собі Правобережжя наприкінці XVII ст., поляки зуміли відновити колишню владу лише на початку XVIII ст. (1713 р.). Українські землі знову були розподілені між магнатськими роди-

нами, яких нараховувалось близько 40. Щоб відродити життя на цих землях, магнати приваблювали селян земельними наділами і звільненням від будь-яких повинностей строком на 15–20 років. Завдяки цьому Правобережжя швидко почало заселятися переселенцями з Галичини, Лівобережжя та інших районів та відроджуватися до життя. Із закінченням терміну слобід зростали вимоги панів до селян. Почалось відродження кріпацтва. Панщина сягала 5–6 днів на тиждень. Крім соціального гноблення, поляки, знову почали утиски православ'я. Посилення панщини та національно-релігійні утиски призвели до виникнення широкого, хоча стихійного народного опору. Відсутність козацтва, як це було в роки Хмельницького, позбавляла народний опір організованості. Учасників народного руху називали гайдамаками. Слово «гайдамака» тюрського походження (гайде – гнати переслідувати) і означає «волоцюга», «грабіжник». Поляки називали так селян-втікачів, що об'єднувалися у ватаги і ховались по лісах, а час від часу виходили грабувати шляхетські маєтки. Гайдамаки не мали чіткої мети і далеких планів своєї діяльності, вони керувалися прагненням помститися магнатам та шляхті за гноблення своїх співвітчизників, відібравши у них власність. Гайдамаки, які спочатку викликали у магнатів та шляхти лише легке роздратування, поступово перетворилися на постійну головну загрозу для них. Зростання кількості невдоволених у результаті посилення кріпацтва, малочисельність польської армії на Правобережжі (4 тис. чол.), сусідство із Запорізькою Січчю, яка стала постачальником ватажків для ватаг, перетворили гайдамацький рух на могутню силу, спроможну знищити польське панування на Правобережжі. Перше велике гайдамацьке повстання вибухнуло в 1734 р., коли в Польщі розгорілась боротьба навколо обрання нового польського короля. Щоб приборкати гайдамаків, шляхта вдається до жорстких заходів. Правобережжя знову стає ареною кривавих подій. Проте гайдамацький рух невщухав. Зрештою поляки вдалися до тактики: «Поділай і володарюй». Ім вдалось залучити на свій бік одного з ватажків гайдамаків Саву Чалого, який став завзято нищити колишніх своїх побратимів. Проте зрада не зійшла йому з рук, його було страчено запорожцями.

Новий спалах гайдамацького руху вибухнув навесні 1750 р. За своїм розмахом він перевищив попередній. Брацлавщина, Київщина, Волинь, Поділля були звільнені від шляхетського панування. Росія, яка весь час спостерігала за розвитком подій, прорахувавши,

що події починають набирати негативного для неї напряму, вводять свої війська і приборкує повстання. Але остаточно гайдамацький рух придушити не вдалось. У 1768 р. він вибухнув великим повстанням, яке увійшло в історію під назвою Коліївщина. Повстання почалося навесні 1768 р. Його очолив Максим Залізняк – запорозький козак, син бідного селянина. Документи донесли до нас образ відважного й талановитого народного ватажка. Налякані могутнім повстанням, панівні класи царської Росії та шляхетської Польщі об'єднали свої зусилля для придушення народного руху. Полонених повстанців засуджували до страти, фізичного покарання або ув'язнення. Так були покарані І. Гонта та його найближчі сподвижники. М. Залізняка царський суд після тортур заслав на каторгу в Сибір. Образи героїв-гайдамаків назавжди закарбувалися в народній пам'яті, їхні дії надихали наступні покоління борців за кращу долю, на виступи проти поміщиків і самодержавства. Т. Шевченко присвятив боротьбі українського народу проти польської шляхти поему «Гайдамаки».

5.4. Українська культура доби козацького бароко

Особливістю українського бароко було те, що через історичні обставини – територіальний поділ країни – сформувались два його регіональні варіанти. Виявляючи спільність у загальних рисах, єдність естетичних засад, українське бароко має певні відмінності на Сході та Заході України. Бароко на Лівобережжі доби Гетьманщини, як вже було зазначено, іменують **«козацьке бароко»**. Поряд з такими духовними скарбами, творцем яких було козацтво, – козацькими думами, піснями, танцями, козацькими літописами, правовими та політичними документами – існує і багата мистецька спадщина. До неї належать козацькі храми, іконостаси, козацькі ктиторські ікони та портрети, народні картинки «Козака Мамає» тощо. Козацтво було потужною культурною силою і безпосередньо спричинилось до художніх шукань доби. Козацькі естетичні уподобання, смаки, ідейні прагнення надали особливого колориту мистецтву.

Козацьке благодійництво на мистецькій ниві, щедре меценатство у спорудженні храмів і монастирів не можна звести лише до релігійних почуттів, а здебільшого до прагнення піднести престиж держави і зміцнити її становище серед вільних європейських держав.

Великими культурними осередками стали полкові міста, гетьманські столиці, які активно розвивались. Найбільше розбудовувалися Київ, Чернігів, Ніжин, Полтава, Лубни, Стародуб, Харків, Батурин. Забудовувались родові маєтки гетьманів, більшість яких пізніше було зруйновано. Наприклад, гетьманські столиці Хмельницького в Суботіві, Мазепи – в Батурині, Скоропадського – в Глухові, Розумовського – в Козельці, Батурині, Глухові. Крім столиць та родових помість, у часи Гетьманщини у всіх містах і було збудовано багато церков та монастирів (не дивно, що досі у всій Україні архітектурних пам'яток найбільше збереглося саме у стилі бароко).

Козацькі собори є унікальним явищем у національному зодстві. У будівництві козацьких храмів вирішальну роль виконували давні архітектурні традиції княжої доби, які набули своєрідних форм у поєднанні із запозиченими бароковими елементами європейської архітектури. Поширились два типи козацьких церков – *базилковії та хрещаті*.

Козацтво, використавши традиційно поширений в Україні тип дерев'яної церкви, ніби одягло його у камінь і, значно удосконаливши архітектурні форми декоративним оздобленням, перетворило такі церкви на справжні мистецькі шедеври, вищий вияв архітектурної думки.

Своєрідних рис набуває будівництво в часи гетьманування І. Мазепи, про що свідчить поширена в літературі назва **«мазепинське бароко»**. Своєрідна індивідуальність цієї великої людини втілилась у всіх культурних явищах тієї пори. Насправді вражаючою є подвижницька діяльність І. Мазепи на культурно-освітній ниві, яка була частиною загальнодержавної політики, до того ж пріоритетної. До сфери діяльності гетьмана належить піклування про освіту, книгодрукування, літературу тощо. Прислужився гетьман Мазепа і до будівництва нового корпусу Києво-Могилянської академії, завершеного архітектором Й. Шеделем у 1731–1743 рр. Відтак у *«польському стилі»* збудований палац гетьмана у Батурині. Західні форми католицьких єзуїтських костелів також відчутні у церковній архітектурі *«мазепинського бароко»*.

Архітектори І. Мічурін та А. Квасов будували Андріївську церкву в Києві (1747–1753 рр.), спроектовану в знаменитій майстерні петербурзького архітектора Растреллі. За проектом Растреллі побудований Маріїнський палац (1752–1755 рр.), нині президентська резиденція.

Унікальне явище мистецтва «козацького бароко» – іконостаси – синтез скульптури, малярства, декоративного різьблення. Багатоарусні, грандіозних розмірів з яскравою позолотою та поліхромією іконостаси виглядали, наче різблений килим із картинами (налічують близько ста, а то й більше ікон). Особливою пишністю відрізняються іконостаси Єлецького собору та Троїцької церкви в Чернігові, Софійського собору та Андріївської церкви у Києві. Один із найбільших – іконостас Преображенської церкви в с. Великі Сорочинці поблизу Миргорода на Полтавщині, збудованої гетьманом І. Апостолом у 1732 р. Український живопис, а найперше іконопис, порівняно з архітектурою зазнає найменших змін.

Козацькі портрети є на багатьох іконах, написаних на Гетьманщині в другій половині XVII–XVIII ст.ст. Особливе місце тут займають ктиторські ікони, зразком яких може слугувати «Розп'яття з портретом лубенського полковника Леонтія Свічки», який офірував кошти на спорудження Мгарського монастиря. Зображення парадних сцен, урочистих подій, святих у розкішному завітчаному одязі, козацьких жупанів та кунтушів, жіночих строгих, які носили дружини гетьманів та старшини, обов'язково є на іконах з відомих іконостасів із церков у Великих Сорочинцях, Чернігові, Полтаві, Конотопі.

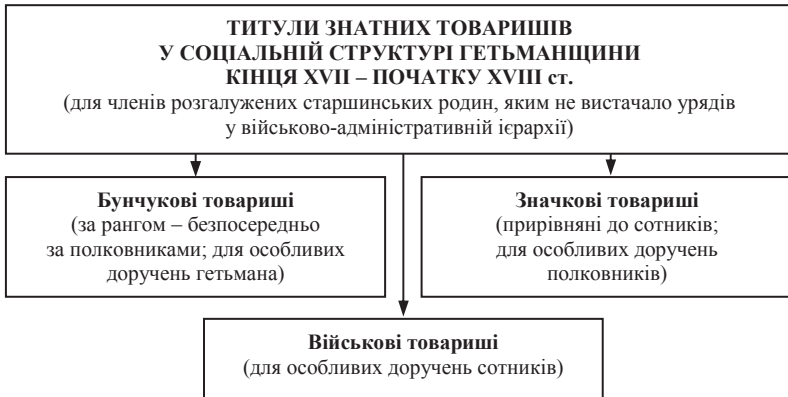
До видатних художніх здобутків українського бароко належить **графічне мистецтво**. Його розвиток стимулювало книгодрукування, а тому основними осередками були друкарні Києво-Печерської лаври, Троїцько-Ільїнського монастиря в Чернігові та Ставропігійського братства у Львові. Щодо технічного друку, художнього оформлення, орнаментального вирішення українська барокова книга не має аналогів серед інших європейських країн. Тексти, орнаменти, ілюстрації творять єдине художнє ціле. Саме такого підходу щодо творення книги навчалися у барокових митців видатні українські гравери початку XX ст. – Георгій Нарбут, Микола Бутович, Павло Ковжун. В українських стародруках XVII–XVIII ст.ст. навіть друкарський шрифт відзначався орнаментальністю і гармонійно узгоджувався із декоративними прикрасами заставок, ініціалів (початкових літер), кінцівок тощо. Декоративне оздоблення книги доповнювали художньо оформлені титули, авантитули, фронтисписи, текстові гравюри – в усьому вишуканість, помірність і рівноваженість.

Таблиці та схеми

Питання 5.1

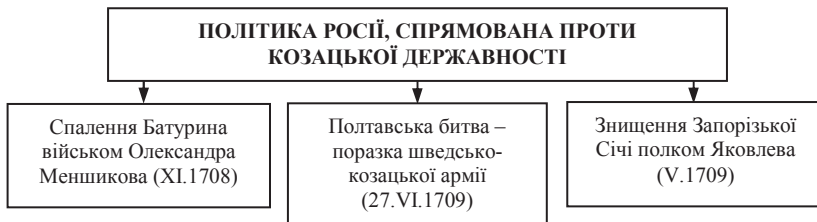
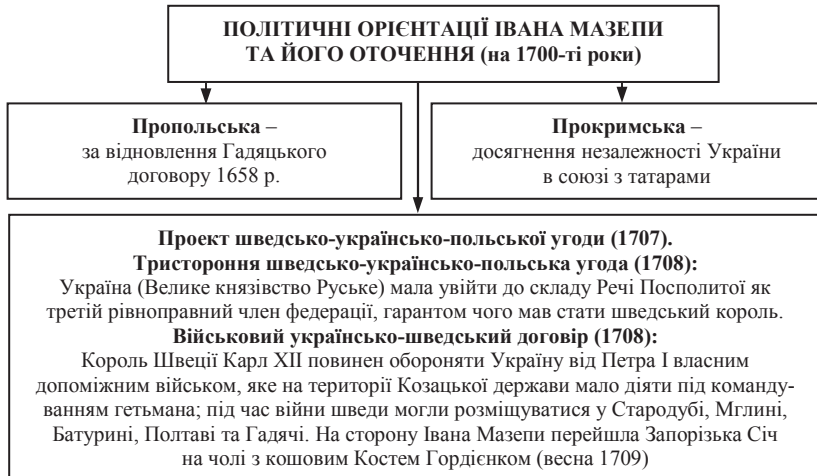
КОЛОМАЦЬКІ СТАТТИ

Декларативне підтвердження 30-тисячного козацького реєстру , прав і привілеїв гетьмана та старшини (зокрема, звільнення маєтностей від державного оподаткування)
Заборона гетьману змінювати генеральну старшину на її «урядах» без дозволу царя
Гетьману заборонялося самостійно вступати в дипломатичні відносини з іншими державами, а також він був зобов'язаний дотримуватися «Вічного миру» з Польщею (по суті, він не повинен був намагатися повернути під свою владу Правобережжя)
Гетьман був зобов'язаний за наказом царя надсилати козацькі війська проти Криму і Туреччини
Запровадження спеціальної статті, яка пояснювала відносини між Гетьманщиною і Московською державою: заборонялося «голосомі спущать», що... Малоросійський край гетьманського регименту», а лише говорити, що він є складовою єдиної держави московського царя
Забезпечувався вільний перехід із Московської держави в Україну
Гетьманський уряд був зобов'язаний «народ малоросійський всякими меры и способы с великоросійским народом соединять и в неразрывное и крепкое сугласие проводить супружеством и иным поведением»
У містах <i>Київ, Чернігів, Переяслав, Ніжин й Остер</i> , як і раніше, розташовувалися російські вояводи із залогами, а в столиці Гетьманщини – Батурині – російський стрілецький полк для контролю над гетьманом

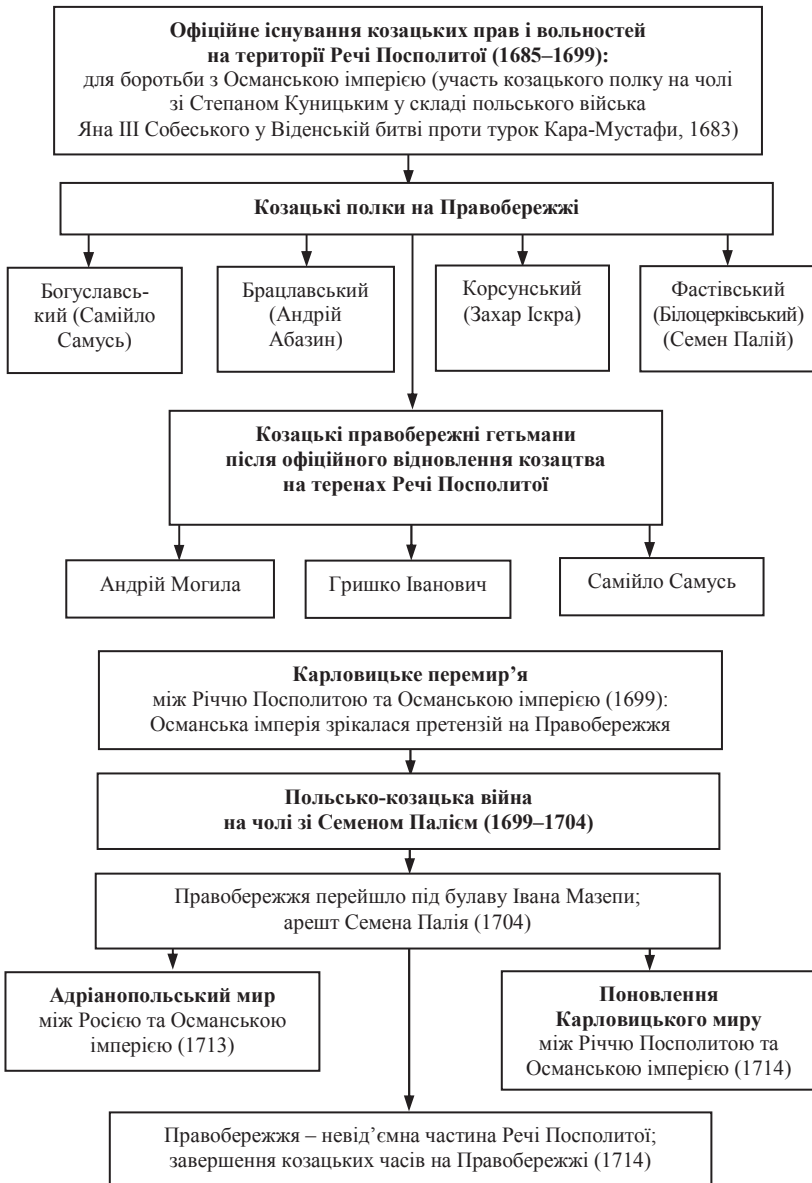

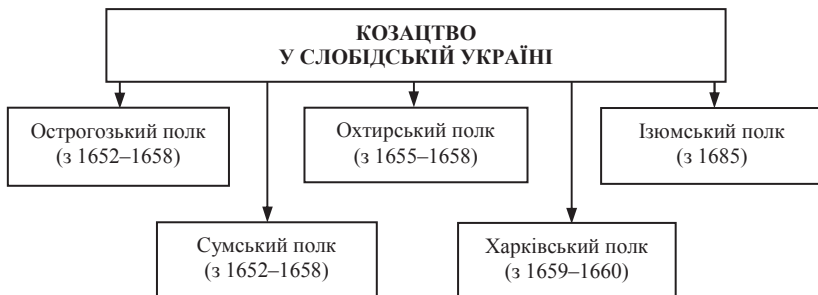
ВІЙСЬКОВІ КАМПАНІЇ ЗА УЧАСТЮ КОЗАКІВ ДОБИ ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ

Кримський похід	1689	Намагання російських військ встановити контроль над узбережжям Чорного моря
Азово-дніпровські війни	1695–1699	Російсько-турецькі війни за узбережжя Чорного та Азовського морів
Північна війна	1700–1721	Війна між Швецією та Росією з союзниками (Данією, Саксонією, Пруссією, Річчю Посполитою) за контроль над узбережжям Балтійського моря

КОЗАЦТВО НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII ст.

Питання 5.2

ЕТАПИ ОБМЕЖЕННЯ І ЛІКВІДАЦІЯ ДЕРЖАВНОСТІ ТА АВТОНОМІЇ УКРАЇНИ У СКЛАДІ РОСІЇ

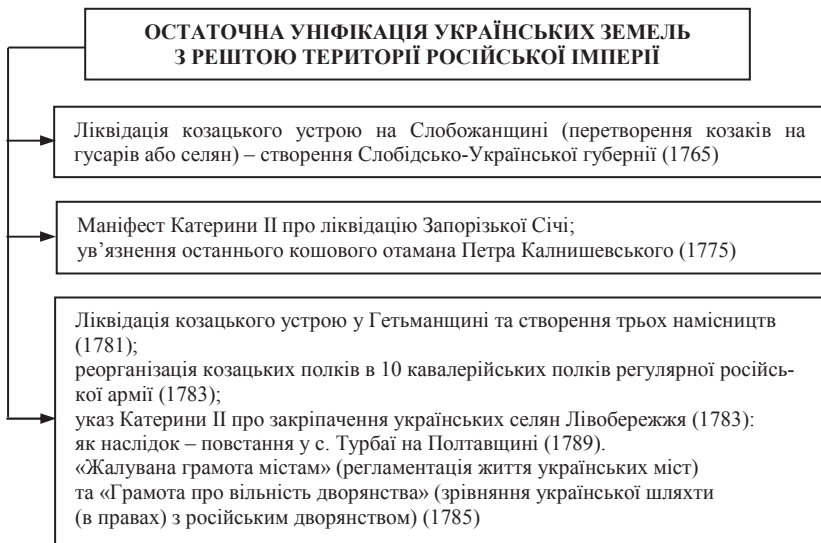
1) 1654–1708 роки – перехід від протекторату до автономії України, поступове, але постійне обмеження її прав
2) 1708–1727 роки – форсований наступ на українську автономію
3) 1727–1764 роки – чергування двох тенденцій у російському уряді щодо України – звідси то повернення гетьманської влади, то посилення імперського тиску
1764–1781 роки – остаточна ліквідація української автономії

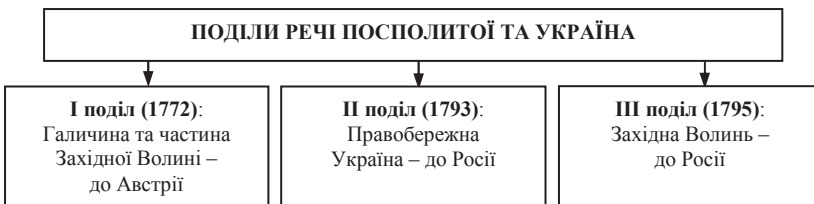
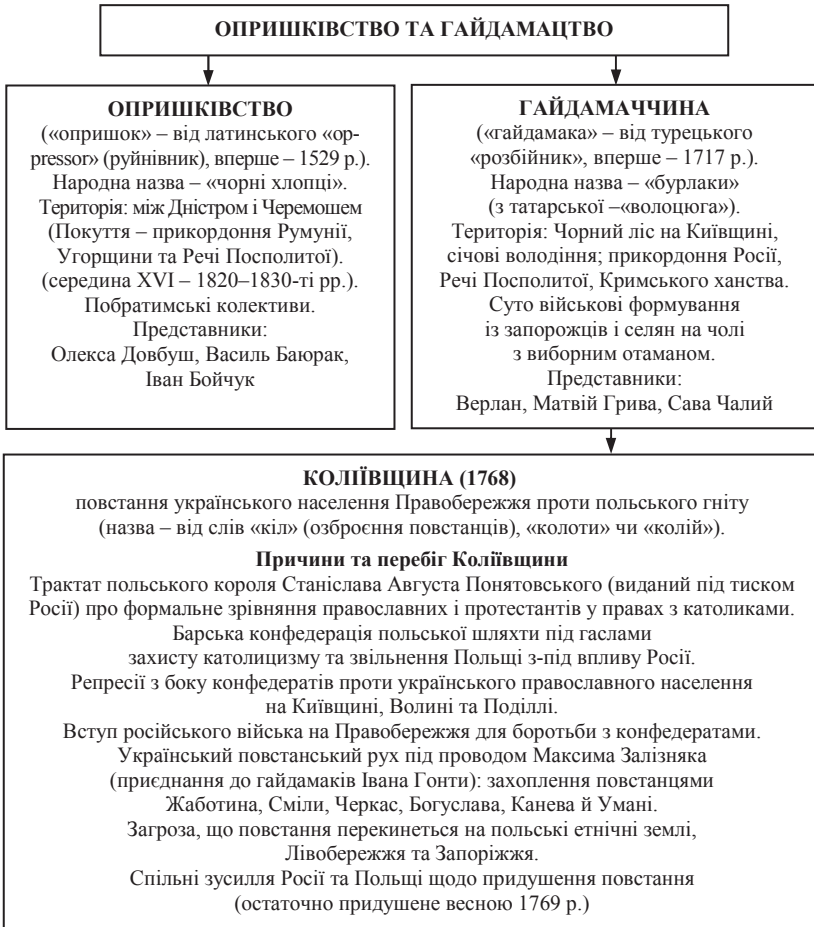
ГЕТЬМАНЩИНА У XVIII ст.

<p>Гетьманування Івана Скоропадського (1708–1722)</p>	<p>Контроль над діяльністю гетьмана з боку московського урядового резидента (спочатку А. Ізмайлова, згодом – Ф. Протасєва), який мав право навіть заарештувати гетьмана; запропоновані старшиною нові «договорні статті» не було підписано, а затверджено Решетилівські пункти, продиктовані Петром І; роздача українських земель російським дворянам (з 1709); передача фінансів і судочинства Гетьманщини з підпорядкування гетьмана до Генеральної військової канцелярії (1720); заборона Петром І друку книг українською мовою, ведення документації російською мовою (1720); замість Малоросійського приказу створено Малоросійську колегію (1722)</p>	<p>Правління І Малоросійської колегії (1722–1727).</p> <p>Знаходилася у Глухові, керівництво: бригадний генерал Степан Вельямінов (президент колегії) і шість російських офіцерів; повноваження: стягнення податків з населення, контроль над діяльністю Генеральної військової канцелярії, розквартирування російських військ на території Гетьманщини. Після ліквідації І Малоросійської</p>
--	---	---

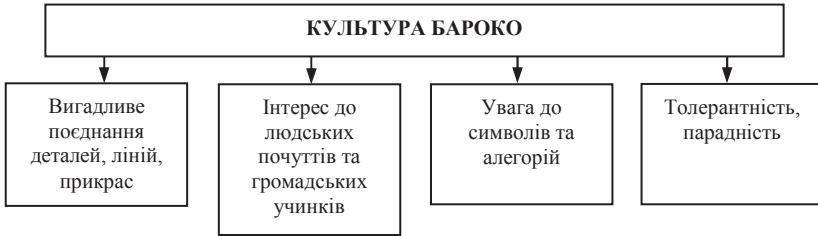
<p>Гетьманування Павла Полуботка (1722–1724)</p>	<p>Наказний гетьман; спроба судової реформи та обмеження влади російських чиновників на території Гетьманщини; конфлікт з Малоросійською колегією; затвердження Петром I «12 пунктів Вельямінова» (розширення повноважень Малоросійської колегії, зокрема, передача у її відання полкових канцелярій); ув'язнення Павла Полуботка в Петропавлівській фортеці (1723–1724)</p>	<p>колегії справами Гетьманщини відав Сенат Російської імперії</p>
<p>Гетьманування Данила Апостола (1727–1734)</p>	<p>Конфірмовані («Решительные») пункти (1728): обрання гетьмана та полковників мало відбуватися за згодою російського імператора; призначення козацької старшини та Генерального суду (трьох старшин і трьох козаків) російським імператором; втрата гетьманом права на закордонне листування; утворення окремої фінансової адміністрації, непідпорядкованої гетьману; підпорядкування гетьмана у військових справах російському командуванню; четверо з десяти призначених полковників мали походити не з українських козаків. Данило Апостол скоротив обтяжливе експортне мито, обмежив можливості Церкви нагромаджувати нерухоме майно і землю; повернув під гетьманську владу Київ (з 1719 р. перебував під владою київського губернатора); провів перепис земель Гетьманщини (1731). Кодифікаційна комісія для укладення «Прав, за якими судиться Малоросійський народ» (1728–1743)</p>	
<p>Правління гетьманського уряду (1734–1750)</p>	<p>Колегія з шести осіб (три представники козацької старшини та три російських чиновники), утворена імператрицею Анною Іоанівною після смерті Данила Апостола. Голова правління – Олексій Шаховської. Реформа козацького війська (поділ на «виборних» (привілейовані кінні козаки) та «підпомічників» (піші козаки, які забезпечували потреби «виборних»)) (1735). Арешт чиновників Київського магістрату та перевезення до Санкт-Петербурга магдебурзьких грамот Києва (1737)</p>	
<p>Гетьманування Кирила Розумовського (1750–1764)</p>	<p>Адміністративна (поділ Гетьманщини на повіти), судова (запровадження шляхетських (земських, городських і підкоморських) судів), військова («воїнська екзерциція») реформи; підпорядкування гетьману Запорізької Січі; намагання гетьмана (невдале) отримати дозвіл імператриці Єлизавети Петрівни на дипломатичні відносини; намагання перенести столицю Гетьманщини з Глухова до Батурина та відкрити у ньому університет; розширення політичних прав козацької старшини («шляхетства»), зокрема запровадження з'їздів козацької старшини, у т. ч. – Генерального зібрання в Глухові</p>	

	(з'їзд для обговорення проектів реформування Гетьманщини) (1763–1764; прийняв петицію про відновлення українських вольностей і перетворення гетьманства на спадкове; привід для маніфесту Катерини II про ліквідацію гетьманства (10.XI.1764). Наприкінці гетьманування Кирила Розумовського справами Гетьманщини відала колегія закордонних справ Російської імперії
II Малоросійська колегія (1764–1781; президент Петро Рум'янцеv).	«Генеральний опис Малоросії» (населення та його майна); запровадження регулярної пошти, державного грошового податку замість натуральних повинностей, обмеження права селянського переходу (1765–1769); «Комиссия для сочинения нового уложения» (1767; Григорій Долинський, Григорій Полетика); скасування козацького судочинства (поч. 1780-х років) скасування полкового адміністративного поділу Гетьманщини (1781; утворення Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв, об'єднаних у Малоросійське генерал-губернаторство на чолі з Петром Рум'янцевим)

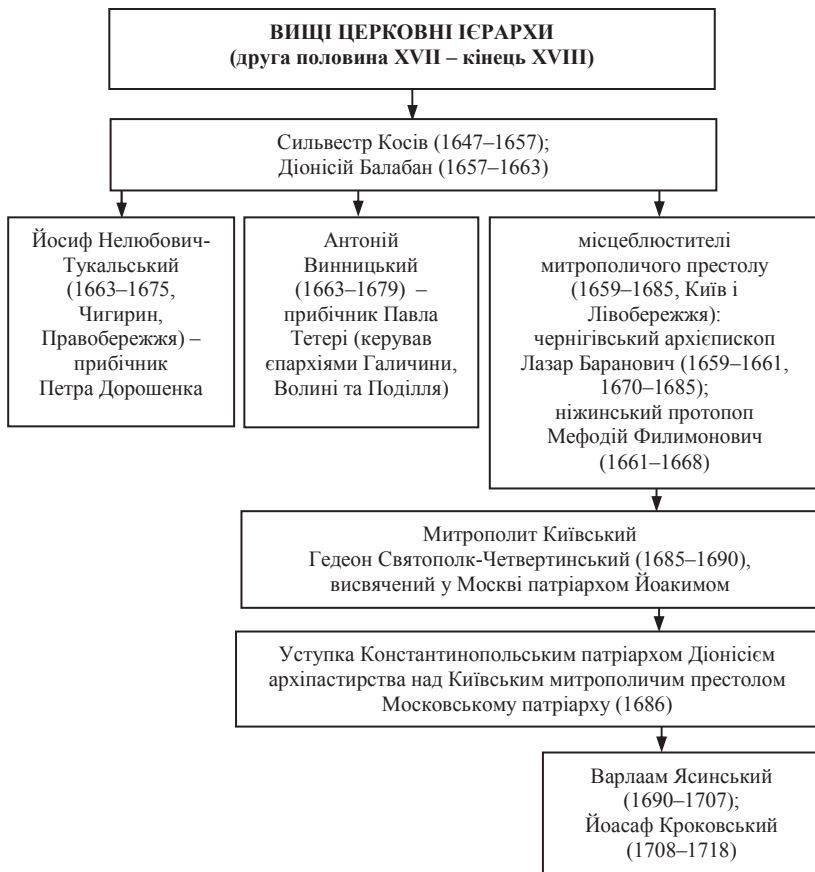

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ БАРОКО

**ЛІТЕРАТУРНІ ПАМ'ЯТКИ
ДОБИ КОЗАЦЬКОГО БАРОКО**

Лазар Баранович	«Меч духовний», «Труби слівес проповідних», «Нова міра старої віри»	1660–1670-ті
Інокентій Гізель	«Синопис»	1674
Феодосій Софонович	«Хроніка з літописців стародавніх»	1670-ті
Іоанікій Галятовський	«Розмова білоцерківська», «Основи».	1670–1680-ті
Симеон Полоцький	«Вечеря духовна»	1681
Данило Туптало (Димитрій Ростовський)	«Четї Мінеї»	1689–1705
Григорій Граб'янка	«Дійствія презильної брані»	1710, опубліковано 1793
Пилип Орлик	«Вивід прав України»	1712
Самійло Величко	«Літопис»	1715–20-ті, опубліковано 1848–1864
Стефан Яворський	«Слізне з книгами прощання»	Початок XVIII ст.

Семінарське заняття

Мета заняття: ознайомити студентів із соціально-політичним та економічним становищем Правобережної України в другій половині XVIII ст.; розкрити передумови, причини і розгортання гайдамацького руху та його наслідки; з'ясувати зміни в політичному становищі правобережних земель України. Проаналізувати особливості формування культури українського бароко в Україні; охарактеризувати основні тенденції розвитку освіти, науки та літератури; визначити основні характерні риси стилю бароко в архітектурі та образотворчому мистецтві.

План

1. Гетьманування Івана Мазепи.
2. Обмеження та ліквідація автономії Гетьманщини. Зруйнування Запорізької Січі.
3. Гайдамацький рух. Коліївщина.
4. Українська культура доби козацького бароко.

Основні поняття для засвоєння: Гайдамацький рух, Коліївщина, алегорія, бароко, Козацьке бароко, «Золота доба» Києво-Могилянської Академії, ктиторські портрети, барокові храми Львова, музичне мистецтво доби бароко.

Теми рефератів

1. Україна на межі XVII–XVIII ст.: соціально-економічний розвиток і політичне становище.
2. Становище земель Правобережної України в складі Речі Посполитої.
3. Полтавська битва.
4. Гетьман І. Виговський.
5. Козацький устрій Слобожанщини.
6. Значення діяльності гетьмана Івана Мазепи у розвитку барокової культури.
7. Коліївщина 1768 року.
8. Ліквідація Запорізької Січі Петром І.
9. Запоріжжя під контролем Росії в I половині XVIII ст.
10. Зруйнування Запорізької Січі Катериною II.
11. Нова Січ. Запорожці за Дунаєм.
12. Політика К. Розумовського в Україні.

13. Роль запорізького козацтва в історії українського народу.
14. Києво-Могилянська Академія.
15. Григорій Сковорода – видатний український філософ.
16. Петро Могила та його місце в українській культурі XVII століття.
17. Література XVII–XVIII століть в Україні.
18. «Конституція» Пилипа Орлика 1710 р.
19. Ктиторські портрети.
20. Барокові храми Львова.
21. Єзуїтський костел у Львові.
22. Особливості барокових споруд Києва.
23. Українське театральне і музичне мистецтво доби бароко.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.
2. Історія української культури: навчальний посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.
3. Історія України: навчальний посібник / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.
4. Король В. Історія України: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2008. – 496 с.
5. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України: навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.
6. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навчальний посібник / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 2005. – 568 с.
7. Українська та зарубіжна культура: навч. посібник / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.; за ред. М. М. Заковича. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Знання, 2009. – 589 с.
8. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 660 с. Т. 2. – 1990. – 560 с.
9. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко – К.: Критика, 2008. – 417 с.

10. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. М. Яковенко. – 3-тє вид., перероблене та розширене. – К.: Критика, 2006. – 584 с.

Додаткова:

1. Возняк М. С. Історія української літератури: у 2 кн.: навч. вид. / М. С. Возняк. – 2-ге вид., перероб. – Львів: Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.

2. Греченко В. А. Історія світової та української культури: довідник для школярів та студентів / В. А. Греченко, І. В. Чорний. – К.: Літера ЛТБ, 2009. – 416 с.

3. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. / П. М. Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1983. – 179 с.

4. Земерова Т. Ю., Скирда І. М. Історія України у визначеннях, таблицях і схемах / Т. Ю. Земерова, І. М. Скирда. – Х.: Вид-во «Ранок», 2009. – 128 с.

5. Історія української культури: навч. посіб. / І. Я. Хома, А. О. Сова, Ж. В. Мина, Л. В. Скорич. – Львів, 2010. – 241 с.

6. Історія української та зарубіжної культури: навч. посіб. / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – К.: Знання, 1999. – 326 с.

7. Історія української та зарубіжної культури: підручник / Л. Є. Дещинський, С. В. Терський, Р. Д. Зінкевич, Я. Я. Денисов. – Львів: «Бескид Біт», 2008. – 252 с.

8. Крвавич Д. П. Українське мистецтво: навч. посіб.: у 3 ч. / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів: Світ, 2005. – Ч. 3. – 268 с.

9. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Литвинов. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с.

10. Овсійчук В. А. Українське малярство X–XVIII століть / В. А. Овсійчук. – Львів, 1996. – 480 с.

11. Попович М. Культура: ілюстрована енциклопедія України / М. Попович. – К., 2009. – 184 с.

12. Ушкалов Л. В. Світ українського бароко / Л. В. Ушкалов. – Х.: Око, 1994. – 190 с.

13. Ушкалов Л. В. Есеї про українське бароко / Л. В. Ушкалов. – К.: Факт-Наш час, 2006. – 284 с.

14. Халебський П. Україна – земля козаків: подорожній щоденник / П. Халебський; упоряд. М. О. Рябий. – К.: Укр. письменник; Ярославів Вал, 2008. – 293 с.

15. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. – Тернопіль, 1994. – 312 с.

Питання для самоконтролю:

1. Зовнішня політика Івана Мазепи.
2. Внутрішня політика Івана Мазепи.
3. Особливості культурно-просвітницької діяльності Івана Мазепи.
4. Назвіть етапи обмеження та ліквідації автономії Гетьманщини.
5. Причини Гайдамацького руху?
6. Яка етимологія слова «гайдамаки»?
7. Назвіть характерні риси Коліївщини.
8. Якою була політика К. Розумовського в Україні?
9. Поясніть особливості ідейно-світоглядної концепції культури бароко.
 10. Назвіть визначальні суспільно-історичні фактори розвитку культури «козацького бароко».
 11. Охарактеризуйте розвиток освіти, літератури, театру в Україні XVII–XVIII століть.
 12. «Золота доба» Києво-Могилянської Академії, її видатні професори.
 13. Особливості архітектури і мистецтва «козацького бароко».
 14. Назвіть видатні пам'ятки мистецтва західноукраїнського бароко.
 15. Визначні майстри та пам'ятки барокового мистецтва Львова.
 16. Що ви знаєте про козацьких літописців Г. Грабянка та Самійла Величка?
 17. Кого з художників – портретистів XVIII ст. ви знаєте?
 18. Кого з українських композиторів XVIII ст. ви знаєте?

Тема 6

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ У XIX ст.

6.1. Українські землі у складі Російської імперії: адміністративний поділ та політичний розвиток

6.2. Приєднання західноукраїнських земель до складу монархії Габсбургів

6.3. Українське національне відродження

6.1. Українські землі у складі Російської імперії: адміністративний поділ та політичний розвиток

На початок XIX ст. більшість українських земель входила до складу Російської імперії: Слобожанщина, Лівобережна, Правобережна та Південна Україна. В адміністративно-територіальному відношенні українські території поділялися на три *генерал-губернаторства* (*Київське, Малоросійське та Новоросійсько-Бессарабське*), а ті у свою чергу – на *9 губерній* (*Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська*). Частина суцільно заселених українцями земель опинилася поза межами цих губерній. У черговій російсько-турецькій війні 1828–1829 рр. російська влада максимально використовувала її матеріальні та людські ресурси українського населення. Під час війни на бік Росії перейшла частина козаків–задунайців на чолі з кошовим отаманом Й. Гладким (створено Азовське козацьке військо, згодом переселене на Кубань).

Упродовж усього XIX ст. *економіка Наддніпрянщини зберігала аграрний характер*. Зростання попиту на продукти харчування в Європі стимулювало розвиток сільського господарства та утягувало Наддніпрянщину в систему світової торгівлі. Використання вільнонайманої робочої сили набуло найбільших масштабів у Південній Україні. На Правобережжі переважала примусова праця селян-кріпаків, посилення визиску селян, зріст панщини; перетворення

примусової праці на перешкоду для подальшої індустріалізації, уповільнення темпів розвитку економіки, що змушувало правлячі кола шукати шляхи реформування застарілих виробничих відносин.

У **30-х рр. XIX ст.** в Наддніпрянщині розпочався **промисловий переворот** (промислова революція). На зміну мануфактурі приходить фабрика (завод), в якій ручну працю змінює машинна. Значного розвитку в тогочасній українській промисловості набуло цукроваріння. Отже, зворотною стороною кризи кріпосницької системи було зародження ринкових відносин, бурхливе зростання кількості промислових підприємств, збільшення ролі вільнонайманої праці, виникнення нових галузей промисловості.

У **суспільно-політичному житті** України налічувалось кілька течій. Українська течія суспільно-політичного руху виникла відразу ж після ліквідації автономії. У Новгороді-Сіверському існував патріотичний гурток, до якого входила колишня козацька старшина. У **1787 р.** **групу автономістів** очолив **Василь Канніст**. Наприкінці XVIII ст. в Україну прийшов ще один різновид суспільного руху – **масонство**. Серед українських масонів поширювалися ідеї слов'янської федерації, у якій українці були б рівними серед рівних, і навіть державності України. Основний наголос на національні проблеми України робила полтавська масонська ложа **«Любов до істини»** (1818–1819 рр.), до якої належав І. Котляревський. На її основі у **1821 р.** утворилося таємне **«Малоросійське товариство»**, лідером якого був **Василь Лукашевич**, автор «Катехізису автономіста». Воно справило помітний вплив на пробудження національної свідомості української інтелігенції.

Економічне становище України в середині XIX ст. характеризувалося стрімким розпадом кріпосницьких відносин і формуванням ринкових. Гостру кризу в економічному та суспільно-політичному житті посилила невдача для Росії Кримська війна 1853–1856 рр. У роки війни відчутно посилювався антикріпосницький рух селян (**«Київська козаччина» 1855 р.**, рух **«У Таврію за волею» 1856 р.**). Посилився і суспільно-політичний рух за проведення реформи кріпосницької системи. **19 лютого 1861 р.** імператор Олександр II підписав «Положення про селян» і Маніфест. **Скасування кріпосного права (селянська реформа)**. У **1860–70-х рр.** проведено ряд реформ (судову, земську, міську, освітню, військову). Наслідками реформ стало скасування кріпосного права, що відкрило перспективу утвердження ринкового господарства, товарного капіталістичного виробництва; відбулася певна демократизація суспільства.

Організаційною формою українського руху *60–90-х рр. XIX ст.* були напівлегальні непартійні об'єднання – *громади*. Перша з них виникла в 1859 р. у Петербурзі. Центром громадівського руху в Україні став Київ, очолив його *В. Антонович*, *мета* – підвищити культурно-освітній рівень українського народу шляхом збільшення кількості шкіл і поширення друкування книг. Активізація українською руху викликала урядову реакцію. Таємним *Валуєвським циркуляром 1863 р.* заборонено освіту, друк шкільних, наукових і релігійних видань українською мовою й дозволено видання лише української художньої літератури.

Наприкінці 60-х рр. XIX ст. громади поступово відновлюють свою роботу (*«Стара громада»*, діяльність *«Південно-Західного відділу Російського географічного товариства»*). Громадівці заклали основи української науки, обґрунтували самобутність українського народу, підвели український рух до політичної стадії. У *1876 р. – Емський указ* імператора Олександра II: заборона друкувати українською мовою книжки, ставити українські театральні вистави та влаштовувати концерти, ввозити українську літературу з-за кордону без спеціального дозволу. У 70-80-х рр. XIX ст. відбувається радикалізація громадівської молоді. Наслідком цього стала поява на початку 90-х рр. таємної організації *Братство тарасівців* (Іван Липа, Микола Міхновський, Борис Грінченко).

Отже, особливістю українського національного руху XIX ст. була боротьба не лише за соціальне, але й національне визволення. Таким чином, український національно-визвольний рух вступив у новий період – етап політичної боротьби.

6.2. Приєднання західноукраїнських земель до складу монархії Габсбургів

У *1772 р.* внаслідок *першого поділу Польщі* Галичина увійшла до складу Австрії, у *1774 р.* – Буковина, Закарпаття ще раніше належало Угорщині, а вона теж входила до складу монархії Габсбургів.

Згідно з адміністративно-територіальним поділом західноукраїнських земель Закарпаття фактично управлялося з Буди (Будапешта) Угорщиною – Братиславське намісництво Угорського королівства. Буковина у 1787 р. була приєднана до Галичини, а після 1849 р. їй знову надано статусу окремої провінції (краю). Інші укра-

їнські землі разом з польськими було об'єднано у Королівство Галичини і Лодомерії.

У **70-80-х рр. XVIII ст.** в Австрійській імперії проводились реформи у дусі «*освіченого абсолютизму*» (*Марія-Терезія, Йосиф II*): аграрна, адміністративна, освітня та релігійна реформи позитивно позначилися на господарському житті західноукраїнських земель, але суттєво не змінили ситуацію. Основною галуззю економіки залишалося сільське господарство, а українські землі перетворювалися на аграрний придаток Австрійської імперії. Правлячою верхівкою в Галичині була польська шляхта, на Буковині – румунські бояри, в Закарпатті – угорські пани. Відповіддю на посилення кріпацтва в західноукраїнських землях Австрійської імперії стали *виступи селян*. Масові заворушення спалахнули на *Буковині в 1843–1844 рр.* під проводом *Л. Кобилиці* та в *1846 р. у Галичині*. Традиційною формою відкритої збройної боротьби у *Прикарпатті* був *рух опришків*, особливо поширений у *1810–1825 рр.* Найбільшу популярність серед їхніх ватажків мав М. Штолук. У *Закарпатті* в *1810–1815 і 1831 рр.* відбулися так звані «*холерні бунти*».

У **1848–1849 рр.** Європу охопила загальноєвропейська революція «*Весна народів*» – почалося становлення демократичних інститутів, що дало поштовх до розгортання національно-визвольної боротьби поневолених народів Східної і Центральної Європи. Наслідком революційних подій стало *скасування панщини у Галичині* вже у *квітні 1848 р.* (селянська реформа), в інших провінціях імперії (у *Буковині – серпень 1848 р.*, а в *Закарпатті – 1853 р.*). В роки революції центром українського національного руху стала Східна Галичина. **2 травня 1848 р.** у Львові була заснована перша українська політична організація – *Головна руська рада*.

Після поразки революції 1848 р. в Австрійській імперії пришло десятиліття реакційного правління. У **1867 р.** унітарна Австрійська імперія перетворилася у двоїсту *Австро-Угорську імперію*, конституційну монархію. Галичина отримала обмежену автономію. Внутрішнє самоврядування було надане і Буковині, проте доступ українців до Буковинського сейму був дуже обмежений. Закарпаття стало частиною Угорщини і ніякого самоврядування не отримало.

Українські землі залишалися економічно слаборозвинутими: великих підприємств було мало, західноукраїнська промисловість не отримувала податкових пільг, на відміну від центральних районів імперії, не могла витримати конкуренції й почала занепадати; краще

розвивалися ті галузі, які не мали конкуренції в імперії (борошноемельна, лісопереробна, нафтова, солеварна, спиртогорілчана). Вони переважно зосереджувалися на виробництві й первинній обробці сировини; провідні галузі – видобуток нафти (Дрогобицько-Бориславський район), солі, лісопильне виробництво; переважання у великій і середній промисловості іноземного капіталу; першою залізницею в Україні стала лінія Львів – Перемишль (1861 р.), яка з'єднала українські землі із Заходом держави. Згодом Львів отримав сполучення з українськими землями, що входили до складу Російської імперії. Будівництво залізниць лише незначною мірою сприяло розвитку промисловості; більшість трудових ресурсів краю зайнята в сільському господарстві, переважали поміщицькі латифундії; сільське господарство розвивалося по-ринковому: у великих господарствах працювали вільнонаймані робітники, активніше стала застосовуватися техніка, поглиблювалася спеціалізація районів.

Основними течіями суспільно-політичного руху на західноукраїнських землях другої половини XIX ст. були *москвофіли* (*русофіли* – орієнтувалися на Російську імперію) та народовці (орієнтувалися на український народ). За ініціативи останніх засновано ряд культурно-освітніх закладів націоналістичного спрямування (1861 р. «*Руську бесіду*» у Львові, а в 1864 р. – її театр, перший український професійний театр, 1868 р. – створення у Львові товариства «*Просвіта*» тощо). На початку 90-х рр. XIX ст. в Галичині під тиском влади відбулося деяке зближення позицій частини українських і польських політичних діячів, що отримало назву «*нова ера*» (тривала до 1894 р.).

У 1890 р. була створена перша українська політична партія – *Русько-Українська радикальна партія (РУРП)*, засновниками і керівниками якої були **І. Франко**, **М. Павлик**, **Є. Левицький**. 1899 р. в Галичині виникло ще дві партії – *Українська національно-демократична партія (УНДП)*; **І. Франко**, **Ю. Романчук**, **К. Левицький**) і *Українська соціал-демократична партія (УСДП)*; **М. Ганкевич**, **С. Вітик**).

6.3. Українське національне відродження

Національне відродження у Наддніпрянській Україні

Початком українського національного відродження вважають появу у 1798 р. перших трьох частин «*Енеїди*» **Івана Котляревського**. Іншим стимулом українського руху було поширення

ідей романтизму (романтики прославляли народ, пісенну культуру, традиції). Концепції романтиків вплинули на збирання етнографічного матеріалу. Вплив романтизму особливо був відчутним на Слобожанщині. У Харківському університеті, відкритому 1805 р., протягом 1820–1830-х рр. діяв літературний гурток, який відіграв значну роль у розвитку нової української літератури.

У середині XIX ст. поширюється українська національна ідея – усвідомлення самими українцями себе як окремого народу з власною історією, своїми політичними, економічними і культурними запитамі. У 40-х рр. XIX ст. вона поширюється серед членів *Кирило-Мефодійського братства (1846–1847 рр.)*, до якого увійшло 12 осіб, у їх числі *М. Костомаров, М. Гулак, П. Куліш*. Значний вплив на братство мав *Т. Шевченко*. Програмні положення викладено М. Костомаровим у «Книзі буття українського народу» і «Статуті слов'янського братства св. Кирила і Мефодія»: національна ідея – створення слов'янської спілки християнських республік, християнська ідея – можливість перебудувати все суспільне життя на основі християнських ідеалів; соціальна ідея – ліквідація кріпацтва та станової нерівності, здійснення демократичних свобод. Члени братства були арештовані й покарані, особливо жорстоко – Т. Шевченко.

Друга половина XIX ст. ознаменувалася значним *пожвавленням в усіх галузях науки*, особливо природознавстві. Розвиток науки в Україні був пов'язаний здебільшого з університетами, в яких зосереджувався інтелектуальний потенціал, сформувалися перші українські наукові школи. У Харківському університеті кафедрі механіки очолював О. Ляпунов, який створив загальну теорію сталості руху. Київський математик М. Ващенко-Захарченко уклав низку підручників, а кафедру фізики Київського університету очолював М. Авенаріус – засновник однієї з перших у Росії наукових шкіл молекулярної фізики. Розвиток хімічної науки пов'язаний з ім'ям М. Бекетова, який у 1855–1887 рр. очолював кафедру Харківського університету, заклали основи нової наукової галузі металотермії та підвалини нового напрямку – фізичної хімії. Геологічна наука завдячує своєму розвитку діяльності К. Феofilактова, котрий заснував київську школу геології. Видатним західноукраїнським вченим-експериментатором був Іван Пулюй – енциклопедично освічений український учений, який винайшов ікс-промені, котрі широко застосовуються в медицині, відкривач електрона. Оригіна-

льні праці з проблем історії економіки та економічної теорії України створив С. Подолинський – видатний учений і громадський діяч.

Література. Друга половина XIX ст. була періодом зростання української літератури, основний ідейний зміст якої визначала антисамодержавна й антикріпосницька спрямованість.

У цей період романтизм у літературі поступився місцем реалізму. Чільне місце в українській літературі другої половини XIX ст. займає **П. Куліш**, який започаткував українську історичну романістику («Чорна рада»), створив високохудожні переклади Біблії, творів Шекспіра тощо. Перехід від романтизму до реалізму добре помітний у творчості **Марка Вовчка**. Жанр реалістичної повісті розвинув **І. Нечуй-Левицький**. **А. Свидницький** є автором першого українського соціального роману «Люборацькі». З творчістю **Панаса Мирного** пов'язаний розвиток жанру соціально-психологічного роману.

Національне відродження на західноукраїнських землях

Важливим осередком українського національного відродження на західноукраїнських землях став **Перемишль**, де сформувався культурно-освітній осередок греко-католицьких священиків (**М. Левицький**, **І. Снігурський**, **І. Могильницький**, **І. Лаврівський**, **Й. Левицький** та ін). Вони виявляли інтерес до української історії, чимало зробили для піднесення українського шкільництва. **І. Могильницький** – автор першої в Галичині граматики української мови «**Грамматика язика словено-руського**» та ще кількох підручників, наукового трактату «Відомості о руськом язичі».

У **1816 р.** з ініціативи **І. Могильницького** та **М. Левицького** у Перемишлі засновано **освітнє товариство галицьких греко-католицьких священиків**. Зацікавлення національною історичною спадщиною, мовою та усною народною творчістю виявляли й представники духовництва на інших західноукраїнських землях. **І. Базилевич** (чернець Мукачівського монастиря) став автором першої наукової праці з історії Закарпаття – «**Короткого нарису фундації Федора Коріатовича**». Згодом фундаментальну шеститомну «**Історію карпатських русинів**» створив відомий учений-славист і церковний діяч **М. Лучкай**. На Буковині першу спробу друкувати українські пісні кирилицею зробив **І. Велигорський**.

У **30-х рр. XIX ст.** центр українського відродження з Перемишля перемістився до Львова. Переломною подією в історії національного відродження стала діяльність «**Руської трійці**» (1833–

1837 рр.), до якої належали молоді студенти богослов'я **М. Шашкевич**, **І. Вагілевич** та **Я. Головацький**. Члени товариства займалися збирання українського народного фольклору, виступали за використання української мови у побуті, підготовкою до друку збірки поезій народною мовою, у якій виразно звучав заклик до єднання народу та національного пробудження. У 1837 р. – у Будапешті видано альманах під назвою «**Русалка Дністрова**», що фактично став політичним маніфестом українського національного руху. Основні ідеї – визнання єдності українського народу, пропаганда ідеї власної державності, уславлення народних борців за національне визволення.

Національно-культурне відродження в Україні у XIX ст. заклало підвалини для відновлення української державності: на початку XX ст. головним здобутком розвитку української культури можна вважати утвердження етнокультурної достатності, що створило ґрунт для становлення української державності в роки національно-визвольних рухів 1917–1921 рр.

Таблиці та схеми

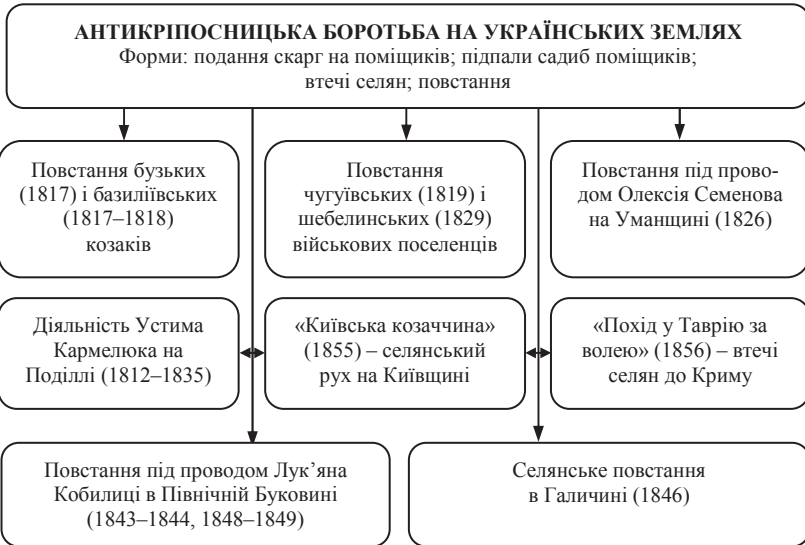
Питання 6.1

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Історико-географічні регіони		
Правобережжя	Лівобережжя і Слобожанщина	Південь
Губернії		
Київська Волинська Подільська	Чернігівська Полтавська Слобідсько-Українська (з 1835 р. – Харківська)	Катеринославська Таврійська Миколаївська (з 1803 р. – Херсонська)
Генерал-губернаторства (з 1796 р.)		
Київське	Малоросійське	Новоросійсько-Бессарабське

ГІЛКИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1905–1914)

Імператор Микола II (1894–1917)			
Голови Ради Міністрів		Державні Думи	Роки
Сергій Вітте	1903–IV.1906	I Державна Дума (перевага – кадети та їхні союзники)	27.IV.1906–09.VII.1906
Іван Горемікін	IV–VIII.1906	II Державна Дума (перевага – кадети та їхні союзники). «Українська думська громада», очолена Іллею Шрагом (видавала українською мовою інформаційний бюлетень «Рідна справа»)	20.II–03.VI.1907
Петро Столипін	VIII.1906–IX.1911	III Державна Дума (октябристи – монархісти – кадети та їхні союзники; право-октябристська (консервативні закони) або октябристсько-кадетська (ліберальні закони) більшості)	01.XI.1907–09.VI.1912
Володимир Коковцов	1911–1914	IV Державна Дума (право-октябристська або октябристсько-кадетська більшості)	1912–1917

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (XIX – початок XX ст.)

<p>Надніпрянщина у складі імперії Романових Перша половина XX ст. Промисловий переворот (з 1830–1840-х років) – створення та розвиток фабрично-заводського виробництва: суконна промисловість (Південь України); цукрова промисловість (Поділля, Київщина, Сумщина, Харківщина) (1824 р. – перший цукровий завод – на Канівщині); виноградарство, шовківництво (Крим); гірничо та металургійна промисловість (Донецько-Криворізький басейн). Українські підприємці: Терещенки, Смирненки, Яхненки. Експорт зерна, вовни та цукру; чумацтво; торги та ярмарки (Сорочинський на Полтавщині, Контрактовий у Києві). Одеса – вільний порт («порто франко») (1819–1858). Друга половина XIX – початок XX ст. «Великі реформи» Олександра II (1860–1870-ті рр.), зокрема скасування кріпацтва (1861); промислова криза в Російській імперії (1900–1903): скорочення виробництва, безробіття, зменшення заробітної платні</p>	<p>Надністріанщина у складі імперії Габсбургів Перша половина XX ст. Незважаючи на промисловий переворот в Австрійській імперії (з 1830–1840-х років), економіка Східної Галичини, Північної Буковина та Закарпаття зберігала аграрний характер. Скасування панщини на західноукраїнських землях (1848) Друга половина XIX – початок XX ст. Контроль над нафтодобувною, нафтопереробною, деревообробною та хімічною галузями промисловості на західноукраїнських землях з боку іноземних монополій; масова трудова еміграція українських селян до країн Північної та Південної Америки</p>
---	--

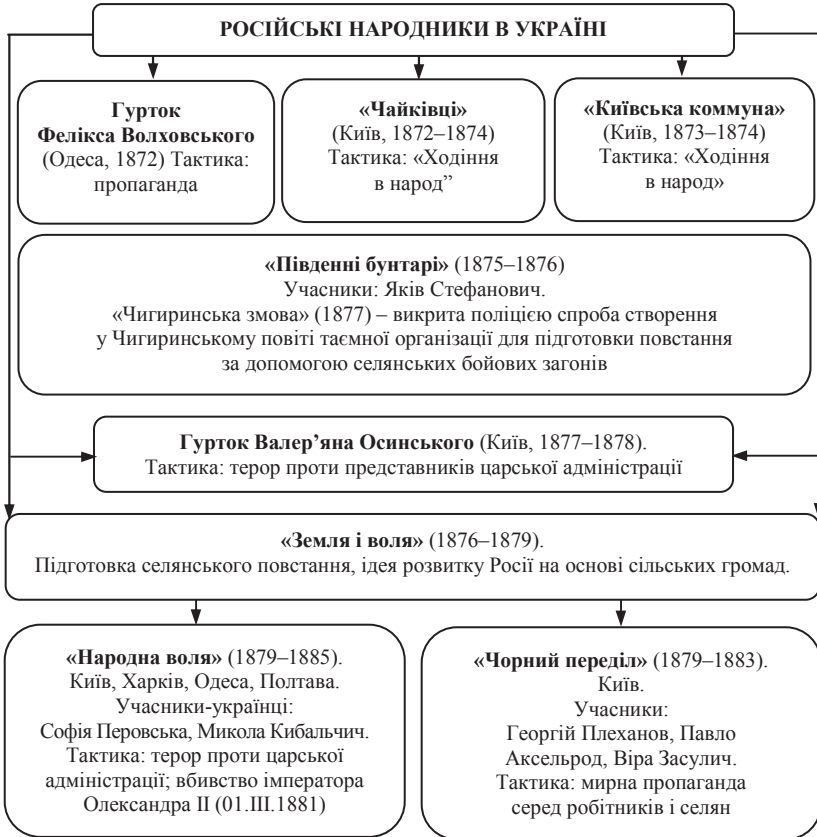
Український кооперативний рух (кінець XIX – початок XX ст.; ініціатори: Микола Левицький (Надніпрянщина) та Василь Нагірний (Наддністрянщина). 1903 р. – «Крайовий союз ревізійний» для координації кооперативного руху в Східній Галичині та «Селянська каса» – в Північній Буковині (1903)

АГРАРНА РЕФОРМА ПЕТРА СТОЛИПІНА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

<p>Указ про початок аграрної реформи, яку підтримала право-октябристська більшість III Державної думи (09.IX.1906) – імператор Микола II підписав Указ про аграрну реформу, й він набув статусу закону (14.VI.1910) – Тимчасовий уряд відмінив Закон про аграрну реформу (VI.1917)</p>	<p>Суть реформи: ліквідація сільських громад; створення міцних одноосібних селянських господарств</p> <p>Наслідки реформи: 1906–1912 – з України до Сибіру переїхало близько 1 млн селян (найбільше – з малоземельних Полтавської та Чернігівської губерній); 1906–1913 – в Україну повернулося близько 250 тис. осіб (через матеріальні труднощі, хронічні голодування, незвичні кліматичні умови). Найспокійніше селяни виходили з громад на хутори та відрубали в Правобережній та Південній Україні. Розвиток капіталізму на селі, зростання товарності господарства, ширше застосування машин і добрив. Столипінська реформа не зачепила поміщицького володіння (на 1914 р. поміщики володіли понад 10 млн десятин землі, тоді як кількість малоземельних дворів (із середнім наділом дві десятини) сягала 2 млн)</p>
--	--

ГРОМАДІВСЬКИЙ ТА НАРОДНИЦЬКИЙ РУХИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

ТАЄМНІ ТА РЕВОЛЮЦІЙНІ ТОВАРИСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

МАСОНСТВО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

<p>Масонство (франкмасонство; від фр. «franc-maçon» – вільний каменярь) – етичний рух, що виник у XVIII ст. (Лондон, 1717) як таємна міжнародна організація з ритуалами та символікою, що ілюстрували принципи та ідеали масонства: суспільство масони сприймали як неотесаний камінь, який повинні огранити «майстри» – будівничі нового світу (звідси – емблеми молота, фартуха та кельми). Організаційну форму, т. зв. ложі, масони запозичили у середньовічних цехів каменярів</p>	Масонські ложі на українських землях
	Ложа «Безсмертя» (Київ, з 1784)
	Ложа «Понт Евксинський» (Одеса, з 1817; Олександр Ланжерон)
	Ложа «Трьох царств природи» (Одеса, 1817, Петро Розумовський)
	Ложа «Любов до істини» (Полтава, 1818–1819; Іван Котляревський)
	Ложа «З'єднаних слов'ян» (Київ, 1818–1822; Петро Борисов)
	1822 р. – указ про заборону масонських лож у Російській імперії

ТОВАРИСТВА ДЕКАБРИСТІВ ТА УСТРІЙ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЗА ЇХНИМИ СТАТУТНИМИ ДОКУМЕНТАМИ

<p>Декабристи (від рос. «декабрь» – грудень) – учасники дворянського опозиційного руху у Російській імперії, що виник під впливом наполеонівських війн, зокрема Закордонного походу російської армії 1813–1814 рр. Невдалі антиурядові повстання у Санкт-Петербурзі (14.XII.1825) та Чернігівського полку в околицях Білої Церкви (29.XII.1825 – 03.I.1826)</p>			
<p style="text-align: center;">Південне товариство (1821–1825; діяло в Україні). Керівництво – Директорія (Павло Пестель, Олексій Юшневський, Микита Муравйов); Місцеві управи: Тульчинська (1821), Кам'янська (1822), Васильківська управа (1823), Слов'янська управа (1825)</p>			
<p>Статут «Руська Правда» Павла Пестеля (1824): Російська держава – республіка</p>			
Територіальний устрій	Державний устрій		
10 областей і три уділи, столиця – Нижній Новгород	Законодавча влада: Народне віче, обране на п'ять років	Виконавча влада: Державна Дума з п'яти членів, призначених Народним вічем на п'ять років	Наглядова влада: Верховний Собор зі 120 довічних членів
<p style="text-align: center;">Північне товариство (1822–1825; діяло в Санкт-Петербурзі). Керівництво – Дума (Микита Муравйов, Євген Оболенський, Сергій Трубецький, Кіндрат Рилєєв)</p>			
<p>Статут «Конституція» Микити Муравйова: Російська держава – конституційна монархія з федеративним устроєм</p>			
Територіальний устрій	Державний устрій		
14 штатів, зокрема: Український (Харків), Чорноморський (Одеса), Бузький (Київ)	Законодавча влада: двопалатне Народне віче	Виконавча влада: імператор з правом вето на рішення Народного віча	–

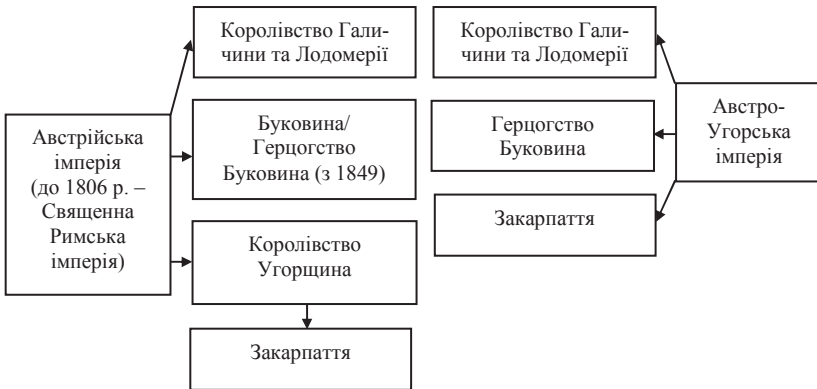
**АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

Історико-географічні регіони		
Східна Галичина	Північна Буковина	Закарпаття
<i>«Королівство Галичини і Лодомерії»</i>		<i>Угорське королівство</i>
Округи (дистрикти)	Буковина (з 1861 р. окремих коронний край Буковина)	Комітати
Золочівський Чортківський Львівський Жовківський Стрийський Сяноцький Тернопільський Коломийський Бережанський Станіславський Самбірський Перемишльський		Ужанський Мармароський Берегівський Угочанський

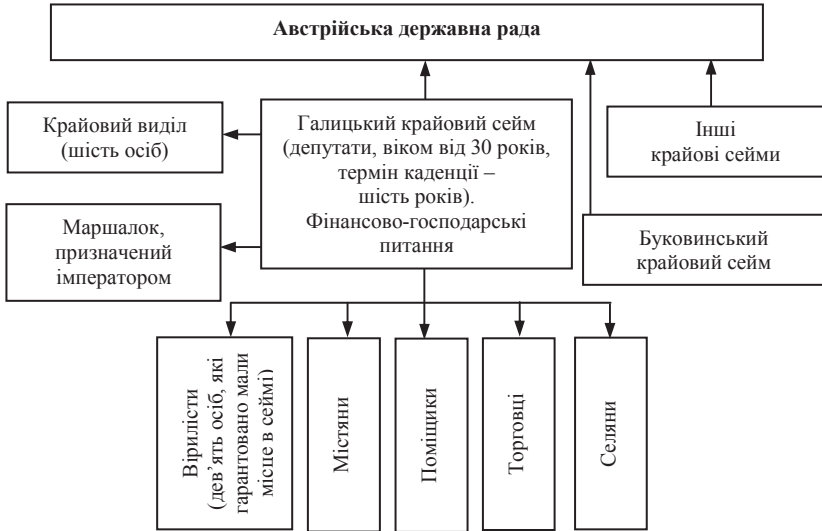
**ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
У СКЛАДІ ІМПЕРІЇ ГАБСБУРГІВ**

1772/1775–1867 рр.

1867–1918 рр.

ГАЛИЦЬКИЙ КРАЙОВИЙ СЕЙМ (1861–1918)

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ у другій половині XIX – на початку XX ст.

Роки	Ідейно-політична течія	Представники	Друковані органи	Товариства
1850-ті – 1866, 1860–1880-ті	Старорусинство, русофільство та москвофільство. Заперечення існування окремого українського народу, зарахування населення західноукраїнських земель до «єдиного великоруського народу», що проживає на території «від Карпат до Уралу». Зміцнення позицій русофільства стало реакцією на впровадження польської політичної монополії в Галичині, мадяризації в Закарпатті	Частина старшого покоління інтелігенції, зокрема Яків Головацький	Газета «Слово» (1861–1887)	Галицько-Руська матиця (1848), «Народний дім» (1851–1864), «Руська бесіда» (1861)
1860-ті, 1880-ті	Народовство. Народовські організації-громади (перша виникла у Львові в 1863 р.) виникали та діяли за зразком Київської громади. Зміцненню позицій народівців сприяли зусилля наддніпрянських українських патріотів, які мали на меті перенести в Галичину центр всеукраїнської діяльності,	Молодше покоління інтелігенції, зокрема Володимир Шашкевич, Юліан Романчук, Анатоль Вахнянин	Літературні часописи 1860-х років «Вечорниці», «Мета», «Нива», «Русалка», газета «Діло»	«Просвіта» (1868), Літературне товариство імені Шевченка (1873, з 1892 – Наукове товариство

	перетворивши її в «український П'ємонт». Виступали за єдність усіх українських земель, необхідність об'єднання їх у єдину державу, розвиток єдиної української мови		(1880–1939)	імені Шевченка), «Народна Рада» (1885)
Сер. 1870-х	Радикалізм. Критична оцінка діяльності народоців і русофілів, бажання надати українському рухові модерного європейського характеру; ідеї соціалізму (вплив Михайла Драгоманова)	Нове покоління інтелігенції, зокрема, Іван Франко, Михайло Павлик	Газети «Хлібороб», «Громадський голос»	Русько-українська радикальна партія (1890)

УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ГАЛИЧИНІ

Рік	Партія	Лідери	Друковані органи	Політична програма
1890, Львів	Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша українська політична партія	Іван Франко, Михайло Павлик. Найвпливовіша група в РУРП – «Молоді радикали»: Семен Вітик, Микола Ганкевич, Юліан Бачинський (автор праці «Україна ітредента» (1895), у якій вперше висунуто ідею політичної самостійності України)	Газети «Хлібороб», «Громадський голос», «Громада», «Радикали»	1890: загальні соціалістичні ідеї в поєднанні з ідеєю зміцнення індивідуальних селянських господарств; перебудова внутрішнього життя Австро-Угорської імперії на засадах «правдивого автономізму». 1895: ідея самостійності України
1899, Львів	Українська соціал-демократична партія (УСДП)	Семен Вітик, Микола Ганкевич, Юліан Бачинський	Газети «Воля», «Вперед!», «Праця»	Ідеї марксизму та політичної самостійності України
1899, Львів	Українська національно-демократична партія (УНДП)	Юліан Романчук, Михайло Грушевський, Іван Франко	Газета «Свобода», близька до ідей УНДП газета «Діло»	1900: відовза УНДП з вимогами поділу Галичини та Буковини з їхнім наступним об'єднанням в одну адміністративну одиницю. Ідеал: незалежна Україна-Русь
1896, Львів	Русько-український християнський союз (РУХС)	Олександр Барвінський, Анатоль Вахнянин	Газета «Руслан»	Консервативне спрямування. Підтримка галицького греко-католицького митрополита Сильвестра Сембратовича, з 1900 р. – Андрея Шептицького
1900, Львів	Русская народная партія (РНП)	Володимир Дудикевич, Мар'ян Глушкевич	Газета «Галичанин»	Русофільські, москвофільські ідеї

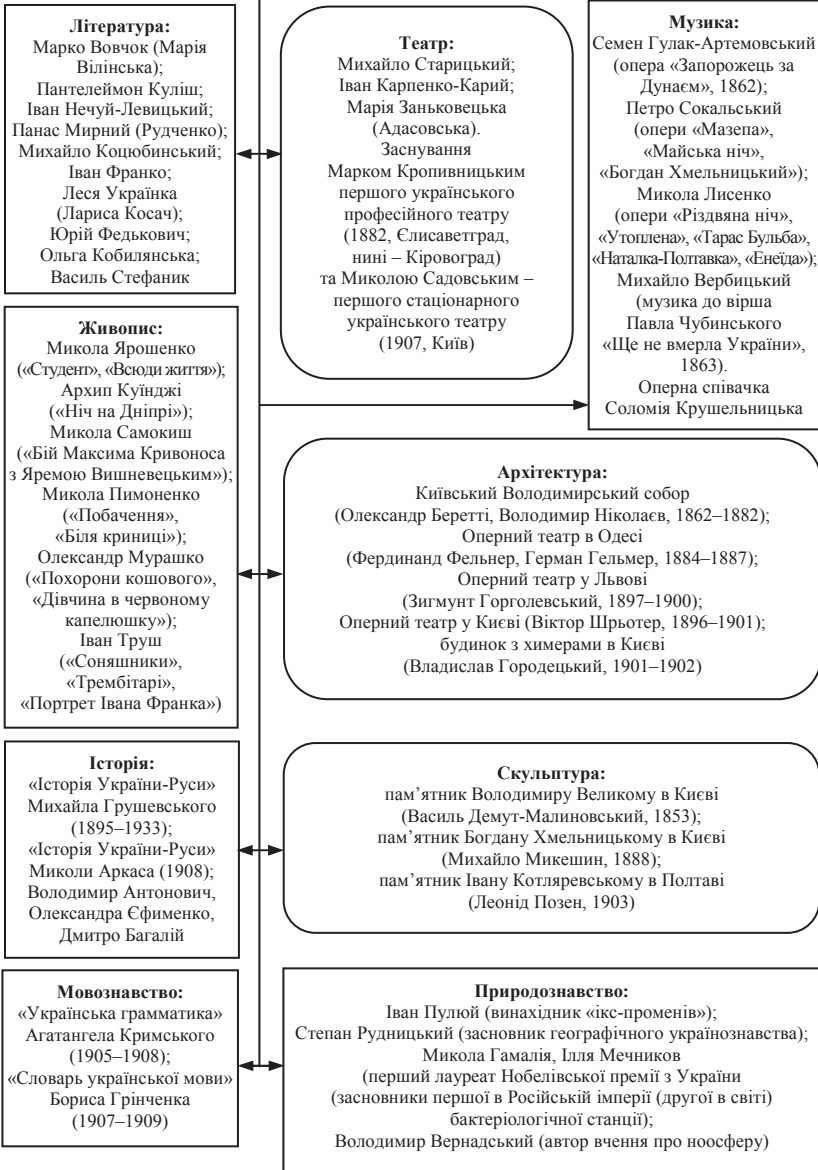
**ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ**

Надніпрянщина		
Осередки: Харківський університет (1805), Ніжинський, Рішельєвський, Кременецький ліцеї (1820-ті роки), Київський університет Святого Володимира (1834). Вплив: ідеї Французької революції (через наполеонівські війни, масонські ложі та ідеї європейського романтизму)		
Історія	Мовознавство та література	Фольклор та етнографія
Дмитро Бантиш-Каменський, «Історія Малої Росії» (1822, 1830, 1843)	Іван Котляревський «Енеїда» (перша частина – 1798, повна версія – 1842); п'єси «Наталка Полтавка» (1819/1838), «Москаль-чарівник» (1819/1841)	Микола Цертелєв, збірка українських народних пісень (1819)
Микола Маркевич, «Історія Малоросії» (1842–1843)	Олексій Павловський, «Граматика малоросійського нарiччя» (1818)	Михайло Максимович, збірки українських народних пісень (1827, 1834, 1849)
Осип Бодянский, публікація «Історії Русів», «Літопису Самовидця» (1846)	Григорій Квітка-Основ'яненко, «Малоросійські оповідання» (1834); Євген Гребінка, альманах «Ластівка» (1834)	Ізмаїл Срезневський, «Український альманах» (1831), альманах «Запорізька старовина» (1833–1838)
Микола Костомаров, «Про причини унії в Західній Росії» (1841)	Поетичний гурток «Харківські романтики» (Амвросій Метлинський-Могила, Левко Боровиковський, Олександр Корсун)	Платон Лукашевич, збірка українських народних пісень з Надніпрянщини та Галичини (1836)
Микола Костомаров, Тарас Шевченко, «Тимчасова комісія для розгляду давніх актів» («Київська археографічна комісія») (1843)	Тарас Шевченко, «Кобзар» (перші видання – 1840, 1844)	«Товариство історії та старожитностей російських» в Одесі (1839)
Надністрирщина		
Осередки: Львівська духовна семінарія (1784), Львівський університет (1784), Товариство греко-католицьких священників у Перемишлі (1816), Національний інститут імені Оссолінських (Оссолінеум) у Львові (1817). Вплив: ідеї Французької революції, реформи освіченого абсолютизму, європейський романтизм, діяльність польських революційних товариств		
Денис Зубрицький, «Хроніка міста Львова» (1844), «Критико-історична повість временних літ Червоної або Галицької Русі» (1845),	Іван Могильницький, «Буквар словено-руський», «Правила школьнії», «Граматика языка словено-руського», «Відомість о руськiм язичи» (1829, 1838)	«Руська трійця» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький) (1833–1837), етнографічні експедиції по Галичині та

«Кордони між руським і польським народом в Галичині» (1848)		Закарпатті (1834), збірка «Зоря» (1834, заборонена 1835), альманах «Русалка Дністровая» (Буда, 1836, заборонена 1837)
Яків Головацький, «Становище русинів в Галичині» (видано під псевдонімом «Гаврило Русин», Лейпциг, 1846)	Михайло Лучкай-Поп, «Грамматика слов'яно-руська» (1830)	Йосиф Лозинський, «Руське весіле» (1835)
Публікація «Хроніки» Бартоломія Зіморовича (1835)	Маркіян Шашкевич, «Азбука і абецадло» (1836), «Читанка для діточок» (написана 1836, видана 1850)	Іван Вагилевич, перший переклад «Слова о полку Ігоревім» українською мовою (1836)

**ГОЛОВНІ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
другої половини XIX – початку XX ст.**

Семінарське заняття

Мета заняття: проаналізувати політичне та соціально-економічне становище українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, охарактеризувати етапи українського національного відродження (кінця XVIII–XIX ст.). Проаналізувати причини національного-культурного відродження в Україні в умовах колоніального гніту; визначити характерні риси розвитку культури у XIX ст.; формувати у курсантів та студентів політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Українські землі у складі Російської імперії: адміністративний поділ та політичний розвиток.
2. Приєднання західноукраїнських земель до складу монархії Габсбургів.
3. Українське національне відродження.

Основні поняття для засвоєння: Головна руська рада, освічений абсолютизм, Кирило-Мефодіївське братство, національне відродження, політична партія, Харківська школа романтиків, Кирило-Мефодіївське братство, національне відродження, «Руська трійця», «Русалка Дністровая», «Просвіта», «ходіння в народ».

Теми рефератів

1. Реформи 60–70-х років XIX ст. в Росії та їх наслідки в Україні.
2. Індустріалізація в Наддніпрянщині у II половині XIX ст.
3. «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.).
4. Харків – осередок українського національного відродження.
5. М. Драгоманов – вчений і політичний діяч.
6. Формування західної та східної діаспори в кінці – на початку XX ст.
7. Тарас Шевченко – основоположник сучасної літературної мови.
8. Тарас Шевченко та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.

9. «Кобзар» Т. Шевченка: значення епохальної книги у розвитку національного життя.
10. М. Шашкевич – будитель українства в Галичині.
11. Зміст та значення альманаху «Русалка Дністрова».
12. Життя і творчість М. Вербицького.
13. «Зоря Галицька» – перша українська газета.
14. Основа – перший український журнал.
15. Громади та їх роль у національно-культурному відродженні.
16. Українська філософія другої половини ХІХ ст.
17. Філософія мови О. Потебні.
18. Народницький період відродження.
19. Значення творчості і діяльності П. Куліша.
20. Новаторство літературної творчості Івана Франка.
21. Діяльність «Руської Трійці».
22. Створення НТШ у Львові.
23. Громадівський рух.
24. Кирило-Мефодіївське товариство – перша українська політична організація.
25. «Книга буття українського народу» – перша політична програма відродження українства.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): Навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
3. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури: – 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів: Піраміда, 2007. – 808 с.
4. Історія української культури: навчальний посібник для студентів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України / авт. кол.; за ред. М. П. Гетьманчука. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Львів: ЛьВДУВС, 2015. – 404 с.
5. Історія України: навчальний посібник / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьВДУВС, 2015. – 210 с.
6. Король В. Історія України: навчальний посібник. – К.: Академ-видав, 2008. – 496 с.
7. Лановик Б. Д., Лазарович М. В. Історія України: навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2006. – 598 с.

8. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навчальний посібник / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 2005. – 568 с.

9. Українська та зарубіжна культура: навч. посібник / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. Л. Шевнюк та ін.; за ред. М. М. Заковича. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Знання, 2009. – 589 с.

Додаткова:

1. Земерова Т. Ю., Скирда І. М. Історія України у визначеннях, таблицях і схемах / Т. Ю. Земерова, І. М. Скирда, – Х.: Вид-во «Ранок», 2009. – 128 с.

2. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. – 3-тє вид., випр. та доп. – Харків: Школа, 2010. – 624 с.

3. Історія української культури: навчальний посібник. / за редакцією Є. Перегуди. – К.: КНУБА, 2010. – 149 с.

4. Пальм Н. Історія української культури: навчальний посібник. – Харків: ХНЕУ, 2013. – 296 с.

5. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.

6. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / С. Плохій. – К.: Критика, 2015. – 432 с.

7. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / за ред. О. Рєєнта. – Вип. XXIV. – Київ: Інститут історії України, 2016. – 285 с.

8. Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей. – Т. 9. – К.: ВД «Альтернативи», 1999. – 336 с.

9. Слабченко Є. Дипломатична історія України / упоряд. І. Матяш. – К.: Кліо, 2016. – 496 с.

10. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / кол. авторів: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь та ін. – Харків: КСД, 2016. – 349 с.

11. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання / упорядн.: Г. Боряк, В. Баран та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. – LXII. – 810 с.

Питання для самоконтролю:

1. Якими були соціально-політичні рухи в Україні у другій пол. XIX ст.?

2. В чому полягала національна думка в Україні у другій пол. XIX ст.?

3. Яким було становище західноукраїнських земель під владою Австро-Угорської монархії в першій пол. XIX ст.?

4. У чому проявилось національне пробудження в Галичині?

5. У зв'язку з чим активізувався національно-визвольний рух в Україні удругій половині XIX ст.?
6. Обґрунтуйте ідею самостійності України?
7. Чому галицькі українці активізували національно-визвольний рух у II половині XIX ст.?
8. Якими особливостями відзначався суспільно-політичний розвиток західноукраїнських земель?
9. Визначте генезу та періодизацію процесу національного відродження в Україні в XIX ст.
10. Проаналізуйте ідейно-естетичну систему романтизму. Як вплинув романтизм на розвиток національних культур?
11. Назвіть представників українського романтизму.
12. Яке значення творчості Т. Шевченка в культурному процесі XIX ст.?
13. У чому полягає новаторство художньої творчості Шевченка?
14. Яке значення має «Історія Русів» у національному самоусвідомленні українців?
15. Проаналізуйте особливості розвитку української культури на землях, що належали до Австро-Угорщини.
16. Яка роль греко-католицького духовенства у національному відродженні на західноукраїнських землях?
17. «Руська трійця» та її значення в національно-культурному житті.
18. Який вплив на розвиток української культури мала політика царського уряду?
19. Назвіть засади реалізму. Література реалізму як ілюстрація життя: основні досягнення і недоліки.
20. Назвіть причини утвердження в українському мистецтві реалістичного зображення світу.
21. Яка роль українських вчених у розвитку світової науки?
22. Як відбувалося становлення української національної науки? Яку роль у цьому процесі виконало НТШ?
23. Які риси були притаманні українському образотворчому мистецтву другої половини XIX ст.?
24. Яка тематика творів переважала в українській літературі другої половини XIX ст. і чому?
25. Що нового з'явилося в архітектурі другої половини XIX ст.? Чому в XIX ст. так і не було вироблено єдиного архітектурного стилю?
26. Охарактеризуйте розвиток українського театру та музики. Чим був зумовлений їх розквіт наприкінці XIX ст.?
27. Назвіть провідних українських музикантів та охарактеризуйте їхню творчість.
28. Яке значення творчості М. Лисенка у становленні української класичної музики?

Тема 7

УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

7.1. Українські землі у складі Російської імперії на початку ХХ ст.

7.2. Західноукраїнські землі на початку ХХ ст.

7.3. Україна в Першій світовій війні

7.4. Розвиток культури

7.1. Українські землі у складі Російської імперії на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. українські землі, що входили до складу Російської імперії, поділялися на три генерал-губернаторства, які, своєю чергою, ділились на губернії: **Малоросійське** (Чернігівська, Полтавська та Харківська губернії), **Київське** (Волинська, Подільська і Київська губернії) і **Новоросійське** (Катеринославська, Таврійська та Херсонська губернії). В адміністративному відношенні кожна губернія складалася з 10–12 повітів – з волостей – сіл. Керівництво губерніями здійснювали губернатори, призначені царем із середовища вищих військових і відомих дворян. Повіти очолювали капітани-справники, на чолі волості стояв обраний волосним сходом старшина. Йому підпорядковувалися сільські старости, яких обирали сільські громади.

Початок ХХ ст. позначився у промисловості на українських землях одночасно двома процесами: **завершенням промислового перевороту та економічною кризою 1900–1903 рр.** Вона супроводжувалася поглинанням слабших підприємств сильнішими, зменшенням чисельності дрібних фабрик і заводів та збільшенням, зміцненням і об'єднанням великих, значно посилилася концентрація виробництва. Цей прогрес зумовив утворення монополій у промисловості.

Першою **монополією**, що виникла в Наддніпрянській Україні ще **1887 р.**, був **сіндикат** цукрової промисловості, що об'єднав 203 цукрових заводів, які належали родинам Бобринських, Браниць-

ких, Бродських, Потоцьких, Терещенків, Харитоненків, Ярошинських, та посідав друге місце за виробництвом продукції у світі після Німеччини. У **1902 р.** сформувались одразу три монополії: **«Продамет»**, **«Трубопроводи»**, **«Продвагон»**, у **1904 р.** – **«Продвугілля»**. Одночасно з концентрацією промисловості відбувався приплив іноземного капіталу, банківський капітал зливався з промисловістю. Економічне зростання охопило головним чином вугільно-металургійну промисловість Донецько-Криворізького регіону. Царський уряд сприяв прогресу головним чином сировинних галузей народного господарства України і свідомо гальмував розвиток інших.

У **сільському господарстві** уряд намагався зупинити процес обезземелення селян через стимулювання общинного землеволодіння. Община (зазвичай – селянська громада одного села), була власником надільних ділянок та сільгоспугідь, а окремі її члени були користувачами наділів. Наділи періодично перерозподілялись. Така система зрівнювала становище общинників, запобігала розоренню найбідніших. Разом із тим община обмежувала господарську ініціативу селян. У **1906 р.** царський уряд розпочав т.зв. **столипінську аграрну реформу** (назва від ініціатора її проведення П. Столипіна). Реформа передбачала: ліквідацію общинного землеволодіння, передавання селянських наділів у приватну власність (відруб).

Загострення соціальних суперечностей посилювало соціальну напруженість у суспільстві, активізувало суспільно-політичний рух. У **січні 1900 р.** у Харкові сформовано першу нелегальну українську політичну партію – **Революційну українську Партію (РУП; Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич, П. Андрієвський)**, програмним документом якої стала брошура М. Міхновського «Самостійна Україна». У **1900 р.** створена **Українська соціалістична партія (УСП; Б. Ярошевський та М. Меленевський)**. У **1902 р.** виникла **Українська народна партія (УНП; М. Міхновський О. Макаренко)**, що представляла націоналістичний напрямок і виступала з позиції державної самостійності України.

Ліберально-демократична течія українського політикуму була представлена **Українською демократичною партією (УДП; О. Лотоцький, Є. Тимченко, Є. Чикаленко)**, створеною у **1904 р.** Радикальні члени УДП утворили у **1905 р.** **Українську радикальну партію (УРП; Б. Грінченко, С. Єфремов, Ф. Матушевський)**. УРП висувала вимоги надання широкої національно-територіальної автономії Україні.

У 1904 р. була створена *Українська соціал-демократична спілка («Спілка»)*. Партія в основному базувалася на марксистських ідеях. У грудні 1905 р. частина учасників РУП на чолі з *М. Поршем, В. Винниченком і С. Петлюрою* створили *Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП)*. У 1905 р. була створена *Українська демократично-радикальна партія (УДРП; А. Лотоцький, Є. Чикаленко, Б. Грінченко)*, що відстоювала ліберально-демократичні позиції, ідею встановлення в Російській імперії конституційної монархії, яка надала б Україні автономію в складі Росії.

У 1908 р. у Києві з ініціативи членів УДРП для координації діяльності українського національного руху засновано *Товариство українських поступовців (ТУП; М. Грушевський, С. Єфремов, Є. Чикаленко, С. Петлюра, В. Винниченко, А. Ніковський)*. Основними напрямками діяльності ТУП були: культурницька робота, виховання національної свідомості, створення блоків з іншими організаціями у відстоюванні політичних свобод, поширення кооперативного руху.

7.2. Західноукраїнські землі на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. у західноукраїнських землях під владою Австро-Угорської імперії істотних змін у соціально-економічному та політичному становищі не відбулося. *Становище промисловості та сільського господарства*: завершилося формування основних галузей фабрично-заводської промисловості й визначилися напрями її подальшого розвитку, збереглося майже повне переважаєння дрібної промисловості; завершився переворот у технічному устаткуванні. Збільшився видобуток нафти. Друге місце після нафтодобувної посідала деревообробна промисловість. Успішно почали розвиватися швейна, взуттєва і килимарська галузі виробництва. Загалом промисловість мала однобокий, переважно сировинний характер розвитку.

Певне значення для економічного розвитку Галичини мало будівництво електростанцій у повітових містах і великої електростанції у Львові, але основна частина робітників працювала не на фабриках, а ремісниками. Отже, промисловість зробила деякий крок уперед, однак орієнтація на добування та первинну обробку сировини, залежність від іноземного капіталу перетворили західноукраїнські землі на ринок збуту.

Поглибилася соціальна диференціація селянства. Заможним польським, румунським й угорським землевласникам належало близько 50 % усієї землі, а економічне становище решти селян було надзвичайно тяжким, що посилювало еміграцію. Примітивне селянське господарство переживало кризу, особливо повільні темпи розвитку. Селяни гостро відчували не тільки соціальний, а й національний гніт.

Дискримінація за національною ознакою згуртовувала українське населення. Велике значення у цьому плані мала робота товариства «Просвіта». Осередки українського економічного життя створювали *кооперативи* (діяло бл. 1500 кооперативів). Кооперативний рух зміцнив господарське становище багатьох українських селян.

Галичина ще у другій половині XIX ст. стала центром українського національного руху. Політична боротьба поєднувалася із соціальними виступами галицьких селян і робітників. Головними гаслами українського політичного руху, який став значно радикальнішим, були поділ Галичини й національна автономія для її української частини, заснування українського університету у Львові, а також загальне виборче право. Стратегічним завданням була незалежність України.

У *1907 р.* австрійський уряд провів *реформу парламенту*, а загальні вибори різко збільшили представництво українців у ньому. Під час виборів польська влада вдалася до масового побиття українських селян. У відповідь на криваву розправу український студент М. Січинський у 1908 р. здійснив замах на життя намісника Галичини А. Потоцького, внаслідок чого україно-польські відносини загострилися.

Українські патріотичні організації на початку XX ст. здійснювали значну роботу з виховання у національному дусі молоді. Ще в *90-х рр. XIX ст.* було засновано спортивно-фізкультурну організацію *«Сокил»*, важливу роль у її розбудові відіграв І. Боберський. У *1900 р.* К. Трильовський заснував перший гурток спортивно-фізкультурної організації *«Січ»*. Щоб проводити військові навчання, учні львівських середніх шкіл у *1911 р.* створили таємний гурток *«Пласт»*. Військове навчання молоді здійснювало утворене в *1912 р.* товариство *«Січові стрільці»*.

Українське національне відродження на *Буковині* перебувало в тісному зв'язку із загальним українським відродженням. У Черні-

вцях в **1909 р.** була створена «*Руська рада*» («Селянська партія») на чолі зі С. Смаль-Стоцьким. На початку ХХ ст. на *Закарпатті* у політичному й культурному житті краю переважали «*москвофіли*». Українська орієнтація була пов'язана з тижневиком «Наука».

Важливе місце в суспільному житті Галичини першої половини ХХ ст. належить митрополиту Андрею Шептицькому, котрий у 1900 р. заснував Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ).

7.3. Україна в Першій світовій війні

Перша світова війна (1.08.1914–11.11.1918) – один із найбільш кровопролитних та масштабних конфліктів в історії людства, у якому взяло участь 38 країн світу. Вона поклала край чотирьом династіям, стала причиною революцій і спричинила створення нових держав. Сучасна зброя за роки війни забрала життя 9 мільйонів осіб. Перша світова війна не мала прецедентів в історії – це війна нових технологій озброєння.

Основними причинами Першої світової війни було різке загострення економічних, політичних і військово-стратегічних інтересів між головними капіталістичними країнами. На початку ХХ ст. уже були сформовані два військово-політичні угруповання держав: **Троїстий союз** (Німеччина, Австро-Угорщина й Італія) та **Антанта** (Великобританія, Франція і Росія). Згодом до Троїстого союзу приєднаються Туреччина і Болгарія, але відійде Італія. На боці Антанти у війні буде брати участь 34 держави світу, у т. ч. США.

Німеччина не хотіла миритись із залежністю її промисловості від поставок сировини із Росії та США. З її боку було бажання відтіснити Росію з України на схід і використати українську територію як плацдарм для просування до нафтоносних районів. **Росія** мала свої інтереси у Галичині, Буковині й Закарпатті. Вони вписувалися в доктрину необхідності «приєднати» до Росії давні «руські землі». **Австрія** передбачала декілька можливих варіантів вирішення українського питання, а саме: приєднати українські землі до імперії, передати їх майбутній Польській державі, створити «санітарний» кордон проти впливів Росії, віддати Україну під протекторат Німеччини. **Угорці** хотіли зберегти свої позиції у Закарпатській Україні. **Румунія** прагнула включити Бессарабію і частину Буковини до складу майбутньої Великої Румунії. **Поляки** розраховували

на приєднання до майбутньої Польської держави галицьких земель як «історично польських».

Широкі плани щодо України розроблялись у *Німеччині* як з боку військових, так і з боку промисловців і політиків.

Приводом до війни стало вбивство 28 червня 1914 р. у боснійському місті Сараєво сербським студентом Гаврилом Принципом спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда та його дружини Софії. Під тиском Німеччини 28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Сербії. Останню підтримала Росія. 1 серпня 1914 р. Німеччина не будучи згідною з мобілізаційними заходами в Росії, з метою захисту Австро-Угорщини, оголосила Росії війну. Наступного дня до світового конфлікту приєдналася Англія, оголосивши війну Німеччині. 3 серпня 1914 р. Німеччина вступила у війну з Францією та Бельгією. 6 серпня Австро-Угорщина заявила, що перебуває у стані війни з Росією. Українці в ході цієї війни були розділені. Керівники українського руху, щоб не стати об'єктом додаткових репресій, мусили заявити про свою лояльність до імперій, під владою яких вони перебували.

Під час Першої світової війни українці змушені були воювати один з одним. Одним із головних фронтів був Східний фронт, де військам Росії протистояли армії Австро-Угорщини й Німеччини. Основним театром воєнних дій стали західноукраїнські землі. У запеклій *Галицькій битві* (18.08.–21.09.1914) австро-угорська армія була розгромлена. Галичина та Буковина опинилися під окупацією царської Росії. На окупованих територіях було створено *Галицько-Буковинське генерал-губернаторство*, яке очолив граф Георгій Бобринський.

У лютому 1915 р. був виданий проект обов'язкової постанови для місцевих судових установ, відповідно до якого вищий контроль над наглядом за роботою судової системи в Галичині покладался на визначену посадову особу. Судовою мовою визнавалась російська мова. Проводились заходи і в освітній сфері, що підлягала цілковитій русифікації. Наслідком такої політики стало закриття українських гімназій, книгарень, видавництв, бібліотек, «Просвіт», заборона українських політичних партій, спортивних та молодіжних організацій («Пласт», «Сокіл»). Відбулися арешти місцевої української інтелігенції та вищого духовенства, зокрема, митрополита А. Шептицького вивезли до монастирської тюрми у Суздалі, де він пробув до революції 1917 р.

Російська окупація Галичини і Буковини тривала до літа 1915 р., – до часу, коли австро-німецька армія перейшла в наступ і зайняла західноукраїнські землі. У ході цієї наступальної операції в складі австрійської армії відзначився створений на початку війни легіон Українських січових стрільців (УСС). Легіон взяв участь у боях в Карпатах (Маківка, Лисоня). У результаті т.зв. **«Брусиловського прориву»** (22.05.–31.07.1916) російській армії на короткий час вдалося просунути у західному напрямку, проте виснажність ворогуючих сторін в подальшому зумовила війну позиційного характеру. Лінія фронту залишалася незмінною до літа 1917 р., коли Тимчасовий уряд Росії розпочав новий наступ, який завершився повним провалом і новим відступом російських військ.

До 1917 р. сили воюючих сторін були вичерпані. Виснажлива війна повсюди спричиняла зростання невдоволення. Патріотичний запал згас. І в Західній, і в Наддніпрянській Україні дедалі частіше відбувались антивоєнні виступи, причиною чого стало різке падіння життєвого рівня населення. Таким чином, внаслідок Першої світової війни Російська та Австро-Угорська імперії опинилися в стані гострої економічної кризи, а національно-визвольний рух поневолених народів призвів до розпаду могутніх імперій.

7.4. Розвиток культури

XX ст. – складна і суперечлива доба в історії української культури, що характеризується нерівномірним чергуванням злетів і падінь. На початку XX ст. започатковано видавання національної преси. У **1905 р.** у Лубнах вийшов *часопис «Хлібороб»*, у Києві – щоденна газета *«Громадська думка»*, що мала популярність серед населення, публікувала твори Б. Грінченка, М. Кропивницького, В. Самійленка, А. Тесленка тощо. Українські газети видавалися також у Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві та інших містах України, а також у Петербурзі та Москві. У **1907 р.** українською мовою почав друкуватися найдавніший на той час в Україні журнал *«Киевская старина»* (видавали під назвою «Україна»).

На початку XX ст. відбувається активний *розвиток науки*. У **1906 р.** *М. Грушевський* видав у Петербурзі одну із перших узагальнюючих популярних праць з історії України *«Нарис історії українського народу»*. Історію рідного краю висвітлив у своїх роботах *І. Франко*, який створив серію нарисів, присвячених видат-

ним діячам різних часів і народів: І. Федорову, Л. Кобилиці, С. Болівару та ін. Рукопис *О. Єфименко «Історія українського народу»* було видано російською мовою в Петербурзі під час революції 1905–1907 рр.

Значного розвитку набули *суспільні науки*. Цьому сприяли чотири томний *«Словник української мови»*, який упорядкував *Б. Грінченко*, тритомна *«Українська граматика» А. Кримського*, багатотомні фольклористичні та етнографічні дослідження з життя українців Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття, які упорядкував *В. Гнатюк*. У 1908 р. у Петербурзі видано українською мовою *«Історію України – Руси»*

М. Аркаса. Археологію представляв *В. Хвойка*, який відкрив у Подніпров'ї перші пам'ятки трипільської культури. Розвитку української науки сприяла діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Початок ХХ ст. позначений значними змінами у *мистецтві*. Класичні традиції співіснували з пошуками нової художньої мови, нових стилів і напрямів, засобів художнього вираження. В *архітектурі* відбувається *становлення стилю модерн*, характерними ознаками якого було використання у декоративному оздобленні будинків вишуканих орнаментів з рослинними мотивами, зображень фантастичних тварин, людей, масок, часто – вільним, асиметричним розташуванням елементів.

Одним із найяскравіших, найоригінальніших витворів стилю модерн є т.з. будинок з химерами (архітектор – В. Городецький, скульптор – Е. Саля). У стилі модерн були побудовані цирк в Києві (архітектор Е. Брадтман), історичний музей у Харкові (архітектор Покровський). На розвиток модерну у західноукраїнських землях мала вплив творчість віденських архітекторів. У Львові в цьому стилі збудовані вокзал і філармонія (архітектор В. Садловський), а також житлові будинки по вул. Валовій.

До початку революції 1917 р. в Україні був поширений *стиль неокласицизму*. Важливу роль у становленні цього стилю відіграв відомий архітектор П. Альошин. За його проектами споруджено Педагогічний музей (нині будинок учителя в Києві), будинок Ольгинської жіночої гімназії (нині приміщення НАН України) та ін. До зразків неокласицизму належить корпус Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського та бібліотеки Київського університету на вул. Володимирській (архітектор В. Осьмак).

На початку ХХ ст. *формується український національний стиль*. У результаті пошуків з'явилися три творчі напрями: *неоукраїнський стиль* (будинки Полтавського губерньського земства, будинки товариства «Дністер» у Львові, Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка); *необароко* (лікарня у Лубнах на Полтавщині); *напряму, що ґрунтувався на художній спадщині Давньої Русі* (Троїцький собор у Почаєві, жіноче училище у Лубнах).

В *образотворчому мистецтві* з'являються новаторські мотиви і форми зображення. Живопис і графіка стилю модерн представлені творчістю таких митців, як *М. Жук, О. Новаківський, А. Маневич, Г. Нарбут* та ін. Відомими тогочасними мистецькими стилями були: авангард, експресіонізм, кубізм, футуризм, сюрреалізм, концептуалізм, абстракціонізм та ін.

У реалістичному напрямі розвивалося *музичне мистецтво*. У 1904 р. у Києві засновано музично-драматичну школу, яку очолював *М. Лисенко*. У 1903 р. у Львові відкрито перший музичний інститут (у 1907 р. присвоєно ім'я М. Лисенка), 1913 р. відкрито Київську та Одеську консерваторії. Відомі тогочасні композитори: *К. Стеценко, Я. Степовий, М. Леонтович, О. Кошиць, М. Аркас*. Високого рівня набуває українське *вокальне виконавське мистецтво*. Видатною тогочасною оперною співачкою була *С. Крушельницька*, світовий успіх якої став визнанням української музики.

Отже, на початку ХХ ст. закладалися головні, фундаментальні засади для розвитку української культури в наступні періоди.

Таблиці та схеми

Питання 7.1

ПОЛІТИКУМ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Партія/ Об'єднання	Рік	Представники	Вимоги
Революційна українська партія (РУП)	1900, Харків	Дмитро Антонович, Михайло Русов, Мар'ян Меленевський	Самостійна Україна, націоналізація землі, диктатура пролетаріату; з 1903 р. – соціал-демократія, автономія України, відмова від націоналізації землі
Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП)	1905	Володимир Винниченко, Симон Петлюра	
Українська народна партія (УНП)	1902	Микола Міхновський, Василь і Григорій Шевченки, Володимир і Сергій Шемети	Націоналізм (Микола Міхновський, «Десять заповідей націоналіста», Львів, 1906); соціалізм; орієнтація на український міський пролетаріат; самостійність України як федеративної президентської республіки
Партія соціалістів-самостійників	з 1917		
Українська соціал-демократична спілка (УСДС)	1904–1909	Мар'ян Меленевський	Об'єднання з РСДРП (згодом – її обласна організація). Значні позиції у Львові
Українська демократична партія (УДП), Українська радикальна партія (УРП)	1904	Євген Чикаленко Борис Грінченко, Сергій Єфремов	Автономія України у складі Російської конституційної монархії; соціальні вимоги (восьмигодинний робочий день, пенсії)
Українська радикально-демократична партія (УРДП)	1905–1907		
Українська партія соціалістів-революціонерів (есери)	1906	Микита Шаповал, Павло Христюк	Повалення самодержавства, демократична республіка, автономія територій і громад, самовизначення усіх націй, соціалізація землі (передача у всенародне користування)

Товариство українських поступовців (ТУП) – легальне об'єднання різних політичних сил	1908, Київ.	Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Євген Чикаленко	Громади в усіх українських губерніях, Санкт-Петербурзі та Москві; конституціоналізм та парламентаризм; зв'язки з російськими думськими фракціями «трудовиків» і «кадетів», які зобов'язалися підтримувати боротьбу українців проти аціонального гноблення; часопис «Украинская жизнь» (Москва; редактор Симон Петлюра)
---	-------------	---	--

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК НА ДДНПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Промисловість	Промислове піднесення
Промисловість	Промислове піднесення (створення великих підприємств; високі темпи промислового розвитку; підпорядкованість імперському центру; залучення іноземного капіталу; спеціалізація промислових районів; нерівномірний розвиток окремих регіонів; деформована структура промисловості (70% припадало на видобуток сировини та напівфабрикатів)
Капіталістичні відносини	Проведення столипінської аграрної реформи 1906–1911 рр. Розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві (переважання великого поміщицького землеволодіння); посилення розшарування селянства; аграрне перенаселення; перевага у виробництві зерна; слабе використання науково-технічного прогресу. Міграція населення на Далекий Схід, до Сибіру, Середньої Азії

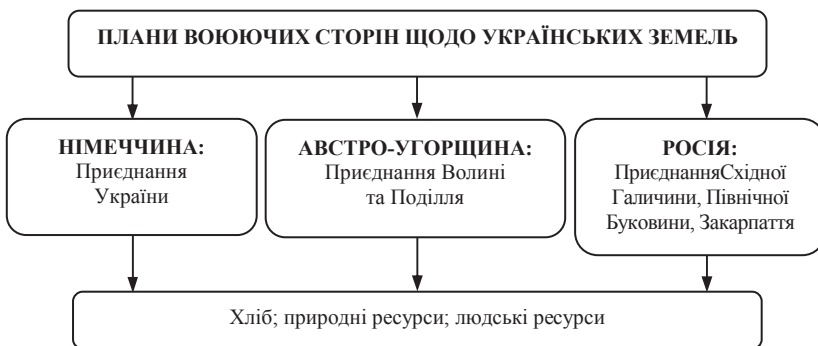
Питання 7.2

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Промисловість	Гальмування промислового розвитку (переважання дрібних підприємств; повільний розвиток промисловості; кустарно-ремісничий характер промисловості; свідоме гальмування австрійським урядом розвитку економіки західноукраїнських земель (більш високі податки, низьке фінансування тощо). Перетворення західноукраїнських земель на джерело сировини та ринок збуту. Домінування іноземного капіталу. Нерівномірний розвиток галузей промисловості. Переважає добування та первісної обробки сировини
----------------------	--

Сільське господарство	Повільний розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві (наявність пережитків кріпацтва; збереження церковного землеволодіння; зосередження земель у руках невеликої групи найвпливовіших поміщиків; диференціація селянства, аграрне перенаселення; низька продуктивність сільського господарства). Еміграція населення до Канади, США, Аргентини, Бразилії та ін. країн
Система управління	Прийняття політичної системи управління до здійснення в західноукраїнських землях великодержавної політики царського уряду (уся адміністративна влада в Галичині, Буковині, зосереджувалася в руках намісників, яких призначав імператор; їм підпорядковувалася поліція, місцеві органи управління – повітові старости, бурмістри в містах і вейти в селах)
Політична ситуація	Наростання українського національно-визвольного руху. Піднесення страйкової боротьби українських робітників і селян (страйк львівських будівельників у червні 1902 р., страйк сільськогосподарських робітників у Східній Галичині влітку 1902 р., страйкова боротьба нафтовиків у дрогибицько-бориславському нафтовому регіоні в 1904 р.). Великий досвід роботи в умовах Австро-Угорської конституційної монархії легальних українських політичних партій, створених наприкінці XIX ст. Значна роль Греко-католицької церкви. Переважання ідеї політичної самостійності України як кінцевої мети, перший крок до неї – автономія України

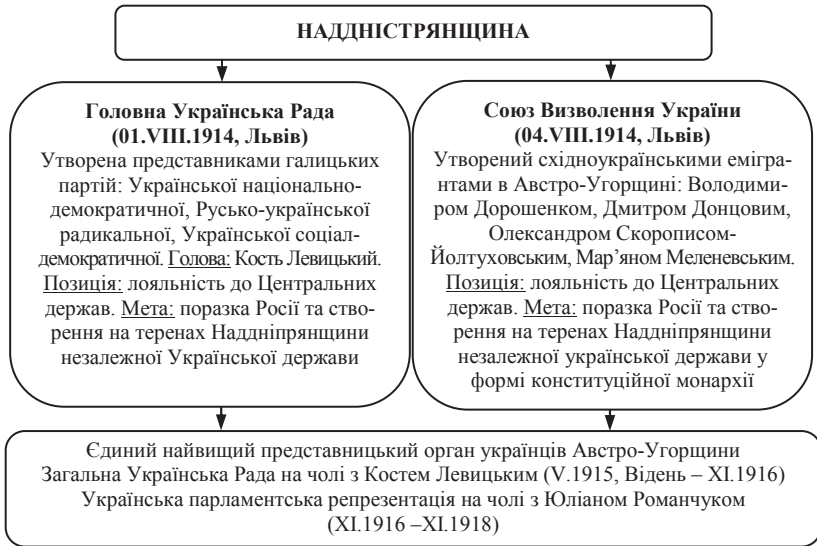
Питання 7.3

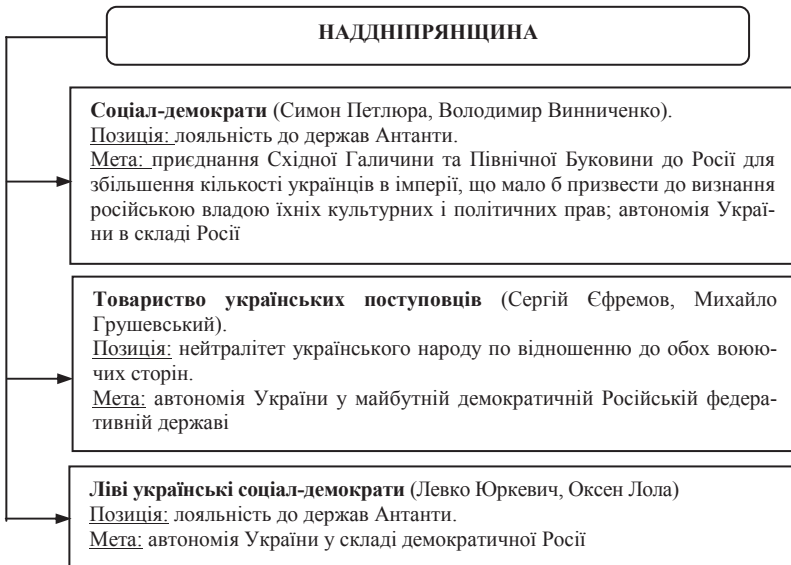
ВІЙСКОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

ВІЙСКОВА ОПЕРАЦІЯ	ДАТА	НАСЛІДОК
Галицька битва	VIII–IX.1914	Окупація російськими військами Східної Галичини та Північної Буковини зі Львовом і Чернівцями. Тимчасове військове Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, на чолі з Олексієм Бобринським
Облога російськими військами Перемишля	IX.1914–III.1915	Захоплення Перемишля російськими військами та їхній вихід до Карпат
На 1915 р. російська армія утримувала усю Галичину, Буковину та північно-східну частину Закарпаття.		
Через побоювання розгрому Росією Австро-Угорщини, Німеччина на деякий час перенесла головні сили на Східний фронт: з німецьких резервів і найбільш боєздатних австро-угорських частин сформовано армію генерала Августа Макензена, яка атакувала російські позиції поблизу Горлиці в Галичині		
Битва під Чернівцями	II.1915	Австро-Угорщина відвоювала Чернівці
Горлицька битва	IV–VI.1915	Відступ російських військ по всій лінії фронту; австрійська армія відвоювала Львів (22.VI.1915), завоювала Луцьк (31.VIII.1915) та Дубно (08.IX.1915). Російську адміністрацію на українських землях очолив Федір Трепов
У першій половині 1916 р. становище на фронті змінилося на користь Російської імперії		
Брусиловський прорив	22.V–07.IX.1916	Наступальна операція (від Луцька до Чернівців) проти австро-угорських військ чотирьох російських армій Південно-Західного фронту під командуванням головнокомандувача Олексія Брусилова; російські війська зайняли Східну Галичину та Північну Буковину
Битва під Барановичами	VII.1916	Захоплення Північної Буковини та Східної Галичини включно з Тернополем і Західної Волині з Луцьком; спроба захопити Львів не вдалася
Битва під Ковелем	VII–VIII.1916	
Після відбиття російського наступу австрійськими військами, підсиленими німецькими дивізіями та офіцерами, лінія фронту залишалася незмінною майже рік		
Наступ російської армії	Літо 1917	Обласний комісаріат Галичини та Буковини (весна 1917 р., Дмитро Дорошенко). Поразка російських військ; німецька та австрійська армії просунулися на схід українською територією далі, ніж наприкінці 1915 р
У 1918 р. Перша світова війна на території України тривала разом з Громадянською війною		

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА НАДДНІСТРЯНЩИНІ

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ

УКРАЇНСЬКІ ПРЕМІЛІТАРНІ ТА СПОРТИВНІ ТОВАРИСТВА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

«Сокіл» (Василь Нагірний; 1894)			
«Січ» (Кирило Трильовський; 1900).			
«Пласт» (Василь Кучабський, Олена Степанів; 1911)			
1913			
Дозвіл австрійської влади на початок військових навчань серед української молоді; розроблено та затверджено військовий статут товариства «Українські січові стрільці»; перші великі польові військові вправи Українських січових стрільців (УСС) у Сокалі			
«Січові стрільці» (Кирило Трильовський)	«Січові стрільці» (Володимир Старосольський)	«Січові стрільці II» (Роман Дашкевич)	«Стрільцький курінь» (Семен Горук)
1914			
Об'єднання усіх «Січових стрільців» в єдине товариство (Володимир Старосольський, Іван Чмола, Олена Степанів)			
Парад Українських січових стрільців (28.VI.1914)			
Офіційне проголошення утворення організації УСС (06.VIII.1914)			

НАСЛІДКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

НАДДНІПРЯНЩИНА	ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
Прояви економічної кризи	
Великі людські жертви і матеріальні втрати, руйнація народного господарства, що призвело до повного зникнення товарів загального вжитку і продуктів харчування, занепад селянських господарств, підвищення цін, нестача кваліфікованої робочої сили, безробіття, голод	
Прояви політичної кризи	
Царський уряд звинувачувався у некомпетентному керівництві, посилювалися опозиційні настрої в Державній Думі: вимоги проведення демократичних реформ і припинення репресій щодо українського населення. Розпуск Думи. Наростання страйкового руху робітників, селянські бунти	Уряд Німеччини проголосив утворення самостійного Польського королівства, проголошено автономію Галичини у складі Польщі без розподілу на східну і західну частини. Українці Східної Галичини віддавалися під контроль поляків

**РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У культурній сфері чітко вимальовуються дві тенденції – збереження української національно-культурної ідентичності та перенесення на місцевий ґрунт європейських новацій художнього самовиразу.

До Першої світової війни в європейському образотворчому мистецтві панував реалізм. Поряд із ним виник модернізм як розрив з ідейними та художніми принципами класичного мистецтва. Обидва напрями були притаманні тогочасному українському мистецтву

Український модернізм сформувався як національна самобутня течія на основі власної мистецької традиції і розвивався паралельно з європейськими.

Український модернізм, особливо в літературі, зазнав значного впливу з боку романтизму.

Своєрідність українського модернізму полягала в тому, що він з естетичного феномена перетворився на культурноісторичне явище, став спробою подолання провінційності, другорядності, вторинності української національної культури, формою залучення до надбань світової цивілізації.

Український модернізм вважається відображенням переходу українського суспільства від етнографічнопобутової самоідентифікації, тобто вирізнення себе з-поміж інших, до національного самоусвідомлення – визначення свого місця і ролі в сучасному світі

Семінарське заняття

Мета заняття: охарактеризувати соціально-економічне, політичне становище, розвиток культури українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій на початку ХХ ст., висвітлити причини Першої світової війни, перебіг воєнних подій на території України, показати бойовий шлях Українських січових стрільців; викликати зацікавленість до вивчення подій Першої світової війни, сприяти вихованню почуття відповідальності перед своєю Батьківщиною.

План

1. Становище українських земель у складі Російської імперії на початку ХХ ст.
2. Західноукраїнські землі під владою Австро-Угорської імперії.
3. Перша світова війна і Україна. Національний рух у Галичині й Наддніпрянській Україні.
4. Розвиток української культури початку ХХ ст.

Основні поняття для засвоєння: абстракціонізм, авангард, анексія, Антанта, Галичина, економічна криза, кубізм, модерн, монополія, Наддніпрянська Україна, національний рух, Перша світова війна, промисловий переворот, політична партія, синдикат, Троїстий Союз, футуризм.

Теми рефератів

1. Суспільно-політичне та економічне становище населення українських земель напередодні Першої світової війни.
2. Позиції українських політичних сил Наддніпрянської України та західноукраїнських земель щодо Першої світової війни.
3. Створення та діяльність Союзу визволення України.
4. Пісенна спадщина Українських січових стрільців.
5. Динаміка змін у свідомості різних соціальних верств українського населення.
6. Ставлення до полонених українців (галичан/ наддніпрянців) в Росії/Австро-Угорщині. Галергоф.
7. Перша світова війна й Україна: проблема біженців.
8. Український національний стиль в українській культурі початку ХХ ст.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.
2. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. – Кн. 1: Історичні нариси / упорядн. О. Ресент. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2014. – 784 с.
3. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: монографія. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 448 с.
4. Губіна С. Л. Історія України в таблицях і схемах. – 2-ге вид. доп. – Харків: Торсінг Плюс, 2011. – 96 с.
5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
6. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. – 3-тє вид., випр. та доп. – Харків: Школа, 2010. – 624 с.
7. Історія України: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.
8. Історія Української культури: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.
9. Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль: Джура, 2005. – 591 с.
10. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2010. – 595 с.
11. Перша світова війна, 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень. – К.: Кліо, 2015. – 798 с.
12. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.
13. Сідлецька Т. Історія української культури. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://posibnyku.vntu.edu.ua/book-kult/book/zmist.html>
14. Слабченко Є. Дипломатична історія України / упоряд. І. Матяш. – К.: Кліо, 2016. – 496 с.

Додаткова:

1. Буковина в роки Першої світової війни, 1914–1918 рр.: документи. – Чернівці: Технодрук, 2014. – 345 с.

2. Від Маківки до Стрипи: нариси історії Українського Січового Стрілецтва та Української Галицької Армії / Р. Матейко та ін. – Тернопіль: Терно-граф, 2010. – 162 с.
3. Енглунд П. Захват і біль битви: Перша світова війна у 211 епізодах. – Харків: Фоліо, 2016. – 554 с.
4. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір. – Харків: А. П. Віровець; Апостроф, 2012. – 567 с.
5. Лисенко О. Соціально-економічні й національні причини втрати безздатності російською армією під час Першої світової війни та її наслідки для України. – К.: Інститут історії НАНУ, 2013. – 107 с.
6. Олена Степанів – Роман Дашкевич: спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів: Піраміда, 2009. – 631 с.
7. Садовий В. Українські Січові Стрільці в піснях та поезіях. – Дрогобич: Коло, 2013. – 133 с.
8. Субтельний О. Україна. Історія / пер. з англ. Ю. Шевчука. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
9. Хома І. Історія військового формування Січових Стрільців (1917–1919 роки). – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2016. – 239 с.
10. Юрова Т. Однострій українських вояків від Першої до Другої світової війни. – К.: Видавець О. Філю, 2016. – 398 с.
11. Україна у Першій Світовій війні [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://mestectvo.com/istoriya-ukraini/1-st-war.html>
12. Українські землі у складі Російської імперії на початку ХХ ст. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dovidka.biz.ua/ukrayinski-zemli-v-skladi-rosiyskoyi-imperiyi-na-pochatku-20-st/>
13. Західноукраїнські землі на початку ХХ століття [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dovidka.biz.ua/zahidnoukrayinski-zemli-na-pochatku-20-st/>

Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте соціально-економічне та політичне становище українських земель початку ХХ ст.
2. Вкажіть місце України у планах держав-учасниць Першої світової війни.
3. Охарактеризуйте основні битви періоду Першої світової війни на українських землях.
4. Визначте позиції українських політичних сил стосовно глобального військового конфлікту 1914–1918 рр.
5. Зазначте наслідки Першої світової війни для українських земель.
6. Назвіть основні риси української культури початку ХХ ст.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр.

- 8.1. *Утворення Української Народної Республіки. Боротьба українського народу проти російсько-більшовицької агресії*
- 8.2. *Українська держава гетьмана П. Скоропадського*
- 8.3. *Директорія Української Народної Республіки*
- 8.4. *Західноукраїнська Народна Республіка*
- 8.5. *Культура України 1917–1920 рр.*

8.1. Утворення Української Народної Республіки. Боротьба українського народу проти російсько-більшовицької агресії

Перша світова війна призвела до загострення соціальних, політичних і національних суперечностей у Російській імперії, у складі якої перебувала на той час значна частина українських земель. В Україні активізувався національно-визвольний рух. Перемога Лютневої революції 1917 р. в Петрограді привела до падіння самодержавства.

З перших днів революції в Україні відбувалося згуртування національних сил. *Самостійники* на чолі з *М. Міхновським* і члени ТУП, керовані С. Єфремовим, 3–4 березня 1917 р. створили в Києві *Українську Центральну Раду (УЦР)*. Головою її став авторитетний політик і видатний український історик та політичний діяч – Михайло Грушевський. До складу УЦР увійшли представники усіх українських партій, переважно соціалістичного спрямування: ТУП (згодом УПСФ), УСДРП, УПСР, які виступали за автономію України у складі федеративної Росії, а також УНП (згодом УПСС), що обстоювали повну самостійність Української держави. Українські соціал-демократи В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, Д. Антонович, Б. Мартос, Л. Чикаленко склали ядро УЦР і тривалий час (до січня 1918) відігравали у Раді провідну роль.

Діяльність УЦР була зосереджена в основному на вирішенні національного питання. Таким чином вона перетворилася на керівний осередок національно-демократичної революції, своєрідний український парламент.

Однак в УЦР не було єдиної думки про майбутній статус України. «Самостійники» на чолі з М. Міхновським виступали за негайне проголошення незалежності. «Автономісти» (М. Грушевський, В. Винниченко) бачили Україну автономною республікою у федеративному союзі з Росією. 6–8 квітня 1917 р. в Києві відбувався Український Національний конгрес. Ключовим питанням стало питання про автономію України.

У травні 1917 р. Центральна Рада скликала I Всеукраїнський військовий з'їзд, який зажадав від Тимчасового уряду автономії для України і створення української національної армії. Нова російська влада відкинула вимоги української сторони.

З огляду на суспільно-політичну ситуацію, УЦР 10 червня 1917 р. проголосила I Універсал «До українського народу, в Україні й поза Україною суцього». Головним положенням якого була автономія України в складі Росії. Наслідком проголошення I Універсалу стало утворення 15 червня 1917 р. українського уряду – Генерального Секретаріату, який очолив Володимир Винниченко.

I Універсал став поворотним моментом у стосунках УЦР з Тимчасовим урядом, його проголошення означало перехід в опозицію до Тимчасового уряду. В Київ приїхала делегація російських міністрів. Переговори завершилися компромісом, який був зафіксований у спеціальній урядовій декларації та II Універсалі Центральної Ради 3 липня 1917 р. УЦР оголосила, що не має наміру відділяти Україну від Росії, та зобов'язувалася не здійснювати самочинно автономії України. II Універсал був неоднозначно сприйнятий українцями. Чимало з них розцінили його як зраду, назвавши «другим Переяславом».

Захоплення більшовиками в кінці жовтня 1917 р. влади у Петрограді, падіння Тимчасового уряду створило принципово іншу політичну ситуацію в Україні. УЦР засудила події у Петрограді, вважаючи відповідальними за них уряд і більшовиків. 7 листопада 1917 р. було прийнято III Універсал УЦР. Основні положення III Універсалу УЦР були такими: 1. Проголошення Української Народної Республіки (УНР) у складі 9 українських губерній. 2. Збереження федеративного зв'язку УНР із небільшовицькою

Росією. 3. Утримання влади до скликання Українських Установчих зборів УЦР і Генеральним секретаріатом. 4. Ліквідування приватної власності на землю, передача землі селянам без викупу. 5. Підтвердження демократичних свобод (слова, преси, зборів, страйків). 6. Запровадження 8-годинного робочого дня. 7. Гарантія національно-культурних прав національних меншин. 8. Майбутні здійснення судової реформи й скасування смертної кари.

Проголошення УНР не відповідало цілям створення більшовиками пролетарської держави. У цих умовах **4 грудня 1917 р.** УЦР одержала ультиматум Росії. Відповідно до нього УНР визнавалася, а влада Центральної Ради – ні. УЦР повинна була визнати радянську владу і допустити в Україну радянські військові формування. Ці вимоги Генеральний Секретаріат відкинув, після чого війна між більшовицькою Росією та УНР стала неминучою. Проти УНР було вислано 30-тисячне угруповання Червоної Армії на чолі з Антоновим-Овсієнком. Дуже швидко було захоплено Харків, Полтаву, Чернігів. Протягом січня 1918 р. більшовики зайняли Лівобережну Україну.

В умовах зовнішньої більшовицької агресії у ніч на **22 січня 1918 р.** УЦР оголосила **Четвертий Універсал**. Основним положення цього документа стало проголошення УНР незалежною, вільною, суверенною державою. Тоді як більшовицькі війська оволодівали Харковом, Полтавою, Черніговом, Катеринославом, генеральний секретар військових справ ЦР М. Порш видав наказ, за яким розформувалась українська армія, а замість неї створювалася «народна міліція».

За таких умов єдиною опорою Центральної Ради залишилась патріотично налаштована студентська молодь Києва. **29 січня 1918 р. відбувся бій біля залізничної станції Крути** – між Бахмачем і Ніжином, коли проти 4-тисячної більшовицької армії М. Муравйова виступив загін київських студентів і бійців вільного козацтва, що загалом нараховував близько чотирьох сотень вояків. Попри поразку бій під Крутами став символом героїзму і самовіддачі за ідею української самостійності. Поет Павло Тичина присвятив героїчному вчинкові вірш із назвою «Пам'яті тридцяти».

У скрутних умовах більшовицької експансії Центральна Рада була змушена **9 лютого 1918 р.** укласти з Німеччиною і Австро-Угорщиною **Берестейську мирну угоду** і звернутися з проханням про надання воєнної допомоги. Звільнивши з допомогою іноземних військ територію України від більшовиків, УЦР потрапила у зале-

жність від німецького та австрійського військового командування, її влада ставала все більш обмеженою, формальною. В останні дні свого існування УЦР ухвалила проєкт Конституції УНР, обрала Президентом УНР М. Грушевського. Однак відсутність ефективно працюючого адміністративного апарату, широкої народної підтримки призвели до занепаду Української Центральної Ради.

Попри свою нетривалу діяльність, Центральна Рада відіграла важливу роль в українській історії, ставши з'єднуючою ланкою у процесі державотворення. Її дії сприяли консолідації української нації, відновленню української державності.

8.2. Українська держава гетьмана П. Скоропадського

Загострення суспільно-політичної ситуації в УНР навесні 1918 р., присутність більшовицьких військ і вторгнення німецько-австрійських військ призвели до кризи влади та падіння УЦР. **29 квітня 1918 р.** за підтримки німецьких військ відбувся переворот, внаслідок якого на Всеукраїнському хліборобському конгресі гетьманом Української Держави обрано нащадка старовинного козацького роду **Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)**. Таким чином було встановлено монархічну форму правління.

Того ж дня проголошено **«Грамоту до всього українського народу»**, в якій повідомлялося про розпуск УЦР, про звільнення всіх міністрів та скасування законів і розпоряджень Генерального Секретаріату і Тимчасового уряду. Одночасно з «Грамотою» опубліковано **«Закони про тимчасовий державний устрій України»**. Згідно з цим документом замість УНР проголошувалась **Українська Держава**; вся повнота виконавчої і законодавчої влади переходила до гетьмана України.

Гетьман сформував новий уряд – Раду міністрів – з помірно-консервативних чиновників, військових і суспільних діячів. Головою Кабінету міністрів став Федір Лизогуб; міністром закордонних справ – Дмитро Дорошенко, міністром освіти – відомий український політик Микола Василенко.

У сфері **аграрної політики** відновлювалася приватна власність на землю, землю відтепер можна було продавати й купувати. Передбачалося передання землі великих землевласників малоземель-

ним хліборобам, але за викуп. Гетьманському урядові на якийсь час удалося відновити свободу торгівлі й підприємницької ініціативи.

У липні 1918 р. прийнято закон «*Про засоби боротьби з розрухою сільського господарства*», за яким селянські господарства фактично віддавалися у розпорядження поміщиків. Організатори страйків на польових роботах підлягали ув'язненню. У травні 1918 р. в Києві відбувся з'їзд представників промисловців, фінансистів і поміщиків, який утворив представницький орган – Раду промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства (Протофіс). Під його тиском гетьманський уряд перейшов у наступ на робітників, до 12 год. збільшено тривалість робочого дня.

Німеччина і Австро-Угорщина уклали з Українською Державою угоди на поставку великої кількості продовольства. Але селяни не бажали віддавати поміщикам землю, а державі – свою продукцію. В Україні розгорнулася справжня війна селян з гетьманською адміністрацією. Політичні партії, яким не було місця у будованій Гетьманом державі, прагнули надати стихійній боротьбі тривку організаційну основу. Найбільш активну участь у ній брали більшовики, російські та українські ліві есери.

У липні-серпні відбувся загальний страйк залізничників. Страйкували 200 тис. осіб. Провал соціально-економічної політики гетьманського уряду пояснювався як антидемократичною основою режиму, так і цілковитою залежністю П.Скоропадського від кайзерівської воєнної адміністрації.

Фінансова реформа Гетьманату спрямовувалася на впровадження в обіг гривні й розміщення українських капіталів у німецьких банках. **Метою військової реформи** було створення національної армії і реформування військових частин Запорізької та Сердюцької дивізій, полку Січових стрільців. Але реалізувати до кінця задум так і не вдалося.

Національна політика гетьмана почалася з прийняття законів про поширення громадянських прав на всіх, хто на той момент проживав в Україні, за умови складання присяги на вірність Українській Державі. Православна віра проголошувалася державною.

У галузі **національно-культурної політики** гетьман досяг певних здобутків. Як нащадок козацького роду, П. Скоропадський вважав відродження національних традицій державною необхідністю. Було прийнято закон про обов'язкове вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України в середній

школі, створено до півтори сотні українських гімназій. Засновано українські університети у Києві та Кам'янці-Подільському. При російськомовних університетах відкривався комплекс українознавчих кафедр мови, літератури, історії, права.

У листопаді 1918 р. гетьман оголосив про утворення *Української академії наук*, були організовані Національна бібліотека України, Національний архів України, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Український національний театр.

П. Скоропадський проводив активну *зовнішню політику*. Зокрема, чинив тиск на Румунію, яка анексувала Бессарабію і Підляшшя, старовинні українські землі, окуповані Німеччиною та Австро-Угорщиною. Восени 1918 р. послано дипломатичні місії до Фінляндії, Швейцарії і скандинавських країн.

Влітку 1918 р. становище Української Держави погіршилося. Утворився *Український національний союз* – антигетьманський, національно-демократичний блок політичних партій. Поразка Німеччини у Першій світовій війні, а також *«Грамота» П. Скоропадського 11 листопада 1918 р.*, в якій він оголосив про федерацію України з майбутньою небільшовицькою Росією, остаточно підірвали позиції гетьмана. Такі дії П. Скоропадського стали приводом до початку повстання проти гетьманського режиму, керівництво яким здійснювала Директорія УНР. За місяць Директорія УНР встановила контроль над усією Україною. В ніч на 14 грудня 1918 р. у Києві підняли повстання партійні бойові дружини. Гетьман зрікся влади і незабаром виїхав до Німеччини. Українська Держава перестала існувати.

Назагал П. Скоропадському за короткий час перебування при владі вдалося досягти стабілізації економіки, дати імпульс розвитку української культури. Однак реставрація старих порядків, однобічна орієнтація Гетьманату на великих землевласників відштовхнули від співпраці з ним селянство, робітників та національно-демократичні сили.

8.3. Директорія Української Народної Республіки

Внаслідок антигетьманського повстання у листопаді-грудні 1918 р. до влади прийшла *Директорія УНР* – тимчасовий, найвищий орган державної влади Української Народної Республіки, створений *14 листопада 1918 р.* Директорію очолив В. Винниченко. Від січових стрільців у члени Директорії було висунуто соціал-

демократа С. Петлюру, який обійняв посаду головного отамана військ УНР.

26 грудня 1918 р. було проголошено відновлення УНР і призначено перший уряд на чолі з В. Чеховським – Раду Народних міністрів УНР. За дорученням Директорії уряд скасував гетьманське законодавство і відновив дію законів УНР, ухвалив нові законодавчі акти – про передачу поміщицької землі селянам без викупу; закон про автокефалію Української Православної Церкви, закон про скликання Трудового Конгресу України та ін. Після проголошення **22 січня 1919 р.** на Софіївському майдані у Києві **Акта Злуки** Західноукраїнської Народної Республіки і УНР до складу Директорії УНР увійшов Є. Петрушевич.

З початку 1919 р. Директорія вимушена була діяти в надзвичайно складних внутрішніх і зовнішніх умовах. Молода українська держава знаходилась в кільці ворожих сил, найнебезпечнішими серед яких були більшовики, денікінці та війська Антанти. Ще **наприкінці листопада – на початку грудня 1919 р.** радянська Росія без оголошення війни розпочала воєнну агресію проти України. 16 січня 1919 р. після тривалих безплідних намагань прокомуністично налаштованих діячів УНР (В. Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал та ін.) дипломатичними засобами порозумітися з Москвою, Директорія УНР оголосила війну РСФРР. Незважаючи на героїчну боротьбу республіканських військ проти частин Червоної армії у Лівобережній Україні, **5–6 лютого 1919 р.** більшовики захопили Київ. Директорія УНР і уряд залишивши столицю, були змушені змінювати місце перебування залежно від воєнної ситуації.

Прагнучи ліквідувати хоча б один з фронтів, більшість членів Директорії виступила за переговори з командуванням військ Антанти, які в цей період займали майже всю територію півдня України. Не погоджуючись з цим рішенням, В. Винниченко вийшов зі складу Директорії. Головою став С. Петлюра. Однак, незважаючи на поступки Директорії на переговорах з представниками французького командування в Одесі і Бірзулі, досягти компромісу з Антантою щодо умов надання Армії УНР матеріально-технічної допомоги не вдалося.

Після евакуації в **квітні 1919 р.** військ Антанти з території України Директорія у Рівному створила уряд під проводом Б. Мартоса. У червні 1919 р. під натиском більшовицьких військ Директорія була змушена переїхати до Кам'янка-Подільського.

У *серпні 1919 р.* почався спільний похід армії УНР та ЗУНР проти більшовиків. *30 серпня 1919 р.* більшовицькі війська залишили Київ, але перемогою скористалася Добровольча армія А. Денікіна, який, виступаючи за єдність Росії, почав боротьбу з українськими військами. Опинившись між арміями Польщі та Денікіна, українська армія змушена була відступати. 27 серпня 1919 р. Директорією було проведено нову реорганізацію уряду, його очолив Іс. Мазепа. Та вже у середині листопада 1919 р. Директорія розпалася, і владу було передано С. Петлюрі.

Упродовж *літа-осені 1919 р.* Директорія робила спроби стабілізувати воєнно-політичну ситуацію в Україні. Проте відкрита агресія кількох іноземних держав та неприхильне ставлення деяких лідерів Антанти до незалежності УНР на Паризькій мирній конференції 1919–20 рр. звели нанівець ці намагання. *Наприкінці 1920 р.* Директорія УНР втратила контроль над територією України і С. Петлюра був змушений емігрувати, залишки військ Директорії поступово переходили на бік більшовиків і махновців. Набула поширення т.зв. *отаманищина*, коли окремі отамани не визнавали жодної влади і діяли на власний розсуд. Серед найвідоміших отаманів того часу М. Григор'єв, Зелений (Терпило) та Н. Махно, чий загони діяли в районі Гуляй-Поля (нинішня Дніпропетровщина).

Отже, недалекоглядна, суперечлива внутрішня політика; відсутність моделі державотворення, яка б відповідала реаліям того часу, протистояння політичних лідерів, слабка армія, міжнародна ізоляція, втрата контролю за розвитком подій були тими слабкими сторонами Директорії, які не дали змоги їй надовго втриматися при владі та утвердити незалежну УНР.

8.4. Західноукраїнська Народна Республіка

Зазнаючи поразки у війні і намагаючись зберегти Габсбурзьку монархію, австрійський цісар Карл 16 жовтня 1918 р. видав маніфест, суть якого полягала в пропозиції народам, що входили до складу Австро-Угорщини, створити власні сейми, які б представляли новостворені держави (ідеал майбутньої держави вбачався в становленні федерації на теренах колишньої Австро-Угорської імперії).

Саме у руслі цих положень законослухняні українські послы українського парламенту, депутати галицького й буковинського

сеймів, лідери політичних партій і греко-католицького духовенства **18 жовтня 1918 р.** утворили у Львові **Українську Національну Раду**, очолену Є. Петрушевичем. Нове представницьке утворення одразу поставило питання про об'єднання західноукраїнських земель в одне ціле і проголошення Української держави. Така позиція українців вступила в протиріччя з намірами поляків, які вже **28 жовтня** в Кракові створили **Польську ліквідаційну комісію**, основне завдання якої полягало в розформуванні австрійських органів управління і передачі всієї повноти влади в краї представникам польської адміністрації. Акт передачі мав відбутися 1 листопада 1918 р. УНРада поставила перед австрійським урядом питання про передачу їй всієї повноти влади у Галичині і Буковині. Проте австрійський намісник Галичини ген. К. Гуйн відповів на цю вимогу національно-демократичних сил категоричною відмовою. Тоді на вечірньому засіданні УВГС 31 жовтня 1918 р. було вирішено взяти владу у Львові збройним шляхом. Керівництво операцією взяв на сотник Легіону УСС Дмитро Вітовський. Штабом повстання став Народний Дім у Львові.

У ніч на **1 листопада 1918 р.** стрілецькі частини на чолі з Д. Вітовським взяли під контроль найважливіші установи Львова та більшості повітових міст краю. **9 листопада** було утворено виконавчий орган влади – **Державний секретаріат** на чолі з Костем Левицьким – одним із найдосвідченіших політиків Галичини, депутатом австрійського парламенту. Президентом став Є. Петрушевич.

13 листопада затверджено конституційні основи новоствореної держави – вона отримала назву **Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)**. Територія охоплювала 70 тис. кв. км (Галичина, Буковина, Закарпаття), а населення налічувало майже 6 млн. осіб. Гербом ЗУНР став Золотий Лев на синьому тлі, а прапором – блакитно-жовте знамено. Українська мова проголошувалася державною, але національні меншості мали право користуватися своєю мовою. Розпочалась перебудова освіти, створювалася національна школа, учителі оголошувалися державними службовцями, націоналізувалися приватні школи.

Відразу після оволодіння Галичиною українцями розпочалася війна з поляками, які розглядали цю територією своєю. В умовах ворожої польської політики ЗУНР змушена була приділити значну увагу утворенню своїх військових сил – **Української галицької армії**. 13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада видала

закон про загальну військову службу громадян ЗУНР. Основою Галицької армії стали військові частини, які брали участь у Листопадовому повстанні 1918 р., та два бойові курені Легіону українських січових стрільців.

Оговтавшись після українського превентивного удару, польська сторона почала крок за кроком відвоювати свої позиції в Галичині. Краще підготовлені **збройні формування поляків 21 листопада захопили Львів**. Невдовзі польські війська контролювали 10 із 59 повітів, у яких ЗУНР проголосила свою владу. Уряд ЗУНР змушений був переїхати до Тернополя, а потім до Станіславова. У цей час молода українська держава енергійно шукала підтримки на міжнародній арені. ЗУНР відкрила посольства в Австрії, Угорщині, Німеччині, заснувала дипломатичні представництва в Чехословаччині, Канаді, Італії, США, Бразилії тощо. Проте українську державність світове співтовариство визнавати не поспішало.

За цих обставин уряди ЗУНР і Директорії, намагаючись взаємно зміцнити свої позиції та реалізувати на практиці соборницькі мрії українців, 1 грудня 1918 р. у Фастові уклали попередню угоду про об'єднання ЗУНР (Галичина, Буковина, Закарпаття) та УНР (Наддніпрянська Україна). Урочисте проголошення **Акта з'єднання** відбулося **22 січня 1919 р.** у Києві.

Намагаючись перехопити стратегічну ініціативу, збройні формування ЗО УНР в **середині лютого 1919 р.** розпочали **Вовчухівську операцію**. Успішний початок операції був перерваний втручанням у польсько-український конфлікт представників Антанти, делегація якої намагалася переконати керівництво ЗО УНР у необхідності припинення польсько-українського протистояння та перенесення питання про державну належність Галичини на розгляд майбутньої Паризької мирної конференції.

За цих обставин ЗО УНР провела реорганізацію власних владних структур. Вся повнота військової та цивільної влади, за рішенням УНРади, 9 червня перейшла до Є. Петрушевича, проголошеного диктатором. Начальним вождем – головнокомандувачем – призначено генерала О. Грекова. Саме під його командуванням УГА провело успішну **Чортківську офензиву (7–28 червня 1919 р.)** – широкомасштабну наступальну операцію. Втім, під потужними ударами поляків дедалі більше слабіюча УГА встояти не могла. **16–18 липня її формування перейшли річку Збруч і Східна Галичина опинилася під польською окупацією.**

Отже, зумовлені Першою світовою війною революційні процеси призвели до падіння Австро-Угорської імперії. Однією із новостворених держав стала ЗУНР. З моменту її виникнення вона зіткнулася з претензіями на галицькі землі з боку Польщі. Попри відчайдушні спроби відстояти свою незалежність, під ударами Польщі, яку підтримували країни Антанти, ЗУНР втратила контроль над власною територією.

8.5. Культура України 1917–1921 рр.

У період революції 1917–1920-х рр. українська культура розвивалась під впливом соціально-економічних та політичних умов українського суспільства. З часу утворення Центральної Ради почалася активна державна підтримка української культури. Основним завданням освітньої політики стало відродження рідної мови і школи. *У червні 1917 р.* створено *Генеральний секретаріат освіти* на чолі з І. Стешенком, який керував справою освіти в Україні. Національні меншини отримали право на вільний розвиток рідної мови і освіти.

Пожвавилася діяльність українських громадських організацій, була утворена 7-річна народна загальноосвітня школа, проголошувалось право громадян на безкоштовну початкову, середню й вищу освіту, учні забезпечувались підручниками, одягом, харчуванням. Освіта ставала обов'язковою і світською.

Подальшому розвитку та українізації освіти сприяла Українська Держава П. Скоропадського. Продовжувалася робота щодо запровадження єдиної національної школи, викладання української мови і літератури, історії і географії України вважалось обов'язковим у школах. Наступним кроком у подальшому розвитку освіти стало прийняття Директорією УНР програми створення єдиної національної школи з 12-річним терміном навчання. Проте у 1917–1920-х роках в умовах революції та громадянської війни через постійні державні перевороти та нетривалість влади, соціально-економічні проблеми ідею створення єдиної української національної школи не вдалося реалізувати ні Центральній Раді, ні Гетьманату, ні Директорії УНР.

Набула розвитку й *вища освіта* в Україні. Так, влітку 1917 р. у Києві було відкрито перший український вищий народний університет, що мав чотири факультети: історико-філологічний, фізи-

ко-математичний, юридичний і медичний. За період керівництва УЦР було засновано Педагогічну академію, Академію мистецтв, географічний, технологічний інститути в Києві, Київський юридичний інститут, Одеський сільськогосподарський інститут, Харківську консерваторію.

Інтенсивний розвиток вищої освіти відбувається в період Гетьманату. **6 жовтня 1918 р.** на базі Київського народного університету було відкрито *Український державний університет*. **22 жовтня 1918 р.** у Кам'янці-Подільському було засновано ще один український державний університет. У *жовтні 1918 р.* на базі Вищих жіночих курсів розпочав роботу *Катеринославський університет*. У *грудні 1918 р.* у Києві було засновано *Українську Академію мистецтв*, першим ректором якої став відомий український живописець Федір Кричевський. Серед професорів академії були відомі митці: М. Бойчук, М. Бурачек, М. Жук, В. Кричевський, О. Мурашко, Г. Нарбут, Л. Крамаренко, І. Труш, О. Архипенко та інші. З ініціативи художників і архітекторів Ф. Красицького, Д. Дяченка і В. Рикова було відкрито *Архітектурний інститут*.

Відродження української державності у 1917–1920-х рр. створило умови для подальшого розвитку *науки*. Пожвавилася діяльність наукових товариств: *Товариства дослідження природи, Фізико-математичного товариства, Фізико-хімічного товариства* та інших. **14 листопада 1918 р.** засновано *Українську академію наук*, яку очолив відомий вчений-природознавець *Володимир Вернадський*. У період Гетьманату засновано такі наукові установи, як *Державний український архів, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Національна бібліотека*.

Одним із провідних центрів *образотворчого мистецтва* в Україні була Одеса. Тут активно діяли Товариство південноросійських художників, художнє училище, художній музей, одеське товариство заохочування красних мистецтв, художня школа при ньому. На базі цієї школи було засновано Одеське вище художнє училище.

Плідно працювала група художників монументального живопису, які створили *школу бойчукістів*. Її засновником був видатний український живописець-монументаліст, графік *Михайло Бойчук*. Свої творчі зусилля бойчукісти спрямували на пошуки сучасного стилю вітчизняного мистецтва, який би спирався на національні традиції і водночас відповідав рівню новітніх досягнень світової культури. Українські монументалісти зверталися до візан-

тійських витоків української культури, до традицій середньовічних фресок, іконопису, народної творчості.

У період 1917 – 1921 рр. розвивались *література* і *видавництво*. Виникли приватні й кооперативні видавництва («Друкар», «Криниця», «Час» та ін.), в яких друкували нові твори українських учених, письменників і критиків. Найвідомішими творами української літератури цього періоду були книги віршів «Плуг» та «Сонячні кларнети» *П. Тичини*, «Червоний заспів» *В. Чумака*, «Удари молота і серця» *В. Еллана-Блакитного*, «Червона зима» *В. Сосюри*, «Мої коломийки» *І. Кулика*. Помітними стали прозові твори С. Васильченка, І. Головка, М. Ірчана, Г. Коцюби, П. Панча, О. Вишні, С. Пилипенка та ін.

Помітні події відбулися у царині *театрального мистецтва*. Восени 1917 р. у Києві було створено *Український національний театр*. До його колективу увійшли І. Мар'яненко, Л. Курбас, М. Садовський, П. Саксаганський та інші відомі українські актори. У 1917 – 1919 рр. у Києві успішно функціонував «*Молодий театр*», який очолював видатний український актор і режисер *Лесь Курбас*. До складу колективу «Молодого театру» увійшли Г. Юра, С. Бондарчук, П. Самійленко, В. Василько, В. Чистяков та ін. Наприкінці 1917 р. при товаристві «Національний театр» було організовано *Національний зразковий театр* (режисер І. Мар'яненко), який мав власний хор та оркестр. У жовтні 1918 р. на його основі було створено *Державний народний театр* під керівництвом П. Саксаганського. До складу колективу театру увійшли М. Заньковецька, Л. Ліницька, Б. Романицький, О. Корольчук. У репертуарі колективу переважала українська класика: «Запорожець за Дунаєм», «Назар Стодоля», «Сава Чалий», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Наймичка», «Безталанна».

У перші два десятиліття ХХ ст. завершився важливий етап розвитку *української музичної культури*. Було сформовано національну композиторську школу, засновником якої став М. Лисенко. У цей період відбувається формування молодого композиторської школи. Її представляли Б. Лятошинський, Л. Ревуцький, М. Вериківський, П. Козицький, М. Коляда, В. Косенко, С. Людкевич та ін. Так, *Михайло Вериківський* був автором першої української ораторії «Дума про дівку-бранку Марусю Богуславку».

Організатор українського народного хору *Григорій Верьовка* продовжував розвивати традиції народного хорового співу. Вока-

льно-симфонічний жанр домінував у творчості *Станіслава Людкевича*.

У 1918 р. у Києві було відкрито *Український оперний театр*, керівником якого був М. Садовський. За доби Гетьманату в Києві було організовано *Перший український національний хор*, яким керував видатний український диригент і композитор *Олександр Кошиць*. У 1920 р. було організовано *хорову капелу «Думка»*, що стала одним із найкращих хорових колективів України. «Думка» активно популяризувала українську музику не лише в республіці, а й за кордоном.

Швидко поширилося і набуло популярності в Україні *кіномистецтво*. У 1918–1920 рр. побачили світ художні кінофільми *режисерів Л. Старицької-Черняхівської* («Вітер з Півночі», «Розбійник Кармелюк»), *М. Замкового* («Прозрівший»), *А. Нефедова* («Жертви позвали»), *А. Архана* («Червоний Кобзар»), *хроніко-документальні* – «Шевченкове свято», «Сон Тараса», «Випуск першої української гімназії», «Життя Донбасу» (всього близько 500 найменувань) Отже, з відродженням української державності у 1917 – 1920-х рр. було закладено основу формування національної освіти і науки. Відбулися значні зміни у різних сферах мистецтва: театрі, музиці, образотворчому мистецтві та інших. Основи, закладені в культурному будівництві у 1917 – 1920-х рр., сприяли у наступні роки піднесенню української культури на якісно новий рівень.

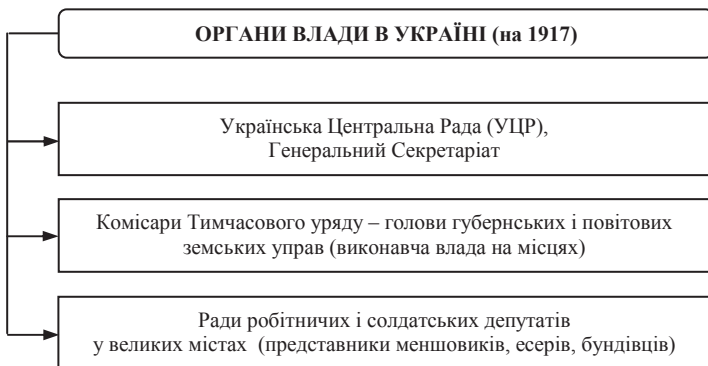
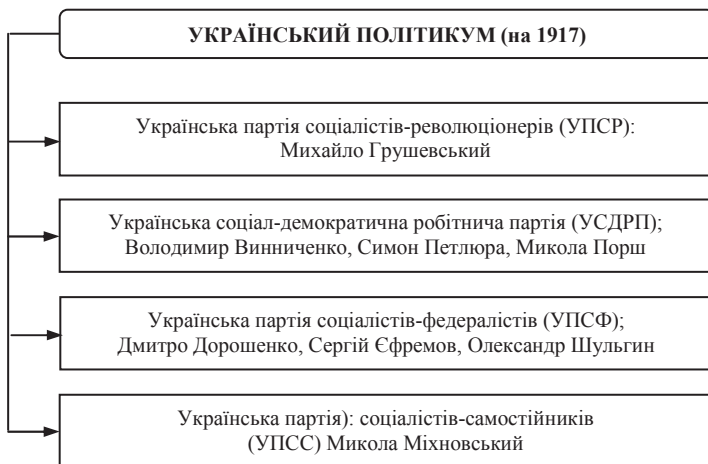
Таблиці та схеми

Питання 8.1

ЕТАПИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ (1917–1921)

Держава	Роки існування/ столиця	Законодавча влада	Виконавча влада	Головні документи
Українська Народна Республіка	07.XI.1917– 29.IV.1918 Київ	Українська Центральна Рада (УЦР) (07.III.1917– 29.IV.1918), голова: Михайло Гру- шевський	Генеральний Секретаріат (15.VI.1917– 22.I.1918), голова: Володимир Винниченко (VI.1917–I.1918; з перервами); Рада Народних Міністрів (22.I.1918– 29.IV.1918), голова: Всеволод Голубович (I.1918 – IV.1918). Президент УНР: Михайло Гру- шевський (29.IV.1918)	I–IV Універса- ли УЦР (10.VI, 03.VII, 07.XI.1917, 09.I.1918). Конституція УНР (29.IV.1918)
Українська Держава	29.IV.– 14.XII.1918 Київ	Гетьман Павло Скоропадський з диктаторсь- кими повнова- женнями (29.IV.– 14.XII.1918) до скликання Українського державного Сейму	Рада Міністрів (29.IV– 14.XII.1918); отамани-міністри: Микола Сахно- Устимович (в.о.; IV.1918), Микола Василенко (в.о.; IV–V.1918), Федір Лизогуб (V–XI.1918), Сергій Гербель (XI–XII.1918)	«Грамота до всього україн- ського народу», «Закон про тимчасовий державний устрій України» 29.IV.1918)
Українська Народна Республіка	26.XII.1918– 18.XI.1920 Київ, Вінниця, Жмеринка, Проскурів (нині – Хмельницький)	Директорія, що мала передати свої повнова- ження Конгресу трудового народу України, а той, у мирний	Рада Народних Міністрів, <u>голови:</u> Володимир Чехівський (XII.1918– II.1919), Сергій	«Декларація Директорії Української Народної Республіки» (26.XII.1918), закон «Про форму влади в

	Рівне, Радивилів	час – Установчим зборам. <u>Директорія</u> (14.XII.1918–10.XI.1920) (Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Федір Швець, Опанас Андруський, Андрій Макаренко, згодом – Євген Петрушевич). <u>Голови:</u> Володимир Винниченко (XI.1918–II.1919), Симон Петлюра (II.1919–XI.1920)	Остапенко (II.1919–IV.1919), Борис Мартос (IV.1919–VIII.1919), Ісаак Мазепа VIII.1919–V.1920), В'ячеслав Прокопович (V.1920–XI.1920)	Україні» (23.I.1919).
Західно-українська Народна Республіка	13.XI.1918–22.I.1919 Львів (X–XI.1918); Тернопіль (XI–XII.1918); Станіславів (нині – Івано-Франківськ) (XII.1918–V.1919)	Українська Національна Рада (18.X.1918–09.VI.1919), що мала передати свої повноваження Установчим зборам, а ті – Сейму, який мав зібратися VI.1919; <u>Президент</u> УНРади, з 09.VI.1919 – диктатор Євген Петрушевич	Українська Національна Рада (01–09.XI.1918); Тимчасовий Державний Секретаріат (09.XI.1918–09.VI.1919), <u>голови:</u> Кость Левицький. (XI.1918–I.1919), Сидір Голубович (I–VI.1919). Диктатор Євген Петрушевич (з 09.VI.1919)	«Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» (13.XI.1918)

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В 1917 Р.

ПАРТІЯ	ПОЛІТИЧНІ ЛІДЕРИ	МЕТА
Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР)	М. Грушевський, В. Голубович, М. Ковалевський	Глибокі аграрні перетворення; ліквідація поміщицького землеволодіння, автономія України у складі Росії
Українська соціал-демократична робітничая партія (УСДРП)	В. Винниченко, Іс. Мазепа, С. Петлюра, М. Порш	Демократичний розвиток України з соціалістичною перспективою; автономія України у складі федеративної Росії
Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ)	А. Ніковський, Д. Дорошенко, С. Єфремов	Реформування народного господарства, аграрна реформа зі збереженням приватної власності, відносини України з Росією на федеративних засадах
Українська демократично-хліборобська партія (УДХП)	С. Шемет, В. Шемет, В. Липинський	Збереження приватної власності, хуторське селянське господарство, незалежність України

ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОНОМІЇ УКРАЇНИ І ТА II УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

ДОКУМЕНТ	ДАТА	ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ	ЗМІСТ
I Універсал	10 червня 1917 р.	Тимчасовий уряд відмовив делегації Центральної Ради задовольнити вимогу щодо проголошення автономії України	
II Універсал	3 липня 1917 р.	Тимчасовий уряд, шукаючи угоди з Центральною Радою, прагнув домогтися від неї хоча б мінімальних поступок, тому відправив до Києва урядову делегацію на переговори	Створення Генерального Секретаріату як «найвищого крайового органу управління на Україні»; склад Секретаріату затверджувався Тимчасовим урядом; Центральна Рада поповнювалася представниками національних меншин в Україні; Центральна Рада відмовлялася від самочинного введення автономії і зобов'язувалася чекати затвердження автономного устрою України Всеукраїнськими установчими зборами;

			українізація військ передбачалася під контролем російського командування і в межах, які воно вважало доцільними
«Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні»	Скасування автономії в Україні, запровадження «місцевого самоврядування»; Генеральний Секретаріат оголошувався органом Тимчасового уряду; розпорядження ГС поширювалися лише на 5 губерній (Київську, Волинську, Подільську, Полтавську, Чернігівську); Харківська, Катеринославська, Херсонська губернії, Таврія залишалися під юрисдикцією Тимчасового уряду; Тимчасовий уряд видав військовими, продовольчими, судовими справами, шляхами сполучення, транспортом та зв'язком в Україні		

ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ III УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

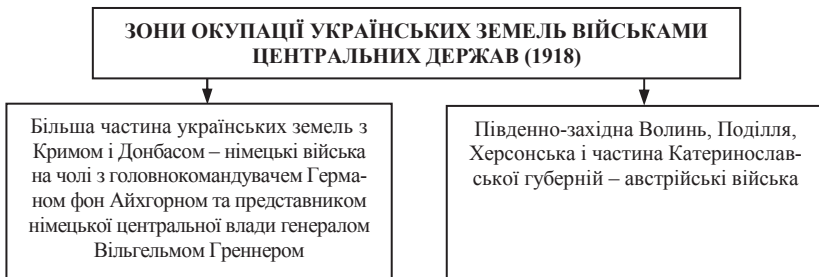
ДАТА	ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ	ЗМІСТ
7 листопада 1917 р.	Боротьба за владу в Україні між більшовиками, Тимчасовим урядом та Центральною Радою після більшовицького перевороту у Петрограді	Проголошення Української Народної Республіки (УНР) як автономної частини Російської Республіки без більшовицького уряду. Юрисдикція УНР поширювалася на 9 українських губерній. Проголошено основні принципи політики ЦР

ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ IV УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

ДАТА	ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ	ЗМІСТ
9 січня 1918 р.	Поразка у війні з більшовицькою Росією, загроза захоплення Києва військами Червоної армії, прагнення в критичний момент об'єднати всі національні сили	Українська Народна Республіка проголошувалася незалежною державою

ОСНОВНІ ЕТАПИ ВІЙНИ	ВОЄННІ ДІЇ
Ультиматум Раднаркому РСФРР Центральній Раді	Від ЦР вимагалось визнати радянську владу і саморозпуститись, заборонялося пропускати через територію України війська з фронту в райони з ворожим и Раднаркому урядами та припинити роззброєння загонів Червоної гвардії
Проголошення війни з ЦР	Створено Комісію для загального керівництва війною, В. Антонова-Овсієнко призначено командувачем військами Раднаркому; захоплення Харкова
З'їзд Рад у Харкові	12 грудня 1917 р. Україну проголошено Республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Проголошено УНР федеративною частиною Російської Республіки. Обрано Центральний виконавчий Комітет рад України (орган вищої державної влади). Обрано перший радянський уряд України (Народний Секретаріат)
Загальний наступ більшовицьких військ	Взяття Катеринослава, Олександрівська, Донбасу, Миколаєва, Одеси, Херсона
Похід більшовицьких військ на Київ	Послідовно захоплені Полтава, Костянтиноград, Лубни, Лохвиця, Гребінка. Бій під Кругами; артилерійський обстріл Києва
Введення більшовицьких військ до Києва	ЦР переїхала до Житомира; війська УНР залишили Київ; проголошено встановлення радянської влади в Україні

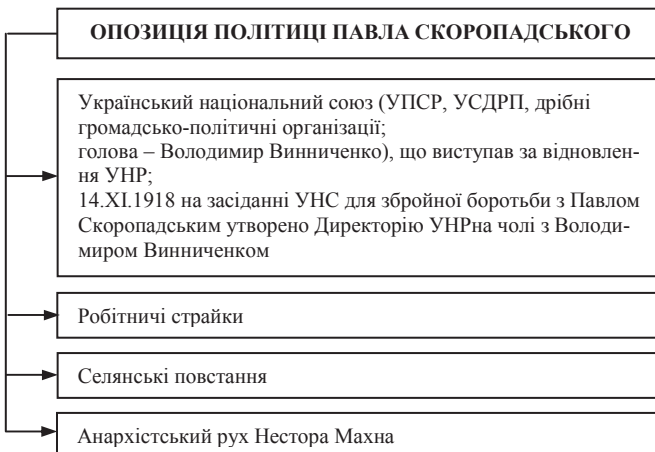
Питання 8.2

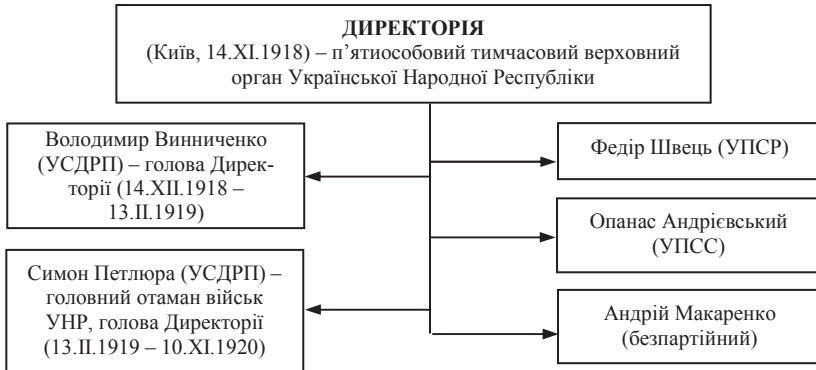

ПОЛІТИКА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Адміністративна сфера	Опора на дореволюційне чиновництво
Аграрна сфера (незавершено)	Держава викувала всі земельні ділянки з наступним їх продажем через Державний земельний банк не більше ніж по 25 десятин одній особі; господарства високого агрокультурного значення – до 200 десятин
Фінансова сфера (незавершено)	Запровадження єдиної української валюти – гривні

Промислова сфера	Повернення підприємцям націоналізованих УЦР фабрик і заводів; дозвіл власникам підприємств визначати розмір заробітної платні робітників; обмеження свободи профспілкової діяльності; покарання за участь у страйках; фактичне скасування права на восьмигодинний робочий день
Військова сфера (незавершено)	Українська армія у 300 тис. осіб, відновлення козацтва як окремого стану (дозвіл німецько-австрійських окупаційних влад на створення лише Запорізької дивізії, двох дивізій синьожупанників, дивізії сірожупанників, сердюцької дивізії, бригади січових стрільців – загалом 65 тис. осіб) Попередня угода з РСФРР про припинення стану війни та поновлення залізничних і поштово-телеграфних комунікацій (Павло Скоропадський –Християн Раковський) (VI.1918)
Національно-культурна сфера (незавершено)	Українізація державного апарату, армії, школи; закон про обов'язкове вивчення українознавчих дисциплін в усіх середніх школах;заснування українських університетів у Києві та Кам'янці-Подільському; українознавчі кафедри при російськомовних університетах; створення Української академії наук, Національної бібліотеки України, Національного архіву України, Національної галереї мистецтв, Українського історичного музею, Українського національного театру; створення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ)
Зовнішньополітична сфера (незавершено)	Відносини з державами Четвірного союзу, зокрема Німеччиною; дипломатичні місії до Швейцарії, Фінляндії, Швеції, Норвегії; попередня угода з РСФРР про припинення стану війни; спроба включення Криму на правах автономії до складу Української Держави; Грамота про федеративний союз з небільшовицькою Росією (14.XI.1918)

УТВЕРДЖЕННЯ ВЛАДИ ДИРЕКТОРІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ УНР

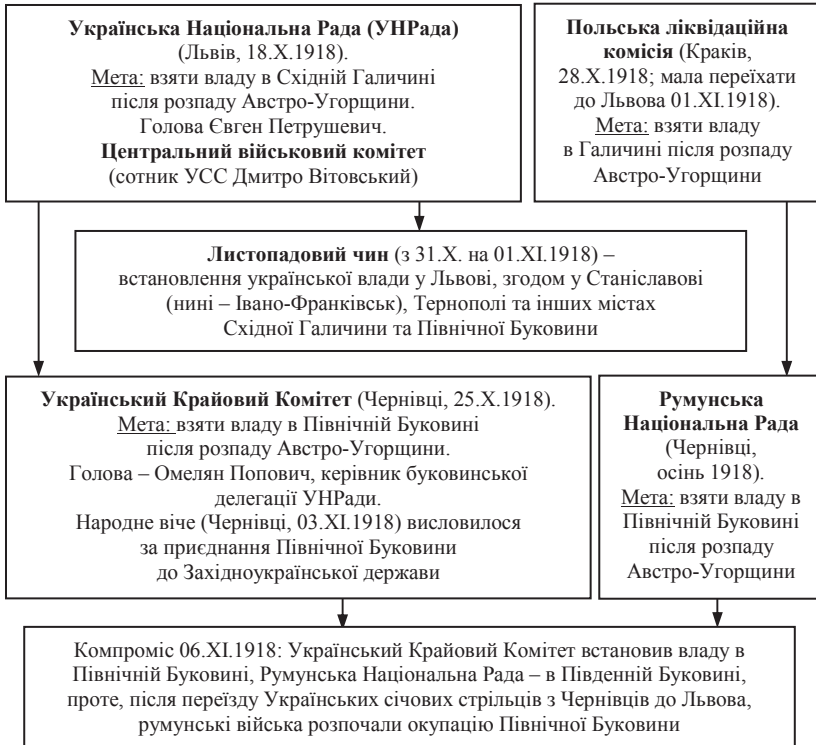
15.XI.1918	Переїзд Директорії до Білої Церкви – місця розташування її основної військової сили – січових стрільців
16.XI.1918	Виступ сил Директорії у напрямі Києва.
18.XI.1918	Бій під Мотовилівкою біля Києва – розгром сердоцького полку та офіцерської дивізії Павла Скоропадського січовими стрільцями
21.XI – 12.XII.1918	Облога та штурм Києва військами Директорії
14.XII.1918	Зречення влади гетьманом Павлом Скоропадським
18.XII.1918	Урочистий в'їзд Директорії до Києва
26.XII.1918	<p>«Декларація Директорії Української Народної Республіки»:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ліквідація режиму Гетьманату та проголошення відновлення УНР. 2. Директорія – вищий революційний орган влади УНР, що має передати свої повноваження Конгресу трудового народу України, а той, у мирний час – Установчим зборам (право голосу та участі у виборах до Конгресу трудового народу України мали лише робітництво, селянство та трудова інтелігенція, позбавлені – земельна та промислова буржуазія). 3. Відновлення національно-персональної автономії. 4. Скасування цензових дум і земств доби Гетьманату та відновлення всенародно обраних органів місцевого самоврядування. 5. Підготовка аграрної реформи; передача землі селянам. 6. Відміна усіх законів і постанов гетьманського уряду в робітничій сфері; відновлення восьмигодинного робочого дня, права на колективні договори, коаліції та страйки, прав робітничих фабричних комітетів; державний контроль над головними галузями української промисловості. 7. Нейтралітет у міжнародних відносинах

05.I.1919	Закон про вибори до Конгресу трудового народу України (Трудового конгресу України)
08.I.1919	«Закон про землю в УНР», що скасовував приватну власність на землю (земельний максимум – 15 десятин)
22.I.1919	Урочистий Акт злуки на Софійському майдані в Києві – об'єднання УНР і ЗУНР в єдину соборну державу
23.I.1919	Засідання Трудового конгресу України (400 депутатів); ратифікація «Універсалу Соборності» (перетворення ЗУНР на Західну область УНР (ЗО УНР) та входження Євгена Петрушевича до складу Директорії); ухвалення закону «Про форму влади в Україні», за яким законодавча влада в Україні належала Директорії
Неможливість втілення у життя соціально-економічних планів Директорії через анархію в Україні	

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА НЕСТОРА МАХНА	ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА МАТВІЯ ГРИГОР'ЄВА
Боротьба проти козацьких військ Олексія Каледіна (1917–1918)	Прихильник українізації військових частин (1917)
Боротьба проти військ Павла Скоропадського; військовий союз з Директорією; військовий союз з більшовиками та захоплення Катеринослава (1918)	Полковник армії Української Держави Павла Скоропадського; перейшов на бік Директорії (1918)
Боротьба в союзі з більшовиками проти військ Антона Денікіна, Директорії, Антанти; боротьба в союзі з Матвієм Григор'євим проти більшовицьких військ; боротьба в союзі з Директорією проти білогвардійців (1919)	Боротьба проти білогвардійців у складі армії Директорії на Миколаївщині та Херсонщині (1918–1919)
Боротьба з більшовицькими військами Йони Якіра (1919–1920)	Боротьба проти військ Антанти у складі Червоної армії; Головний отаман Херсонщини та Таврії, боротьба проти більшовиків Климента Ворошилова; союз з Нестором Махном; переговори з Антоном Денікіним; убитий махновцями (1919)
Боротьба в союзі з більшовиками проти білогвардійців Петра Врангеля (1920)	
Боротьба з більшовиками (1920–1921)	

ВСТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПІСЛЯ РОЗПАДУ АВСТРО-УГОРЩИНИ

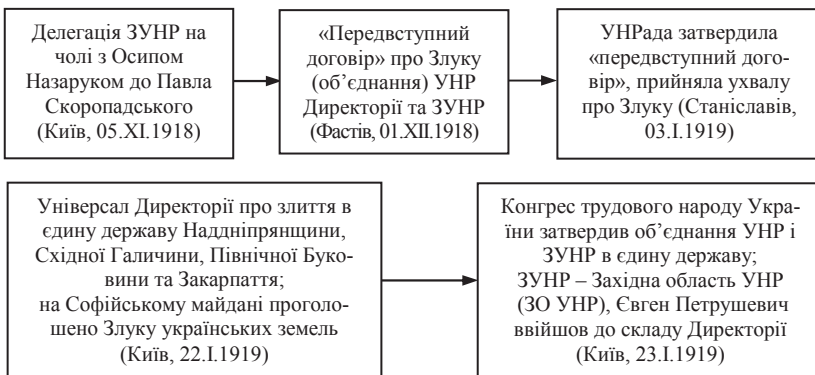

ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

<p>13.XI. 1918</p>	<p>«Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії»</p>	<p>Демократична парламентська держава Західноукраїнська Народна Республіка з українських етнічних земель Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття, з державним гербом зі зображенням золотого лева на синьому полі, синьо-жовтим прапором</p>
---------------------------	---	---

13.XI. 1918	Закон про загальну військову службу	Загальна мобілізація чоловічого населення віком від 18 до 35 років; встановлення військово-територіального поділу ЗУНР; національні меншини не підлягали мобілізації; створено Начальну команду Української галицької армії (УГА)
16.XI. 1918	Закон про адміністрацію	Повітові, міські та сільські комісари, призначені державним секретарем внутрішніх справ; «прибичні» ради з дорадчим голосом при комісарах
1.1919	Закон «Про утворення виділу Української Національної Ради»	Виділ УНРади (президент і дев'ять членів); функції – зовнішня політика, призначення та відставка членів уряду; підписання та публікація законів
15.II. 1919	Закон про мову	Державна мова – українська; право національних меншин вільно користуватися рідними мовами
14.IV. 1919	Новий виборчий закон	Сейм з послів, обраних на основі загального, рівного, прямого, таємного голосування; право голосу – з 21 року, право бути обраним – з 25 років; закріплення за кожною національною меншиною депутатських місць у Сеймі (пропорційно до її кількості)
12.IV. 1919	Закон про восьмигодинний робочий день	Восьмигодинний робочий день з 01.V.1919 р.
14.IV. 1919	Закон про земельну реформу	Ліквідація великого землеволодіння; поділ землі між безземельними та малоземельними селянами після закінчення польсько-української війни; заборона самовільного захоплення земель; питання відшкодування та плати за землю відкладено до рішення Сейму

**ЗЛУКА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
ТА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**

**ВСТАНОВЛЕННЯ ОКУПАЦІЙНИХ РЕЖИМІВ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

Польсько-українська війна (01.XI.1918 – 17.VII.1919).
 Втрата українцями Перемишля (11.XI.1918), Львова (21.XI.1918);
 бої УГА за Львів (XII.1918 – I.1919);
 Вовчухівська операція УГА (початок 15–17.II.1919) зупинена
 на вимогу союзної Польщі Антанти (25.II.1919);
 місія Антанти на чолі з Жозефом Бертелемі
 до ставки Начальника Команди УГА (II.1919);
 деблокування поляками Львова (III.1919);
 допомога Польщі з боку Антанти – армія Юзефа Галлера (IV.1919);
 наступ поляків (V.1919);
 Чортківська офензива – наступальна операція УГА
 під командуванням Олександра Грекова –
 звільнення Чорткова, Тернополя, Бережан (07–28.VI.1919);
 контрнаступ поляків та відхід УГА за р. Збруч (28.VI – 17.VII.1919)

Окупація Північної Буковини румунськими військами (1919)

Польсько-радянська війна (25.IV.1920 – 18.III.1921).
 Варшавський договір і військова конвенція
 проти більшовиків між УНР та Польщею:
 Польща визнавала УНР та владу Симона Петлюри, отримувала території Східної Галичини, Західної Волині, Холмщини, Підляшшя, Полісся (IV.1920);
 наступ більшовиків – проголошення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (Тернопіль, VIII.1920), згодом – провал більшовицького наступу на Львів і Варшаву та загальний відступ;
 перемир'я Польщі і радянської Росії (X.1920);
 Ризький мир між Польщею, Радянською Росією та УСРР – Польща визнавала УСРР й отримувала Західну Волинь і Східну Галичину (18.III.1921)

Питання 8.5

ГАЛУЗИ КУЛЬТУРИ	ЗДОБУТКИ	УТРАТИ
Освіта	Поширення діяльності культурно-освітніх організацій – «Просвіт». Налагодження видавничої справи, розповсюдження українських книг, газет. Здійснення лекційної просвітницької діяльності, організація українських шкіл та гімназій. Розгорнуто будівництво української школи, укладено навчальні програми для шкіл, розро-	У 1921 р. більшовики вдалися до знищення «Просвіт», переслідування вчителів українознавчих дисциплін. Гуманітарні дисципліни пропонувались викладати на засадах ідей соціалізму. Скасовувалося викладання Закону Божого. За умов голоду та розрухи сотні тисяч дітей не відвідували школи. Майже всі шкільні приміщення потребували ремонту. Вводилася посада комісара вузу.

	<p>блено план українізації шкіл. У російські школи введені українська мова, історія та географія України, як обов'язкові навчальні предмети. Усі початкові й середні, державні та приватні реорганізовувалися в єдину загальноосвітню трудову семирічну школу, що мала два ступені: 1–4-ий класи та 5–7-ий класи.</p> <p>Боротьба з неписьменністю дорослих, створення гуртків з ліквідації неписьменності (лікнепи).</p> <p>ЦР підготовлено план заснування вузів з українською мовою навчання: відкриття українських університетів у Києві, Кам'янці-Подільському. Більшовики скасували плату за навчання, студентам встановлювалася стипендія, відкрито робітничі факультети (робітфаки) для підготовки робітників і селян до навчання у ВНЗ</p>	<p>Обмеження самоуправління вузів. Реорганізація університетів в інститути народної освіти. Вузи і середні навчальні заклади мали слабку матеріальну базу, некваліфікований викладацький склад</p>
Наука	<p>За часів Гетьманату створена Українська Академія Наук (УАН) на чолі з В. Вернадським. При УАН діяла Національна бібліотека. Працювала Комісія з вивчення природних багатств України. Розроблено правила українського правопису. Розпочалось академічне видання творів Т. Шевченка, І. Франка. Робота УАН продовжувалась і за часів радянської влади</p>	<p>Частина вчених змушена була залишити терени України, рятуючись від переслідувань і голоду</p>
Література	<p>Творча діяльність П. Тичини, В. Сосюри, В. Чумака, В. Еллан-Блакитного.</p> <p>Створення літературного угруповання «неокласиків» (М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, М. Драй-Хмара, Ю. Клен).</p> <p>Приєднання українських молодих митців до «символістів» (П. Тичина, Я. Савченко, Д. Загуд)</p>	<p>Частина поетів і митців опинилась в еміграції, загинула у боротьбі з денікінцями. Втрата творчої самостійності митців</p>

Театр, музика	<p>За часів Гетьманату засновано Український театр драми та опери, Державний симфонічний оркестр, Українську державну капелу.</p> <p>Більшовицький уряд перетворив на державні всі краші театри, реорганізував Український театр драми та опери на Перший театр Української Радянської Республіки ім. Т. Шевченка.</p> <p>Початок новаторської діяльності Л. Курбаса. Заснування Нового драматичного театру ім. І. Франка. Реорганізація Державного симфонічного оркестру в Республіканський оркестр ім. М. Лисенка.</p> <p>Початок діяльності Державної мандрівної капели («Думка»), створення Української республіканської капели. Створення Київської музично-драматичної школи ім. М. Лисенка</p>	<p>Частина українських митців змушена була емігрувати. Закриття деяких театрів</p>
Образотворче мистецтво	<p>Утворення за часів ЦР Української академії мистецтв. Плідна діяльність Г. Нарбути над проектами грошових знаків, поштових марок, грамот тощо.</p> <p>За часів Гетьманату відкрито перший пам'ятник Т. Шевченкові у м. Ромни.</p> <p>За часів радянської влади відкриті пам'ятники комуністичним вождям</p>	<p>У війні знищено мистецькі цінності, дореволюційні монументи</p>
Релігія	<p>Директорія УНР поголосила автокефалію Української православної церкви.</p> <p>Дозвіл радянської влади на діяльність релігійних громад</p>	<p>Більшовицький терор проти духовенств, націоналізація церковного майна, закриття храмів</p>

Семінарське заняття

Мета заняття: висвітлити етапи побудови української держави 1917–1921 рр., проаналізувати причини поразки та наслідки національно-визвольних змагань; сприяти вихованню пізнавального інтересу до історичної спадщини, вихованню у здобувачів вищої освіти патріотичних почуттів.

План

1. Утворення Української Центральної Ради та її змагання за автономію України.
2. Українська держава доби гетьмана П. Скоропадського.
3. Утворення Західноукраїнської Народної Республіки.
4. Встановлення влади Директорії та її боротьба за державний суверенітет УНР.

Основні поняття для засвоєння: автономія, Директорія, Західноукраїнська народна республіка (ЗУНР), національно-демократична революція, самодержавство, самостійники, жертвний подвиг героїв Крут, «розстріляне відродження», ультиматум, Українська Держава (Гетьманат), Українська Центральна Рада (УЦР), універсали.

Теми рефератів

1. Універсали Української Центральної Ради.
2. Брестський мирний договір та його наслідки.
3. Крути – символ жертвності та патріотизму.
4. М. Грушевський – історик, громадсько-політичний діяч.
5. Павло Скоропадський – політичний та державний діяч.
6. Володимир Винниченко – політик, прозаїк, драматург та художник.
7. Українська академія наук – створення та діяльність.
8. Акт Злуки УНР і ЗУНР.
9. Чортківська офензива.
10. Денікінський режим в Україні.
11. Перший та Другий зимові походи армії УНР.
12. Симон Петлюра – політик, військовий і державний діяч.
13. Культурне життя в Україні 1917–1921 рр.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
3. Губіна С. Л. Історія України в таблицях і схемах. 2-ге вид., доп. – Харків: Торсінг Плюс, 2011. – 96 с.
4. Історія України: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.
5. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. – 3-тє вид., випр. та доп. – Харків: Школа, 2010. – 624 с.
6. Історія української культури: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.
7. Лазарович М. Історія України: навчальний посібник. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2013. – 685 с.
8. Макарчук С. Українська Республіка галичан: (нариси про ЗУНР: посібник). – Львів: Світ, 1997. – 190 с.
9. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2010. – 595 с.
10. Історія української культури: навчальний посібник / за редакцією Є. Перегуди. – Київ: КНУБА, 2010. – 149 с.
11. Корновенко С. Українська революція: навчальний посібник. – Вінниця: Фоліант, 2004. – 432 с.
12. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.
13. Пальм Н. Історія української культури: навчальний посібник. – Харків: ХНЕУ, 2013. – 296 с.

Додаткова:

1. Історія українського війська / за заг. ред. В. Павлова. – Харків: КСД, 2016. – 416 с.
2. Лозовий В. Внутрішня та зовнішня політика Директорії УНР (Кам'янецька доба). – К.: Аксіома, 2005. – 223 с.
3. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 років. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2016. – 239 с.

4. На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 рр. – Харків: КСД, 2016. – 351 с.
5. Сідлецька Т. Історія української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://posibnyku.vntu.edu.ua/ebook-kult/book/zmist.html>
6. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. – К.: Наш Формат, 2017. – 455 с.
7. Слабченко Є. Дипломатична історія України / упоряд. І. Матяш. – К.: Кліо, 2016. – 496 с.
8. Субтельний О. Україна. Історія / пер. з англ. Ю. Шевчука. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
9. Українська революція 1917–1920 рр. у листівках та газетах: із фондів Державного архіву Сумської області / автор -упорядник Г. М. Іванущенко / 2-ге вид., дооп. – Суми: Мрія, 2016. – 81 с.
10. Українська революція 1917–1921 рр.: подвиг героїв Крут: матеріали наукових читань / відп. ред. В. Ф. Верстюк. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 2008. – 174 с.
11. Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї: збірник документів і матеріалів / укладачі Ю. Г. Пахоменков, Н. Л. Юзбашева. – Дніпро: Ліра, 2016. – 370 с.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте вплив лютневої революції 1917 р. в Росії на піднесення національно-визвольного руху в Україні.
2. Охарактеризуйте законотворчу діяльність Української Центральної Ради.
3. Проаналізуйте внутрішню та зовнішню політику гетьмана П. Скоропадського.
4. Вкажіть здобутки та прорахунки Директорії.
5. Охарактеризуйте значення Акта злуки УНР та ЗУНР.
6. Зазначте основні етапи діяльності ЗУНР.
7. Розкрийте причини поразки та історичне значення Української революції 1917–1921 рр.

Тема 9

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

9.1. Україна в умовах більшовицького тоталітарного режиму (1921–1939 рр.)

9.2. Західноукраїнські землі між двома світовими війнами

9.3. Особливості української культури міжвоєнного періоду

9.1. Україна в умовах більшовицького тоталітарного режиму (1921–1939 рр.)

На початок 20-х рр. ХХ ст. УСРР була юридично незалежною державою, але державний суверенітет її був досить вузьким. Правлячою була більшовицька партія, керівництво радянськими республіками здійснювалося з одного центру – ЦК РКП(б). У грудні 1922 р. процес юридичного оформлення СРСР вступив у завершальну фазу. **10 грудня** в Харкові відбувся **VII Всеукраїнський з'їзд рад**, який схвалив Декларацію про утворення СРСР і проект Конституції СРСР. **13 з'їзд рад** СРСР відбувся **30 грудня 1922 р.** На ньому було ухвалено **Декларацію і Договір про утворення СРСР**. До його складу увійшли Білоруська СРР, Закавказька Федерація, Російська Федерація й УСРР. Завершення оформлення СРСР було пов'язане з ухваленням Конституції 31 січня 1924 р. У травні 1925 р. завершується процес входження України до складу СРСР. IX Всеукраїнський з'їзд рад затвердив новий текст Конституції УСРР, у якому було законодавчо закріплено вступ радянської України до СРСР.

Економічне становище після кількох років війни було складним; у 1921 р. воно погіршилося через посуху і неврожай, які охопили степові райони України. **1921–1923 рр.** – **голод в Україні**. Головною причиною трагедії була політика влади, хліб з України вивозили в Поволжя, що голодувало, промислові центри Росії, експортували за кордон; Москва використовувала голод як ефектив-

ний засіб придушення повстанського антибільшовицького руху. Це викликало величезні жертви: 1,5–2,0 млн осіб.

Політика *«воєнного комунізму»*, господарська розруха на початку 1920 рр. спричинилися до гострої кризи та масового опору політиці комуністичного будівництва. Внаслідок цього у *березні 1921 р.* на X з'їзді РКП(б) прийнято рішення про перехід до *Нової економічної політики (НЕП)*. Основною складовою НЕП була заміна продовольчої розкладки на продовольчий податок; допускалося застосування вільнонайманої праці в селянських господарствах, оренда землі; сприяння кооперації.

Перехід до НЕПу поклав початок відбудові народного господарства. У *грудні 1925 р.* черговий з'їзд РКП(б) ухвалив рішення про *індустріалізацію*, тобто за короткий термін перетворити країну з аграрної в індустріальну.

Перехід до НЕПу визначив зміст і напрями розвитку національної культури в 20-х рр. Держава прагнула за всяку ціну зберегти контроль над культурою, усіма проявами духовного життя; знайти спільну мову з селянством, залучити на свій бік інтелігенцію; посилити контроль і вплив комуністичної партії в суспільстві через українську мову; створити позитивний, демократичний образ радянської влади на міжнародній арені. Саме ці обставини були основою *політики «коренізації»*, яка після XII з'їзду РКП(б), що відбувся у *1923 р.*, почала впроваджуватися в усіх радянських республіках, а в Україні мала назву *українізації*. Ця політика передбачала: виховання кадрів із представників корінної національності; запровадження в роботу партійного, радянського та господарського апаратів рідної для населення мови; розширення мережі шкіл та інших навчальних закладів із рідною мовою, видання преси, книг; розвиток національної культури під керівництвом партії, вивчення національної історії, традицій. Українізація стимулювала сплеск національно-комуністичних настроїв, розвиток української культури в Україні, але наприкінці 20-х рр. ці тенденції були перервані.

У *1928 р. НЕП було відкинуто*, розпочалася радянська модернізація, її основними завдання були індустріалізація, колективізація сільського господарства і «культурна революція» (виховання радянської людини). Для здійснення цих завдань влада ухвалювала п'ятирічні плани розвитку народного господарства. План першої п'ятирічки був затверджений у 1929 р., але її часові рамки відносять до 1928–1932 рр.

У 1929 р. було вирішено перейти до *форсованої індустріалізації*. Головна увага приділялася розвитку важкої промисловості, що не супроводжувалося відповідним приростом продукції легкої та харчової промисловості. Більшовики з самого початку приходу до влади намагалися створити на селі колективні господарства, провести колективізацію сільського господарства. В умовах «хлібозаготівельної кризи» Й. Сталін висунув гасло суцільної колективізації. У листопаді 1929 р. було ухвалене рішення про *форсовану колективізацію*. Головним методом її проведення був терор проти селянства, розкуркулення.

1932–1933 рр. – Голодомор в Україні, зумовлений штучними національними, політичними та соціально-економічними чинниками. Селяни були позбавлені всього їстівного. Цим партійно-державний апарат цілком свідомо прирікав їх на смерть.

У *30-х рр. репресії* охопили всі категорії населення. Вони зачепили найвище керівництво України, інтелігенцію, військових, селян і робітників. Масові репресії були важливою умовою функціонування тоталітарного режиму, оскільки придушували опозиційні сили, нейтралізували потенційних противників системи, блокували розвиток громадянського суспільства, давали змогу повністю контролювати розвиток суспільних процесів; сприяли підтриманню основного стимулу до праці – страху, забезпечували систему майже дармовою робочою силою; розколювали суспільство, створювали атмосферу взаємної підозри та недовіри, забезпечували збереження дисципліни та єдності.

9.2. Західноукраїнські землі між двома світовими війнами

У результаті подій 1914–1920 рр. західноукраїнські землі потрапили під владу іноземних держав: Західна Волинь, Галичина, Холмщина, Підляшшя – *Польщі*, Буковина, Північна і Південна Бессарабія – *Румунії*, Закарпаття – *Чехо-Словаччини*. Економіка українських земель: мала колоніальний характер, перевага аграрного сектору; екстенсивний характер сільського господарства, розвиток кооперативного руху; наслідком безземелля, малоземелля і безробіття стали міграція й еміграція українського населення за океан.

Польський уряд поділив територію країни на дві категорії – Польщу «А» (корінні землі) і Польщу «Б» (східні землі – Західна

Україна та Західна Білорусь). У першій були зосереджені основні галузі промисловості, друга була сировинним додатком і ринком збуту. Економічним підґрунтям розвитку сільського господарства була велика приватна земельна власність, що гальмувало його розвиток. Більшість земель у Галичині й на Волині роздавалися не українським селянам, а полякам-осадникам, які мали стати опорою влади в краї. Українці створили розгалужену мережу кооперативів, що було виходом для певної частини людей. Опір селянства викликав у **1930 р. пацифікацію (умиротворення)** – побиття, арешти, переслідування активістів українського руху, закриття українських організацій, що викликало навіть міжнародний скандал.

Міжвоєнний період у західноукраїнських землях позначився напруженою політичною боротьбою. Найчисленнішим і найвпливовішим було **Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО)** – організація ліберального напрямку, що виступала за конституційну демократію та незалежність України. Головним виразником соціалістичних тенденцій краю була **Радикальна партія**, яка пізніше отримала назву Українська соціалістична радикальна партія. У 1923–1938 рр. існувала підпільна **Комуністична партія Західної України (КПЗУ)**.

Ідеологією революційного руху в цей час був **український інтегральний націоналізм**, головні засади якого розробив Д. Донцов. У **1920 р.** була створена **Українська військова організація (УВО)**, якою керував **Є. Коновалець**. У **1929 р.** члени УВО об'єдналися з іншими патріотичними організаціями й створили **Організацію українських націоналістів (ОУН)**, яка ставила за мету створити Українську самостійну соборну державу. ОУН використовувала різноманітні методи боротьби: демонстрації, студентські страйки, бойкоти, саботаж, а також терористичні акти. Найвідомішу акцію організація здійснила в 1934 р.: було вбито польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького. Після вбивства в 1938 р. радянським агентом керівника ОУН Є. Коновальця організацію очолив Андрій Мельник, а в 1940 р. вона розкололася, революційну її частину очолив С. Бандера.

Особливе місце серед українських партій посідав **Український союз хліборобів-державників**, яким керував **В'ячеслав Липинський**. Політичним ідеалом В. Липинського була конституційна монархія. Великий вплив на суспільно-політичне життя мала церква, особливо УГКЦ на чолі з митрополитом А. Шептицьким. Укра-

їнська православна церква на Волині також намагалася захищати права українців, але вона була значно менш захищена, ніж УГКЦ, і не мала такого авторитетного лідера, як А. Шептицький.

Ще гіршим було економічне становище українських земель *Румунії*. Про це свідчать зокрема *Хотинське повстання 1919 р.*, *Татарбунарське повстання 1924 р.* Становище українського населення значно погіршилося в період світової економічної кризи 1929–1933 рр. Закон про восьмигодинний робочий день на практиці не виконували, надзвичайно важкими були умови праці. Українські школи були закриті. На Буковині існувала лише одна легальна українська партія. Дозволили її тільки в 1927 р., а в 1938 р. до влади прийшли військові й діяльність політичних партій була заборонена. *Українською національною партією (УНП)* керував *В. Залозецький*; вона перебувала на ліберальних позиціях. Формувалася на Буковині націоналістична організація на засадах ОУН. Вона діяла підпільно. Отже, характерними рисами політики Румунії в українському питанні була форсована асиміляція, колоніальна експлуатація, гальмування економічного розвитку, блокування політичної активності українського населення.

Чехо-Словакчина вела політику, яка поєднувала елементи колоніалізму з економічною підтримкою Закарпаття. У розвиток краю вкладалося більше коштів, ніж вилучалося з нього. На Закарпатті мережа українських шкіл спочатку навіть розширилася, але в 1925 р. українська мова була визнана «чужою» для населення краю. На Закарпатті політичне життя було особливо складним. Тут існувало три політичних течії: *москвофільство (русофільство)*, ідеологи якого вважали місцеве населення частиною російського народу; *русинство*, прихильники якого стверджували, що на Закарпатті сформувався окремий народ – русини; *українофільство* – єдність з українським народом. Найпоследовніше українську позицію відстоювала *Християнсько-народна партія* під керівництвом *А. Волошина*.

У *1938 р.* становище на Закарпатті внаслідок Мюнхенської угоди Франції та Великої Британії з Німеччиною суттєво змінилося. *11 жовтня* край отримав автономію. Уряд очолив А. Волошин. Столиця Карпатської України розмістилася в Хусті. *15 березня 1939 р.* на засіданні Союму було *проголошено незалежність Карпатської України*, а її Президентом став А. Волошин. За день до цього угорські війська почали наступ на Закарпаття. Воєнізована організація «Карпатська Січ» чинила героїчний опір, але не змогла

відвернути вторгнення значно сильніших ворожих сил. Проголошення незалежної держави мало велике історичне значення. Воно засвідчило прагнення українського народу до створення власної держави, його готовність до жертв заради досягнення цієї мети.

9.3. Особливості української культури міжвоєнного періоду

Однією з принципових особливостей української культури ХХ ст. є визначальна *роль політичного чинника*. Прагнучи збудувати нове, комуністичне суспільство, більшовики за будь-яку ціну хотіли взяти під контроль культуру. Необхідною передумовою залучення широких народних мас до неї було визначено ліквідацію неписьменності. У *травні 1921 р.* Раднарком УСРР видав *постанову про ліквідацію неписьменності*. Важливим завданням т.зв. культурного будівництва було також формування системи освіти. У 1920-х роках в Україні діяла загальноосвітня трудова школа двох ступенів: I – 1–4-ий кл. і II – 5–7-ий кл. З проведенням українізації розширювалася мережа шкіл з українською мовою викладання. У *1934 р.* запроваджено *єдину систему шкільної освіти для всього СРСР*, яка складалася з 3 типів шкіл: початкова – 1–4-ий кл., неповна середня – 1–7-ий кл. і середня – 1–10-ий кл.

Певні зрушення відбулися в галузі *вищої школи*, перед якою було поставлено завдання готувати нову, радянську інтелігенцію. З цієї метою на поч. 1920-х років розпочинаються її реорганізація і пролетаризація, перебудова на нових, соціалістичних засадах, запроваджувався класовий принцип прийому до інститутів і технікумів.

У непростих умовах перебувала *освіта на західноукраїнських землях*. Найважче було українцям у Румунії, які, по суті, не мали можливості навчати своїх дітей у національних школах. У Польщі українська освіта розвивалася головним чином завдяки «легальному сектору» українського визвольного руху. Підтримку Чехословацької держави відчувало українське шкільництво Закарпаття, де кількість національних шкіл у цілому відповідала частці українства.

Центром науково-дослідної роботи в Україні була *Всеукраїнська академія наук*. Її членами, крім українських радянських учених, були обрані й науковці з НТШ, зокрема *В. Гнатюк, Ю. Студинський, В. Щурат, Ф. Колесса*. Активну дослідницьку діяльність розгорнули відомі наукові колективи. Наприклад,

математична школа Д. Граве. Праці М. Крилова та його учня *М. Боголюбова* заклали основи нової галузі математики – нелінійної механіки. Плідна робота з *теоретичної фізики* тривала в Українському фізико-технічному інституті. Написана тут праця *Л. Ландау* в галузі кінетичної теорії плазми стала основоположною в дослідженнях з термоядерного синтезу. В *1932 р.* у цьому інституті вперше в СРСР *здійснили штучне розщеплення атомів літію*. Одним із найвидатніших українських фізиків ХХ ст. став і дійсний член НТШ *О. Смакула*, який першим у світі отримав патент на виготовлення оптичної техніки.

Прискорилися дослідження в *галузі техніки*. Так, на межі 20–30-х рр. *Є. Патон* почав новаторську перспективну роботу з електричного зварювання металів. Багато інженерних рішень *Ю. Кондратюка* на десятки років випередили світовий рівень низки галузей науки і техніки, зокрема *розробок з теорії космічних польотів*.

Продовжували плідну роботу в *галузі епідеміології* вчені *М. Гамалія і Д. Заболотний*. У *галузі медицини* працювали видатний клініцист-терапевт *Ф. Яновський*, засновник терапевтичної школи *М. Стражеско*, відомий фізіолог *В. Данилевський*. *М. Холодний, А. Сапегін, В. Юр'єв* творили в галузі генетики та селекції рослин і тварин. Визначних успіхів досягли *О. Богомолець, О. Палладій*.

У *галузі суспільних наук* активно працювали відомі історики *М. Грушевський, Д. Баталій, Д. Яворницький*, географ *В. Кубійович*, економіст *І. Витанович*, літературознавець *М. Возняк* та ін.

У *літературі* сформувалася революційно-романтична течія, до якої належали *П. Тичина, В. Еллан-Блакитний, В. Чумак, В. Сосюра*. Активно заявили про себе *М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара*. Помітним явищем були *памфлети М. Хвильового, сонети М. Зерова, оповідання Г. Косинки, гумор О. Вишні* та ін. У літературному житті Західної України виділялися *У. Самчук, Є. Маланюк, Ю. Клен, Б.-І. Антонич, Б. Лепкий, А. Чайковський, І. Вільде*. Продовжували творчу діяльність письменники старшого покоління: *В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Черемшина*. В еміграції творили *В. Винниченко, О. Олесь, О. Ольжич, О. Теліга, О. Лятуринська, Ю. Липа*.

Інтенсивно *розвивалася музика*; для цього чимало зробили *Л. Ревуцький, В. Лятошинський, М. Вериківський, Г. Верьовка, К. Данькевич*. У Галичині продовжував творити *В. Барвінський*.

Значну роль у розвитку культури відіграв *театр*, в якому працювали відомі актори *Г. Юра, Н. Ужвій, А. Бучма, О. Петрусенко, І. Паторжінський, О. Ватуля*. Видатним театральним діячем був *Л. Курбас*, який організував театр «Березіль».

Значного розвитку в міжвоєнний період досягає *кіно*. З'явилися перші фільми режисера *О. Довженка* – «Звенигород», «Арсенал», «Земля». *Живопис* представляли художники *М. Бойчук, І. Ісакевич, Ф. Кричевський, М. Самокиш, І. Труш, О. Кульчицька, А. Монастирський, М. Приймаченко, М. Дерезус* та ін. Основоположником такого модерністського напрямку, як супрематизм, став *К. Малевич*.

Для *30-х рр. ХХ ст.* характерні ідеологізація в усіх сферах життя суспільства, суворий контроль над діячами культури – період *«розстріляного відродження»*. Особливо зазнали репресій діячі української літератури (бл. 500 письменників).

Нищівного удару було завдано по УАПЦ, влада розгорнула масове нищення культових споруд. Жертвами радянських вандалів стали Михайлівський Золотоверхий собор, Богоявленський собор Братського монастиря, церква Успіння Богородиці (Пирогоша) й тисячі інших. Державний атеїзм посилював вплив партії, але спричиняв глибокі моральні деформації в суспільстві, зростання бездуховності.

Таблиці та схеми

Питання 9.1

РАДЯНСЬКА ВЛАДА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

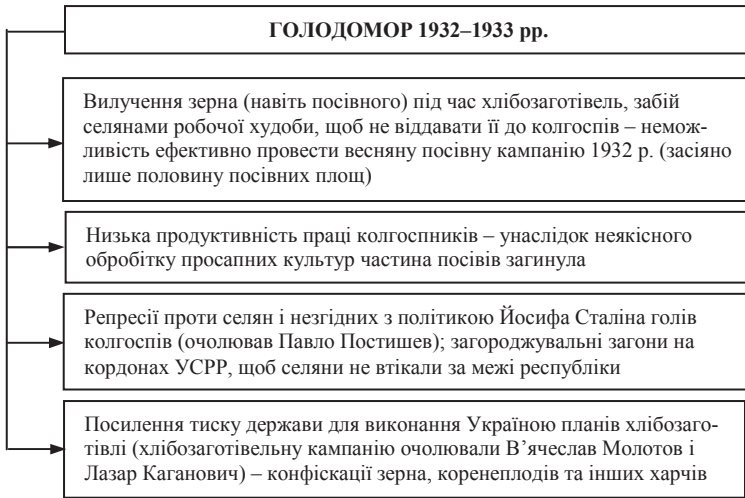
Державне утворення	ЦК КП(б)У (з VII.1918)	Законодавча влада	Виконавча влада	Документи
Українська Народна Республіка (Рад) (12.XII.1917–06.I.1919; столиця Харків)	Генеральні/перші секретарі: Георгій П'ятаков (1918); В'ячеслав Молотов (1920–1921);	Центральний Виконавчий Комітет Рад України (ЦВК; у період між з'їздами Рад; Юхим Медведєв).	Народний Секретаріат (фактичний голова – Євгенія Бош); Тимчасовий робітничо-селянський уряд України; голова Георгій П'ятаков (1918–1919)	«Про організацію влади на Україні», «Про самовизначення України»
Українська Соціалістична Радянська Республіка (10.III.1919 – 1937; столиця Харків, 1919–1934; Київ, 1934–1937)	Фелікс Кон Дмитро Мануїльський (1921–1923); Емануїл Квірінг (1923–1925); Лазар Каганович (1925–1928); Станіслав Косіор (1928–1938);	Всеукраїнський з'їзд Рад; у період між з'їздами – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК); голова – Григорій Петровський (1919–1938)	Тимчасовий робітничо-селянський уряд України /Рада Народних Комісарів (1919–1937); голови: Християн Раковський (1919–1923); Влас Чубар (1923–1934); Опанас Любченко (1934–1937)	Конституції УСРР (1919, 1925)
Українська Радянська Соціалістична Республіка (1937–1991; столиця – Київ, 1937–1991)	Микита Хрущов (1938–1949; з перервою 1947)		Рада Народних Комісарів (1937–1946); голови: Михайло Бондаренко (1937); Дем'ян Коротченко (1938–1939); Леонід Корнієць (1939–1944); Микита Хрущов (1944–1946)	Конституція УРСР (1937)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УСРР–УРСР (1919–1941)

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">«Політика воєнного комунізму» (1919–1921)</p>	<p>Скасування товарно-грошових відносин; введення карткової системи розподілу продуктів і товарів; зрівняльна оплата праці продуктами і товарами; мілітаризація праці (загальна трудова повинність, трудова мобілізація); націоналізація великої промисловості, фінансів, транспорту, системи зв'язку; конфіскація поміщицьких і церковних земель, створення на них радгоспів, артілей і комун; введення продовольчої розкладки, здійснюваної за допомогою продагонів і комнезамів (комітетів незможних селян): усе зерно, крім необхідного мінімуму для харчування сімей і посівних кампаній, селяни змушені були здавати державі за встановленими заниженими цінами; заборона приватної торгівлі продуктами харчування; за здійсненням «політики воєнного комунізму» наглядали ревкоми та комнезами, робітничо-селянська міліція; «червоний терор»; Всеукраїнська надзвичайна комісія.</p> <p>Наслідки: спад в економіці через відсутність матеріальної зацікавленості виробників у результатах своєї праці; селянські повстання; голод 1921–1923 рр.</p>
--	--

<p>«Нова економічна політика» (1921–1928/29)</p>	<p>Послаблення репресій (припинення масових розстрілів, амністії повстанців і членів некомуністичних партій, гарантії вільного повернення до УСРР українській політичній еміграції); заміна продрозкладки продподатком (з 1924–1925 рр. – грошовим), сплативши який, селяни могли продати надлишки зерна за ринковими цінами; заохочення селянської кооперації; звільнення незможних селян від сплати податків; тимчасовий відхід від політики створення колгоспів і перерозподіл земель між незможними селянами; фінансування державного сектора в промисловості та переведення підприємств на господарський розрахунок; об'єднання державних підприємств у трести за галузевим і територіальним принципами; утворення синдикатів для закупівлі сировини, збуту готової продукції; дозвіл оренди невеликих підприємств; дозвіл на приватне підприємництво і торгівлю; скасування урядового контролю над внутрішньою торгівлею; відмова від трудової мобілізації; дозвіл на використання найманої праці; впровадження відрядної системи оплати праці; заохочення іноземних інвестицій; поява «нової буржуазії» – непенів; контроль уряду над важкою промисловістю, банками, транспортом і зовнішньою торгівлею.</p> <p>Наслідки: відбудова економіки України, зокрема енергетичної та металургійної галузей, легкої та харчової промисловості, сільського господарства</p>
<p>Сталінська модернізація України (1928/29–1942)</p>	<p>Індустріалізація – курс на перетворення СРСР з аграрної держави на промислову за допомогою командно-адміністративної системи в економіці; джерела фінансування: перекачування коштів з легкої та харчової промисловості у важку; податки з населення; внутрішні позики; випуск паперових грошей, не підкріплених золотом; експорт збіжжя, нафти, деревини, хутра; режим економії; продаж населенню горілки; посилення експлуатації населення, зокрема в'язнів таборів.</p> <p>Наслідки: капіталовкладення в економіку України для будівництва електростанцій, шахт, заводів і фабрик (І п'ятирічка (1929–1933) – 400 підприємств; II п'ятирічка (1933–1937) – 1000 підприємств; III п'ятирічка (1938–1942; незавершена через війну) – 600 підприємств), зокрема збудовано ДніпроГЕС (Запоріжжя, 1932), Криворізьку, Київську та Харківську електростанції, завод «Дніпропецсталь» (Запоріжжя), Харківський тракторний завод (1931), «Азовсталь», «Криворіжсталь», Луганський паровозобудівний завод; рекорд вибійника шахти «Центральна-Ірміно» (Донбас) Олексія Стаханова (1935); посилення урбанізації та українізації міст (формування національного українського робітництва та технічної інтелігенції); перетворення СРСР на індустріальну державу.</p> <p>Колективізація – створення великих колективних господарств на основі селянських дворів; здійснювалася з метою отримання коштів на фінансування індустріалізації; спосіб приборкання індивідуальних селянських господарств, які ухилилися від хлібозаготівель за низькими закупівельними цінами: їх силою змушували вступати до колгоспів за допомогою податкового тиску, забираючи реманент, коней, велику та дрібну рогату худобу, птицю; стаття Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів» («Правда», 1930); державні машино-тракторні станції (МТС); політика ліквідації «куркулів» (заможних господарів) як класу (з 1930); фактичне закріпачення селян (на 1932 р. паспортна система в СРСР була введена лише в містах).</p> <p>Наслідки: за роки колективізації в Україні розкуркулено 230 тис. господарств (1,4 млн осіб; 800 тис. з них заслано до Сибіру); у 1937 р. колгоспи об'єднували 96% господарств радянської України; антиколгоспні та антиурядові бунти; продаж і забій худоби селянами (у 1928–1932 рр. винищено майже половину поголів'я худоби); підлив сільського господарства; колективізація – одна з причин голоду в Україні 1932–1933 рр.</p>

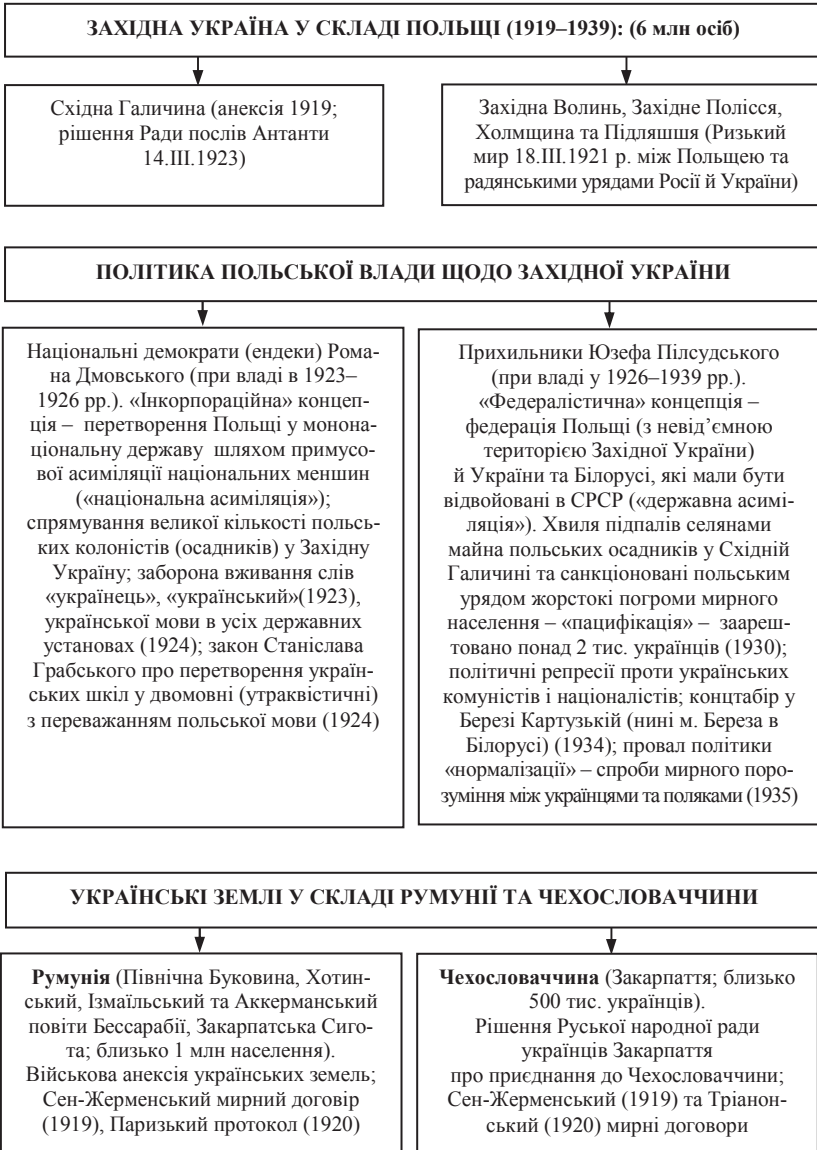

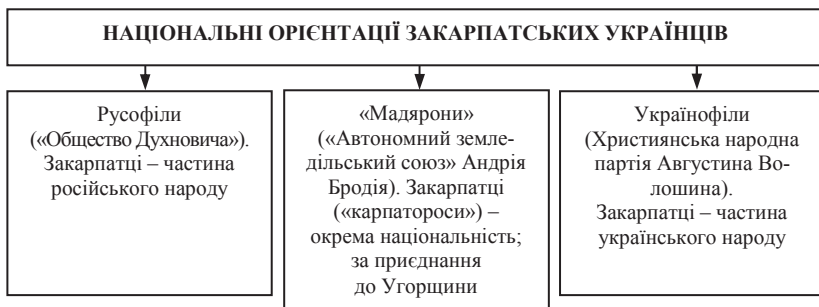
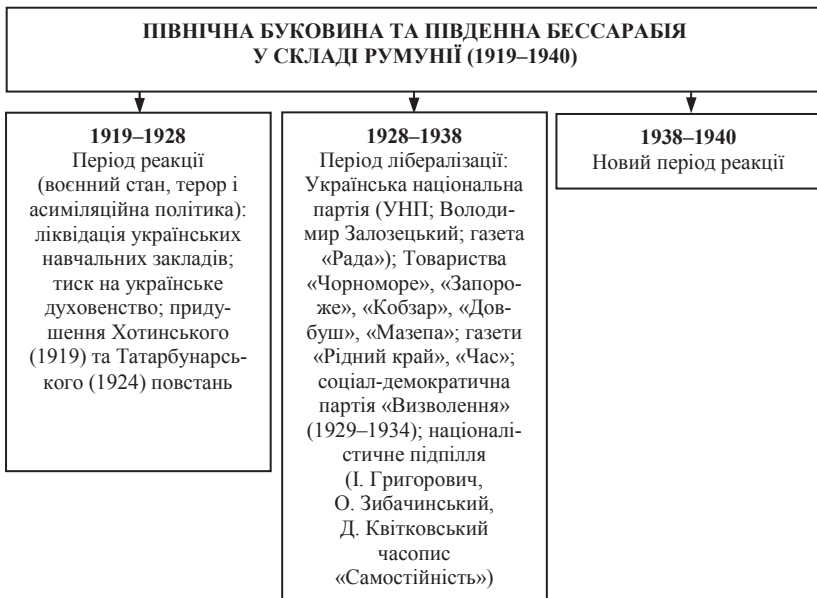
ПОЛІТИКА «УКРАЇНІЗАЦІЇ»

IV.1923 – рішення XII з'їзду РКП(б) про політику «коренізації» (в Україні – «українізації»; у Кримській АСРР РСФРР – «татаризації») – залучення представників корінних національностей до партійного та державного апаратів, впровадження національних мов у партійну роботу, адміністрацію, освіту, ЗМІ

27.VII.1923 – декрет Раднаркому УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ». «Українізація» (1923 – перша половина 1930-х) – залучення українців до Комуністичної партії і надання їм важливих посад у партійному та державному апаратах; запровадження української мови в державне та партійне управління; розширення її вжитку в освіті, ЗМІ, видавничій сфері; заохочення розвитку української науки та культури

Прихильники політики «українізації» та розширення прав УСРР (націонал-комуністи): наркоми освіти УСРР Олександр Шумський (1924–1927), Микола Скрипник (1927–1933), письменник Микола Хвильовий, економіст Михайло Волобуєв

ЗАКАРПАТТЯ У МІЖВОСННІЙ ПЕРІОД

Окремий адміністративний край Чехословаччини: Підкарпатська Русь (1919–1928); Підкарпатський край (1928–1938)
Чеський уряд не погоджувався надати Закарпаттю автономію
Інвестиції в економіку: розвиток сільського господарства, промисловості; відкриття українських гімназій і шкіл

Автономна Карпатська Україна (з 11.Х.1938) Столиці: Ужгород (11.Х.–02.ХІ.1938, за рішенням Віденського арбітражу (ХІ.1938) Ужгород, Мукачево та Берегово передані Угорщині), Хуст (з 02.ХІ.1938)
Прем'єр-міністри: Андрій Бродій (11–28.Х.1938), Августин Волошин (з 28.Х.1938).
Збройні сили – Карпатська Січ (члени – оунівці Михайло Колодзінський, Роман Шухевич, Зенон Косак).
Партія «Українське національне об'єднання» (УНО; 20.І.1939).
Вибори до сейму Чехословаччини (12.ІІ.1939)

Самостійна Карпатська Україна (з 14.ІІІ.1939).
На засіданні сейму 15.ІІІ.1939 прийнято Конституцію та обрано президента – Августина Волошина, прем'єр-міністр Юліан Ревай.
Карпатська Україна – президентська республіка з державною українською мовою, гербом із зображеннями ведмедя та тризуба, жовто-блакитним прапором і гімном «Ще не вмерла України...».
Після нападу Угорщини й тритижневих боїв, Августин Волошин емігрував до Румунії

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У 1919–1939 РР.

Товариства «Просвіта», «Союз українок», «Рідна школа», «Сокіл», «Луг» (колишня «Січ»), «Пласт»; Наукове товариство імені Шевченка; українські кооперативи («Народна торгівля»); Українська Греко-Католицька Церква на чолі з митрополитом Андресом Шептицьким (1901–1944)		
Політичні партії		
Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО, 1925; наступниця УНДП)	Дмитро Левицький, Василь Мудрий, Мілена Рудницька, Іван Кедрин-Рудницький	Здобуття державної незалежності мирним шляхом; соціальні

Українська соціалістична радикальна партія (УСРП, 1926; наступниця РУРП)	Лев Бачинський, Іван Макух	гарантії населенню; економічні реформи
Українська соціал-демократична партія (УСДП, 1929; наступниця УСДП)	Лев Ганкевич, Володимир Старосольський	
Українська католицька народна партія (УКНП, 1930); Українська народна обнова (УНО, з 1932)	Григорій Хомишин, Осип Назарук	Автономія Західної України у складі Польщі, мирне співіснування українців і поляків
Комуністична течія		
Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ, 1919–1923); Комуністична партія Західної України (КПЗУ, 1923–1938); легальне Українське селянсько-робітничє об'єднання «Сельроб» (1928–1932)	Григорій Іваненко, Миرون Заячківський	Складова частина Комуністичної партії Польщі; здійснення робітниками Польщі та Західної України соціалістичної революції; приєднання Західної України до УСРР
Націоналістична течія		
Українська військова організація (УВО; Прага, 1920)	Євген Коновалець	Збройні акції в Галичині: невдалий замах Степана Федака-молодшого на Юзефа Пісудського (1921)
Організація українських націоналістів (ОУН; Відень, 1929)	Голови Проводу ОУН Євген Коновалець (1929–1938), Андрій Мельник (1938–1940). Крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях Степан Бандера (з 1933; у 1934 р. заарештований)	Здобуття державної незалежності України; тактика «перманентної революції» – постійні збройні акції проти окупантів (вбивства представника радянського консульства у Львові Олексія Майлова (1933), міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького (1934))

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРА МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

ЛІТЕРАТУРА			
<p>«Плуг» (1920-ті роки – 1932; Спілка селянських письменників в Україні) Сергій Пилипенко, Андрій Головка, Петро Панч</p>	<p>«Гарт» (1923–1926; Союз українських пролетарських письменників); ВАПЛІТЕ (1926–1928; Вільна академія пролетарської літератури) Василь Елан-Блакитний, Микола Хвильовий, Павло Тичина, Микола Бажан, Володимир Сосюра</p>	<p>Неокласики Микола Зеров, Павло Филипович, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара, Освальд Бурхардт</p>	<p>Футуристи Михайло Семенко</p>
<p>Постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературних організацій» та створення Спілки радянських письменників України (1932) (I з'їзд – 1934). Соціалістичний реалізм. Репресії проти українських письменників («Розстріляне відродження»)</p>			
МУЗИКА, ЖИВОПИС, ТЕАТР, КІНО			
<p>Живопис Художники: Григорій Нарбут, Михайло Бойчук та його школа (Оксана Павленко, Василь Седляр, Іван Падалка, Тимофій Бойчук), Казимир Малевич, Володимир Татлін</p>	<p>Музика Композитори: Григорій Верьовка, Лев Ревуцький; Київська, Харківська та Одеська консерваторії (1930-ті роки)</p>	<p>Театр Режисер Лесь Курбас (театр «Березіль», Київ, 1922); драматург Микола Куліш (п'єси «Народний Малахій», «Мина Мазало», «Патетична соната»); актори Гнат Юра, Амвросій Бучма; Новий український драматичний театр ім. І. Франка у Вінниці (1920; з 1926 р. – Київський український драматичний театр ім. І. Франка)</p>	<p>Кіно Ялтінська (1917) та Київська (1928) кіностудії; режисер Олександр Довженко (фільми: «Звенигора», 1927; «Арсенал», 1928; «Земля», 1930); перший звуковий фільм «Симфонія Донбасу» Дзиги Вертова</p>

Семінарське заняття

Мета заняття: охарактеризувати особливості встановлення радянської влади на українських землях, проаналізувати соціально-економічний, культурний та політичний розвиток українських земель міжвоєнного періоду; виробити уміння самостійно використовувати знання про події міжвоєнного періоду, сформувані відповідальне, чуйне ставлення до людської гідності.

План

1. Розвиток УРСР у 1920–1930-х рр.:
 - а) економічні перетворення;
 - б) політичні репресії;
 - в) антирелігійна політика радянського керівництва.
2. Західна Україна у міжвоєнний період та на початку Другої світової війни:
 - а) українські землі під владою Польщі;
 - б) становище українських земель під владою Румунії;
 - в) Закарпаття під владою Чехословаччини.
3. Культурні процеси в Україні у міжвоєнний період.

Основні поняття для засвоєння: «воєнний комунізм», геноцид, голодомор, ідеологізація, індустріалізація, інтегральний націоналізм, колективізація, «коренізація», нова економічна політика (НЕП), репресії, розруха (господарська розруха), тоталітаризм, українізація, централізм.

Теми рефератів

1. Встановлення радянської влади в Україні в кінці 1919 – на початку 1920 рр.: методи, соціальна опора, спротив.
2. План і ринок в добу НЕПу.
3. Українська національна ідея у поглядах Д. Донцова.
4. Українська національна ідея у поглядах Є. Коновальця.
5. Українська національна ідея у поглядах А. Мельника та С. Бандери.
6. Український націонал-комунізм (М. Волобуєв, М. Хвильовий, О. Шумський, М. Яворський).
7. Львівський таємний університет (1921–1925 рр.).
8. М. Скрипник – трагічна фігура української історії.
9. Голодомор 1932–1933 рр.

10. Організації Українських Націоналістів: створення та діяльність.

11. А. Волошин – президент Карпатської України.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.

3. Губіна С. Л. Історія України в таблицях і схемах. 2-ге вид. доп. – Харків: Торсінг Плюс, 2011. – 96 с.

4. Історія України: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.

5. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. – 3-тє вид. випр. та доп. – Харків: Школа, 2010. – 624 с.

6. Історія Української культури: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.

7. Лазарович М. Історія України: навчальний посібник – 3-тє вид. – К.: Знання, 2013. – 685 с.

8. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2010. – 595 с.

9. Історія української культури: навчальний посібник / за редакцією Є. Перегуди. – К.: КНУБА, 2010. – 149 с.

10. Пальм Н. Історія української культури: навчальний посібник – Харків: ХНЕУ, 2013. – 296 с.

11. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.

12. Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. – Харків: КСД, 2016. – 544 с.

13. Україна радянська. Ілюзії та катастрофи «комуністичного раю» 1917–1938 рр./ за заг. ред. Г. Єфіменка. – Харків: КСД, 2017. – 350 с.

Додаткова:

1. 1933: «І чого ви ще живі?» / упоряд. Т. Боряк. – К.: Кліо, 2016. – 719 с.

2. Бачинський Д. Українізація 1920-х – початку 30-х років та інтелігенція: навчальний посібник – Чернівці: ЧНУ, 2010. – 175 с.
3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – Т. 2. – Дрогобич: Коло, 2013. – 1066 с.
4. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно». – Харків: КСД, 2015. – 512 с.
5. Голець В. Кооперація і неп (20-ті роки ХХ ст.). – Чернігів: Про-світа, 2006. – 243 с.
6. Довідник цікавих фактів та корисних знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovidka.biz.ua/ukrayinska-srg-v-umovah-povoyi-ekonomichnoyi-politiki-1921-1928/>
7. Довідник цікавих фактів та корисних знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovidka.biz.ua/zahidnoukrayinski-zemli-1921-1939>.
8. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-ті – 1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії. – К.: Критика, 2013. – 465 с.
9. Історія України з найдавніших часів до наших днів. Практикум для студентів неспеціальних факультетів: навчальний посібник / упор. С. Герегова, М. Гуйванюк, Г. Скорейко. – 4-те вид., доп. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2010. – 336 с.
10. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів: Літопис, 2012. – 608 с.
11. Конквест Р. Жнива скорботи, Радянська колективізація і Голодомор. – К.: Либідь, 1993. – 383 с.
12. Кульчицький С. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. – К.: Наш час, 2006. – 239 с.
13. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. – Кн. 1. – К.: Темпора, 2013. – 504 с.
14. Кульчицький С. Радянська індустріалізація на Донбасі (1926–1938). – К.: Інститут історії НАНУ, 2015. – 120 с.
15. Сергійчук В. Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства. – Вишгород: М. І. Сергійчик, 2015. – 166 с.
16. Сідлецька Т. Історія української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://posibnyky.vntu.edu.ua/ebook-kult/book/zmist.html>
17. Становище української культури у міжвоєнний період [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/10450117/istoriya/stanovische_ukrayinskoyi_kulturi_mizhvoyenniy_period

18. Тері М. Імперія національного вирівнення: нації та націоналізм у Радянському Союзі (1922–1939 роки). – К.: Критика, 2013. – 640 с.

19. Шевченко С. Архіпелаг особливого призначення: розповідь про українське розстріляне відродження. – К.: Фенікс, 2006. – 431 с.

20. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: навчальний посібник. – К.: Києво-Могилянська академія, 2015. – 218 с.

Питання для самоконтролю:

1. Вкажіть позитивні й негативні наслідки політики індустріалізації в Україні.

2. Охарактеризуйте політику «українізації». Це був вимушений чи закономірний курс Сталіна?

3. Зазначте об'єктивні та суб'єктивні передумови колективізації в Україні.

4. Порівняйте політичне і правове становище українських земель у складі СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини.

5. Проаналізуйте політичні репресії в Україні. Чому в Україні вони розпочалися ще у 20-х рр. XX ст.

УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 рр.)

- 10.1. Початок Другої світової війни. Німецько-радянський альянс і приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР
- 10.2. Напад нацистської Німеччини на СРСР та окупація України. Акт відновлення Української держави
- 10.3. Нацистський окупаційний режим і рух Опору в Україні
- 10.4. Визволення України. Наслідки війни для України
- 10.5. Культура України періоду Другої світової війни

10.1. Початок Другої світової війни. Німецько-радянський альянс і приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР

Друга світова війна, яка тривала з *1 вересня 1939 р. до 2 вересня 1945 р.*, стала найжорстокішим і найкривавішим воєнним конфліктом в історії людства. Воєнні дії велися на території 40 країн. Війна коштувала людству 65–67 млн. життів.

30-ті рр. ХХ ст. характеризуються значним ускладненням міжнародних відносин і зростанням загрози війни. Економічна криза і депресія 1929–1933 рр. призвели до поглиблення суперечностей між провідними країнами світу. У результаті відбулося **формування двох протилежних блоків держав**: США, Великобританія, Франція, з одного боку, та Німеччина, Італія, Японія, з іншого. Три останні у *1935 р.* уклали **Антикомінтернівський пакт**, спрямований проти СРСР. Україна опинилася в епіцентрі війни вже у вересні 1939 р.

23 серпня 1939 р. підписано радянсько-німецький Договір про ненапад (пакт «**Молотова–Ріббентропа**»), а також таємні протоколи. Секретними протоколами Польща поділялася на сфери впливу. Радянська територія окупації східних територій Польщі передбачалася уздовж лінії річок Нарев – Вісла – Сян. **28 вересня 1939 р.** обидва тоталітарні режими підписали **Договір про дружбу, кордон і співробітництво**.

тво, який дещо змінив кордон в окупованій Польщі, приблизно по лінії річок Західний Буг – Сян. До Німеччини відійшли українські етнічні землі Лемківщина, Надсяння, Підляшшя, Холмщина.

1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу, що поклато початок Другій світовій війні. Польща виявилася невідготовленою до війни, а її уряд не спромігся організувати захист країни і 17 вересня емігрував за кордон. Таким чином, Польща припинила своє існування як самостійна держава.

Приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР

Згідно з положенням секретного додаткового протоколу про розподіл сфер впливу між Німеччиною і СРСР, **17 вересня 1939 р.** радянські війська ***вступили на територію Західної України і Західної Білорусії***. «Визвольний похід» розпочали частини Червоної армії, Український фронт під командуванням Семена Тимошенка. СРСР офіційно виправдовував свої дії необхідністю «надати допомогу українцям перед загрозою, що насунулася».

До СРСР було приєднано понад половину території колишньої Польщі, переважно землі, населені українцями та білорусами. **У жовтні 1939 р.** у Західній Україні ***проведено вибори до Народних зборів***, які прийняли Декларацію про проголошення радянської влади та з проханням про воз'єднання з УРСР. **1 листопада 1939 р. – Східну Галичину і Західну Волинь включено до складу УРСР.** У червні 1940 р. радянські війська зайняли територію Північної Буковини та Бессарабії. **2 серпня 1940 р.** була ***створена Молдавська РСР***, до якої включені українські етнічні землі Придністров'я, а територія Північної Буковини та Північної Бессарабії (була створена Чернівецька область) і Південної Бессарабії (Ізмаїльська область) включена до складу УРСР. На Волині й Галичині створено ще 6 областей.

У новостворених областях розпочалися ***заходи з радянзації краю***: формування радянських органів влади, прибуття зі східних районів керівних кадрів; заборона діяльності усіх українських партій і громадських організацій, у тому числі «Просвіти»; експропріація близько 2 тис. промислових підприємств, ліквідація поміщицького землеволодіння; початок колективізації сільського господарства й індустріалізації; розширення мережі українських шкіл, поліпшення медичного обслуговування; широкомасштабна депортація населення (близько 1,2 млн осіб); масові арешти, утиски церкви, особливо УГКЦ, насадження комуністичної ідеології.

Загалом об'єднання майже всіх українських земель у складі УРСР мало позитивне значення. Однак принесений на багнетах Червоної армії репресивний режим остаточно переконав західноукраїнське населення в тому, що його майбутнє не в інтеграції у СРСР, а у творенні незалежної соборної Української держави.

10.2. Напад нацистської Німеччини на СРСР та окупація України. Акт відновлення Української держави

22 червня 1941 р. нацистська *Німеччина* без оголошення війни *напала на Радянський Союз*. За планом «Барбаросса» Німеччина мала швидко захопити Україну з метою створити вигідний плацдарм, забезпечити себе ресурсами для дальшого ведення війни.

На Україну наступала німецька група армій «Південь», яку очолював Г. Рундштедт. Досить швидко їм вдалося захопити більшу частину України. Тривалий час оборонялися *Київ* (11 липня – 19 вересня, 72 дні), *Одеса* (5 серпня – 16 жовтня, 73 дні), *Севастополь* (30 жовтня 1941 р. – 4 липня 1942 р., 250 днів). Південно-Західний фронт під командуванням Михайла Кирпоноса через помилки Й. Сталіна потрапив в оточення, понад 665 тис. бійців і командирів потрапили в полон, значна частина на чолі з командувачем фронту загинула. Це була найбільша поразка Червоної армії у цій війні. Ще двох серйозних невдач радянські війська зазнали в травні 1942 р. під Харковом і на Керченському півострові. 22 липня 1942 р. німецька армія зайняла Свердловськ, уся територія України опинилася під нацистською окупацією.

Причини тяжких поразок у 1941 р. полягали не в слабкості СРСР, а в прорахунках радянського керівництва. *Невдачі радянських військ були зумовлені такими факторами:* прорахунки радянського керівництва в оцінці воєнно-політичної ситуації, переоцінка значення радянсько-німецьких договорів, прорахунки у визначенні строків нападу Німеччини на СРСР; відсутність надійних союзників, міжнародна ізоляція СРСР; репресії влади проти командного складу напередодні війни; розпорошення сил Червоної армії вздовж кордонів.

Захопивши Україну, окупанти ліквідували її цілісність. **20 серпня 1941 р.** було *утворено райхскомісаріат «Україна»* на чолі з Е. Кохом, центр – Рівне. Галицькі землі під назвою *«дистрикт Галичина»* було віднесено до складу генерал-губер-

наторства, створеного на території Польщі з центром у Львові. Одещину, частину Вінниччини та Миколаївщини (землі між Південним Бугом і Дністром) об'єднали в *губернаторство «Транс-ністрію»* під управлінням Румунії, центр – Одеса. Північні і східні області (Донбас, Чернігівщина, Сумщина, Харківщина) утворили *«прифронтову зону»*.

Установлення *«нового порядку»* на окупованих територіях передбачалося планом «Ост», розробленим ще в травні 1940 р. Планувалося здійснити таке: знищення місцевого населення для звільнення українських земель, щоб оселилися німецькі колоністи; депортація частини населення на роботи в Німеччину (остарбайтери); перетворення України в аграрно-сировинний придаток Німеччини, місцевого населення на рабів; інші заходи з пограбування населення та економіки України (зокрема культурних цінностей). Наслідком «нового порядку» в Україні стало знищення бл. 4 млн українців, створення системи концтаборів для радянських військовополонених і цивільного населення. Особлива жорстокість була виявлена до євреїв, які зазнали голокосту – масового знищення (понад 2 млн осіб), близько 220 тис. циганів. На роботу в Німеччину вивезено майже 2,5 млн молодих людей.

Така політика нацистів «новий порядок» викликав рух Опору. В ньому було дві течії, одна боролася за створення незалежної Української держави, друга керувалася радянськими гаслами. Уже **30 червня 1941 р.** у Львові було проголошено *«Акт відновлення Української держави»* та формування національного уряду – Державного правління на чолі з Ярославом Стецьком. Однак 15 вересня 1941 р. він і керівник ОУН-Б, ініціатор проголошення незалежності С. Бандера були ув'язнені в німецькому концтаборі, де провели три роки. Було арештовано багатьох інших членів ОУН, а 25 листопада вийшов німецький наказ про страту членів підпілля ОУН.

10.3. Нацистський окупаційний режим і рух Опору в Україні

Німецька окупація і встановлення жорстокого терористичного режиму викликали збройну боротьбу українського народу в партизанських загонах і в націоналістичних підпільних організаціях.

Діяльність націоналістичного підпілля. Ще в 1941 р. існували дрібні збройні загони, які організували члени ОУН. У 1942 р.

їх кількість зросла, загони ставали більш масовими, особливо на Волині та Поліссі, вони почали об'єднуватися під єдиним командуванням і отримали назву *Українська повстанська армія (УПА)*. **14 жовтня 1942 р.** – стало офіційною датою створення УПА.

У середині 1943 р. бандерівці взяли під контроль загони, підпорядковані *А. Мельнику й Тарасові Бульбі* (псевдонім Тараса Боровця, який ще в 1941 р. створив збройні загони, об'єднані в «Поліську Січ»), і розгорнули партизанську війну великими силами. Їхні масові підрозділи було створено в Галичині, на Поділлі, загони УПА з'явилися на Київщині та Черкащині. Було сформовано ударні групи під назвами: УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Південь.

Головним командиром армії став *Роман Шухевич (Тарас Чупринка)*. Вже навесні 1943 р. цілі райони Волині та Полісся опинилися під повним чи частковим контролем УПА, а з осені 1943 р. – Галичина. У липні-листопаді 1943 р., крім гітлерівців, УПА довелося вести бої і з радянськими та польськими партизанами, які не хотіли воювати проти німців єдиним фронтом. Оскільки УПА, на відміну від руху Опору в Європі та радянських партизанів, не підтримувала жодна з держав, вона змушена була дотримуватися своєрідної тактичної лінії, в основі якої лежали збереження та зміцнення власних сил, намагання поширити свій контроль на якомога більшу частину українських земель, вичікування слушного моменту для вирішального удару. Отже, УПА спиралася на сили власного народу.

Діяльність радянських партизанів. 30 травня 1942 р. – почав діяти *Український штаб партизанського руху* на чолі з *Т. Строчаком*. Партизанський рух набув найбільшого розмаху у 1943–1944 рр. Його учасники організовували диверсії, громили гарнізони, штаби. На чолі великих формувань стояли *С. Ковпак, О. Сабуров, О. Федоров, М. Наумов, П. Вернигора* та інші.

З метою розширити партизанську боротьбу на Правобережжі, туди наприкінці жовтня 1942 р. з рейдом вирушили партизанські з'єднання С. Ковпака і О. Сабурова. З'єднання С. Ковпака здійснило відомий похід ворожими тилами від Путивля до Карпат, завдаючи загарбникам відчутних ударів. Усього протягом війни партизанські формування провели 19 рейдів. Активно діяли партизанські загони у період визволення України, допомагаючи Червоній армії у форсуванні водних перешкод і здійснюючи диверсії на залізницях і в тилу ворожих військ, що відступали. У **1943 р.** партизани почали *«рейкову війну»* – руйнування залізниць. Під час цієї операції було виведено з ладу близько 2 тис. км залізниць.

У багатьох містах і селах діяли *радянські підпільники*. Широко відомі організації «Партизанська іскра» на Миколаївщині, «Молода гвардія» в Краснодарі на Луганщині тощо. Підпільники виявляли і збирали зброю, боєприпаси, вибухівку й усе це передавали партизанам. Вчиняли також диверсійні акти на залізницях і підприємствах. Інформували населення про події на фронтах, розповсюджували листівки, газети.

Партизанські загони виснажували війська окупантів, зробили свій вагомий внесок у перемогу над нацистами.

10.4. Визволення України. Наслідки війни для України

Передумови визволення України склалися внаслідок перемоги радянських військ у *Сталінградській битві* (листопад 1942 р. – лютий 1943 р.), яка поклала початок перелому в ході війни. *18 грудня 1942 р.* – Червона армія зайняла перший український населений пункт – с. Півнівка Луганської обл. Широкомасштабне визволення території України розпочалося після перемоги Червоної армії в *Курській битві* (липень–серпень 1943 р.), яка завершилася взяттям Червоною армією Харкова.

Радянські війська швидко наблизились до Дніпра і форсували його. *Битва за Дніпро* (серпень–грудень 1943 р.) закріпила ініціативу за Червоною армією. У ході цієї битви *6 листопада 1943 р.* радянські війська *звільнили Київ*, зазнавши значних втрат. У *січні–лютому 1944 р.* в *Корсунь-Шевченківській операції* радянські війська оточили й знищили чимале угруповання ворога, внаслідок цієї операції відкрився шлях для визволення Правобережної та Західної України.

У *квітні–травні 1944 р.* Червона армія успішно здійснила *Кримську наступальну операцію*. Після цього все кримськотатарське населення (близько 240 тис.) було звинувачене в колабораціонізмі й депортоване в Середню Азію. Така ж доля спіткала грецьке, вірменське і болгарське населення.

У другій половині 1944 р. радянські війська здійснили *Львівсько-Сандомирську* (липень 1944 р.), *Яссько-Кишинівську* (серпень 1944 р.) і *Карпатсько-Ужгородську* (вересень–жовтень 1944 р.) наступальні операції. *8 жовтня 1944 р.* звільнено останній населений пункт на території УРСР (с. Лавочне тодішньої Дрого-

бицької обл.). **28 жовтня 1944 р.** Військами 4-го Українського фронту **визволено Закарпатську Україну**. Відбулося остаточне визволення території України.

Повна перемога над Німеччиною настала **8 травня 1945 р.**, коли було підписано **акт про її капітуляцію**. Й. Сталін оголосив 9 травня 1945 р. завершенням Великої Вітчизняної війни, Днем Перемоги. З розгромом Японії **2 вересня 1945 р. закінчилася Друга світова війна**. Головні нацистські злочинці та їхня ідеологія були засуджені на Нюрнберзькому процесі (1945–1946 рр.).

У цій війні Україна втратила близько 8 млн. осіб, п'яту частину населення; понад 10 млн. людей залишилися без даху над головою. Було зруйновано близько 700 міст, 30 тис. сіл, понад 16 тис. промислових підприємств, матеріальні збитки становили 42% від усіх збитків СРСР.

Загалом, наслідки Другої світової війни для України були не однозначними:

По-перше, Україна розв'язала одну з найскладніших для себе, а в часовому вимірі – майже тисячолітньої давності, проблему соборності українських земель та здобула міжнародне визнання західних кордонів. Ці набутки стали за правову основу визнання кордонів України після розвалу СРСР. Окрім того, цей факт сприяв консолідації української нації, що було важливою передумовою її державно-правового самовизначення.

По-друге, величезний внесок українського народу в перемогу держав і народів антигітлерівської коаліції над нацистською Німеччиною та її сателітами був засвідчений прийняттям України до Організації Об'єднаних Націй як держави засновника цієї міжнародної організації.

По-третє, та обставина, що після закінченні Другої світової війни комуністичні режими встановлювалися у багатьох країнах Центральної, Південної і Західної Європи, які перебували під контролем Радянського Союзу, мала пізніше для національно-визвольних змагань українського та інших народів СРСР велике значення: радянська тоталітарна система дискредитувала себе серед ширшого кола народів, які мали тривалі демократичні традиції.

По-четверте, під час встановлення західних кордонів України, внаслідок змовницьких угод польського та радянського урядів, з найдавніших українських етнічних територій: Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини, упродовж 1944–1947 рр. було по-

вністю виселено, зокрема в ході операції «Вісла», всіх українців (понад 700 тисяч чоловік), що завдало непоправного удару українському народові.

Друга світова війна була, з одного боку, неймовірно драматичною і трагічною сторінкою в історії українського народу, а з іншого – стала, попри вкрай несприятливі обставини, доленосним етапом у забезпеченні соборності українських земель та створенні передумов для відновлення самостійної Української держави.

10.5. Культура України періоду Другої світової війни

Друга світова війна стала важким випробуванням в історії українського народу та його культури. Під час війни загинули мільйони людей, було знищено цінні пам'ятки культури, розграбовано музейні та приватні колекції. Воєнна доба стала часом творчого піднесення та сміливого пошуку для українських митців. У цей період з'являється цілий ряд творів, сповнених почуттів високого патріотизму і любові. Серед них – «*Слово про рідну матір*» М. Рильського, «*Клятва*» М. Бажана, «*Любть Україну*» В. Сосюри, «*Весна*», «*Голос матері*» П. Тичини, «*Україна в огні*», «*Ніч перед боєм*» О. Довженка, «*Яро-слав Мудрий*» І. Кочерги, «*Зенітка*» Остапа Вишні та ін.

Провідною темою українського *образотворчого мистецтва* періоду війни також була боротьба народу з ворогом. Художник *О. Шовкуненко* створив цикл портретів відомих людей країни – воїнів, учених, письменників, робітників. Суворе життя народу в напружені воєнні роки відобразив у своїх творах *К. Трохименко*. *М. Дерезус* створив серію офортів і малюнків «*Тагільський завод*», «*Шляхами війни*». Картини відомого художника *М. Глуценка* також присвячені фронтовій тематиці («*По слідах ворога*», «*Здобуття Клина*», «*Смерть генерала Доватора*»).

Мистецтво графіки також набуло значного розвитку. Тут плі-дно працювали *О. Пащенко*, *С. Бессідін*, *Ю. Балановський*. Високу оцінку громадськості отримала серія гравюр О. Пащенка «*Київ 1944 року*». *В. Касіян* створив декілька серій малюнків та акварелей: «*У фашистській неволі*», «*Україна бореться*», «*Відомсти!*». У воєнні часи провідне місце серед інших видів образотворчого мистецтва посів плакат. *В. Касіян* написав переконливий твір «*На бій, слов'яни!*» та

оригінальну за задумом серію «Гнів Шевченка – зброя перемоги». У *жанрі плакату* також працювали українські художники **І. Кружков, В. Литвиненко, І. Літинський, Р. Мельничук, С. Уманський**.

В українській музиці у роки війни найбільшого поширення набувають *жанри масової пісні та військового маршу*, які мали шанувальників серед фронтовиків. Тематика пісень відображала патріотизм народу, подвиги воїнів на фронті та партизанів у ворожому тилу, впевненість у перемозі. Поруч із творами малих форм в українському музичному мистецтві з'являються також пройняті патріотизмом *опери, кантати, сюїти, симфонії*. У 1943 р. помітним явищем музичної культури стала патріотична кантата – симфонія «Україно моя» О. Штогаренка на слова А. Малишка і М. Рильського. Варто також відзначити оперу «Наймичка» та вокально-симфонічну поему «Чернець» на тексти Т. Шевченка, кантату «Гнів слов'ян» М. Вериківського.

Героїчний подвиг народу знайшов відображення у «Шевченківській сюїті» для фортепіано та Українському квінтеті Б. Лятошинського, опері Г. Таранова «Льодове побоїще».

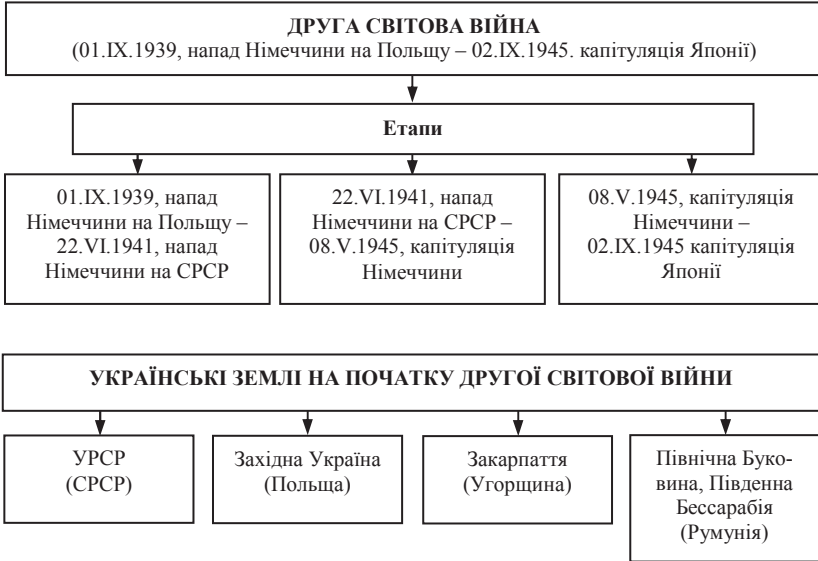
Події воєнної доби наклали свій відбиток і на *театральне мистецтво*. Колективи українських театрів були евакуйовані в тиллові регіони країни, де ставили п'єси **О. Корнійчука** («Фронт»), **І. Кочерги** («Ярослав Мудрий»), Л. Леонова («Навала»), виступали з концертами і виставами перед бійцями військових частин на фронті і в тилу.

Українські кінематографісти у цей період створювали художні та хронікально-документальні фільми. У 1942 р. на Київській кіностудії режисер Л. Луков за сценарієм В. Іванова зняв стрічку «Олександр Пархоменко», а М. Донської за власним сценарієм – «**Як гартувалася сталь**», «**Райдуга**». 1943 р. вийшов повнометражний кінофільм-диалогія О. Довженка «**Битва за нашу Радянську Україну**» і «**Перемога на правобережній Україні**». Українські кінооператори також зробили вагомий внесок у створення кінолітопису Другої світової війни. Кінодокументалісти України зняли близько сотні короткометражних та повнометражних воєнних фільмів, зокрема «День війни», «Народні месники», «Чорноморці» та ін.

Проте національно-патріотична тематика мистецьких творів, що домінувала у 1942–1944 рр., в останні місяці війни почала поступово підмінятися панегіриками на честь «єдино правильного вчення», Сталіна, партії, «Великого російського народу – старшого брата народів СРСР».

Таблиці та схеми

Питання 10.1

ПРИЄДНАННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ, ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ ТА ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ ДО УРСР

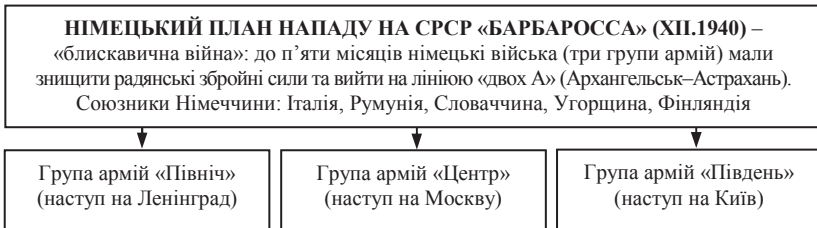
17.IX.1939	Червона Армія перейшла кордон Польщі й зайняла Тернопіль, Рівне (17.IX), Луцьк, Станіславів (нині Івано-Франківськ, 18.IX) та Львів (22.IX)	«Радянізація» приєднаних територій: ліквідація старого адміністративного поділу та створення Волинської, Дрогобицької, Рівненської, Львівської, Тернопільської, Станіславської, Чернівецької та Аккерманської (згодом Ізмаїльської) областей у складі УРСР (04.XII.1939 та 07.VIII.1940); заміна тимчасових органів влади (управлінь у містах і селянських комітетів у селах) виконкомми обласних, міських, районних і сільських Рад депутатів трудящих (вибори до місцевих Рад – XII.1940)
26–28.X.1939, Львів	Декларація Народних зборів Західної України про встановлення радянської влади в Західній Україні та її входу до УРСР	

01.XI.1939	Закон Верховної Ради СРСР «Про включення Західної України до складу СРСР»	<p>Негативи: створення політичних центрів – обкомів, міськкомів та райкомів КП(б)У; заборона усіх інших легальних партій і товариств, зокрема Наукового товариства імені Шевченка, «Просвіти», «Рідної школи»; націоналізація банків, промислових підприємств, торгівлі; конфіскація поміщицьких і церковних земель; початок колективізації одноосібних господарств; товарний дефіцит; низький загальний матеріальний рівень населення; створення судів і військових трибуналів, обласних управлінь НКВС, а згодом – самостійних управлінь НКДБ і НКВС; заборона викладання релігії у школах, закриття греко-католицьких духовних навчальних закладів; масові репресії проти української інтелігенції та греко-католицьких священиків.</p> <p>Позитиви: подолання безробіття; впровадження безплатного медичного обслуговування, матеріальної допомоги багатодітним сім'ям; виділення значних коштів на освіту та культуру; відновлення українських шкіл; створення обласних організацій (хоча й з ідеологічною метою) республіканських творчих спілок (письменників, художників, композиторів)</p>
14.XI.1939	Закон Верховної Ради УРСР «Про возз'єднання Західної України з УРСР»	
28.VI.1940	Після дипломатичного тиску СРСР на Румунію, яка не отримала підтримки Німеччини, Червона Армія зайняла Чернівці, Хотин, Ізмаїл та Аккерман	
02.VIII.1940	Верховна Рада СРСР включила Північну Буковину та Південну Бессарабію до складу УРСР	
<p>Завдяки приєднанню Західної України, Північної Буковини та Південної Бессарабії територія УРСР збільшилася до 565 тис. км², а кількість населення зросла на бл. 9 млн осіб і на середину 1941 р. становила бл. 42 млн.</p>		

РАДЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

Основні заходи	Наслідки
<p>У сільському господарстві: конфіскація поміщицьких і монастирських земель і розподіл їх, а також посівного матеріалу, худоби, сільськогосподарського реманенту між селянами; створення перших колгоспів.</p> <p>У промисловості та фінансах: націоналізація великих промислових підприємств і всіх банків; створення робітничих комітетів; установлення контролю над виробництвом і розподілом продукції; запровадження 8–годинного робочого дня; укрупнення і реконструкція підприємств.</p> <p>У сфері державної розбудови: проведення виборів до Рад; створення робітничих загонів, селянської міліції; утворення селянських комітетів; ліквідація старого адміністративного апарату.</p> <p>У соціальній сфері: зміцнення системи охорони здоров'я; створення нових шкіл і навчальних закладів; формування системи соціального забезпечення</p>	<p>Перетворення здійснювалися твердим командно-адміністративними методами, які не враховували місцевих особливостей. Проводилась ліквідація раніше утворених структур: заборонялись політичні партії, зазнали арештів і депортацій політичні лідери, припинялась діяльність громадських організацій.</p> <p>Усі реформи супроводжувалися репресіями: арештовано і вислано близько 10 % населення. Вперше етнічні українські землі були об'єднані в одну державу</p>

Питання 10.2

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

НАЗВА	ТЕРИТОРІЇ
<p>Рейхкомісаріат «Україна» (столиця м. Рівне; рейхкомісар Еріх Кох)</p>	<p>Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Полтавська, Дніпропетровська, Кам'янець-Подільська (нині – Хмельницька), північні райони Тернопільської та Вінницької, східні райони Миколаївської областей УРСР</p>

Дистрикт «Галичина» Генеральної губернії (столиця – Краків; генерал-губернатор Ганс Франк)	Львівська, Дрогобицька, Тернопільська, Станіславська області УРСР
Прифронтові території, підпорядковані німецькому військовому командуванню	Чернігівщина, Сумщина, Харківщина, Донбас
Губернаторство «Трансністрія» (столиця Тирасполь, згодом – Одеса; губернатор Георгіє Алексіану), підпорядковане Румунії	Одеська, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської областей УРСР, лівобережні райони Молдови
Території, приєднані до Румунії	Чернівецька та Ізмаїльська області УРСР
Території, приєднані до Угорщини	Закарпаття
<p>Нацистський «новий порядок» на окупованих українських землях (підпорядковувались Міністерству східних територій, під керівництвом Альфреда Розенберга).</p> <p>Гітлерівський план «Ост» – суть політики щодо України: аграрно-сировинний придаток Райху; витіснення та фізичне знищення місцевого населення; вивезення продовольства, худоби, устаткування, чорнозему, творів мистецтва та музейних експонатів; 12–14-годинний робочий день на підприємствах; збереження колгоспів і радгоспів як «общинних господарств»; податковий тиск на селянські двори; обов’язкова трудова повинність; закриття вищих і середніх навчальних закладів; створення гетто (з VII.1941); винищення єврейського населення (з 29.IX.1941 у Бабиному Яру під Києвом відбувалися масові розстріли); вивезення населення до концтаборів (зокрема, Освенціма, Майданека, Бухенвальда) та на примусові роботи до Німеччини (з 1942, остарбайтери); спалення сіл, які чинили опір</p>	

Питання 10.3

АНТИНАЦИСТСЬКИЙ РУХ ОПОРУ В УКРАЇНІ

Радянський рух опору (загальна кількість – понад 200 тис. осіб, загинуло 60 тис.)		
<p>Стихийний рух (з кінця 1941 р.): Загони Олексія Федорова (Чернігівщина), Сидора Ковпака (Сумщина)</p>	<p>Організований рух (з літа 1942 р.): створення Державним комітетом оборони СРСР Центрального штабу партизанського руху при Ставці (V.1942; керівник Пантелеймон Пономаренко), Українського штабу партизанського руху (VI.1942; керівник Тимофій Строчак)</p>	<p>Основні операції радянських партизанів: рейд загонів Сидора Ковака на Правобережну Україну (X.1942); карпатський рейд загонів Сидора Ковпака (VI.1943). «Рейкова війна» під час Курської битви – руйнування партизанами залізничних мостів і вузлів для паралізації пересування нацистських військ (VII–VIII.1943)</p>

Рух Опору націоналістичного спрямування		
Вбивство голови проводу ОУН Євгена Коновальця агентом НКВС Павлом Судоплатовим (м. Роттердам, Голландія, 23.V.1938) – послаблення ОУН з наступним розколом на ОУН-М та ОУН-Б (1940)		
<p style="text-align: center;">ОУН-М</p> <p>(голова Проводу Андрій Мельник; члени: Олег Кандиба-Ольжич, Олена Теліга); орієнтація на Німеччину; Утворення Української Національної Ради (Київ, XI.1941; голова Микола Величківський)</p>	<p style="text-align: center;">ОУН-Б</p> <p>(голова Проводу – Степан Бандера; члени: Ярослав Стецько, Микола Лебедь, Роман Шухевич); тимчасовий союз з Німеччиною, «опора на власні сили українського народу»; Акт проголошення відновлення Української держави (Львів, 30.VI.1941) та формування Українського державного правління (уряду) на чолі з Ярославом Стецьком; за наказом Адольфа Гітлера Степана Бандеру та Ярослава Стецька заарештовано й ув'язнено</p>	
Партизанський рух націоналістичного спрямування		
<p style="text-align: center;">Тарас Бульба-Боровець</p> <p>(прихильник уряду УНР в еміграції). Військове формування «Поліська Січ» (м. Олевськ, нині Житомирської обл.); контроль над територією Случьк–Гомель–Житомир; військові операції проти нацистів (з 1942)</p>	<p style="text-align: center;">ОУН-М</p> <p>Обрання головою Проводу ОУН-М в Україні прихильника антинімецького курсу Олега Кандиби-Ольжича (V.1942) – початок формування військових загонів; військові операції проти нацистів на Волині (спільно з «бульбівцями»)</p>	<p style="text-align: center;">ОУН-Б</p> <p>Посилення антинімецьких настроїв у середовищі ОУН-Б (IX.1942) – створення перших бойових загонів на Поліссі та Волині (командувач Сергій Качинський (Остап); символічна дата створення Української повстанської армії (УПА) – 14.X.1942; перехід до партизанської боротьби (з II.1943); командувач партизанськими загонами на Волині та Поліссі – Дмитро Клячківський (Клим Савур)</p>
У боротьбі за лідерство в українському націоналістичному повстанському русі перемогла ОУН-Б й з літа 1943 р. – УПА – єдине українське військове партизанське формування націоналістичного спрямування (на весну 1944 р. – 25–30 тис. вояків); військові загони ОУН-Б в Галичині – Українська народна самооборона (літо, 1943)		
<p style="text-align: center;">III надзвичайний Великий збір ОУН-Б (VIII.1943):</p> <p>засудження більшовицької та нацистської політичних концепцій; підтримка системи вільних народів у власних самостійних державах; відкинення гасла «Україна для українців» заради прав національних меншин; визнання права на існуванні інших політичних партій і течій; заміна одноосібного керівництва колегіальним – Бюро проводу (Роман Шухевич, Зенон Магла, Дмитро Маївський). Роман Шухевич («Тарас Чупринка») – очільник Головного штабу УПА, виконувач обов'язків голови ОУН-Б, з XI.1943 – генерал-хорунжий, головнокомандувач військами УПА. Для консолідації боротьби українських політичних сил за самостійну соборну Українську державу створено надпартійний центр – Українську головну визвольну раду (УГВР), очолену Кирилом Осьмаком, обрано Генеральний Секретаріат на чолі з Романом Шухевичем (VII.1944)</p>		

БОЙОВІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

НІМЕЦЬКИЙ НАСТУП	РАДЯНСЬКИЙ КОНТРНАСТУП	ЗВІЛЬНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ВІД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
Захоплення території України нацистською Німеччиною: 22.VI.1941 – 22.VII.1942, останній населений пункт – м. Свердловськ Ворошиловградської (нині – Луганської) обл.	Московська битва (30.IX.1941 – 20.IV.1942); Сталінградська битва (17.VII.1942 – 02.II.1943); Курська битва (05.VII – 23.VIII.1943)	Перший населений пункт – с. Півнівка Міловського району Ворошиловградської обл. (18.XII.1942); Лівобережжя (1943); Київ (06.XI.1943); Правобережжя, Південь України, західноукраїнські землі (1944); останній населений пункт СРСР у довоєнних межах – с. Лавочне (нині – Сколівського р-ну Львівської обл.) (08.X.1944); Ужгород (27.X.1944); День визволення України від нацистської окупації (28.X.1944)

ВТРАТИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Матеріальні втрати: 286 млрд крб.				
Людські втрати: 10 млн осіб.				
Цивільне населення (вбиті та зниклі безвісти):	Військові (вбиті, загині в полоні, зниклі безвісти, померлі в госпіталях у перші повоєнні роки):	Вивезені до Німеччини на примусові роботи (велика частка загинула):	Члени ОУН та солдати УПА:	Українці, які загинули в складі формувань, що воювали на боці Німеччини:
4,5 млн	4,1 млн	2,4–2,8 млн	не менше 100 тис.	бл. 16 тис.

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Освіта	В умовах окупації тисячі шкіл спалено, пограбовано, перетворено на склади, госпіталі, казарми. Десятки тисяч учителів воювали на фронтах. У 1943/44 навчальному році працювали початкові, семирічні та середні школи
---------------	---

Наука	Науково-дослідні установи України активно працювали в еміграції. Було налагоджено автоматичне дугове зварювання корпусів танків Т-34, розроблено нові методи виплавки броньованих сталей, висококалорійних терміт для мін і снарядів, більш досконалі конструкції торпед, створені радіолокатор та автоматичні системи пеленгації, прилад для знешкодження морських мін. Запропоновані українськими вченими нові методи лікування істотно знизили смертність серед поранених радянських солдатів
Література	Понад 300 членів Спілки радянських письменників України воювали на фронті, частина з них загинула. Українські письменники, котрі опинилися в гітлерівському тилу, боролись проти нацистів і в складі партизанських з'єднань, і в складі УПА. В тилу продовжували творчу діяльність українські прозаїки, поети, драматурги. У цей період з'являється цілий ряд творів, сповнених почуттів патріотизму і любові. Серед них – «Слово про рідну матір» М. Рильського, «Клятва» М. Бажана, «Любіть Україну» В. Сосюри, «Весна», «Голос матері» П. Тичини, «Україна в огні», «Ніч перед боєм» О. Довженка, «Ярослав Мудрий» І. Кочерги, «Зенітка» Остапа Вишні та ін. Активно діяла агітаційна фронтова бригада українських письменників
Театр, музика і кіно	В українській музиці у роки війни поширення жанри масової пісні, військового маршу, а також опери, кантати, сюїти, симфонії. Тематика творів пісенного мистецтва відображала патріотизм народу, подвиги воїнів на фронті та партизанів у ворожому тилу, впевненість у перемозі. Наприклад, патріотична кантата-симфонія «Україно моя» О. Штогаренка (сл. А. Малишка і М. Рильського), опера «Наймичка» та вокально-симфонічна поема «Чернець» на тексти Т. Шевченка, кантата «Гнів слов'ян» М. Вериківського. Перебуваючи в евакуації, театри України підтримували тісний зв'язок з фронтом, відряджаючи туди театральні та концертні бригади. Відомі тогочасні п'єси О. Корнійчука («Фронт»), І. Кочерги («Ярослав Мудрий»), Л. Леонова («Навала»). У тилу продовжували існувати і створювати художні та хронікально-документальні фільми Київська й Одеська кіностудії. 1943 р. – повнометражний кінофільм-диалогія О. Довженка «Перемога на правобережній Україні». Кінодокументалісти України зняли близько сотні короткометражних та повнометражних воєнних фільмів, зокрема «День війни», «Народні месники», «Чорноморці» та ін.
Засоби масової інформації	На окупованій території видавались понад 115 україномовних періодичних видань, хоча на три чверті матеріал був наповнений офіційною окупаційною інформацією. Щодня на Україну вели передачі радіостанції ім. Т. Шевченка із Саратова та «Радянська Україна» із Москви

Семінарське заняття

Мета заняття: проаналізувати геополітичну ситуацію навколо українських земель напередодні Другої світової війни, розкрити перебіг основних подій німецько-радянської війни, охарактеризувати рух опору на українських землях, культуру України періоду Другої світової війни; викликати почуття зацікавленості у здобувачів вищої освіти до вивчення подій Другої світової війни, сприяти вихованню почуття патріотизму, відповідальності, честі.

План

1. Німецько-радянська війна: причини, перебіг та наслідки.
2. Нацистський окупаційний режим в Україні. Рух опору.
3. Культурні процеси в Україні напередодні та в роки Війни.

Основні поняття для засвоєння: антигітлерівська коаліція, війна, гетто, депортація, евакуація, колабораціонізм, мобілізація, нацизм, окупаційний режим, остарбайтери, радянізація, рух опору.

Теми рефератів

1. Українське питання напередодні Другої світової війни.
2. Мобілізаційні заходи радянської влади в період Другої світової війни.
3. Окупаційний режим на українських землях.
4. Київська наступальна операція.
5. Утворення та діяльність УПА.
6. Партизанські та підпільні рухи на окупованих українських землях.
7. Кіномистецтво в роки Другої світової війни.
8. Визволення Криму. Депортація кримських татар та інших народів.
9. Карпатсько-Ужгородська наступальна операція.
10. Наслідки Другої світової війни для України.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.

2. Війна і міф. Невідома Друга світова (1939–1945) / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. – Харків: КСД, 2016. – 272 с.
3. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно». – Харків: КСД, 2015. – 512 с.
4. Від Рейхстагу до Івдовіми: у полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій війні / за заг. ред. Я. Примаченко. – Харків: КСД, 2017. – 352 с.
5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
6. Губіна С. Л. Історія України в таблицях і схемах. –2-ге вид., доп. – Харків: Торсінг Плюс, 2011. – 96 с.
7. Історія України: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.
8. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. –3-те вид., випр. та доп. – Харків: Школа, 2010. – 624 с.
9. Історія Української культури: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС/ за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.
10. Лазарович М. Історія України: навчальний посібник. – 3-те вид. – К.: Знання, 2013. – 685 с.
11. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2010. – 595 с.
12. Історія української культури: навчальний посібник / за редакцією Є. Перегуди. – К.: КНУБА, 2010. – 149 с.
13. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.
14. Пальм Н. Історія української культури: навчальний посібник. – Харків: ХНЕУ, 2013. – 296 с.

Додаткова:

1. В'ятрович В. За лаштунками «Волині–43». Невідома польсько-українська війна. – Харків: КСД, 2016. – 304 с.
2. Довідник цікавих фактів та корисних знань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovidka.biz.ua/ukrayina-pid-chas-drugoyi-svitovoyi-viyni-ta-velikoyi-vitchizyanoyi/>
3. Друга світова війна (1939–1945) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/history/1939-1945/details/>
4. Капась І. Радянський Рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.). – К.: КІ.С., 2016. – 207 с.

5. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ столітті (причини, особливості, наслідки). навчальний посібник. – Львів: Літопис, 2012. – 608 с.
6. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках. – Харків: КСД, 2015. – 509 с.
7. Різ Л. Друга світова війна за зачиненими дверима. Сталін, нацисти і Захід / пер. з англ. – К.: Темпора, 2010. – 444 с.
8. Сідлецька Т. Історія української культури: навчальний посібник. – Ч. II. – Вінниця: ВНТУ, 2016. – 78 с.
9. Субтельний О. Україна. Історія / пер. з англ. Ю. Шевчука. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
10. Снайдер Т. Криваві землі: [Європа поміж Гітлером та Сталіним]. – К.: Грані-Т, 2012. – 446 с.
11. Терлюк І. Окупаційний режим в Україні 1941–1944 рр. і проблеми творення української національної державності. – Львів: Камеяр, 2009. – 126 с.
12. Україна. Війна. Власна пам'ять: дослідження, документи, свідчення / Авт. та упорядн.: Л. Легасова, О. Лисенко, І. Патриляк та ін. – К.: Інститут Історії України НАН України, 2015. – 264 с.
13. УПА: спогади, документи / гол. упорядник Ю. Мицик. – К.: Києво-Могилянська академія, 2016. – 540 с.
14. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: навчальний посібник. – К.: Києво-Могилянська академія, 2015. – 218 с.

Питання для самоконтролю:

1. Вкажіть причини Другої світової війни.
2. Проаналізуйте німецько-радянський альянс напередодні Другої світової війни.
3. Охарактеризуйте процес радянзації західноукраїнських земель.
4. Визначте причини поразок Червоної армії на початковому етапі німецько-радянської війни.
5. Зазначте особливості німецького окупаційного режиму на території України.
6. З'ясуйте методи боротьби руху опору в Україні.
7. Підсумуйте масштаби втрат України в Другій світовій війні.

Тема 11

ПІСЛЯВОЄННА ВІДБУДОВА ТА РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (1945–1964 рр.)

11.1. Повоєнний сталінський режим та відбудова народного господарства

11.2. Радянізація Західної України

11.3. Україна в умовах «хрущовської відлиги» (1953–1964 рр.)

11.4. Культура України

11.1. Повоєнний сталінський режим та відбудова народного господарства

Реконструкція зруйнованого війною народного господарства України розпочалась одразу після звільнення її території від німецьких військ. Утім широкомасштабні відбудовчі заходи розпочались лише з прийняттям *четвертого п'ятирічного плану «Відбудови і розвитку народного господарства Української РСР на 1946–1950 рр.»*. Основна увага концентрувалась на відбудові базових галузей (відновленні роботи шахт, металургії, електростанцій, машинобудівних заводів та залізничного транспорту). На потреби важкої промисловості направлялося близько 80 % капіталовкладень. Проте це негативно впливало на розвиток інших галузей, перш за все сільського господарства, яке переживало особливо значні труднощі.

Наслідки відбудови промисловості можна оцінювати позитивно. Проте були і серйозні недоліки. Відбудова промисловості здійснювалась екстенсивними методами, ще більше поглибилась диспропорція у розвитку важкої і легкої промисловості. Існувала нагальна потреба в модернізації промислового виробництва. В *зрудні 1947 р.* було одночасно скасовано карткову систему розподілу продуктів (впроваджена в роки війни), що викликало значне зростання цін на них, та проведено конфіскаційну грошову реформу.

Сільське господарство за підсумками четвертої п'ятирічки досягло лише 90% довоєнного рівня. Головними причинами відставання сільського господарства у 1945–1953 рр. були: відсутність економічної самостійності колгоспів та радгоспів у поєднанні з недостатнім фінансуванням з боку держави; важке матеріальне становище селян, відсутність зацікавленості в результатах праці; голод 1946–1947 рр.

У 1946–1947 рр. українські землі знову зазнали жахів голоду. Він охопив в основному південні області України. *Однією з причин голоду* була відправка великої кількості зерна для підтримки комуністичних режимів у країнах Центральної і Східної Європи. Через голод померло бл. 1 млн. осіб.

До 1950 р. в основному було *завершено повоєнну відбудову*. Обсяг валового виробництва промисловості перевищив рівень 1940 р. на 15%. Стали до ладу шахти Донбасу, підприємства важкої індустрії. Більше, ніж до війни, добувалося залізної руди, вироблялося продукції машинобудування, електроенергії, цементу тощо. Валова продукція сільськогосподарського виробництва у 1950 р. становила 91 % довоєнного рівня. Поряд із цим у повоєнному розвитку України існувало чимало проблем. Зокрема, дедалі очевиднішою ставала однобічність, незбалансованість економіки, яка головним чином спрямовувалася на потреби військово-промислового комплексу.

Основною особливістю суспільно-політичного життя у післявоєнний період був яскраво виражений тоталітарний характер тогочасного політичного режиму. *Проявами тоталітаризму були:* максимальна централізація системи управління; повний контроль держави над усіма сферами суспільного життя; культ особи Сталіна; масові політичні репресії; цензура. Відновились практика масових політичних репресій. В Україні переслідувалися учасники збройної боротьби ОУН і УПА та їхні родичі. Репресії, переважно у вигляді примусового виселення, застосовувались щодо заможних селян, так званих «куркулів», під час насильницької колективізації у західноукраїнських областях. Підставою для прискіпливих перевірок могли бути перебування в полоні або на окупованій території у період війни. Таким чином, репресій зазнали колишні фронтовики, які побували в країнах Центральної Європи, а також у Німеччині та Австрії.

11.2. Радянська Західної України

Процес відбудови у західних областях України проходив значно складніше, адже, поряд з відбудовою, компартійне керівництво ставило завдання привести західних українців у відповідність до радянської системи, яка діяла на сході УРСР.

Відбудовчі роботи на західноукраїнських землях проводили відповідно до прийнятих постанов уряду України *«Про заходи по відбудові та дальшому розвитку республіканської і місцевої промисловості м. Львова» (від 10 січня 1945 р.)* та *«Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік» (від 7 травня 1945 р.)*.

Закон про четвертий п'ятирічний план для західноукраїнських земель передбачав значно вищі, ніж у східних регіонах УРСР, темпи промислового розвитку, суттєві якісні зміни у галузях промисловості, традиційних для краю (нафтогазовій, лісопереробній), розвиток нових – машинобудівної, приладобудівної, металообробної галузей, перетворення таким чином Львова на великий індустриальний центр республіки. Тільки впродовж 1945–1946 рр. у Львові відновлено і реконструйовано велосипедний, електроламповий, приладобудівний заводи; збудовано автобусний, інструментальний, сільськогосподарських машин та ін. заводи. Чимало нових промислових об'єктів появилися у Дрогобицькій, Рівненській та Івано-Франківській областях.

Багато зроблено з реконструкції і розвитку традиційних для Західної України галузей промисловості (нафтовидобувна, газова, деревообробна та ін.). Прискореними темпами відбувалася відбудова нафтової промисловості Прикарпаття. У 1950 р. поблизу м. Долина Івано-Франківської обл. геологи відкрили нафтове родовище. Значні поклади газу були розвідані у Дрогобицькій обл.

Запроваджено безкоштовне медичне обслуговування, розбудована мережа лікарень, розвивалась шкільна освіта. В регіоні почала діяти мережа вищих навчальних закладів. Однак українізація освіти поступово змінювалась русифікацією.

Становище в західноукраїнських областях в післявоєнний період мало свої особливості: тривала збройна боротьба ОУН та УПА проти радянської влади. 5 березня 1950 р. загинув головнокомандувач УПА Роман Шухевич; в регіоні відбувалися масові depo-

ртації населення. В 1944–1946 рр. тривав т.з. «обмін населенням» між Радянським Союзом і Польщею. Поляки з Галичини і Волині депортувалися в Польщу, українці із Закарпаття (Холмщини, Лемківщини, Надсяння) – в УРСР; в **квітні 1947 р.** польська влада провела **операцію «Вісла»**. Українське населення, яке залишалось до того часу в Закарпатті, було насильно депортовано в західні і північні райони Польщі з метою асиміляції. У **березні 1946 р. ліквідована Українська греко-католицька церква**. Під примусом влади Львівський собор проголосив скасування Брестської унії 1596 р. та «возз'єднання» Греко-католицької церкви з Російською православною.

Отже, у післявоєнний період на західноукраїнських землях «штурмом» здійснювалися індустріалізація, колективізація, культурна революція, утверджувалася радянська системи влади. При цьому кремлівське керівництво не зважало на ментальність західних українців, традиції та особливості господарювання у краї.

11.3. Україна в умовах «хрущовської відлиги» (1953–1964 рр.)

Після смерті Сталіна (5 березня 1953 р.) і приходу Микити Хрущова до керівництва в партії відбуваються істотні кадрові перестановки та **процес десталінізації** – ліквідації наслідків сталінізму. Цей процес поклав початок реабілітації сотень тисяч жертв тоталітарного режиму, відносній лібералізації радянської системи, т.зв. «відлиги».

Десталінізація пройшла три етапи:

1. **Весна 1953 р. – початок 1956 р.** – десталінізація проходила фрагментарно: амністії; скорочено термін ув'язнення за «контрреволюційну діяльність»; рідше згадувалось ім'я Сталіна; ліквідовано військові трибунали військ МВС і Особливу нараду МВС.

2. **1956–1961 рр.** – десталінізація під знаком XX з'їзду КПРС – розвінчання культу особи Сталіна (**лютий 1956 р.**): реабілітація письменників (О. Довженко, В. Чумак, М. Куліш), воєначальників, державних діячів; відновлено іноземний туризм.

3. **Осінь 1961 р. – осінь 1964 р.** – пов'язаний з XXII з'їздом КПРС і новою критикою культу особи Сталіна: критика поплічників Сталіна – Молотова, Маленкова, Ворошилова, Кагановича; 1961 р. винесено саркофаг з труною Сталіна з мавзолею на Красній Площі; перейменування міст, сіл, вулиць, що носили ім'я Сталіна (у т.ч. Сталіно перейменовано на Донецьк).

У напрямку «оздоровлення» суспільства розпочалася реабілітація безневинно засуджених сталінським режимом. З концентраційних таборів звільнено тисячі репресованих, здійснювалися реформи, що сприяли розвитку економіки, освіти, науки та культури.

Певною мірою **розширювалися права національних республік**. Таким чином, у сфері державного управління: розширено права УРСР в економічній, фінансовій та юридичній сферах, зріс державний бюджет, республіка отримала право мати свої цивільний, кримінальний та процесуальний кодекси та права щодо поточного й перспективного планування, матеріально-технічного забезпечення, будівництва, використання капіталовкладень). Українській дипломатії дозволено налагоджувати різносторонні відносини з іншими державами, міжнародними організаціями (відкрито **постійне представництво УРСР в ООН (1957 р.)**); Україну прийнято до Міжнародного агентства з атомної енергетики (**МАГАТЕ**) (1957 р).

Розширено права в адміністративно-політичній сфері (до владних повноважень республіки передавалися питання обласного адміністративно-територіального устрою, районування, віднесення міст до обласного або республіканського підпорядкування); удосконалено структуру державного апарату. У 1957 р. ліквідовано галузеві міністерства й створено територіальні органи управління промисловістю – **раднаргоспи**, завданням яких було виконувати плани, складені Держпланами СРСР і УРСР, складати плани підприємств, наглядати за їх виконанням, розподіляти кадри й керувати зв'язками між підприємствами.

У цей час Україна виступала одним з основних виробників сільськогосподарської продукції. Увага спрямовувалася не на підвищення продуктивності праці та врожайності, а на нарощування кількісних факторів, розширення площ під зернові культури. В УРСР удвоє збільшилися посівні площі під кукурудзу. Загострилися проблеми в розвитку тваринництва.

У період «хрущовської відлиги» було здійснено ряд **соціальних програм**. Зокрема, в 1956 р. було проведено **пенсійну реформу** в результаті якої середній розмір пенсій за віком зріс більше ніж у 2 рази, почали виплачувати пенсії колгоспникам. Значно зросли асигнування на освіту, охорону здоров'я та житлове будівництво. Соціальна політика – складова частина «відлиги» – стала більш вагомим, незважаючи на ряд прорахунків та невдач.

19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР за згодою з Президіями Верховних Рад Росії та України прийняла рішення про **передання Криму зі складу РРФСР до складу УРСР** (ідеологічно обгрунтовано 300-річчям «возз'єднання України та Росії» та історичними зв'язками Криму й України). На території Криму було збудовано нові промислові підприємства, прокладено велику кількість комунікацій, повністю забезпечено півострів водою, газом, електроенергією. Саме після цього Крим став одним з найбільших оздоровчих та туристичних центрів СРСР.

Отже, десталінізація і «хрущовська відлига» не зачіпали основ командно-адміністративної системи (залишилися монополія КПРС на владу і недоторканою марксистсько-ленінська ідеологія, зберігалися основні функції політичної поліції (КДБ). Разом із тим недостатньо продумана та непослідовна реорганізація в галузі економіки, домінування вольових рішень, серйозні прорахунки в зовнішній політиці зводили нанівець «хрущовську відлигу» і поклали край будь-яким надіям на краще.

11.4. Культура України

Характерними рисами розвитку освіти, науки та культури у перше повоєнне десятиліття були, з одного боку, загальне патріотичне піднесення та відродження свободолюбства, а з другого – намагання радянської влади повернутися до схеми тотального контролю держави над всіма сферами життя суспільства і придушення будь-яких поглядів, альтернативних офіційним.

Освіта. Важливим здобутком післявоєнної п'ятирічки було запровадження у 1953 р. обов'язкового семирічного навчання та створення значної мережі шкіл. Проте недоліком системи освіти була її заполітизованість, відсутність свободи думки. Освіта також виступала елементом русифікації. Розвивалась і система вищої освіти.

Наука. Важливою подією було відновлення роботи у 1944 р. АН УРСР. Водночас у системі АН УРСР почали створюватися нові підрозділи. Наприкінці 1940-х рр. математик **М. Лаврентьєв** створив новий напрям у теорії функцій – теорію квазіконформних відображень, що мало велике значення для розвитку газо- та гідродинаміки. Інститут електротехніки під керівництвом **С. Лебедєва** у 1948–1950 рр. створив першу в Європі електронну цифрову обчис-

лювальну машину. Інститут фізики під керівництвом *М. Пасічника* вів дослідження в галузі фізики атомного ядра.

Інститут електрозварювання під керівництвом *Є. Патона* розробив і впровадив у виробництво новий метод електрошлакового зварювання. У 1953 р. у Києві збудовано найбільший у світі суцільнозварний міст.

Суттєвої шкоди розвитку науки завдало постійне втручання партійного керівництва та політизація. Кампанія ідеологічного тиску на інтелігенцію отримала назву «*ждановщина*» (від прізвища члена Політбюро ЦК ВКП(б) А. Жданова. В УРСР «ждановщина» проявилась в першу чергу у формі боротьби з «буржуазним націоналізмом». У березні–грудні 1947 р. КП(б)У очолював Л. Каганович, який розпочав цькування української інтелігенції, у першу чергу літераторів та істориків. Гострій критиці піддано «Нариси» та «Курс з історії України», укладених працівниками Інституту історії України АН УРСР (С. Білоусом, К. Гуслистим, М. Петровським, М. Супруненко, Ф. Ястребовою). Авторів цих праць звинувачували у відході від марксизму, політичних помилках, перекрученнях буржуазно-націоналістичного характеру.

Після вересневого пленуму спілки письменників України (1947 р.) в націоналізмі звинуватили М. Рильського за твори «Мандрівка в молодість» «Київські октави», Ю. Яновського за роман «Жива вода», О. Довженка за кіносценарій «Україна в огні».

Наприкінці 1948 р. розпочалась кампанія боротьби проти «низькопоклонства перед Заходом». У *січні 1949 р.* в газеті «Правда» опублікована редакційна стаття «Про одну антипартійну групу театральних критиків», яка започаткувала кампанію боротьби з космополітизмом. Ці кампанії були спрямовані у першу чергу проти інтелігенції єврейського походження.

У літературознавстві активно працювали *Шамрай, Кирилюк, Дорошкевич, Крижанівський* та ін. Було зібрано рукописи Т. Шевченка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського та проводилось їх наукове опрацювання. Багато творів було опубліковано. З 1949 р. започатковано видання зібрання творів І. Франка. На початку 1950-х років видано повне зібрання творів І. Котляревського, підготовлено 5-томник творів Лесі Українки. У літературі основною була воєнна та історична тематика.

Початок «відлиги» спричинив нову «хвилю українізації». Лібералізація національної політики сприяла появі низки україно-

мовних видань. Проте радянське керівництво не відмовилось повністю від політики русифікації.

Великий резонанс та гостру дискусію викликало одне з положень освітньої реформи 1958–1959 рр. Згідно із Законом 1959 р. «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти» батьки самі більшістю голосів обирали, якою мовою навчатимуться їхні діти у кожній школі. Ця норма викликала протести в Україні, навіть на рівні республіканського керівництва. В результаті відбулося скорочення україномовних шкіл, натомість суттєво збільшилася кількість російськомовних.

Послаблення цензури призвело до появи *шістдесятництва* – руху творчої молоді, яка сповідувала нові думки, тематику, ідеї, не обмежені рамками панівної ідеології. Мету своєї творчості вони вбачали у відродженні національної свідомості, боротьбі за збереження української мови та культури, сприянні демократизації суспільно-політичного життя в республіці, скасуванні ідеологічних обмежень в галузі культури.

Відомими *представниками «шістдесятників»* були поети і прозаїки М. Вінграновський («Атомні прелюди»), В. Голобородько, Є. Гуцало, І. Драч («Соняшник»), Р. Іваничук, І. Калинець, Г. Кириченко, Л. Костенко («Проміння землі», «Мандрівки серця»), А. Малишко («Пісня про матір», «Пісня про рушник», «Пісня про Київ»), Ю. Мушкетик, Д. Павличко (збірки «Любов і ненависть», «Правда кличе»), М. Руденко, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Симоненко («Тиша і грім», «Земне тяжіння»), Г. Тютюнник, В. Шевчук; художники А. Горська, П. Заливаха, В. Зарецький, В. Кушнір, Л. Семикіна; режисери С. Параджанов, Ю. Ілленко, Л. Осика та ін.

Згортання деєталінізації, ідеологічні звинувачення у націоналізмі проявилися у боротьбі влади проти «шістдесятників»: у цькуваннях в пресі, критиці на засіданнях та різноманітних зібраннях, у закритті клубів творчої молоді; у позбавленні можливості видавати свої твори; у звільненні з роботи та організації судового переслідування.

За таких обставин деякі із «шістдесятників» під тиском влади перейшли на офіційні позиції, інші – у дисидентський рух.

Таблиці та схеми

Питання 11.1

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ УРСР У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

04.III.1944	Створення Наркомату закордонних справ УРСР. Перші керівники: Олександр Корнійчук (1944), Дмитро Мануїльський (1944–1946)
25.VI.1945	Підписання у Сан-Франциско (США) декларації про створення ООН (від України підписав Дмитро Мануїльський)
1946	I сесія Генеральної асамблеї ООН у Лондоні; Україна – член Економічної та Соціальної Рад ООН; участь України в Паризькій мирній конференції: підписання мирних договорів з Румунією та Угорщиною
1947	Україна – член Економічної комісії Ради Європи; на II сесії Генеральної асамблеї ООН – Україна – член Ради Безпеки на 1948/1949 р.
1948	Дунайська конвенція про судноплавство на Дунаї; Україна – член Всесвітньої організації охорони здоров'я, Всесвітнього поштового союзу
1949	СРСР створив Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ)
1954	Україна – член ЮНЕСКО
1955–1991	Організація Варшавського договору (ОВД)
1957	Постійне представництво України при ООН у Нью-Йорку

УРЕГУЛЮВАННЯ КОРДОНІВ УРСР

04–11.II.1945	Ялтинська мирна конференція	Кордон України та Польщі – «лінія Керзона»
16.VIII.1945	Радянсько-польський договір	про державні кордони
15.II.1951	Радянсько-польський договір про обмін ділянками державних кордонів	До Польщі відійшла частина Дрогобицької обл. УРСР, до України – частина Люблінського в-ва Польщі (по 480 км ²)
29.VI.1945	Радянсько-чехословацький договір	Включення Закарпаття до складу УРСР
10.II.1947	Радянсько-румунський договір	Юридична фіксація кордонів, встановлених угодою від 28.VI.1940, за якою Північна Буковина та Південна Бессарабія увійшли до складу УРСР

**ДЕМОГРАФІЧНІ
ТА ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНІ ЗМІНИ В УРСР**

Демографічні зміни	
Депортації кримських татар (180 тис. осіб)	V.1944
Депортації населення західних областей УРСР (200 тис. осіб)	1944–1953
Люблінська радянсько-польська угода про переселення українського населення з теренів Холмщини, Підляшшя, Надсяння та Лемківщини, які передавалися Польщі	VII.1944
Обмін населенням між УРСР і Чехословаччиною	V.1945
Операція «Вісла» (переселено 160 тис. осіб)	III–VII.1947
Територіально-адміністративні зміни	
Утворено Черкаську область; Ізмаїльську область об'єднано з Одеською областю; Проскурів перейменовано на Хмельницький; УРСР передано Крим	1954
Ворошиловградську область перейменовано на Луганську (у 1970–1990 рр. – знову називалася Ворошиловградською)	1958
Дрогобицьку область об'єднано з Львівською	1959
Сталінську область перейменовано на Донецьку	1961
Станіславську область перейменовано на Івано-Франківську	1962

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УРСР**

Друга половина 1940-х – перша половина 1950-х років	<p style="text-align: center;">IV (1946–1950) та V (1951–1955) п'ятирічки</p> <p>Голод (1 млн жертв) (1946–1947); будовані «Запоріжсталь», «Азовсталь», Макіївський металургійний та Харківський тракторний заводи, побудовані Запорізький трансформаторний, Харківський підшипниковий, Київський мотоциклетний та інші заводи; кадри для відбудови економіки: «трудова мобілізація» сільської молоді; мережі фабрично-заводських шкіл (1946); «табірна економіка»; кошти для відбудови економіки: мобілізація коштів населення – п'ять позик строком на 20 років (1946–1950); грошова реформа та відміна карткової системи (1947); Закон «Про заборону шлюбів з іноземцями» (1947); 7 знижень цін (1947–1954); рух за укрупнення колгоспів та агроміста (1948–1950); початок освоєння цілини (1954)</p>
--	--

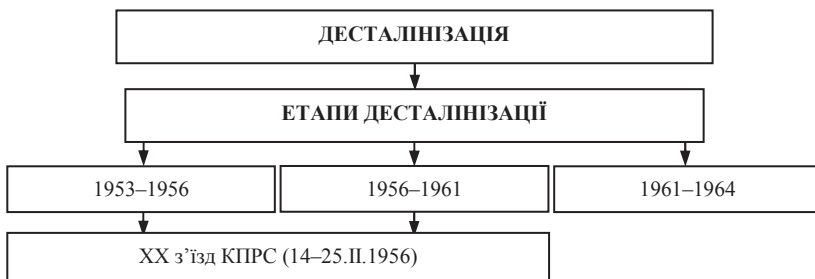
Питання 11.2

**«РАДЯНІЗАЦІЯ»
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1945–1950)**

<p>Індустріалізація та колективізація</p> <p>Постанова «Про заходи з відбудови й дальшого розвитку господарства західних областей на 1945 р.» (07.V.1945);</p>

<p>Заводи: Львівський автобусний (1945; перша продукція 1951), Львівський інструментальний, Електроламповий, Телеграфної апаратури, «Сільмаш», «Автонавантажувач» (перша продукція 1949); перші вугільні шахти Львівсько-Волинського басейну (1949); Львівсько-Волинська ДРЕС (нині – Добротвірська ТЕС) (1955); Роздольське родовище сірки (1950); газ із західних областей УРСР пішов на Київ (1948) та Москву (1951); Перші колгоспи в Закарпатті (1946). 1950 р. – практично завершена колективізація західних областей УРСР</p>
<p align="center">Придушення руху Опору ОУН-УПА</p> <p>Активізація боротьба МДБ УРСР з УПА (1947–1950-ті роки). У сутичці із загонами МДБ біля с. Білогорща на Львівщині загинув Головний командир УПА, голова Генерального Секретаріату УГВР Роман Шухевич (05.ІІІ.1950). Головний командир УПА, Голова Генерального Секретаріату УГВР Василь Кук (Леміш, Юрко, Коваль) (1950–1954). 1956 р. – ліквідовано останню боївку УПА</p>
<p align="center">Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви</p> <p>Радянський план дій проти УГКЦ (15.ІІІ.1945). Ліквідація УГКЦ в Галичині (Львівський Собор, 08–10.ІІІ.1946) та Закарпатті (1949)</p>

Питання 11.3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА В ПЕРІОД «ВІДЛИГИ»

<p>Друга половина 1950-х – перша половина 1960-х років</p>	<p align="center">VI п'ятирічка (1956–1960), I семирічка (1959–1965)</p> <p>Сільське господарство: освоєння цілих земель Північного Казахстану, Сибіру, Алтаю, Південного Уралу (найбільший урожай – 1956 р.); зменшення розміру селянських присадибних ділянок (1955, 1957); масове вирощування кукурудзи (з 1955); заборона неколгоспникам тримати худобу (1956–1964); укрупнення колгоспів: один колгосп – з декількох населених пунктів (1958); перетворення машино-тракторних станцій (МТС) на ремонтно-технічні станції (РТС) (1958); закупівля зерна в США та Канаді через неврожай (1963).</p>
---	--

	<p>Промисловість: раднаргоспи (1957–1965): ліквідація більшості галузевих міністерств і організація територіальних рад народного господарства (в УРСР – 11, з 1960 – 14 (створено Кримський, Полтавський та Черкаський раднаргоспи; найбільші – Київський (п'ять областей), Львівський (чотири області), Харківський (три області); фабричні об'єднання з госпрозрахунком (наприклад, Львівська взуттєва фірма «Прогрес», 1961); «велика хімія» (1958; Лисичанський, Рубіжанський, Горлівський, Роздольський, Черкаський, Чернігівський, Дніпропетровський хімічні комбінати та заводи); випуск тепловозів у Харкові та Ворошиловграді (нині – Луганськ) (1956).</p> <p>Соціальна сфера: перехід на восьми- та семигодинний робочий день (1956); скасування плати за навчання у старших класах середніх шкіл і вузах (1956); закони про державні пенсії робітникам та трудовій інтелігенції (1956), колгоспникам (1964); постанова «Про розвиток житлового будівництва в СРСР» – початок будівництва «хрущовок» (1957); поступова паспортизація селян (1958); п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними та восьмигодинним робочим днем (1959)</p>
--	---

Питання 11.4

ШІСТДЕСЯТНИЦТВО

Шістдесятництво – суспільно-культурне явище	
<p>Стаття Олександра Довженка «Мистецтво живопису і сучасність» (1955); Місця зборів шістдесятників – клуби «Супутник» (Київ) та «Пролісок» (Львів); Журнал «Всесвіт» (1958); Ліна Костенко (збірки «Промені землі», 1957; «Вітрила», 1959; «Мандрівки серця», 1961); Василь Симоненко (збірки «Тиша і грім», 1963; «Вино з троянд», «Земне тяжіння», 1964–1965; «Берег чекань», 1965); Заборона збірки Дмитра Павличка «Правда кличе» (1958)</p>	
Поети:	
Микола Вінграновський, Іван Драч, Борис Олійник, Василь Стус, Роман Лубківський;	
Прозаїки:	
Євген Гуцало, Григорій Тютюнник, Валерій Шевчук, Володимир Яворівський	
Живопис:	
Алла Горська, Опанас Заливаха, Тетяна Яблонська	
Кінематограф:	
режисери Сергій Параджанов («Тіні забутих предків»), Юрій Іллєнко («Криниця для спраглих»), Іван Миколайчук («Білий птах з чорною ознакою», «Вавилон XX»). Зустрічі Микити Хрущова з творчою інтелігенцією 1963 р. – завершення «відлуги»	
Президенти Академії наук УРСР	
Біолог Олександр Богомолець	1930–1946
Біохімік Олександр Палладін	1946–1962
Фізик Борис Патон	з 1962

Семінарське заняття

Мета заняття: проаналізувати післявоєнні відбудовчі процеси в УРСР та посилення Сталінського тоталітарного режиму, розкрити етапи «хрущовської відлиги», охарактеризувати особливості культурних процесів; розвивати можливість отримувати знання, вміння і навички шляхом самостійного опрацювання літератури та історичних джерел.

План

1. Україна в період післявоєнного сталінського режиму (1945–1953 рр.).
2. Радянізація західних областей України. Операція «Вісла».
3. Україна в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства (1953–1964 рр.).
4. Особливості розвитку культури.

Основні поняття для засвоєння: абстракціонізм, «відлига», волюнтаризм, десталінізація, командно-адміністративна система, лібералізація, операція «Вісла», повоєнна відбудова, раднаргоспи, радянізація, реабілітація, русифікація, суб'єктивізм, «шістдесятники».

Теми рефератів

1. Геополітичні наслідки Другої світової війни.
2. Голодомор 1946–1947 рр. в Україні: причини, масштаби, наслідки.
3. Операція «Вісла».
4. XX з'їзд КПРС. Засудження культу особи Сталіна.
5. Діяльність ОУН–УПА 1945–1953 рр.
6. Історичний портрет В. Щербицького.
7. Громадсько-політична позиція та творчість В. Симоненка.
8. Життєвий і творчий шлях М. Вінграновського.
9. Є. Сверстюк – політ'язень радянського режиму.
10. Історична проблематика у творах Л. Костенко.
11. Труднощі й здобутки розвитку української культури (1945–1964 рр.)

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.
2. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно». – Харків: КСД, 2015. – 512 с.
3. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. – 3-тє вид., випр. та доп. – Харків: Школа, 2010. – 624 с.
4. Історія України: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.
5. Історія Української культури: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС/ за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.
6. Криза радянської системи (середина 60 – початок 80-х рр.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=135>
7. Лазарович М. Історія України: Навчальний посібник. – 3-тє вид. – Київ: Знання, 2013. – 685 с.
8. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2010. – 595 с.
9. Неосталінізм та Україна (1965–1985 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://history.vn.ua/book/new/138.html>
10. Наймарк Н. М. Геноциди Сталіна. – К.: Києво-Могилянська академія, 2011. – 135 с.
11. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.
12. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: монографія / відп. ред. В. Даниленко. – К.: Інститут Історії НАН України, 2014. – 697 с.
13. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: навчальний посібник. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2015. – 218 с.

Додаткова:

1. Алексєєв Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985–1999 рр.: навчальний посібник. – К.: ЕксОб, 2000. – 296 с.

2. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). – Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 304 с. – (Серія «Україна крізь віки». – Т. 13).

3. Баран В. Україна: Новітня історія (1945–1991 рр.). – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.

4. Герасим'юк О. Розстрільний календар. – Харків: КСД, 2017. – 432 с.

5. Козицький А. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів: Літопис, 2012. – 608 с.

6. Мотика Г. Від волинської різанини до операції «Вісла»: польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. – К.: Дух і Літера, 2013. – 351 с.

7. Субтельний О. Україна. Історія / пер. з англ. Ю. Шевчука. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте труднощі післявоєнного відбудовчого періоду в Україні.

2. У чому полягала суть процесів десталінізації українського суспільства?

3. Вкажіть особливості радянізації західних областей України.

4. Визначте особливості економічного розвитку України (1953–1964 рр.).

5. Проаналізуйте діяльність «шістдесятників».

6. З'ясуйте труднощі та здобутки розвитку української культури (1945–1964 рр.).

УКРАЇНА У ПЕРІОД КРИЗИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ПЕРЕБУДОВИ

12.1. Епоха «розвинутого соціалізму»

12.2. Дисидентський рух

12.3. Перебудова в СРСР

12.4. Розвиток культури

12.1. Епоха «розвинутого соціалізму»

Період середини 60–80-х рр. в історії СРСР називають «застоем». Ідеологічним орієнтиром керівництва були положення програми КПРС, згідно з якою до 1980 р. у СРСР мав бути побудований комунізм.

З усуненням в 1964 р. від влади Микити Хрущова, настала майже 20-літня «ера» Леоніда Брежнєва – «епоха розвинутого соціалізму». Нова правляча партійно-державна верхівка обірвала смугу ліберальних реформ, повела рішучу боротьбу з усіма хрущовськими нововведеннями.

3 липня 1963 р. першим секретарем ЦК КП України став **Петро Шелест**. Час його перебування на посту першого секретаря ЦК КПУ (1963–1972 рр.) – став періодом найвищого піднесення автономного курсу українського керівництва. П. Шелест намагався відстоювати економічні інтереси України перед московським центром. На тлі загальної політики русифікації вагомими були його виступи на захист прав української мови в шкільній освіті, друкуванні газет, журналів і книжок, захистив від звинувачення в націоналізмі окремих українських діячів культури (зокрема, О. Гончара, І. Дзюбу). Книга П. Шелеста «Україна наша радянська» (1970) зазнала гострої партійної критики за «ідеалізацію» минулого України та обстоювання самобутності УРСР.

У квітні 1973 р. П. Шелеста зміщено з посади Першого секретаря ЦК КПУ натомість призначено Володимира Щербицького.

Саме цього партійного діяча вважають відповідальним за чистку українського державного і політичного апарату, який за роки правління П. Шелеста наважився проводити автономний щодо Москви курс, русифікацію політичного і культурного життя в Україні, розправу з дисидентством.

«Розвинутий соціалізм» був *перехідним періодом між соціалізмом та комунізмом*. Прийняття нових Конституції СРСР (жовтень 1977 р.) та Конституції УРСР (квітень 1978 р.) закріпили позиції КПРС.

У *вересні 1965 р.* офіційно проголошено початок *економічної реформи*, суть якої полягала у розширенні самостійності підприємств, зміцненні прямих договірних зв'язків між підприємствами, встановленні економічно обґрунтованих цін на вироблену продукцію. Матеріальне стимулювання робітників мало залежати від результатів їхньої праці. Прийнято рішення про *ліквідацію радгоспів і відновлення галузевої системи управління промисловістю* (через союзні і союзно-республіканські міністерства).

Реформа дала позитивний ефект. В економічному відношенні результати *восьмої п'ятирічки (1965–1970 рр.)* були досить обнадійливими. Її підсумки були найкращими за останні 35 років. Дві третини промислової продукції одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Україна освоїла виробництво 440 зразків нової техніки й матеріалів. Було споруджено близько 250 великих підприємств. У 2,5 раз (з 1965 по 1985 рр.) зріс національний дохід УРСР. Середньомісячна заробітна плата за цей час зросла у 2 рази, підвищено стипендії, пенсії, майже у 5 разів зросли виплати і пільги із суспільних фондів споживання (освіта, охорона здоров'я, пенсії, різноманітні допомоги). Щорічно будувалось 17–20 млн кв. метрів житла.

Однак цей успіх був тимчасовим. Акцент дедалі більше робився на безоглядній експлуатації сировинних запасів, зокрема нафти й газу, на досягненні успіху будь-якими методами. Країна продовжувала йти традиційним для неї шляхом екстенсивного розвитку: зростала чисельність робітників, однак приріст промислової продукції падав.

Значно *знизився приріст сільськогосподарської продукції*. Величезні витрати на розвиток села себе не виправдали і виконання Продовольчої програми, прийнятої у 1982 р., не забезпечили. Якість сільськогосподарської техніки була низькою, не вистачало

мінеральних добрив, засобів хімічного захисту рослин. Нераціонально використовувалися землі (меліорація, створення «штучних морів» на Дніпрі).

Отже, у 70–80 рр. ХХ ст. для розвитку народного господарства України були характерними диспропорційність, зменшення темпів розвитку, тенденція до стагнації (застою). Системна криза дедалі більше поглиблювалася під впливом особливостей функціонування господарства республіки.

12.2. Дисидентський рух

Опозиційний рух в Україні виникає наприкінці 1950-х рр. в умовах наростаючої системної кризи радянського ладу. **Поширення дисидентства** в 1960–80-х рр., стало своєрідною реакцією на згорання процесу десталінізації радянського суспільства, бездержавний статус України, утиски національного культурно-духовного життя, серйозні порушення конституційних норм щодо свободи совісті і віросповідань, істотні прорахунки в галузі соціально-економічної політики КПРС.

Не менш важливу роль у становленні ідеології міжнародний правозахисний рух, що активізувався після прийнятої 1948 р. загальної Декларації прав людини.

Провідне місце серед опозиційних сил в 1960–80-х рр. займали український національно-визвольний рух (**національно орієнтоване дисидентство**), рухи національних меншин (**кримськотатарський та єврейський національні рухи за повернення на історичну Батьківщину**), рух за свободу совісті (**релігійне дисидентство**), рух за соціально-економічні права.

Характерною рисою українського національно-визвольного руху була боротьба за національні інтереси українського народу, яка поєднувала в собі найрізноманітніші форми громадського протесту: від інтелектуального опору, що виражався у написанні й поширенні через «самвидав» оригінальних публіцистичних, прозових, поетичних творів, у яких рішуче викривалися серйозні деформації радянського суспільства (**«Інтернаціоналізм чи русифікація?»** **І. Дзюби**, **«Право жити»** **Ю. Бадзя**, **«Етноцид українців в СРСР»** **С. Хмари**, публіцистика **В. Чорновола**, **В. Мороза**, **В. Марченка**, **Є. Сверстюка** та ін.), ствердженні нерегламентованих культурних ініціатив (подвижницька діяльність **Л. Яценка**, **І. Гончара**, **А. Горської** та ін. у

розбудові невідконтрольних органам влади самодіяльних колективів, неофіційних музеїв, бібліотек, неформальних об'єднань), до створення організаційних структур для боротьби з існуючим державним та суспільним ладом.

В історії українського національно-визвольного руху вирізняються два етапи розвитку. Якщо на *першому етапі (друга половина 1950-х – середина 1960-х рр.)* протести здебільшого мали анонімний характер, здійснювались у вигляді розповсюдження листівок, національної символіки, то на *другому (із середини 1960-х–у 1970-ті рр.)* надзвичайно важливим у діяльності руху опору стало вироблення легальних форм боротьби. Останнє знайшло своє вираження у широкій петиційній кампанії: (*«Лист 78-ми», «Лист 139-ти»* діячів науки, літератури та мистецтва), відкритих акціях протесту (демонстрації в кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» 14 вересня 1965 р.; біля пам'ятника Т. Шевченку у Києві, акти самопожертви – самоспалення, здійснені В. Макухою, О. Гірником, М. Береславським), формуванні громадських організацій на захист окремих політв'язнів («Громадський комітет на захист Ніни Строкатової»; 1971 р.), *створенні в листопаді 1976 р. Української Гельсінської групи (УГГ).*

Ініціатором створення *УГГ* виступив письменник М. Руденко, до якого приєдналися О. Бердник, О. Мешко, Л. Лук'яненко, І. Кандиба, О. Тихий, Н. Строкатова-Караванська, М. Матусевич, М. Мартинович, П. Григоренко. Група ставила за мету сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією прав людини, домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мали обговорюватися підсумки виконання Гельсінських угод, Україна як суверенна держава і член ООН була представлена окремою делегацією, створення незалежних прес-агентств для налагодження вільного обміну інформацією. Арешти і суди над учасниками Гельсінського руху в Україні М. Руденком, О. Тихим, М. Мариновичем, М. Матусевичем та Л. Лук'яненком протягом 1977 р. не привели до самоліквідації організації. У *липні 1988 р.* УГГ було реорганізовано в *Українську Гельсінську спілку.*

Антицерковна кампанія другої половини 1950-х – поч. 1960-х рр., що супроводжувалася форсованим подоланням «релігійності», адміністративним втручанням у діяльність релігійних організацій, викликала появу *релігійного дисидентства*. Серйозну силу являв собою *рух за відновлення Української греко-католицької церкви:*

функціонували незареєстровані релігійні громади, створювалися організації захисту прав віруючих («Ініціативна група захисту прав віруючих і церкви» на чолі з Й. Терелею, «Комітет захисту УГКЦ» керівник І. Гель), організовувалися акції протесту, богословські твори Й. Сліпого, В. Величківського, Р. Бахталовського.

Унаслідок державної політики щодо релігії і церкви в опозиції до режиму перебували представники римо-католицьких, юдейських громад. Високою активністю відзначалися опозиційні течії серед євангельських християн-баптистів, адвентистів сьомого дня, п'ятидесятників, що створили незалежні від держави духовні центри.

Відповіддю на активізацію дисидентського руху стали політичні репресії, які проводились за допомогою створеного розгалуженого карального апарату та спиралися на відповідну законодавчу і нормативну базу.

12.3. Перебудова в СРСР

На початку 1980-х рр. дедалі очевиднішою ставала неможливість збереження без істотних змін існуючих в СРСР порядків. З початку 80-х рр. криза охопила всі сфери життя: СРСР відставав у соціально-економічному розвитку від передових держав, зростали соціальні суперечності у радянському суспільстві, науково-технічне відставання СРСР від провідних країни світу поглиблювалося, падав авторитет КПРС.

Це вимагало проведення глибоких реформ і змусило генерального секретаря ЦК КПРС *Михайла Горбачова* на квітневому пленумі ЦК КПРС **1985 р.** оголосити про зміну курсу на *«перебудову»*. Метою перебудови було збереження радянської системи шляхом її модернізації. Виділяють *три етапи* періоду «перебудови»:

1) **1985–1986 рр.** – пошуки шляхів модернізації соціалістичного суспільства; курс на «прискорення»;

2) **1987–1988 рр.** – початок реальних перебудовних процесів, спроби реформ у промисловості, гласність. «Перебудова згори»;

3) **1989–1991 рр.** – «перебудова знизу». Падіння авторитету комуністичної партії, утворення нових партій. Значна активізація політичної діяльності мас, посилення дезінтеграційних процесів у СРСР.

На початковому етапі «перебудови» М. Горбачов спробував «прискорити» розвиток економіки СРСР за рахунок ширшого

впровадження наукових досягнень у промисловість і випереджаючого розвитку машинобудування, не змінюючи економічних відносин. Поряд із цим активно проходила антиалкогольна кампанія, яка призвела до дефіциту бюджету, інфляції, непродуманого вирубування виноградників, стимулювала розвиток самогонуваріння.

Аварія на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. поглибила екологічну ситуацію і стала своєрідним каталізатором переосмислення існуючих порядків. Масштаби катастрофи тривалий час замовчувались тодішнім партійним керівництвом республіки, що негативно вплинуло на соціально-економічну ситуацію та негативно позначилося на здоров'ї 2,5 млн людей.

У **1987 р.** зроблено спробу реформувати управління економікою – перейти від адміністративних методів господарювання до економічних з демократичними засадами управління. До 1989 р. розроблено нові підходи до аграрної політики. Було прийнято рішення, спрямовані на розвиток орендних відносин, сімейного підприємства, акціонерних товариств. Визнавалось право на розвиток різних форм господарювання, що було дуже радикальним заходом. У **травні 1990 р.** була оприлюднена **урядова програма переходу до ринку**. Цим самим ставилось питання про перехід від планової системи управління до регулювання промисловості через вільні ціни і прибуток.

Перебудова почалася й у сфері ідеології. Виник суто радянський термін «гласність», що означав перехідний етап у напрямі до свободи слова, що перш за все поширилася на історію. Були вперше опубліковані матеріали про сталінські злочини і голодомор 1932–1933 рр., переоцінювалось історичне минуле українського народу: діяльність І. Мазепи, громадянська війна і національно-визвольні змагання 1917–1921 рр., боротьба УПА тощо.

У **1989 р.** у країні склалася нова політична ситуація. **Реформація почала здійснюватись тепер не лише «згори», а й «знизу»**, з боку широких мас. Відбувалася поляризація суспільних сил, почали формуватись нові політичні партії, різко зростає значення національного питання. **8–10 вересня 1989 р.** в Києві відбувся Установчий з'їзд **Народного Руху України за перебудову**, який очолив відомий поет І. Драч (з жовтня 1990 р. – Народний Рух України). З 1990 р. виникають нові політичні партії (**Українська республіканська, Демократична партія України, Українська Селянсько-Демократична** – усього 16).

У березні 1990 р. в Україні відбулися перші альтернативні вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад. Демократичний блок здобув понад чверть депутатських мандатів. Уперше Верховна Рада почала працювати у парламентському режимі. Одними із вагомих наслідків «перебудови» стали ліквідація тоталітарного режиму у СРСР, припинення гегемонії КПРС у політичному житті, розпад СРСР та виникнення на його території незалежних держав.

12.4. Розвиток культури

Посилення консервативних тенденцій у суспільно-політичному житті, суперечливі процеси, що відбувалися в економіці республіки, позначилися і на духовній сфері суспільства. Суперечлива ситуація в царині культури в середині 1960–1980-х рр. визначалася, з одного боку, посиленням ідеологічного диктату, консервацією елементів і традицій «культового» періоду, з іншого – пробудженням національної самосвідомості.

Освіта. З 1966 р. розпочалося впровадження загальнообов'язкової десятирічної освіти. В УРСР розширювалася мережа шкільних, професійно-технічних училищ, відкривалися нові ВНЗ. Зміцнювалася матеріально-технічна база, чимало зроблено для розв'язання проблеми вчительських кадрів. Положення про *обов'язкову середню освіту* були закріплені в новій Конституції УРСР 1978 р. Характерним явищем тогочасної освіти стала *русифікація*. У травні 1983 р. ЦК КПРС ухвалили постанову «*Про дальші заходи щодо вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік*». Передбачались організаційні та фінансові заходи в поширенні російської мови в освітніх установах. Витіснення української мови було продуманим і комплексним.

Наука. Згідно із законами і принципами, що домінували в радянському суспільстві, та з урахуванням науково-технічної революції, яка охопила передові країни світу, розвивалася наука в УРСР. Упродовж 1960–1980-х рр. учені АН УРСР проводили активні дослідження у науково-технічній сфері.

Зусиллями співробітників Українського науково-дослідного конструкторсько-технологічного інституту синтетичних надтвердих матеріалів АН УРСР у *1961 р.* було *одержано перші штучні алмази*. Колективом Інституту кібернетики АН УРСР *спроектова-*

но і збудовано цифрову машину «Київ» (1960 р.), першу в СРСР керуючу машину широкого профілю «Дніпро» (1961 р.). З 1966 р. у Фізико-технічному інституті АН УРСР став до ладу найбільший у Європі лінійний прискорювач електронів.

Широкого визнання в середині 1960-х років набули дослідження і винаходи групи вчених з Інституту теоретичної фізики АН УРСР під керівництвом академіка Миколи Боголюбова в *галузі статистичної фізики, нелінійної механіки, квантової теорії поля, надплинності й надпровідності*. Вагомим був внесок учених та фахівців конструкторського бюро «Південне» у реалізацію космічної програми СРСР. У Дніпропетровському ракетно-космічному центрі було *створено декілька вітчизняних бойових ракет, відомі космічні носії «Космос», «Інтеркосмос», «Циклон-2»* та ін.

Практичну цінність мали наукові *здобутки учених у царині сільськогосподарських наук*. Проте значну кількість наукових новацій, технологій і винаходів не було запроваджено у виробництво. Командно-адміністративний механізм господарювання, перевага екстенсивних шляхів розвитку економіки над інтенсивними призводили до ігнорування всіх цінних ініціатив науковців.

У 1967 р. Інститут історії АН УРСР розпочав 25-томне видання *«Історії міст і сіл Української РСР»*. До його підготовки залучили сотні істориків, учителів шкіл, широкі громадські кола. Однак *вітчизняні історики зазнавали переслідувань*. Так, у кінці 1972 р. виникла *«справа» Інституту археології АН УРСР*, наукові співробітники якого (П. Толочко, В. Баран та ін.) звинувачувалися в допущенні ряду «історичних, методологічних і теоретичних помилок». У квітні 1973 р. було *викрито «групу націоналістів»* в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського.

Література. Особливістю літературного процесу зазначеного періоду було те, що багато дисидентів були літераторами, тому їхні твори забороняли. Збагатили українську літературу *В. Стус, Г. Тютюнник, В. Шевчук, В. Яворівський*. На початку 1968 р. голова Спілки письменників *Олесь Гончар* надрукував роман *«Собор»*, за що в 1971 р. його звинуватили в антирадянських настроях. *Ліну Костенко* звинувачено в ідеалізації козацьких часів, упродовж шести років її роман *«Маруся Чурай»* не міг потрапити до читача.

Мистецтво. Найбільш масовим видом мистецтва залишалося **кіно**, найкращою у мистецькому аспекті на той час кінокартиною є фільм *«Тіні забутих предків»* (**С. Параджанов**). Об'єктом для цькування з боку владних структур було обрано також глибоко національний за своїм змістом і формою кінофільм **Ю. Ілленка** *«Білий птах з чорною ознакою»* (1971 р.). Протягом багатьох років був відлучений від роботи С. Параджанов. Під пильним наглядом цензури тривалий час перебувала творчість кінорежисерів **І. Миколайчука, Л. Осики, В. Ілляшенка**.

Свою національну особливість втрачав **український театр**. Незважаючи на те, що протягом 1965–1985 рр. кількість театрів в УРСР зросла майже на третину, українські драматичні твори становили лише четверту частину їхнього репертуару, а українська мова майже повністю була витіснена російською. Життєвість українського театру в ті роки засвідчували своєю роботою артисти Н. Ужвій, А. Роговцева, Б. Ступка, О. Кусенко та ін.

Новаторством і оригінальністю в **образотворчому мистецтві** відзначалися твори скульптора і живописця **І. Гончара**, художників **А. Горської, Л. Семикіної, О. Заливахи** та ін. У сфері **народного декоративно-ужиткового мистецтва** особливої популярності набула творчість **М. Приймаченко, К. Білокур, С. Кульчицької**.

Традиції української національної **музики** у згаданий період примножували композитори **Г. Майборода і П. Майборода, В. Івасюк, М. Скорик, І. Шамо, А. Штогаренко**.

Посилений ідеологічний контроль, здійснюваний політичним керівництвом республіки, призвів до значної поляризації в літературно-мистецькому середовищі. Переважна більшість творчої інтелігенції стала на шлях конформізму, підтримала своїми діями пануючий режим. Інша, більш послідовна, течія стала основою формування опозиційного руху проти існуючого ладу. Протистояння творчої інтелігенції проявилось в найрізноманітніших формах – відстоюванні свободи творчості, пропаганді кращих культурно-мистецьких традицій українського народу, заходах щодо збереження історичної спадщини, української мови.

Таблиці та схеми

Питання 12.1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА В ЕПОХУ ЗАСТОЮ

<p>Друга половина 1960-х – перша половина 1980-х років</p>	<p>VIII (1966–1970), IX (1971–1975), X (1976–1980), XI (1981–1985) п’ятирічки</p> <p>VIII п’ятирічка – найуспішніша, через зростання продуктивності праці завдяки реформі Олексія Косигіна (основний плановий показник підприємств не ВВП, а обсяг реалізованої продукції); скасування раднаргоспів і відновлення галузевої системи управління (1965); скасування законів про заборону неколгоспникам тримати худобу (1964); приховане підвищення цін і згортання економічних реформ через «Празьку весну» (1968); за продовольчою програмою, сільське господарство – пріоритетна галузь державних капіталовкладень (хімізація, електрифікація, меліорація, механізація) (1982); прихована інфляція; дефіцит товарів групи Б</p>
--	---

Питання 12.2

ДИСИДЕНТСТВО

<p>ДИСИДЕНТСТВО – СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ</p> <p>Українська робітничо-селянська спілка (Левко Лук’яненко, 1958–1961). Петиційна кампанія та правозахисний рух (з 1966).</p> <p>I хвиля арештів (1965): 60 осіб; Богдан і Михайло Горині, Опанас Заливаха, Валентин Мороз, Михайло Осадчий; політичні процеси над 20 заарештованими (1966); перший арешт В’ячеслава Чорновола (1966).</p> <p>II хвиля арештів (1972–1973): 200 осіб; Василь Стус, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, В’ячеслав Чорновіл, Сергій Параджанов, Іван Гель, Ігор Калинець, Ірина Стасів-Калинець, Надія Світлична.</p> <p>III хвиля арештів (1977–1980): арешти та судові процеси над членами Української гельсінської групи (Миколою Руденком, Олесем Бердником, Левком Лук’янком, Мирославом Мариновичем, Олексою Тихим); Юрієм Бадзьом (1979), Степаном Хмарою (1980).</p> <p>Самвидав: Іван Дзюба – «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965; окрема книжка – Мюнхен, 1968); В’ячеслав Чорновіл – «Лихо з розуму» (1967); Валентин Мороз – «Репортаж із заповідника ім. Берії» (1967); Михайло Брайчевський – «Приєднання чи воз’єднання?» (окрема книжка – Торонто, 1972); журнал «Український вісник» (1970–1972, 1987); «Хроніки поточних подій» (1968–1983)</p>

<p>Друга половина 1980-х – початок 1990-х років</p>	<p>Антиалкогольна кампанія (1985), як її наслідок – цукор за картками (1988); закон «Про державне підприємництво» – «самофінансування» підприємств – право підприємств самостійно розпоряджатися своїми прибутками після сплати обов’язкового державного податку (1987)</p>
--	---

**УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ
ЧАСІВ «ПЕРЕБУДОВИ»**

<p align="center">Політика «перебудови» в УРСР Гласність: мітинги (з 1988); неформальні масові газети (з 1989). Випробування гласності – аварія на Чорнобильській АЕС (26.IV.1986), офіційне попередження населення про смертельну небезпеку – 05.V.1986</p>	
<p>Утворення громадсько-політичних організацій</p>	<p>Утворення політичних партій</p>
<p>Українська Гельсінська спілка (УГС) (ІІІ.1988–ІV.1990; Левко Лук’яненко); програма «Декларація принципів» (1988; автори В’ячеслав Чорновіл, Богдан і Михайло Горині)</p>	<p>Партії зелених (Київ, X.1989)</p>
<p>Український культурологічний клуб (Київ, ІХ.1987; Сергій Набока)</p>	<p>Українська національна партія (Львів, X.1989)</p>
<p>Товариство Лева (Львів, X.1987)</p>	<p>Українська республіканська партія (ІV.1990; Левко Лук’яненко)</p>
<p>Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції (X.1987; Ірина Стасів-Калинець, Михайло Осадчий, Микола Руденко, Євген Сверстюк, В’ячеслав Чорновіл)</p>	<p>Українська демократична партія (XІІ.1990; Юрій Бадзьо)</p>
<p>Асоціація «Зелений світ» (Київ, 1987)</p>	<p>Українська міжнародна асамблея (літо 1990).</p>
<p>Студентська організація «Громада» (Київ, 1988).</p>	<p>соціал-демократи, селянські демократи, народні демократи (осінь–зима 1990).</p>
<p>Товариство української мови ім. Т. Шевченка (Київ, 1989)</p>	<p>Загальна чисельність членів українських партій на 1991 р.: некомуністичних партій – 35–45 тис. (найчисленніша – Українська республіканська партія – 9 тис.); КПУ – 2,9 млн членів</p>
<p>Українське відділення Товариства «Меморіал» (1989)</p>	
<p align="center">Утворення Народного Руху України за перебудову: ініціативний комітет для випрацювання програми Українського народного фронту (XІ.1987; Іван Драч); публікація програми у «Літературній Україні» (16.ІІ.1988); Львівська та Київська обласні організації Руху (V–VII.1989); установчий з’їзд Руху (Київ, 08–10.ІХ.1989)</p>	
<p align="center">Рух за легалізацію Української Греко-Католицької та Української Автокефальної Православної Церков</p>	

<p align="center">Студентський рух:</p> <p>«Революція на граніті» (02–17.X.1990, Київ) – страйк-голодування з політичними та соціально-економічними вимогами</p>
<p align="center">Робітничий рух:</p> <p>III.1991 – шахтарські страйки з економічними вимогами; VI.1991, Київ – Всеукраїнська спілка солідарності трудящих</p>

Питання 12.4

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Освіта	<p>Структурна перебудова загальноосвітньої школи, введення восьмирічної загальної середньої освіти, запровадження 11-річного навчання. Серйозні кадрові проблеми, поліпшення умов підготовки педагогів. Курс на політехнічну освіту, зміцнення зв'язку школи з виробництвом. Продовження курсу на русифікацію освіти. Значна увага до вечірньої і заочної форм навчання. Слабка матеріальна база, нестача кваліфікованих викладачів.</p>
Наука	<p align="center">Дослідження у визначальних напрямках:</p> <p>фізика твердого тіла, матеріалознавство, біофізика, біохімія, астрофізика, електрозварювання, кібернетика тощо.</p> <p align="center">Досягнення:</p> <p>цифрова машина «Київ», керуюча машина широкого профілю «Дніпро», машини «Промінь», «Мир»; найбільший у світі на той час прискорювач електронів; перші штучні алмази; нові методи квантової теорії поля та статистичної фізики; машини для хімічного захисту рослин; селекція нових сортів озимої пшениці, ячменю, картоплі, овочів та фруктів; виведення нових сортів винограду, смородини, персиків. Розвиток суспільних наук: видання журналів «Український історичний журнал», «Економіка радянської України», «Радянське право»; видання першої універсальної «Української Радянської Енциклопедії». Практика переїзду талановитих українських до Москви, у Новосибірський науковий центр</p>
Література і мистецтво	<p>Повернення до осмислення і відображення загальнолюдських цінностей та ідеалів, до реальної людини; духовне розкріпачення митців. Початок «новітнього українського відродження». «Шістдесятництво» в літературі – прояв політичних форм опору існуючому режимові. Публікації творів О. Довженка «Зачарована Десна», Б. Антоненка-Давидовича «За ширмою», Г. Тютюнника «Вир», Л. Первомайського «Дикий мед» розширювали межі методу соціалістичного реалізму. Розквіт таланту В. Симоненка, Л. Костенко, Є. Сверстюка, І. Драча. Заснування київського клубу творчої молоді «Сучасник», аналогічних клубів у Львові, Одесі, Запоріжжі, Дніпропетровську та ін. містах. Діяльність композиторів Б. Лятошинського («Третя симфонія»), Г. Майбороди (опера «Мілана»), Ю. Мейтуса (опера «Украдене щастя»), В. Івасюка (пісні «Червона рута», «Водограй» та ін.)</p>

Семінарське заняття

Мета заняття: розкрити особливості періоду «застою» й кризи радянського суспільства, охарактеризувати перебудовчі процеси в Україні, проаналізувати розвиток української культури; викликати зацікавленість у здобувачів вищої освіти до вивчення свого минулого, сприяти вихованню патріотизму, відповідальності.

План

1. Згортання демократичних процесів. Епоха «розвинутого соціалізму».
2. Політизація опозиційного руху. Поява дисидентства.
3. Перебудова в СРСР: концепція, стратегія та особливості.
4. Розвиток української культури.

Основні поняття для засвоєння: багатопартійність, бюрократія, «в'язень сумління», гласність, дефіцит, дисиденти, «застій», номенклатура, правозахисники, політичні реформи, «радянський народ», «розвинутий соціалізм», русифікація, урбанізація.

Теми рефератів

1. Преса періоду «застою».
2. Українське мистецтво в період «застою».
3. Історичний портрет В. Щербицького.
4. Українська Гельсінська спілка: склад, програмні цілі, діяльність.
5. Релігійне дисидентство в Україні.
6. Роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки в період перебудови.
7. Чорнобиль очима ліквідаторів.
8. Народний рух України.
9. Життєвий та творчий шлях В. Івасюка.
10. Становлення багатопартійності в Україні.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.

2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
3. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. – 3-тє вид., випр. та доп. – Харків: Школа, 2010. – 624 с.
4. Історія України: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.
5. Історія Української культури: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.
6. Криза радянської системи (середина 60 – початок 80-х рр.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=135>
7. Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль: Джура, 2005. – 591 с.
8. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2010. – 595 с.
9. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.
10. Сідлецька Т. Історія української культури: навчальний посібник. – Ч. II. – Вінниця: ВНТУ, 2016. – 78 с.
11. Україна в добу «перебудови» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://history.vn.ua/book/history5/70.html>

Додаткова:

1. Захаров Б. Нарис з історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). – Харків: ТОВ Видавництво «Права людини», 2016. – 190 с.
2. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К.: Либідь, 1995. – 221 с.
3. Маринович М. Всесвіт за колючим дротом: спогади і роздуми дисидента. – Львів: Видавництво УКУ, 2016. – 535 с.
4. Рух опору в Україні 1960–1990. Енциклопедичний довідник / гол. ред. О. Зінкевич. – К.: Смолоскип, 2010. – 802 с.
5. Сіренко В. Велика зона злочинного режиму: про переслідування та репресії українських дисидентів і правозахисників у 60–90-х роках. – Дніпропетровськ: Пороги, 2012. – 274 с.
6. Субтельний О. Україна. Історія / пер. з англ. Ю. Шевчука. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
7. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 21: Спеціальний: Матеріали круглого столу «Горбачовська пере-

будова»: український контекст (до 30-річчя проголошення курсу)». м. Київ, 21 травня 2015 р. / відп. ред. С. Білокінь, В. Даниленко. – К.: Інститут історії України, 2016. – 328 с.

8. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 560 с.

Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте, у чому проявилася системна соціально-економічна криза радянського ладу періоду «застою».
2. Вкажіть причини виникнення дисидентського руху.
3. Визначте роль гласності в здійсненні перебудови.
4. Розкрийте значення Народного Руху України в розгортанні національно-демократичних процесів.
5. Висвітліть етапи релігійного відродження України.
6. Охарактеризуйте стан освіти, науки, культури у зазначений період.

УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

13.1. Проголошення незалежності України

13.2. Здобутки та проблеми розбудови Української держави (1991–2013 рр.)

13.3. Революція Гідності

13.4. Культура України на зламі ХХ–ХХІ ст.

13.1. Проголошення незалежності України

У 1990 р. в Україні розпочався новий етап демократизації й розмежування політичних сил. Великодержавна політика центру, який грубо ігнорував інтереси союзних республік, підштовхувала українських політиків до оформлення ідеї суверенітету України. **16 липня 1990 р.** Верховна Рада УРСР ухвалила *Декларацію про державний суверенітет України*. Проголошувалися верховенство права, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Народ визнавався єдиним джерелом державної влади, а Верховна Рада УРСР могла виступати від його імені. Водночас Декларація гарантувала право всім національностям, які проживали на території республіки, на вільний національно-культурний розвиток.

Проголошення Декларації про державний суверенітет стало каталізатором розвитку національної самосвідомості й сприяло зростання протистояння опозиції та офіційної влади. Показником цього стало голодування студентів **2–17 жовтня 1990 р.** у Києві (*«революція на граніті»*). Студенти вимагали відставки уряду, надання Декларації про Державний суверенітет України конституційної сили, оголошення нових виборів до Верховної Ради на багатопартійній основі, заборони проходження військової служби громадянами України за її межами, націоналізації майна Компартії України та ЛКСМУ. Лише після відставки голови уряду республіки В. Масола студенти припинили голодування.

З метою припинити процес децентралізації, відновити старі порядки у Москві **19–21 серпня 1991 р.** найближче оточення президента М.С. Горбачова спробувало здійснити **державний переворот**. Президента ізолювали у Криму, а у Москві було створено Державний комітет з надзвичайної ситуації (**ДКНС**) на чолі з віцепрезидентом Г. Янаєвим. У Москву введено війська. Опір путчистам організували й очолили керівництво РРФСР на чолі з президентом Б. Єльциним. **24 серпня 1991 р.** позачергова сесія Верховної Ради УРСР прийняла **«Акт проголошення незалежності України»**, проект якого підготували Л. Лук'яненко та І. Драч. **1 грудня 1991 р.** відбулися **Всеукраїнський референдум** і вибори Президента України. У бюлетень включено текст Акта проголошення незалежності України. Народ України повинен був остаточно вирішити питання про існування своєї держави. 90% учасників референдуму віддали свої голоси за незалежність. **Першим президентом незалежної України став Леонід Кравчук**, майже чверть усіх голосів набрав В'ячеслав Чорновіл.

13.2. Здобутки та проблеми розбудови Української держави (1991–2013 рр.)

Процес переходу до принципово нового політичного і суспільно-економічного стану в Україні супроводжувався творенням законів, спрямованих на відновлення основних структур держави та її атрибутів. Утвердженню незалежного статусу України сприяла постанова **«Про військові формування в Україні» (24 серпня 1991 р.)**, згідно з якою всі війська, дислоковані на території республіки, підпорядковувалися Верховній Раді. Водночас постанова передбачала створення Міністерства оборони України, формування Збройних сил України. У **жовтні 1991 р.** схвалено **концепцію оборони та будівництва Збройних сил України**, відповідно до неї Україна мала намір одержати у майбутньому статус нейтральної, без'ядерної та позаблокової держави. Черговим кроком стало прийняття **6 грудня 1991 р. Закону «Про Збройні сили України»**, який заклав правову базу для реформування армії. **8 жовтня 1991 р.** ухвалено **Закон «Про громадянство»**, який надавав право стати громадянином України кожному, хто на момент прийняття Закону проживав на території України.

Упродовж січня–лютого 1992 р. Українська держава набула всіх основних атрибутів державності, в тому числі і символики: **15 січня 1992 р.** Президія Верховної Ради затвердила музичну редакцію Державного гімну «Ще не вмерла України», **28 січня** постановою Верховної Ради затверджений Державний прапор, 19 лютого – тризуб як малий Державний герб.

Розбудова Української держави відбувалася за умови загострення соціально-економічної кризи. Частина суспільства пов'язувала чинні негаразди з діяльністю Президента та Верховної Ради. З вимогою їхнього переобрання виступали учасники багатьох мітингів, страйків та депутати різних рівнів. Парламент за погодженням з Президентом ухвалив рішення провести в першій половині 1994 р. дострокові вибори Верховної Ради та Президента України. Вибори до парламенту проходили за мажоритарною системою. Основними претендентами на пост Президента були чинний Президент Л. Кравчук та колишній прем'єр-міністр Л. Кучма. У другому турі (**липень 1994 р.**) переміг Л. Кучма (у 1999 р. переобраний на наступний 5-річний термін). Одним із нагальних завдань новообраного президента стало пришвидшення конституційної реформи. 8 червня 1995 р. було підписано Конституційний договір між Президентом і Верховною Радою. **28 червня 1996 р.** парламент ухвалив *Конституцію України*.

Здобуття незалежності України створило легітимні умови для зовнішньополітичної діяльності. Будучи формально членом ООН з 1945 р., Україна після проголошення незалежності стала повноправним членом цієї організації. Важливе значення для утвердження України як суверенної держави стало її міжнародне визнання. Вже 2 грудня 1991 р. Україну визнала Польща. На 2000 р. наша держава встановила дипломатичні відносини зі 153 країнами. У **липні 1992 р.** Л. Кравчук підписав *Гельсінський Підсумковий акт*, внаслідок чого *Україна стала членом Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)*. **16 листопада 1994 р.** Україна приєдналася до *Договору про нерозповсюдження ядерної зброї*, **9 листопада 1995 р.** – вступила до *Ради Європи*. У **липні 1997 р.** підписано «*Хартію про особливе партнерство між Україною і НАТО*», **5 лютого 2008 р.** Україна стала членом *Світової організації торгівлі (СОТ)*.

Важливою подією політичного життя України стали вибори 2004 р., що відбувалися з численними порушеннями законності та

фальсифікаціями при підрахунку голосів, втручанням російських політиків у виборчий процес, боротьбою фінансово-олігархічних кланів за політичний вплив, корупцією у владних колах. Це викликало масові народні виступи, відомі як *Помаранчева революція (22 листопада – 8 грудня 2004 р.)*.

За рішенням Верховного Суду України **26 грудня 2004 р.** відбулося повторне голосування другого туру президентських виборів, в якому **В. Ющенко** здобув перемогу. Однак публічна конфронтація В. Ющенка з Ю. Тимошенко нівелювала здобутий Майданом міжнародний імідж України і привела до перемоги на виборах **7 лютого 2010 р. В. Януковича**.

Перший рік на посту Президент почав із формування жорсткої владної вертикалі. Змінивши Конституцію, переформатувавши парламент, сконцентрував владу у своїх руках. На ключові державні посади призначили переважно вихідців з Донбасу. Країну наскрізь пронизала корупція. Згодом в обмін на знижку за газ Янукович підписав з Російською Федерацією *Харківські угоди (21 квітня 2010 р.)* – контракт, який продовжував перебування російського флоту у Криму на 25 років, угоди, які згодом стануть знаковим кроком до майбутньої анексії Криму.

Підписання Угод викликало в Україні обурення опозиції та суспільства. Більшість аналітиків розцінили її як таку, що суперечить Конституції України. Наявність широкого спектру передумов до виникнення протестів у культурній, економічній, правовій, соціальній та інших складових суспільного життя призвела до виникнення в Україні наприкінці 2013 р. революційної ситуації.

13.3. Революція Гідності

21 листопада 2013 р. в Україні розпочалися *антиурядові протести* як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом, які значно поширилися після силового розгону демонстрації в Києві вночі 30 листопада. У рамках протестів кінця 2013 р. відбувалися, зокрема, мітинги, демонстрації, студентські страйки.

16 січня 2014 р. у Верховній Раді України з порушенням установленної процедури голосування було прийнято 10 законів – *«диктаторські закони»*, направлених на звуження конституційних

прав і свобод громадян, які викликали широке обурення в українців і спричинили ескалацію конфлікту.

До 19 січня 2014 р. протести перейшли у бойові протистояння на вулиці Грушевського в Києві, внаслідок чого загинуло 6 осіб, більше 1000 були травмовані. Ще більш кривавими бої стали, починаючи з 18 лютого, за два дні боїв від рук силовиків Януковича загинуло більше 100 майданівців – *«Небесна сотня»*.

21 лютого 2014 р. лідери опозиції підписали з В. Януковичем угоду щодо врегулювання кризи в Україні, яку засвідчено главами МЗС Польщі та Німеччини, представником МЗС Франції та російським омбудсменом. Підписання угоди не було сприйняте людьми на майдані: демонстранти вимагали від Президента достроково піти у відставку. Зранку 22 лютого Янукович зник з Києва. Того ж дня Верховна Рада України підтримала постанову про самоусунення В. Януковича з поста Президента України та призначила позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р.

Постановою *від 23 лютого 2014 р. «Про покладення на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно із статтею 112 Конституції України»* Верховна Рада поклала на Голову Верховної Ради України О. Турчинова обов'язки президента. *25 травня 2014 р.* на президентських виборах переміг П. Порошенко з результатом 54,7%.

Перебуваючи у Росії, В. Янукович попросив президента РФ В. Путіна застосувати свої війська для «відновлення законності» в Україні. Відповідну заяву Януковича від 1 березня 2014 р. зачитав представник Росії В. Чуркін 3 березня на засіданні Ради безпеки ООН.

Анексія Криму Росією та сучасна російсько-українська війна.

Після усунення від влади В. Януковича в ніч на 27 лютого 2014 р. парламент та уряд Криму захопили «невідомі» бойовики – військовики РФ. Того ж дня було захоплено аеропорт у Севастополі, зупинено паромну переправу в Керчі. 1 березня самопроголошений «голова Ради міністрів АР Крим» С. Аксьонов звернувся до В. Путіна з проханням посприяти у «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. Починаючи з 1 березня російські війська вдаються до масштабних силових акцій, спрямованих на блокування українських військових баз на території Криму, захоплення адміністративних приміщень, контроль транспортних магістралей та інших стратегічно важливих об'єктів.

Всупереч українському законодавству, за рішенням Кримського парламенту **16 березня 2014 р.** проведений референдум щодо статусу Криму.

20 березня Державною думою РФ ратифіковано «Договір про прийняття Криму до складу Росії». **Початком тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, згідно з українським законодавством, вважається дата набрання чинності Резолюцією № 68/262 Сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 27 березня 2014 р.** про підтримку територіальної цілісності України. Завершенням тимчасової окупації вважатиметься дата, з якої ця резолюція втратить чинність.

Одночасно з анексією Криму РФ розпочала війну на сході України, яку провадить як т.зв. «гібридну війну», оскільки не визнає присутність своїх військ і техніки на території Донецької і Луганської областей України. Ескалація насильства в регіоні розпочалася в середині квітня 2014 р., коли озброєні групи проросійських активістів почали захоплювати адмінбудівлі та відділки міліції у містах Донбасу (зокрема, у Слов'янську, Артемівську та Краматорську). **13 квітня 2014 р.** в.о. Президента України О. Турчинов оголосив про початок **Антитерористичної операції (АТО)**.

11 травня 2014 р. проросійськими силами проведено «псевдореферендуми» на території деяких районів Донецької та Луганської областей, на яких винесене питання про підтримку державної самостійності проголошених у квітні т.зв. ДНР, ЛНР. Т.зв. «референдуми» не визнані міжнародною спільнотою.

Від середини липня 2014 р. Збройні сили Росії почали брати пряму участь у бойових діях проти Збройних сил України. Підрозділи Збройних сил Росії діють як з території Російської Федерації, так і безпосередньо на території України. У кінці серпня відбулася одна з трагічних сторінок на сході України – **Іловайський котел**. В ході запеклих боїв українські силовики, що переважно склалися з добровольчих батальйонів, увійшли в Іловайськ та взяли під свій контроль частину міста, однак після заходу значних сил регулярних російських військ 23–24 серпня, а також через неузгоджені дії окремих українських підрозділів, іловайське угруповання опинилося в оточенні. 29 серпня українські військові організованими колонами почали рух з міста за попередньо домовленими з російською стороною маршрутами. Колони були розстріляні на марші.

Бої під Іловайськом стали одним з переломних моментів війни на сході України: Збройні сили України втратили ініціативу на Донбасі та перейшли від атаки до оборони. Важкі втрати спонукали українське керівництво до укладення Мінських протоколів про тимчасове перемир'я (2014–2015 рр.) в рамках контактної групи Україна–Росія–ОБСЄ із залученням представників російських бойовиків. **27 січня 2015 р.** Верховна Рада України визнала Російську Федерацію країною-агресором. Станом на 2018 р. по лінії тимчасового розмежування на Донбасі відбуваються постійні локальні сутички, що призводять до збільшення кількості загиблих.

Розв'язаний Російською Федерацією військовий конфлікт на Сході нашої держави не зупинив процес євроінтеграції України. **21 березня 2014 р.** під час позачергового самміту Україна – ЄС було підписано політичну частину угоди, **27 червня 2014 р.** – економічну частину Угоди – розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством». **16 вересня 2014 р.** Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Безпосереднім наслідком євроінтеграції України стало підписання **17 травня 2017 р.** у Стазбурзі Угоди про безвізовий режим з ЄС. **11 липня 2017 р.** Рада ЄС затвердила Угоду про асоціацію з Україною, завершивши процедуру її ратифікації.

13.4. Культура України на зламі ХХ–ХХІ ст.

Проголошення незалежності України спричинило радикальні зміни в суспільстві, які суттєво позначились на розвитку культури та освіти. В умовах розбудови державності зросла кількість україномовних шкіл, а освіта потрапила у процес безперервних реформ. У 1999 р. запроваджено закон про 12-річну освіту, 2010 р. – повернуто до 11-річної освіти, 2016 р. – закон про 12-річну освіту, який передбачає запровадження 12-річної школи з 2018 р. Відбувся перехід на 12-бальну систему оцінювання, запроваджено зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО). У 2005 р. Україна долучилася до Болонського процесу реформування вищої освіти. Було встановлено чотири рівні акредитації закладів вищої освіти.

Сучасний художній процес в Україні часто за аналогією із Заходом називають *добою постмодернізму* – період від 70-х рр. ХХ ст. і до сьогодні. *Особливості постмодернізму*: відмова від традиційних цінностей, театралізація всіх сфер життя, естетизація потворного, змішування елітарного і масового, пародійність, перетворення хаосу на середовище існування людини. Специфіка українського постмодернізму знайшла відображення у творах *А. Савадова, О. Гнилицького, Г. Сенченка, О. Голосія, В. Рябченка*.

Відбувається *розвиток українського образотворчого мистецтва*, в якому співіснують різні форми і засоби вираження художнього задуму. Художники старшого покоління розвивають традиції реалістичного мистецтва. Значного поширення набув *абстракціонізм*. Ним захоплюються такі відомі художники, як *Т. Сильваши, О. Животков, П. Малишко, О. Тістол* та ін. На розвиток національного мистецтва істотний вплив мають традиції західної культури. Серед напрямів західного модернізму, які значною мірою впливають на творчість українських художників є *сюрреалізм, оп-арт, поп-арт і концептуалізм*.

Відбувається розвиток різних видів і жанрів *музики* – симфонічного, камерно-інструментального, хорового, вокально-симфонічного, пісенного та ін. Одними із провідних сучасних українських композиторів-симфоністів вважають *Є. Станковича* (балети «Ольга», «Прометей», «Вікінги»), *В. Сильвестрова* (симфонії «Спектри», «Медитація»). Наприкінці ХХ ст. відбувається відродження *хорової духовної музики*. Свідченням цього стали твори «*Світе тихий*» *М. Дремлюги*, *літургії Л. Дичко*, «*Реквієм*» *В. Рунчака*, «*Псалми*» *В. Степурка*. Особливої уваги заслуговують також *сучасні композитори* Г. Татарченко, О. Злотник, О. Кива, О. Козаченко, Ю. Ланюк, Р. Квінта та ін.

Яскравими представниками *української естради* є Н. Матвієнко, Н. Яремчук, В. Зінкевич, О. Білозір, І. Попович, О. Понамарьова, І. Білик, Руслана, Н. Могилевська, Т. Кароль, О. Винник, Дзідзьо та ін. Серед музичних гуртів популярністю користуються «Океан Ельзи», «Плач Єремії», «Мандри», «ВВ», «Тік» та ін.

Український *театр* також увійшов в епоху постмодернізму. Одним із найвідоміших експериментальних, авангардних театрів України є Львівський театр ім. Леся Курбаса. Серед відомих українських режисерів-експериментаторів варто назвати *А. Жолдака, Д. Богомазова, Ю. Одинокого*. Як званих корифеїв української

сцени можна відмітити Ф. Стригуна, Б. Ступку, Б. Бенюка, А. Хостікоєва, Наталію та Ольгу Сумських, О. Задніпровського, Т. Назарова.

У добу незалежності України *українські літератори* розширюють коло тематичних та стильових образів. Сучасні українські письменники звертаються до недавня заборонених тем (сексуальність, наркотики, девіантна поведінка), використовують нові стилістичні прийоми. Серед відомих письменників – **Ю. Андрухович, В. Шкляр, С. Жадан, Б. Жолдак, В. Лис, О. Забужко, М. Матіос, І. Карпа, Люко Дашвар** та ін.

Важливі зміни відбуваються в сучасному *українському кіномистецтві*. У 1990-х з'являється низка історичних фільмів, на екрани виходять картини, присвячені героїчному козацькому минулому («*Козаки йдуть*», «*Тримайся, козаче!*», «*Поки є час*», «*Дорога на Січ*» та ін.), а також *телесеріал* «*Роксолана*». На початку 2000-х рр. створено кінострічки про знакові постаті української історії: «*Молитва за гетьмана Мазепу*» **Ю. Ілленка** та «*Богдан – Зіновій Хмельницький*» **М. Машенка**.

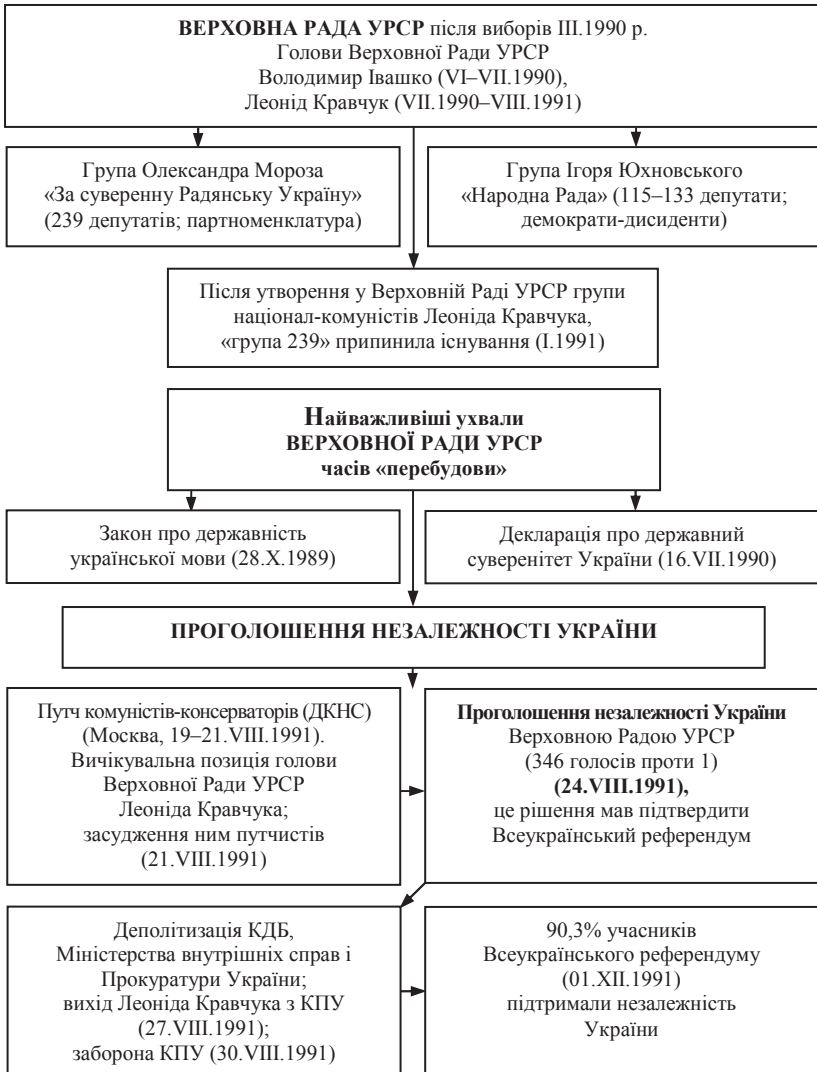
Історична тематика також стала провідною у творчості режисера **О. Янчука**. Впродовж 1990-х–першої половини 2000-х рр. митець зняв такі фільми, як «*Голод–33*», «*Нескорений*», «*Залізна сотня*». Останні два фільми стали спробою донести до глядача правду про життя та бойовий шлях командирів і воїнів УПА. Ця ж тема висвітлюється у кінострічках «*Останній бункер*» **В. Ілленка** та «*Вишневі ночі*» **А. Микульського**.

Після 2004 р. знято декілька фільмів про Помаранчеву революцію. Реалії сьогодення спричинилися до створення затребуваних часом кінофільмів, одним із яких є фільм режисера **А. Сеїтабласва** про оборону Донецького аеропорту «*Кіборги*» (2017 р.).

Однією з актуальних проблем є державна підтримка національної культури. Особливої уваги потребує українізація різних форм масової культури, сучасної індустрії розваг, а також новітніх видів та жанрів, що втратили національну визначеність (телевізійні жанри, оперета, різні форми відеокультури та ін.).

Таблиці та схеми

Питання 13.1

**ДЕРЖАВОТВОРЧІ ТА ЗАКОНОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ
В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

24.VIII.1991	Постанова Верховної Ради України «Про військові формування України» (міністр оборони Костянтин Морозов)
20.IX.1991	Ліквідація КДБ, утворення Служби національної безпеки України (з 1992 р. – СБУ) (голова Євген Марчук)
09.IX.1991	Вихід з рубльової зони – обіг купонів багаторазового використання
08.X.1991	Закон «Про громадянство України»
11.X.1991	Схвалення Верховною Радою України концепції оборони та розбудови Збройних сил України
07.XI.1991	Закон «Про державний кордон»
06.XII.1991	Закон «Про Збройні сили України»
1991–1993	Розробка проекту Конституції України та його гальмування (100 поправок до Конституції УРСР 1978 р.)
15.I., 28.I., 19.II.1992	Затвердження державних гімну, прапора та малого герба України
1992	Закон «Про об'єднання громадян» (партії)
05.III.1992	Голови державної адміністрації на місцях (інститут представників Президента)
1993	Затвердження Верховною Радою України воєнної доктрини України
1995	Закон «Про державну владу і місцеве самоврядування»
1996	Створення Міністерства надзвичайних ситуацій України
28.VI.1996	Прийняття Конституції України
2004–2010	Політична реформа щодо зміни форми правління в державі
2014–2018	Проведення реформ (адміністративна, освітня, пенсійна, силових та військових структур, медична та ін.)

**УЧАСТЬ УКРАЇНИ
В МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ**

Співдружність Незалежних Держав (СНД)	1991
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	1992
Міжнародний валютний фонд (МВФ)	1992
Світовий банк (Міжнародний банк реконструкції та розвитку) (СБ)	1992
Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.VII.1968	1994
Рада Європи (РЄ)	1995
Об'єднання країн Грузії, України, Азербайджану та Молдови (ГУАМ)	1997
Єдиний економічний простір (СЕР)	2004
Світова організація торгівлі (СОТ)	2008

ПРЕЗИДЕНТИ УКРАЇНИ

Президент України	Р. н.	Президентство
Кравчук Леонід Макарович	1934	05.XII.1991 – 19.VII.1994
Кучма Леонід Данилович	1938	19.VII.1994 – 23.I.2005
Ющенко Віктор Андрійович	1954	23.I.2005 – 25.II.2010
Янукович Віктор Федорович	1950	25.II.2010 – 22.II.2014
Турчинов Олександр Валентинович	1964	23.II–07.VI.2014 (в.о.)
Порошенко Петро Олексійович	1965	з 07.VI.2014

ГОЛОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

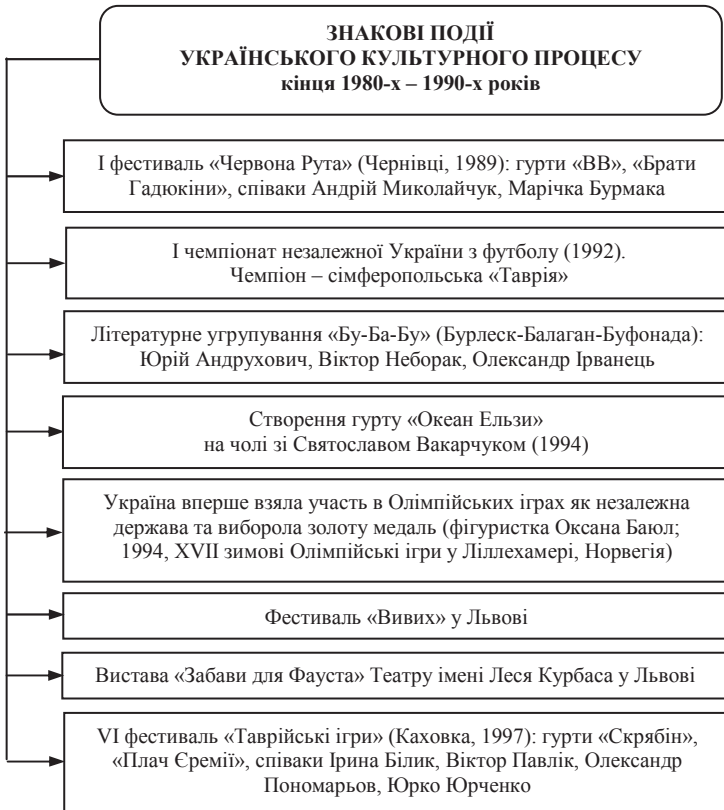
Скли- кання	Голова Верховної Ради України	Р. н.	Головування
I	Кравчук Леонід Макарович	1934	VII.1990 – XII.1991
	Плющ Іван Степанович	1941	XII.1991 – V.1994
II	Мороз Олександр Олександрович	1944	V.1994 – V.1998
III	Ткаченко Олександр Миколайович	1939	VII.1998 – I.2000
	Плющ Іван Степанович	1941	II.2000 – V.2002
IV	Литвин Володимир Михайлович	1956	V.2002 – V.2006
V	Мороз Олександр Олександрович	1944	VII.2006 – XI.2007
VI	Яценюк Арсеній Петрович	1974	XII.2007 – XI.2008
	Литвин Володимир Михайлович	1956	XII.2008 – XII.2012
VII	Рибак Володимир Васильович	1946	XII.2012–II.2014
	Турчинов Олександр Валентинович	1964	II–XI.2014
VIII	Гройсман Володимир Борисович	1978	XI.2014–V.2016
IX	Парубій Андрій Володимирович	1971	з IV.2016

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ УКРАЇНИ

Прем'єр-міністр України	Р. н.	Прем'єрство
Фокін Вітольд Павлович	1932	X.1990 –X.1992
Симоненко Валентин Костянтинович (в.о.)	1940	X.1992
Кучма Леонід Данилович	1938	X.1992 – IX.1993
Звігільський Юхим Леонідович (в.о.)	1933	IX.1993 – VII.1994
Масол Віталій Андрійович	1928	VI.1994 – III.1995
Марчук Євген Кирилович	1941	III.1995 – V.1996
Лазаренко Павло Іванович	1953	VI.1996 – VI.1997
Дурдинець Василь Васильович (в.о.)	1937	VII.1997
Пустовойтенко Валерій Павлович	1947	VII.1997 – XII.1999
Ющенко Віктор Андрійович	1954	XII.1999 – V.2001
Кінах Анатолій Кирилович	1954	V.2001 – XI.2002
Янукович Віктор Федорович	1950	XI.2002 – I.2005.
Азаров Микола Янович (в.о.)	1947	XII.2004, I.2005
Тимошенко Юлія Володимирівна	1960	I–II.2005 (в.о.), II–IX.2005

Єхануров Юрій Іванович	1948	ІХ.2005 (в.о.), ІХ.2005 – VІІІ.2006
Янукович Віктор Федорович	1950	VІІІ.2006 – X.2007; X–XІІ.2007 (в.о)
Тимошенко Юлія Володимирівна	1960	XІІ.2007–ІІІ.2010
Азаров Микола Янович	1947	ІІІ.2010–І.2014
Арбузов Сергій Геннадійович	1976	І–ІІ.2014
Яценюк Арсеній Петрович	1974	з ІІ.2014
Гройсман Володимир Борисович	1978	з ІV.2016

Питання 13.3

УКРАЇНА НА ПІСЕННОМУ КОНКУРСІ ЄВРОБАЧЕННЯ

Рік	Виконавець	Пісня	Місце
2003	Олександр Пономарьов	«Hasta la Vista»	XIV
2004	Руслана Лижичко	«Дикі танці»	I
2005	«Гринджоли»	«Разом нас багато»	XIX
2006	Тіна Кароль	«Show Me Your Love»	VII
2007	Верка Сердючка	«Dancing Lasha Tumbai»	II
2008	Ані Лорак	«Shady lady»	II
2009	Світлана Лобода	«Be my Valentine! (Anti-crisis Girl)»	XII
2010	Alyosha	«Sweet people»	X
2011	Міка Ньютон	«Angel»	IV
2012	Гайтана	«Be my guest»	XV
2013	Злата Огневич	«Gravity»	III
2014	Марія Яремчук	«Tik-Tock»	VI
2015	–	Україна не брала участі	
2016	Джамала	«1944»	I
2017	«O. Torvald»	«Time»	XXIV
2018	MELOVIN	«Under The Ladder»	XVII

ЛІТЕРАТУРА

Юрій Андрухович (1960 р. н., м. Івано-Франківськ)	Проза: «Рекреації» (1992), «Московіада» (1993), «Переверзія» (1996), «Тасмичня. Замість роману» (2007), «Тут похований Фантомас» (2015)
Сергій Жадан (1974 р. н., м. Старобільськ Луганської обл.)	Поезія: «Цитатник» (1995), «Пісці» (1998), «Лілі Марлен» (2009), «Вогнепальні й ножові» (2012), «Тамплієри» (2016). Проза: «Біг Мак» (2003), «Депеш Мод» (2004), «Ворошиловград» (2010), «Месопотамія» (2014), «Інтернат» (2017)
Галина Крук (1974 р. н., м. Львів)	Поезія: «Мандри у пошуках дому» (1997), «Сліди на піску» (1997), «Обличчя поза світлиною!» (2005), «Спів/існування» (2013), «Доросла» (2017)
Маріанна Кіяновська (1973 р. н., м. Жовква Львівської обл.)	Поезія: «Інкарнація» (1997), «Міфотворення» (2000), «Дещо щоденне» (2008), «ДО ЕР» (2014), «373» (2014), «Бабин Яр. Голосами» (2017)
Марія Матіос (1959 р. н., с. Розтоки Путильського р-ну Чернівецької обл.)	Проза: «Нація» (2001), «Солодка Даруся» (2004), «Чотири пори життя» (2009), «Армагедон уже відбувся» (2011), «Черевички Божої Матері» (2013), «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» (2015)
Ірена Карпа (1980 р. н., м. Черкаси)	Проза: «Фройд би плакав» (2004), «Добро і зло» (2008), «Піца «Гімалаї» (2011), «З Роси, з Води і з Калабані» (2012)

<p>Ірен Роздобудько (1962 р. н., м. Донецьк)</p>	<p>Проза: «Гудзик» (2005), «Зів'ялі квіти викидають» (2006), «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя» (2006), «Мандрівки без сенсу і моралі» (2011), «Лікарняна повість» (2012), «Тут і тепер» (2016)</p>
<p>Василь Шкляр (1951 р. н., с. Ганжалівка Лисянського р-ну Черкаської обл.)</p>	<p>Проза: «Ключ» (1999), «Елементал» (2001), «Залишенець. Чорний ворон» (2009), «Маруся» (2014), «Чорне сонце» (2015), «Троща 2017»</p>
<p>Оксана Забужко (1960 р. н., м. Луцьк)</p>	<p>Поезія: «Друга спроба: Вибране» (2005), «Вибрані вірші 1980–2013» (2013). Проза: «Музей Покинутих Секретів» (2009), «Тут могла б бути ваша реклама» (2014). Есеїстика: «І знову я влізю в танк... Вибрані тексти 2012–2016: статті, есе, інтерв'ю, спогади» (2016)</p>
<p>Люко Дашвар (Ірина Іванівна Чернова) (1954 р. н., м. Херсон)</p>	<p>Проза: «Село не люди» (2007), «Молоко з кров'ю» (2008), «Рай. Центр» (2009), «Біті Є» (2011–2012), «На запах м'яса» (2013), «Покров» (2015)</p>
<p>Володимир Лис (1950 р. н., хутір поблизу с. Згорани, Любомльського р-ну Волинської обл.)</p>	<p>Проза: «Століття Якова» (2010), «Діва Млинища» (2016), «Місяць, обмитий дощем» (2017)</p>
<p>Тарас Прохасько (1968 р. н., м. Івано- Франківськ)</p>	<p>Проза: «БотакЄ» (2010), «Одної і тої самої» (2013), «Ознаки зрілості» (2014)</p>
<p>Максим Кідрук (Макс Кідрук) (1984 р. н., с. м.т. Володимирець, Володимирецького р-ну Рівненської обл.)</p>	<p>Проза: «Навіжені на Мексиці» (2011), «Твердиня» (2013), «Жорстоке небо» (2014), «Заирни у мої сни» (2016), «Не озирайся і мовчи» (2017), «Де немає бога» (2018)</p>

Семінарське заняття

Мета заняття: охарактеризувати процес державотворення в умовах незалежності Української держави, проаналізувати основні напрями зовнішньої політики України, розкрити особливості гібридної війни Російської Федерації на території України; викликати зацікавленість у здобувачів вищої освіти до вивчення свого минулого, сприяти вихованню патріотичних почуттів, конституційного обов'язку захищати Вітчизну.

План

1. Державотворчий процес в умовах незалежності.
2. Основні принципи державної етнополітики в Україні.
3. Головні засади зовнішньої політики України у контексті світового співтовариства.
4. Революція Гідності. Російська агресія проти України.
5. Культурні процеси в сучасній Україні.

Основні поняття для засвоєння: Акт проголошення незалежності України, антитерористична операція (АТО), Декларація про суверенітет, євроінтеграція, коаліція, корупція, опозиція, політичний плюралізм, Помаранчева революція, приватизація, Революція Гідності, реформи.

Теми рефератів

1. Конституційний процес в Україні: проблеми і перспективи.
2. Вплив релігійного чинника на сучасний стан міжнаціональних відносин в Україні.
3. Тіньова економіка в Україні: причини появи та шляхи подолання.
4. Європейський вектор зовнішньополітичного курсу України.
5. Розвиток сучасного кінематографу.
6. Масова та елітарна культура сучасного суспільства.
7. Сучасна українська література.
8. Українське мистецтво на зламі ХХ–ХХІ ст.
9. Історія східної та західної української діаспори.

Рекомендована література

Обов'язкова:

1. Баран З., Кокотко Н., Тарнавський Р. Історія України (від давнини до сучасності): навчальний посібник. – Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2014. – 104 с.
2. Бугрій В. Історія та культура України: навч. посібник. – Суми: С. П. Цьома, 2017. – 316 с.
3. Греченко В. Історія та культура України: підручник. – Харків: ХНУВС, 2017. – 319 с.
4. Земерова Т. Історія України: таблиці та схеми. – Тернопіль: Підручники та посібники, 2016. – 430 с.
5. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. – 3-тє вид., випр. та доп. – Харків: Школа, 2010. – 624 с.
6. Історія України: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 210 с.
7. Історія Української культури: навчальний посібник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів МВС / за ред. М. П. Гетьманчука. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 404 с.
8. Лазарович М. Легіон Українських Січових Стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль: Джура, 2005. – 591 с.
9. Мицик Ю., Бажан О., Власов В. Історія України. – К.: Києво-Могилянська академія, 2010. – 595 с.
10. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Харків: КСД, 2016. – 496 с.
11. Сідлецька Т. Історія української культури: навчальний посібник. – Ч. II. – Вінниця: ВНТУ, 2016. – 78 с.
12. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / відп. ред. В. Смолій. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 796 с.
13. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015). Збірник документів і матеріалів. – 2-е вид. / упоряд.: О. Бажан. – К.: Кліо, 2016. – 1092 с.
14. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО / кол. авт. О. Каліновська, О. Криштопа та ін. – Харків: КСД, 2016. – 512 с.
15. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / упоряд. К. Галушко. – Харків: КСД, 2016. – 352 с.

Додаткова:

1. Кульчицький С. Помаранчева революція. – К.: Генеза, 2005. – 368 с.
2. Кульчицький С. Україна і Росія: переваги і небезпеки «особливих відносин». Роздуми історика. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 112 с.
3. Микулинський І. Революція Гідності – Майдан. – Чернівці: Друк Арт, 2017. – 798 с.
4. Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України: наук.-метод. матер. / Головка В., Палій О., Черевко О., Янішевський С.; за заг. ред. П. Полянського. – К.: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – 36 с.
5. Стражний О. Майдан: події, свідчення, менталітет. – Київ: Дух і Літера, 2016. – 356 с.
6. Штогрін І. Ад 242. Історія мужності, братерства та самопожертви. – Харків: КСД, 2015. – 352 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте лібералізацію економічного життя в Україні у 90-х роках ХХ ст.
2. Вкажіть основні риси зовнішньої політики незалежної України.
3. Назвіть досягнення у розбудові Української держави.
4. Розкрийте причини та перебіг російської агресії супроти України та проведення АТО на Донбасі.
5. Проаналізуйте розвиток сучасної культури.

ХРОНОЛОГІЯ ОСНОВНИХ ПОДІЙ

– **1 млн. років тому** – поява первісних людей на території України.

– **IV–III тис. до н.е.** – розселення племен трипільської культури на території України.

– **IX–VII ст. до н.е.** – розселення кіммерійців у Північному Причорномор'ї. Перший народ на наших землях, який називають кочовим, а також перші, хто розпочав виплавляти з болотяної руди залізо, використовувати коня для їзди верхи.

– **VIII–VI ст. до н.е.** – велика грецька колонізація Північного Причорномор'я.

– **VII–III ст. до н.е.** – панування скіфів на території Північного Причорномор'я.

– **III ст. до н.е. – III ст. н.е.** – панування сарматів у Північному Причорномор'ї. Витіснення скіфів у Пониззя Дніпра та в Крим.

– **IV–VII ст.** – формування перших східнослов'янських політичних об'єднань – союзів племен.

– **VIII–IX ст.** – утворення держави Київська Русь із центром у Києві.

– **860–866 рр.** – походи князя Аскольда на Константинополь.

– **882–912 рр.** – правління Олега на Русі.

– **912–945 рр.** – князювання Ігоря.

– **945–964 рр.** – правління (регентство) княгині Ольги.

– **964–972 рр.** – князювання Святослава.

– **980–1015 рр.** – правління Володимира Великого.

– **988 рр.** – запровадження християнства в Київській Русі.

– **1019–1054 рр.** – князювання Ярослава Мудрого.

– **1037 рр.** – спорудження в Києві Софійського собору.

– **1073–1078 рр.** – будівництво Успенського собору Печерського монастиря Києва.

– **1076 р.** – диякон Іоанн уклав у Києві «Ізборник», який містить основні положення християнського віровчення, уривки з релігійних творів.

– **1097 р.** – князівський з'їзд у Любечі. Схвалення принципу князівської вотчини. Спроба припинити міжусобиці, об'єднатися для боротьби із зовнішніми ворогами.

– **1113 р.** – укладення монахом Нестором першої редакції літописного зведення – «Повісті минулих літ».

- **1113–1125 рр.** – князювання Володимира Мономаха.
- **1117 р.** – укладення «Повчання» Володимира Мономаха, зверненого до його дітей, видатної пам'ятки давньоруської літератури.
- **1187 р.** – перша літописна згадка назви «Україна» щодо земель Південної Київщини та Переяславщини.
- «–» створення поеми «Слово о полку Ігоревім».
- **1199 р.** – об'єднання волинським князем Романом Мстиславовичем Галицької і Волинської земель і утворення Галицько-Волинського князівства.
- **1223 р., 31 травня** – поразка руських дружин і половецького війська в битві з монголами на р. Калці.
- **1237–1240 рр.** – монгольська навала на Русь.
- **1240 р., листопад – 6 грудня** – облога і розорення Києва військами хана Батия. Початок монголо-татарського іга. Падіння ролі міст. Занепад ремесла і торгівлі.
- **1238 р.** – утвердження Данила Романовича у Галичі. Перемога військ Данила Галицького над німецькими лицарями-хрестоносцями під Дорогочином.
- **1303 р.** – утворення Галицько-волинським князем Юрієм I Львовичем Галицької православної митрополії. Проіснувала до 1347 р.
- **1340 р.** – розпад Галицько-Волинського князівства. Початок польської експансії.
- **1350–1352 рр.** – боротьба польсько-угорської коаліції з Литовським князівством за Волинські землі.
- **1356 р.** – надання магдебурзького права Львову.
- **1362 р.** – розгром ординців спільними зусиллями литовсько-руських військ біля Синіх Вод на Поділлі. Остаточна інкорпорація до Великого князівства Литовського Київщини, Переяславщини, Волині та Поділля.
- **1385 р., 14 серпня** – укладення Кревської унії між Литвою та Польщею, умови якої передбачали польський королівський титул для литовського князя Ягайла Ольгердовича в обмін на приєднання Великого князівства Литовського до складу Польщі та запровадження католицизму.
- **1387 р.** – остаточне приєднання Галичини до Польського королівства.
- **1399 р., 12 серпня** – поразка військ литовського князя Вітовта від армії азійського завойовника Тимура (Тамерлана) на р. Ворсклі.

– **1410 р., 15 липня** – поразка Тевтонського ордена від об'єднаного війська поляків, литовців, українців та білорусів під Грюнвальдом.

– **1413 р., 2 жовтня** – укладення Городельської унії між Литвою та Польщею. Литва отримала більше автономії, польська та литовська знать урівнювалися у правах.

– **1489 р.** – перша згадка у письмових джерелах про козаків. Їхня участь у складі польського війська в бою проти татар.

– **1491 р. (1483–1491)** – видання у Кракові Швайпольтом Фіолем перших чотирьох кириличних книг. Початок книгодрукування українською мовою.

– **1494 (1494–1497) рр.** – надання Києву магдебурзького права.

– **1503 р.** – найдавніша писемне згадка про кобзарів у польських джерелах.

– **1538 р.** – Молдовське князівство підкорене Османською імперією. Буковина потрапила під владу Туреччини та її ставлеників.

– **1552–1556 (1555) рр.** – заснування Д. Вишневецьким на о. Мала Хортиця першої Запорізької Січі (зруйнована татарами восени 1557 р.).

– **1556–1561 рр.** – у Троїцькому монастирі с. Пересопниця архімандритом Григорієм старою українською літературною мовою перекладено Євангеліє (Пересопницьке євангеліє).

– **1569 р., 1 липня** – Люблінська унія. Об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського в Річ Посполиту. Приєднання Польщею Брацлавщини, Волині, Київщини та Підляшшя.

– **1572 р., червень** – одна з перших спроб залучити українських козаків на державну службу – польський король Сигізмунд II Август прийняв на службу 300 козаків.

– **1574 р.** – видання у Львові Іваном Федоровичем (Федоровим), першої друкованої на українських землях книги «Апостол».

«–» – видання Іваном Федоровим у Львові «Букваря» – першого друкованого підручника на східнослов'янських землях.

– **1578 р.** – запровадження козацького реєстрового війська у складі 600 осіб (козацька реформа короля Стефана Баторія).

– **1586 р.** – антиохійський патріарх Йоаким затвердив статут Львівського Успенського братства, що встановлював за братством право верхності над іншими братствами та контроль за духовництвом.

– **1587 р.** – видання в Острозі першого друкованого твору української полемічної літератури – «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького.

– **1591–1593 р.** – козацько-селянське повстання під проводом Криштофа Косинського, перший великий виступ проти Речі Посполитої, магнатського панування та наступу на козацькі права.

– **1594–1596 р.** – козацько-селянське повстання під проводом Северина Наливайка, Григорія Лободи та Матвія Шаули.

– **1596 р., 6–10 жовтня** – православний та уніатський собори у Бересті. Ухвалення Берестейської унії – утворення греко-католицької (уніатської) церкви.

– **1616 р.** – похід запорозьких козаків на чолі з Петром Сагайдачним на Кафу, визволення невільників.

– **1621 р., 23 серпня – 23 вересня** – Хотинська битва. Вирішальна роль козаків на чолі з П. Сагайдачним у перемозі над турецьким військом.

– **1625–1638 р.** – хвиля козацько-селянських повстань під проводом Марка Жмайла, Тараса Трясила, Івана Сулими, Павла Бута, Дмитра Гуні, Якова Острияниці.

– **1638 р. (вересень)** – затвердження польським сеймом «Ординації Війська Запорізького реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої».

– **1648 р., 25 січня** – початок Національно-визвольної війни українського народу. Обрання гетьманом Богдана Хмельницького.

– **1548 р., 5–6 травня** – перемога козаків над польським військом Стефана Потоцького під Жовтими Водами.

– **1649 р., 5–6 серпня** – розгром польського війська поблизу міста Зборів.

– **1649 р., 8 серпня** – укладення Зборівського мирного договору між Б. Хмельницьким і польським королем Яном II Казимиром. Визначення 40-тисячного козацького реєстру, обмеження території козацької України Київським, Брацлавським і Чернігівським воєводствами.

– **1651 р., 18–30 червня** – битва під Берестечком. Поразка козацького війська

– **1651 р., 18 вересня** – Білоцерківський мирний договір між Гетьманщиною та Польщею. Встановлення 20-тисячного реєстру, обмеження влади гетьмана Київським воєводством.

– **1652 р., 22–23 травня** – розгром польського війська в битві під Батогом.

- **1654 р., 8 січня** – Переяславська рада.
- **1654 р., березень** – укладення між козаками та московським урядом договору («Березневі статті»). Установлення чисельності козацького війська у кількості 60 тис. осіб.
- **1657–1659 рр.** – гетьманування Івана Виговського.
- **1658 р., 16 вересня** – укладення Україно-польського договору, передбачалося входження Великого князівства Руського до складу Речі Посполитої на федеративних засадах, зберігаючи гетьманське правління. Українське військо мало налічувати 30 тис. козаків і 10 тис. найманців.
- **1659–1663 рр; 1676–1681 рр.** – гетьманування Юрія Хмельницького.
- **1660 р.** – укладення Слободищенського трактату між Гетьманщиною та Польщею. Київське, Брацлавське та Чернігівське воєводства отримували автономію у складі Речі Посполитої.
- **1661 р.** – заснування університету Львові.
- **1663–1668 рр.** – гетьманування Івана Брюховецького на Лівобережній Україні.
- **1663–1665 рр.** – гетьманування Павла Тетері на Правобережній Україні.
- **1665–1676 рр.** – гетьманування Петра Дорошенка на Правобережній Україні.
- **1667 р., 30 січня** – Андрусівське перемир'я між Московською державою та Річчю Посполитою. Лівобережжя відійшло до Москви, Правобережжя – до Польщі. Запоріжжя мало бути під зверхністю обох держав.
- **1669–1672 рр.** – гетьманування Дем'яна Многогрішного на Лівобережній Україні.
- **1672–1687 рр.** – гетьманування Івана Самойловича на Лівобережній Україні.
- **1674 р.** – перше видання «Синопису» (Київ).
- **1686 р., 6 травня** – «Вічний мир» між Московією та Річчю Посполитою. Визнання Лівобережжя, Києва та Запоріжжя за Московію. Укладення між державами анти турецького союзу. Договір остаточно затвердив насильницький поділ українських земель між двома державами.
- **1687–1708 рр.** – гетьманування Івана Мазепи.
- **1708–1722 рр.** – гетьманування Івана Скоропадського.
- **1709 р., 27 червня** – Полтавська битва.

- **1710 р.** – обрання гетьманом в еміграції Пилипа Орлика. Бендерська Конституція.
- **1722–1727 рр.** – діяльність першої Малоросійської колегії.
- **1722–1723 рр.** – гетьманування Павла Полуботка.
- **1727–1734 рр.** – гетьманування Данила Апостола.
- **1738–1745 рр.** – виступи опришків під керівництвом Олекси Довбуша на Прикарпатті та Покутті.
- **1744–1770 рр.** – будівництво у Львові Собору св. Юра.
- **1743 р.** – «Права, за якими судиться малоросійський народ». Кодифікація права в Лівобережній Україні.
- **1734–1750 рр.** – діяльність Правління Гетьманського Уряду.
- **1750–1764 рр.** – гетьманування Кирила Розумовського.
- **1764–1786 рр.** – діяльність другої Малоросійської колегії.
- **1775 рр., 4–5 червня** – ліквідація царським самодержавством Запорозької Січі.
- **1772 р.** – перший поділ Польщі. Приєднання до Росії Східної Білорусії, а Галичини – до Австрії.
- **70–80-ті рр. XVIII ст.** – реформи Марії-Терезії та Йосифа II в Австрійській імперії («реформи освіченого абсолютизму» – аграрна, релігійна, освітня, адміністративна).
- **1781 р., 16–18 вересня** – ліквідація на Лівобережній Україні полково-адміністративного устрою. Царський указ про утворення Малоросійського генерал-губернаторства у складі київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв.
- **1782–1786 рр.** – проведення адміністративної реформи у Східній Галичині, утворення 12 округів.
- **1783 р., 8 квітня** – царський маніфест про приєднання до Російської імперії Кримського ханства. Тисячі татар утекли в Османську імперію.
- **1783 р.** – царський указ про закріпачення селян на Лівобережній та Слобідській Україні.
- **1785 р.** – «Жалувана грамота дворянству» Катерини II, згідно з якою українська старшина зрівнювалась у правах з російським дворянством.
- **1787 р.** – Буковина приєднана до Галичини і сполучена з нею в одну провінцію.
- **1793 р.** – другий поділ Польщі. До Росії відійшли Київщина, Східна Волинь, Поділля, Брацлавщина.
- **1795 р.** – третій поділ Польщі. Росія включила до свого складу Західну Волинь, Західну Білорусію, Литву і Курляндію.

– **1798 р.** – видання в Петербурзі трьох частин «Енеїди». Початок нової української літератури.

– **1805 р.** – відкриття за ініціативи Василя Кармазина Харківського університету.

– **1813–1835 р.** – антикріпосницькі виступи селян на Поділлі під проводом Устима Кармалюка.

– **1815 р.** – заснування родинами Яхненків і Симеренків торгового дому, який згодом став відомим у всій Європі, першим запровадив парове цукрове виробництво в російській імперії, об'єднав машинобудівний завод тощо.

– **1816 р.** – заснування Іваном Могильницьким у Перемишлі першого на західноукраїнських землях просвітницького товариства.

– **1817 р.** – заснування Ришельєвського ліцею в Одесі.

– **1817 р.** – заснування Львівського інституту Оссолінських, який мав велику бібліотеку, музей і друкарню, був важливим науковим осередком.

– **1818 р.** – видання «Граматики» Олексія Павловського, у якій подано перший опис живої української мови. До праці доданий українсько-російський словник на понад 1110 слів. Автор першим застосував фонетичні принципи українського правопису.

– **1818–1819 рр.** – діяльність полтавської масонської ложі «Любов до істини», до якої належало 20 осіб, у тому числі І. Котляревський.

– **1819 р.** – видання Михайлом Цертелевим у Петербурзі першого фольклорного збірника «Досвід збирання старовинних малоросійських пісень». Початок української фольклористики.

– **1819 р., 29 червня – 3 липня** – антикріпосницький виступ військових поселенців у Чугуєві. Повстання придушене, заарештовано 1104 його учасників.

– **1821 р.** – організація в Тульчині таємного Південного товариства на чолі з Павлом Пестелем та Олексієм Юшневським.

«–» організація Василем Лукашевичем у Полтаві Малоросійського таємного товариства.

– **1823 рр.** – збудовано перший в Україні пароплав у с. Мошни на Київщині.

«–» заснування братами Борисовими у Новограді-Волинському «Товариства об'єднаних слов'ян».

– **1827 рр.** – видання Михайлом Максимовичем збірки «Малоросійські пісні».

– **1834–1837 рр.** – діяльність у Львові демократичного та просвітницького гуртка «Руська трійця».

– **1834 р.** – заснування університету Св. Володимира в Києві, першим ректором якого був Михайло Максимович.

– **1837–1843 рр.** – спорудження у Києві будівлі університету (архітектор Вікентій Беретті).

– **1840 р.** – видання в Петербурзі «Кобзаря» Тараса Шевченка.

– **1843–1844 рр.** – селянське повстання під проводом Лук'яна Кобилиці на Буковині. Селяни 22-х громад припинили виконувати будь-які повинності, силою захопили ліси та пасовища. Виступ було придушено.

– **1844 р.** – заснування першої в Україні вищої технічної школи (з 1877 – Львівський політехнічний інститут).

– **1845 р., 25 грудня** – написання Т. Шевченком «Заповіту».

– **1846–1847 рр.** – діяльність Кирило-Мефодіївського товариства.

– **1846 р.** – видання у Москві Осипом Бодяньським однієї з перших праць з історії України – «Історія Русів» (ймовірний автор – батько й син Полетики).

– **1848–1849 рр.** – революція в Австрійській імперії.

– **1848 р., 2 травня** – утворення у Львові першої української політичної організації – Головної Руської Ради. Голова – єпископ Григорій Яхимович.

– **1848 р.** – ліквідація панщини у Галичині та на Буковині.

– **1848 р.** – відкриття у Львівському університеті кафедри української мови, очолив Яків Головацький.

– **1853 р.** – фактичне скасування панщини на Закарпатті.

«–» спорудження у Києві пам'ятника князю Володимирові Великому (скульптори В. Демут-Малиновський, П. Клодт, архітектор К. Тон).

– **1856 р., літо** – селянський рух «У Таврію за волею». Поширилися чутки, що селянам у Криму роздають землю і дають волю. Рухом охоплено 574 села з населенням 76 тис. осіб.

– **60-ті роки XIX ст.** – діяльність «хлопоманів» на чолі з Володимиром Антоновичем.

– **1861 р., січень** – створення у Львові культурно-просвітницького товариства «Руська Бесіда».

– **1861 р., 19 лютого** – царський маніфест про скасування кріпосного права в Російській імперії.

– **1863 р.** – циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про обмеження видання книг та заборону викладання в школах українською мовою. (Валуєвський циркуляр).

– **1864 р.** – земська, судова та шкільна реформи у Росії.

– **1865 р.** – відкриття першої в Україні залізниці Одеса-Балта.

– **1868 р.** – створення у Львові українського культурно-просвітницького товариства «Просвіта».

– **1867 р., 8 лютого (за н.с.)** – ухвалення Конституції Австрійської імперії. Австрійська імперія перетворюється на двоєдину Австро-Угорську імперію.

– **1870 р.** – створення москвофілами політичної організації – Руської ради.

– **1873 р.** – заснування у Львові Літературного товариства ім. Т. Шевченка (з 1892 р. – Наукове товариство ім. Т. Шевченка, НТШ).

– **1873 р.** – створення у Києві Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, що об'єднав навколо себе найкращих науковців. Першим головою був Григорій Галан, а діловим керівником – Павло Чубинський. Ліквідований 1876 р. згідно з Емським актом.

– **1876 р., 18 травня** – Підписання царем Емського акту, що забороняв видання та ввезення з-за кордону літератури українською мовою. Заборона театральних вистав українською мовою.

– **1883 р.** – організація Василем Нагірним у Львові споживчого кооперативу «Народна торгівля» – першого кооперативу на українських землях.

– **1885 р., 24 жовтня** – утворення у Львові Народної ради, центрального представницького керівного органу народівців на чолі з Юліаном Романчуком.

– **1887 р., 17 травня** – перший страйк шахтарів Донбасу.

– **1887 р.** – створення Миколою Левитським хліборобських спілок в Олександрівському повіті Катеринославської губернії, перших кооперативних організацій на Наддніпрянщині.

– **1890 р.** – утворення у Львові Русько-української радикальної партії (РУРП) – першої української політичної партії.

– **1890–1894 рр.** – політика «нової ери» у відносинах народівців з урядом і польською шляхтою, політика компромісів та взаємних поступок. Згодом, сторони відмовилися від неї через невиконання передбачених в угоді заходів.

– **1891–1893 рр.** – діяльність таємної студентської самостійницької організації «Братство тарасівців».

– **1892 р., весна** – відкриття в Києві першої в Російській імперії електричної лінії трамваю.

– **1894 р.** – заснування у Львові молодіжної спортивно-фізкультурної організації «Сокіл» з ініціативи В. Нагірного.

«–» відкриття у Львівському університеті кафедри історії України, очолив Михайло Грушевський.

– **1895 р.** – видання у Львові брошури Юліана Бачинського «Україна ірредента», де вперше сформульовано тезу політичної незалежності українського народу, державної самостійності України.

– **1897 р.** – створення в Києві за ініціативою Олександра Кониського Всеукраїнської загальної організації, що мала на меті національно-культурницький характер. Почесними членами організації були Володимир Антонович, Микола Лисенко, дійсними членами – Євген Чекаленко, Олександр Лотоцький, Тадей Рильський. У 1904 р. перетворилася на Українську демократичну партію.

– **1899 р.** – утворення Української соціал-демократичної партії у Львові, яку очолили Микола Ганкевич, Семен Вітик та ін.

«–» утворення на основі Народної ради Національно-демократичного (народного) стронництва (згодом Української національно-демократичної партії), лідер – Іван Франко, видатні члени – Кость Левицький, Євген Левитський та ін.

– **1914 р., 19 липня (1 серпня) – 1918 р., 11 листопада** – оголошення Німеччиною війни Росії. Початок Першої світової війни.

– **1914 р., 1 серпня** – створення у Львові Головної української ради на чолі з Костем Левицьким, яка об'єднала керівництво політичних сил Галичини. Виступила з ініціативою створення окремих українських військових загонів в австрійській армії.

– **1914 р., 4 серпня** – створення у Львові Союзу визволення України на чолі з Дмитром Донцовим, що ставив за мету досягнення державної самостійності України через поразку Росії у світовій війні.

– **1914 р., 5 (18) серпня – 8 (21) вересня** – Галицька битва. Загарбання російськими військами Галичини та Буковини.

– **1914 р., кінець серпня** – згода австрійського уряду на створення УСС.

– **1914 р., 25 вересня** – перші бої УСС поблизу Сянока (в Карпатах, захист Ужоцького перевалу). Перший командир УСС – Михайло Галушинський.

– **1914 р., вересень** – початок репресій російської окупаційної адміністрації в Галичині.

– **1914 р., жовтень** – заява ТУП про нейтральну позицію у війні.

– **1915 р., 29 квітня – 2 травня** – бої на горі Маківці, в якій відзначилися УСС. Справжнє бойове хрещення УСС.

– **1915 р., 19 квітня (2 травня)** – початок контрнаступу німецько-австрійських військ у Галичині. Відступ російських військ з Галичини, Буковини та частини Волині.

– **1915 р., 1 травня** – реорганізація ГУР у Загальну українську раду, що мала на меті представляти всі національні політичні сили. Перше засідання ЗУР (голова К. Левицький) відбулося 5 травня у Відні.

– **1915 р., середина вересня** – зупинення австро-німецького контрнаступу російським військами.

– **1916 р., 22 травня – 31 липня** – російський наступ військ Південно-Західного фронту (Брусилівський прорив), у ході якого було зайнято значну частину Галичини, Волині та Буковини.

– **1916 р., 29–30 вересня** – бої УСС на горі Лисоня поблизу Бережан.

– **1917 р., 18–21 червня** – невдалий наступ російських військ на Південно-Західному фронті, великі людські втрати та відступ з Галичини й Буковини.

– **1917 р., 27 лютого** – Лютнева демократична революція та повалення самодержавства в Російській імперії.

– **1917 р., 3–4 березня** – утворення у Києві Української Центральної Ради (УЦР) – представницького органу київських українських громадських організацій. Головні ініціатори – УНП (самостійники) і ТУП. Головою обрано М. Грушевського.

– **1917 р., 5–8 травня** – Перший Всеукраїнський Військовий з'їзд.

– **1917 р., 5–10 червня** – Другий Всеукраїнський Військовий з'їзд, понад 2 тис. делегатів. Запропонував УЦР порцати впровадження автономії, українізації армії.

– **1917 р., 10 червня** – Перший універсал УЦР, проголошення національно-територіальної автономії України.

– **1917 р., 15 червня** – утворення Генерального Секретаріату (уряду) УЦР на чолі з В. Винниченком у складі 9 осіб.

– **1917 р., 3 липня** – Другий універсал УЦР. Констатація досягнутого під час переговорів у Києві компромісу між УЦР та Тим-

часовим урядом. Заява про запрошення до складу УЦР представників інших народів, що проживали в Україні, проти самочинного творення автономії.

– **1917 р., 25 жовтня (7 листопада)** – більшовицький переворот у Петрограді.

– **1917 р., 7 листопада** – Третій універсал УЦР. Проголошення УНР. Поширення юрисдикції УНР та 9 губерній. Оприлюднення основних принципів політики УЦР (скасування поміщицького землеволодіння, запровадження 8-год. робочого дня, скликання Українських Установчих Зборів).

– **1917 р., 30 листопада** – спроба більшовицького збройного перевороту у Києві.

– **1917 р., 3 грудня** – маніфест РНК до українського народу з ультимативними вимогами УЦР (ультиматум). Погрози радянської Росії розпочати війну проти УНР.

– **1917 р., 5 грудня** – УЦР відмовилася виконати вимоги ультиматуму. РНК ухвалив рішення про війну з УНР.

– **1917 р., 11–12 грудня** – з'їзд рад у Харкові. Проголошення влади рад в Україні. обрання ЦВК рад України, створення уряд маріонеткової «УНР» – Народний секретаріат.

– **1917 р., 9 (22) січня** – Четвертий універсал УЦР. Проголошення незалежності УНР.

– **1918 р., 29 січня** – бій під Крутами. Загибель близько 300 українських бійців – студентів і гімназистів. Свідома українська молодь на декілька днів затримала наступ більшовицьких військ.

– **1918 р., 9 лютого** – Берестейський мирний договір між УНР і державами Німецького блоку (Четверного союзу). Припинення стану війни між сторонами. Німеччина й Австро-Угорщина зобов'язалися допомогти УНР відновити контроль над усією територією держави.

– **1918 р., 29 квітня** – Всеукраїнський хліборобський з'їзду Києві. Проголошення П. Скоропадського гетьманом України. державний переворот в Україні. Установлення Української Держави замість УНР.

– **1918 р., 5 серпня** – утворення на основі Українського національно-державного союзу, опозиційного гетьманській владі.

– **1918 р., 1 листопада** – українське національне повстання у Львові («листопадовий зрив»), організоване Центральним військовим комітетом на чолі з Дмитром Вітовським.

– **1918 р., 1 листопада – 1919 р., 18 липня** – українсько-польська війна. Польща здобула перемогу й окупувала Галичину.

– **1918 р., 6–12 листопада** – окупація Північної Буковини румунськими військами.

– **1918 р., 9 листопада** – створення Державного Секретаріату (уряду) ЗУНР на чолі з Костем Левицьким.

– **1918 р., 13 листопада** – ухвалення Українською Національною Радою тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорщини. Початок нової війни більшовиків проти України.

– **1918 р., 14 грудня** – вступ Директорії в Київ. Гетьман зрікся влади. перехід влади до Директорії.

– **1919 р., 21 січня** – Всенародні збори усіх українців Угорщини в Хусті. Проголошення злуки Закарпаття з Україною

– **1919 р., 22 січня** – проголошення Акта злуки УНР і ЗУНР у Києві на Софійському майдані. Назву ЗУНР змінено на Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР).

– **1919 р., 8–12 червня** – Чортківська офензива (контрнаступ) українських військ Галицької армії під командуванням Олександра Грекова.

– **1919 р., 16–18 липня** – окупація польським військами Галичини. Перехід Галицької армії за Збруч на допомогу УНР.

– **1919 р., 10 вересня** – Сен-Жерменський договір країн Антанти, за умовами якого Буковина передана Румунії, Закарпаття – Чехословаччині.

– **1919 р., 6 грудня – 1920 р., 6 травня** – «Перший Зимовий похід» військ УНР під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка.

– **1920 р., 21 листопада** – після тяжких боїв армія УНР під командуванням Симона Петлюри відійшла за Збруч.

– **1921 р., 18 березня** – Ризький мир Польщі з радянською Росією та Україною. До Польщі відійшли Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Західне Полісся. Інші частини Правобережжя увійшли до складу УРСР.

– **1921 р., 4–29 листопада** – «Другий Зимовий похід» (Листопадовий рейд). Поразка військ ген. Юрія Тютюнника. Завершення збройної боротьби регулярних військ УНР за незалежність України.

– **1918–1921 рр.** – політика «воєнного комунізму» внутрішня політика більшовиків під час Громадянської війни. Основною ціллю

більшовиків було утримання власної влади в країні, керування економікою та народним господарством й забезпечення армії продовольством та іншими необхідними ресурсами.

– **1921 р., березень** – ухвала X з'їздом РКП(б) постанови про запровадження нової економічної політики (Неп). Тривав до 1928 р.

– **1921–1923 рр.** – голод у південних губерніях України через політику радянської влади та посуху. Жертвами стало 1,5–2 млн осіб.

– **1922 р., березень** – початок роботи в Києві театру «Березіль» під керівництвом Леся Курбаса.

– **1922 р., 30 грудня** – I всесоюзний з'їзд рад, проголосив створення СРСР. Ухвалення декларації та Договору про створення СРСР.

– **1923 р., квітень** – XII з'їзд РКП(б). Розгляд національного питання на з'їзді набрав форми широкої дискусії й поклав початок політиці «коренізації» (в Україні – українізація).

– **1924 р., 31 січня** – ухвалення Конституції СРСР на II з'їзді рад Союзу РСР.

– **1924 р., 16–25 вересня** – Татарбунарське повстання. Селянський виступ у Південній Бессарабії, жорстоко придушений румунськими військами.

– **1924 р., 26 грудня** – закон про шкільну систему в Румунії, який називав українців «румунами, що забули свою рідну мову». Насильницька румунізація Буковини і Бессарабії.

– **1925 р., 11 липня** – створення УНДО на чолі з Дмитром Левицьким – найчисленнішої української партії на західноукраїнських землях.

– **1925 р., грудень** – проголошення XIV з'їздом РКП(б) курсу на індустріалізацію.

– **1926 р., січень** – початок діяльності літературного об'єднання Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). Входили провідні українські письменники, лідер – М. Хвильовий. Самоліквідувалася організація у січні 1928 р.

– **1928 р.,** – на екрани кінотеатрів вийшов фільм О. Довженка «Звенигора». Початок випуску фільмів на київській кінофабриці, з 1957 р. – Київська кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка.

– **1928 р., травень-червень** – «Шахтинська справа». Розгляд судом у Москві сфальсифікованої справи, пов'язаної з так званою підривною діяльністю технічної інтелігенції Донбасу проти радянської влади. Із 49 засуджених 7 осіб розстріляно.

– **1929 р., січень** – створення у Відні Організації Українських Націоналістів (ОУН).

– **1929 р.** – перехід до політики суцільної колективізації.

– **1930 р., березень-квітень** – процес СВУ в Харкові. Підсудними були 45 видатних діячів української інтелігенції. Всього за сфальсифікованими звинуваченнями репресовано близько 5 тис осіб.

– **1930 р., 16 вересня – 30 листопада** – проведення урядом Польщі акцій «пацифікації» проти українського населення Галичини. Репресії польської влади проти українців.

– **1930 р.**, – створення першого українського балету (Михайло Вериківський, «Пан Каньовський»).

– **1931 р., березень** – «викриття» органами ДПУ «Українського національного центру». Засуджено близько 50 осіб, переважно колишні діячі українського національного руху. У зв'язку з цією «справою» був арештований і висланий до Москви М. Грушевський.

– **1931 р., 1 жовтня** – введення в дію і випуск першого трактора Харківським тракторним заводом.

– **1932 р., 9 лютого** – ухвалення постанови ВУЦВК про адміністративно-територіальну реформу. Створення областей і перехід на триступеневу систему управління: центр – область – район.

– **1932–1933 рр.** – Голодомор в Україні. Кількість жертв 4–7 млн. осіб.

– **1934 р., червень** – створення у Березі Картузькій (нині Береза в Білорусі) спеціального концентраційного табору для репресованих українців.

– **1934 р., грудень** – арешт у Харкові майже 300 українських кобзарів та лірників, які приїхали на Республіканську олімпіаду, їх розстріл.

– **1936–1939 рр.** – спорудження в Києві будинку Верховної Ради УРСР (архітектор Володимир Заболотний).

– **1939 р., 15 березня** – проголошення самостійності Карпатської України. Обрання президентом – Августина Волошина.

– **1939 р., 15–18 березня** – бої підрозділів Карпатської Січі з угорськими окупантами, зокрема на Красному полі. Окупація угорською армією Закарпаття. Еміграція уряду Карпатської України.

– **1939 р., 23 серпня** – підписання договору між СРСР і Німеччиною про ненапад (пакт Молотова – Рібентропа), а також таємної угоди про розмежування сфер інтересів у Східній Європі.

– **1939 р., 1 вересня** – напад нацистської Німеччини на Польщу. Початок Другої світової війни.

– **1939 р., 17 вересня** – перехід радянськими військами польського кордону, захоплення Галичини та Волині. Початок радянізації Західної України.

– **1939 р., 28 вересня** – підписання радянсько-німецького «Договору про дружбу та кордони».

– **1939 р., 26-28 жовтня** – ухвала Народними зборами Західної України у Львові Декларації про входження краю до складу СРСР, включення Західної України до складу УРСР.

– **1940 р., червень** – інкорпорація Бессарабії та Північної Буковини до складу Радянського Союзу

– **1941 р., 30 червня** – ухвалення Українськими національними зборами у Львові «Акту про відновлення Української держави». Головою уряду обрано Ярослава Стецька.

– **1942 р., липень** – радянські війська залишили Свердловськ. Вся Україна опинилась під гітлерівською окупацією.

– **1942 р., 14 жовтня** – офіційно прийнята дата утворення Української Повстанської Армії (УПА). Наприкінці 1943 р. УПА очолив Роман Шухевич.

– **1942 р., 19 листопада** – початок контрнаступу радянських військ під Сталінградом, закінчився 2 лютого 1943 р. повним розгромом 330-тис. угруповання ворога.

– **1942 р., грудень** – визволення першого українського населеного пункту – с. Півнівки Ворошиловградської (Луганської) обл.

– **1943 р., липень-серпень** – Курська битва. Її закінченням вважається взяття Харкова Червоною армією 23 серпня. Створено сприятливі умови для звільнення Лівобережжя.

– **1943 р., 6 листопада** – Київська наступальна операція, внаслідок якої визволено Київ.

– **1944 р., січень-лютий** – Корсунь-Шевченківська битва; оточення та розгром 80-тис. німецького угруповання.

– **1944 р., 27 липня** – взяття військами І Українського фронту Львова, Перемишля та Станіслава.

– **1944 р., 28 жовтня** – визволення радянськими військами Закарпатської України.

– **1945 р., 8 травня** – підписання капітуляції нацистської Німеччини. Закінчення війни в Європі.

1945 р., 2 вересня – підписання капітуляції Японії. Закінчення Другої світової війни.

– **1945 р., 25 квітня – 26 червня** – конференція у Сан-Франциско, участь делегації УРСР. Підписання в останній день

конференції Статуту ООН (Д. Мануїльський від України). УРСР стала членом-засновником ООН.

– **1945 р., 29 червня** – підписання у Москві радянсько-чехословацького договору про входження Закарпаття до УРСР (22.01.1946 створено Закарпатську обл.).

– **1946 р., 8–10 березня** – Львівський собор УГКЦ, організований радянськими спецслужбами, скасував Берестейську унію 1596 р. та підпорядкував греко-католицьку церкву Російській православної церкві.

– **1946 р., 26 липня** – постанова ЦК ВКП(б) про кадрову роботу в Україні. Звинувачення українських комуністів у недостатній боротьбі в галузі культури з «українськими націоналістичними концепціями». Поклала початок новим переслідуванням української інтелігенції.

– **1946 р., 25 грудня** – запуск першого в СРСР і Європі експериментального атомного реактора.

– **1946–1947 рр.** – голод в Україні, через політику радянської влади та посуху. Постраждали переважно Південь та Схід України. Жертвами стали близько 1 млн. осіб.

– **1947 р., 4 червня** – Президія Верховної Ради СРСР ухвалила укази «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна» і «Про посилення охорони особистого майна громадян». Крадіжка колгоспного й державного майна, навіть збирання голодними людьми колосків, передбачала від 7 до 10 років ув'язнення.

– **1947 р., квітень-серпень** – операція «Вісла» – депортація українського населення Холмщини та Лемківщини (близько 150 тис. осіб) до Західної Польщі.

– **1948 р., 21 лютого** – Президія Верховної Ради СРСР з ініціативи керівництва УРСР і особисто М. Хрущова ухвалила указ «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві й ведуть антигромадський спосіб, паразитичний спосіб життя». Свавільля влади щодо селянства посилювалося.

– **1948 р., 1 жовтня** – початок експлуатації газопроводу Дашава (Львівська обл.) – Київ, згодом продовжено до Москви.

– **1948р.–1951 рр., 25 грудня** – створення в Інституті електротехніки АН УРСР під керівництвом Сергія Лебедева першої в СРСР малої електронно-обчислювальної машини «МЕОМ».

– **1949 р., 21 листопада** – Президія Верховної Ради СРСР ухвалила укази про «Державний герб УРСР», «Державний прапор УРСР», «Державний гімн УРСР».

– **1950 р., 5 березня** – загибель командуючого УПА Романа Шухевича (Тараса Чупринки) у бою в с. Білогорща під Львовом. Новим командиром УПА (до 1954) став Василь Кук (Коваль).

– **1951 р., травень** – Львівський автобусний завод випустив перші в УРСР автобуси.

– **1951 р., 2 липня** – публікація у московській газеті «Правда» статті, в якій було піддано безпідставній критиці патріотичний поетичний вірш Володимира Сосюри «Любіть Україну», написаний 1944.

– **1953 р., 5 березня** – смерть Й. Сталіна. Початок боротьби за владу, в яку було втягнуте й керівництво УРСР.

– **1954 р., 19 лютого** – указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської обл. зі складу РРФСР у склад УРСР. Після депортації кримськотатарського населення з Криму його економічне освоєння переселенцями з РРФСР відбувалося повільно. Передачу Криму приурочили до 300-річчя «воз'єднання України з Росією».

– **1954 р., 12 травня** – Україна стала постійним членом Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Міжнародної Організації Праці.

– **1956 р., лютий** – XX з'їзд КПРС. Доповідь Микити Хрущова «Про культ особи і його наслідки». Критика Й. Сталіна.

– **1959 р., 15–17 квітня** – сесія Верховної Ради УРСР. Ухвалення закону про освіту. Запровадження загальної восьмирічної освіти. Посилення уваги до зв'язку школи з виробництвом. Надання права батькам учнів вирішувати, якою мовою має відбуватися навчальний процес. Положення про факультативність вивчення української мови. Схвалення переходу української школи на російську мову навчання і поступову русифікацію України.

– **1960 р., 2 лютого** – введено в дію перший атомний реактор в Україні (Київ, Інститут фізики АН УРСР).

– **1960 р., 1 жовтня** – став до ладу Запорізький автомобільний завод. З його конвеєра зійшов перший «Запорожець» («горбатий»). Поява в республіці нової галузі – легкового автомобілебудування.

– **1961 р., 12 квітня** – виведення на орбіту землі першого космонавта, громадянина СРСР Юрія Гагаріна. Головним конструктором космічного корабля був українець Сергій Корольов.

– **1961 р., травень** – суд у Львові над членами Української робітничо-селянської спілки (УРСС), створеної Левком Лук'я-

ненком. Л. Лук'яненко засуджений до смертної кари, заміненої на 15-річне ув'язнення. І. Кандиба засуджений на 15 років ув'язнення.

– **1962 р.** – публікація першої поетичної збірки Василя Симоненка «Тиша і грім».

«–» президентом АН УРСР став Борис Патон.

– **1962 р., 11–15 серпня** – космічний політ навколо Землі першого українського космонавта – Павла Поповича.

– **1965 р.** – підготовка Іваном Дзюбою праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?», присвяченої аналізу національно-культурної політики України за роки радянської влади.

– **1965 р.** – маніфестація проти арештів української інтелігенції в київському кінотеатрі «Україна» під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків».

– **1966 р., вересень** – у Кримінальний кодекс було внесено статтю 190, що передбачала покарання за інакомислення.

– **1967 р., червень** – вийшов друком перший том «Історії міст і сіл Української РСР» за редакцією Петра Тронька (всього 26 томів).

– **1968 р., березень** – «Лист 139-ти», авторами якого були І. Дзюба та І. Світличний, протест 139 діячів культури України проти арештів та утисків української культури (серед них: Ліна Костенко, Михайло Брайчевський, Сергій Параджанов, Григорій Кочур, Євген Сверстюк, Василь Стус, Валерій Шевчук). Лист призначався до керівництва УРСР.

– **1971 р.** – створення фільму «Білий птах з чорною ознакою» (режисер Юрій Іллєнко), який був різко засуджений комуністичною владою.

– **1971 р., 21 червня** – у кургані Товста Могила археолог і поет Борис Мозолевський знайшов скіфську пектораль.

– **1976 р., 9 листопада** – утворення Української Гельсінської групи (всеукраїнська правозахисна неформальна група) у складі 10 осіб на чолі з Миколою Руденком. Проіснувала до 7 липня 1988 р.

– **1977 р., 27 вересня** – на Чорнобильській АЕС поставлено під промислове навантаження перший блок потужністю 1 млн. кіловат. Перша в Україні АЕС дала електричний струм.

– **1978 р., 20 квітня** – схвалення Верховною Радою УРСР нової Конституції УРСР.

– **1979 р. квітень (травень)** – загадкова смерть композитора Володимира Івасюка у Брюховичах під Львовом. Смерть, очевидно настала в квітні, похорон на Личаківському кладовищі – у травні.

– **1979 р., 27 грудня** – введення радянських військ в Афганістан (перебували до 15 лютого 1989 р.). Загибло понад 15 тис. вояків, з них близько 3 тис. українців.

– **1985 р., 23 квітня** – проголошення на Пленумі ЦК КПРС курсу на «перебудову».

– **1986 р., 26 квітня** – аварія на Чорнобильській АЕС. Забруднення радіонуклідами значної території України. Найбільша техногенна катастрофа в світі.

– **1988 р., 21 грудня** – перший випробувальний політ здійснив найбільший у світі транспортний літак АН-225 «Мрія», створений у Києві.

– **1989 р., вересень** – установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову (Рух) в Києві. Головою обрано І. Драча. Офіційно оформлена масова політична опозиція КПУ.

– **1989 р., 17–24 вересня** – І Республіканський фестиваль української сучасної пісні та популярної музики в Чернівцях, який виявив нові імена української пісні та ствердив високий естетичний рівень багатьох виконавців сучасної української музики.

– **1989 р., жовтень** – прийняття Верховною Радою УРСР Закону «Про мови в УРСР», що проголосував українську мову державною.

«–» собор священників православної церкви у Львові проголосив відродження УАПЦ.

– **1990 р., 21 січня** – створено «живий ланцюг» – «Українська хвиля» – з нагоди Дня соборності України (71-ї річниці проголошення 22 січня 1919 акту воз'єднання УНР і ЗУНР).

– **1990 р., 16 липня** – ухвала Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України.

– **1990 р., 2–17 жовтня** – голодування студентів у Києві, які вимагали відставки голови уряду, відмови від підписання нового Союзного договору, передачі місцевим органам влади майна КПРС і комсомолу, відбування юнаками України військової служби за межами республіки лише на добровільних засадах, перевиборів Верховної Ради УРСР. Вироблено взаємоприйнятний підхід до задоволення вимог студентів (В. Масол пішов у відставку).

– **1991 р., 19–21 серпня** – спроба антиконституційного перевороту в СРСР з боку консервативних сил у керівництві КПРС та органів державного управління СРСР. Провал ГКЧП (ДКНС). Перемога демократичних сил.

– **1991 р., 24 серпня** – проголошення Верховною Радою України Акта про державну незалежність України.

– **1991 р., 8 жовтня** – ухвалено Верховною Радою України Закону «Про громадянство».

– **1991 р., 4 листопада** – ухвалення закону «Про державний кордон України».

– **1991 р., 1 грудня** – Всенародний референдум підтримав Акт проголошення незалежності України. Обрання Президентом України Леоніда Кравчука.

– **1991 р., 6 грудня** – Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Збройні сили України».

– **1991 р., 7–8 грудня** – зустріч у Біловезькій пуці керівників Білорусії, Росії й України, підписання договору про утворення Співдружності незалежних держав (СНД). СРСР припинив існування як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність.

– **1992 р., 16 січня** – Президія Верховної Ради України ухвалила Указ про Державний гімн України (затверджено музичну редакцію, автором якої є Михайло Вербицький).

– **1992 р., 28 січня** – Верховна Рада України затвердила національний синьо-жовтий прапор Державним прапором України.

– **1992 р., 30 січня** – Україна стала членом наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, згодом – Організація ОБСЄ).

– **1992 р., 25–26 червня** – Всеукраїнський православний собор ухвалив рішення про створення Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ-КП).

– **1993 р., 2 липня** – схвалення Верховною Радою України «Основні напрями зовнішньої політики України».

– **1993 р., 19 жовтня** – Верховна Рада ухвалила військову доктрину України.

– **1994 р., 8 лютого** – Україна приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру».

– **1994 р., 19 липня** – обраний на дострокових виборах Президента України Л. Кучма склав присягу на вірність українському народові.

– **1994 р., 16 листопада** – Верховна Рада ухвалила закон про приєднання України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1.07.1968. Україна підтвердила свій статус без'ядерної держави.

– **1995 р., 9 листопада** – Україну прийнято до Ради Європи.

– **1996 р., 28 червня** – прийняття Конституції України.

– **1996 р., 2–16 вересня** – впровадження національної валюти – гривні.

– **1997 р., 31 травня** – підписання президентами України та Росії Л. Кучмою та Б. Єльциним україно-російського договору. Визнання непорушності кордонів, поділ Чорноморського флоту. Росія брала в 20-річну оренду базу в Севастополі.

– **1997 р., 9 липня** – підписання у Мадриді «Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО».

– **1997 р., 19 листопада–5 грудня** – космічний політ першого космонавта незалежної України Леоніда Каденюка на американському кораблі «Колумбія».

– **1998 р., 29 березня** – вибори до Верховної ради України III скликання. Чотиривідсотковий бар'єр подолали вісім партій і блоків. Найбільше голосів за партійними списками набрала КПУ, друге місце посів НРУ.

– **1999 р., 25 березня** – загибель в автокатастрофі за нез'ясованих до кінця обставин громадсько-політичного діяча В'ячеслава Чорновола.

– **1999 р., листопад** – другий тур президентських виборів. Л. Кучма переміг П. Симоненка й був обраний на пост Президента України.

– **1999 р., грудень** – затвердження парламентом Прем'єр-міністра України В. Ющенка.

– **2000 р., 16 вересня** – викрадення і вбивство опозиційного журналіста Георгія Гонгадзе. Здійснено міліцейськими службами на чолі з генералом Олексієм Пукачем (арештований 2009, засуджений 2013). Замовники офіційно не названі й досі.

– **2000 р., 28 листопада** – Олександр Мороз уперше опублікував записи майора Миколи Мельниченка. Початок «касетного скандалу».

– **2001 р., січень–квітень** – розгортання «касетного скандалу» і політичної кризи в Україні. Акція «Україна без Кучми».

– **2001 р., 9 березня** – сутички опонентів влади з силами безпеки. Арешт 230 учасників акції опозиції. Пік акції «Україна без Кучми».

– **2001 р., 23–27 червня** – візит Папи Римського Івана-Павла II в Україну.

– **2002 р., 31 березня** – вибори до Верховної Ради IV скликання. За партійними списками найбільше голосів здобув блок «Наша Україна», який очолював В. Ющенко.

– **2004 р., травень** – перемога на пісенному конкурсі «Євробачення–2004» української співачки Руслани (Руслана Лижичко) з піснею «Дикі танці».

– **2004 р., 31 жовтня, 21 листопада** – президентські вибори, які відбулися з численними порушеннями, підрахунок голосів сфальсифіковано.

– **2004 р., 22 листопада–8 грудня** – «Помаранчева революція». Масові народні виступи в Києві та багатьох містах і селах України проти системних порушень на виборах.

– **2004 р., 26 грудня** – новий тур голосування за Президента України. перемога В. Ющенка (набрав 51,99% голосів, за В. Януковича – 44,20%).

– **2006 р., серпень** – Прем'єр-міністром обрано В. Януковича.

– **2006 р., 28 листопада** – ухвалення Закону України «Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні», який визнавав його геноцидом українського народу.

– **2007 р., грудень** – коаліція БЮТ і НУНС обрала Прем'єр-міністром України Юлію Тимошенко.

– **2008 р., 5 лютого** – вступ України в СОТ.

– **2008 р., квітень** – уперше випускники шкіл склали тести зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), щоб потрапити на навчання у виші.

– **2010 р., 7 лютого** – у другому турі президентських виборів В. Янукович переміг, набравши 48,95% голосів виборців, а Ю. Тимошенко – 45,47%, майже 5% не підтримали жодного кандидата.

– **2010 р., 21 квітня** – президенти України та Росії підписали Харківські угоди (продовження терміну перебування російського флоту в Севастополі до 2042 р., за зниження ціни на газ). Під час їх ратифікації у парламенті 27 квітня сталися численні бійки між депутатами.

– **2010 р., грудень** – публікація роману Л. Костенко «Записки українського сумашедшого». Вийшов великим накладом, викликав значний резонанс серед читачів.

– **2011 р. квітень** – порушення кримінальної справи проти Ю. Тимошенко за фактом підписання газових контрактів з Росією у 2009 р. Засуджено до 7 років ув'язнення.

– **2012 р., червень** – на стадіонах України та Польщі успішно відбувся чемпіонат Європи з футболу.

– **2013 р., 21 листопада** – початок Революції Гідності. Кабінет Міністрів України вирішив призупинити процес підготування до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

– **2013 р., 24 листопада** – великий мітинг на Майдані Незалежності. Перші сутички із міліцією.

– **2013 р., 30 листопада** – перший силовий розгін мітингувальників.

– **2013 р., 1 грудня** – півмільйонне Всеукраїнське народне віче на Майдані Незалежності. Захоплення КМДА і Будинку профспілок.

– **2013 р., 8 грудня** – «Марш мільйонів», який зібрав у центрі міста кількасот тисяч людей. Зі сцени виступали як політичні так і культурні й духовні діячі. Голова політради ВО «Батьківщина» Олександр Турчинов оголосив намір блокувати решту урядових будівель та встановлювати наметові містечка на вулицях урядового кварталу. Опозиція дала Януковичу 48 годин на виконання вимог Майдану, пообіцявши блокувати його резиденцію Межигір'я.

По завершенні офіційної частини заходу мітингувальники рушили на вулиці урядового кварталу, де створили та збудували кілька блокпостів та барикад, зокрема на вул. Грушевського, Лютеранській, Круглоуніверситетській та перехресті Шовковичної і Богомольця.

– **2013 р., 15 грудня** – «День гідності». Євромайдан прийняв резолюцію, яка забороняє Президентові підписувати угоду про вступ України в Митний союз.

– **2014 р., 16 січня** – прийняття Верховною Радою «Диктаторських Законів». Були прийняті з грубим порушенням регламенту і законодавчої процедури та, попри гостру критику, підписані Президентом наступного дня 17 січня. Ці законодавчі акти, на думку більшості експертів, обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання учасників акцій протесту і мали на меті криміналізувати опозицію та громадянське суспільство. Прийняття законів стало реакцією влади на масові протести громадян. Закони певною мірою запозичували норми російського законодавства. 28.01.2014. Верховна Рада скасувала більшість законів 16 січня.

– **2014 р., 19–22 січня** – криваві сутички між мітингувальниками і «Беркутом». 22 січня – перші жертви Революції Гідності. Смерть Сергія Нігояна та Михайла Жизневського.

– **2014 р., 28 січня** – Верховна Рада України скасувала «диктаторські закони 16 січня». Відставка уряду М. Азарова та уряду.

– **2014 р., 18–20 лютого** – пік Революції. Криваві сутички в центрі Києва, підпал Будинку профспілок та смерть багатьох Євромайданівців («Небесна Сотня»).

– **2014 р., 21 на 22 лютого** – втеча В. Януковича. Верховна Рада України 328-ма голосами народних депутатів підтримала Постанову про усунення В. Януковича з посади Президента України.

– **2014 р., кінець лютого – початок березня** – перекинуті з Росії і кримських баз Чорноморського флоту РФ війська без розпізнавальних знаків окупували Кримський півострів. Також було створено збройне формування з російських «козаків», що називало себе «самооборона Криму». **16.03.2014** на території Криму і міста Севастополя пройшов **«псевдореферендум»** про статус півострова, за сфальсифікованими результатами якого Росія включила Крим до свого складу. Ні Україна, ні Європейський Союз, ні США не визнали це голосування і вважають, що Крим Росія анексувала.

– **2014 р., 21 березня – 27 червня – 21 березня 2014 р.** під час позачергового самміту Україна – ЄС було підписано політичну частину угоди, **27 червня 2014 р.** – економічну частину Угоди – розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством». **16 вересня 2014 р.** Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. **11 липня 2017 р.** Рада ЄС затвердила Угоду про асоціацію з Україною та ЄС, таким чином Європейський Союз остаточно завершив ратифікацію Угоди.

– **2014 р., 13 квітня** – початок Антитерористичної операції. Бойові дії війни на Донбасі почалися із захоплення 12.04.2014 російськими загонами, керованими офіцерами спецслужб РФ, українських міст – Слов’янська, Краматорська і Дружківки. В наступні дні взяли під контроль Горлівку та інші міста Донеччини і Луганщини.

– **2015 р., 2 вересня** – Кабінет Міністрів України відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII прийняв рішення щодо створення центрального органу виконавчої влади – Національна поліція, яка підпорядковується Міністерству внутрішніх справ України.

– **2016 р.,** – переможницею 61-го пісенного конкурсу Євробачення у Стокгольмі стала українська співачка Джамала з піснею «1944».

– **2017 р. 17 травня** – у Страсбурзі підписано Угоду про безвізовий режим України з ЄС.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АБСТРАКЦІОНІЗМ, АБСТРАКТНЕ МИСТЕЦТВО (від *лат. «відокремлений, відірваний»*) – один із напрямів образотворчого мистецтва ХХ ст., основою якого є свідомо відмова від зображення реального світу, вираження митцем свого бачення світу через зображення кольорових плям, ліній, геометричних фігур. Засновники – В. Кандинський, К. Малевич.

АВАНГАРДИЗМ – тенденція відкидання традицій, пошуку нових форм вираження, характерна для культури ХХ століття.

АВТНОМІЯ (від. *гр. «самостійність»*) – будь-яке незаконне застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності ін. держави чи народу.

АВТОХТОНІ – перші мешканці країни чи їх нащадки (у протилежність народам, що прибули на дану територію). Грецька назва «автохтони» відповідає римській «аборигени».

АГІОГРАФІЯ – середньовічна література, яка описує життя святих.

АГОРА – центральна площа грецьких полісів.

АГРЕСІЯ – будь-яке незаконне застосування збройних сил однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави або народу.

АДЕПТ – пристрастий прихильник якогось вчення, ідеї.

АКАДЕМІЗМ – художня школа в мистецтві ХІХ–ХХ століть, спрямована на збереження і відтворення творчих здобутків своїх попередників. Іноді це призводило до догматичного наслідування форм, стильових прийомів, канонів минулого мистецтва, до еkleктизму.

АКАДЕМІЯ – вищий навчальний (наприклад Києво-Могилянська академія) або науковий заклад (Академія наук). Походить від назви філософської школи давньогрецького філософа Платона, яка була розташована біля м. Афіні в садах, присвячених герою Академу.

АКВАРЕЛЬ – живопис фарбами, які розводяться водою. Основні її якості: прозорість барв, крізь які просвічують тон і фактура основи, чистота кольору.

АКРОПОЛЬ – верхнє місто, центральна частина грецького поліса.

АКТ ЗЛУКИ – проголошення об'єднання двох українських держав УНР та ЗУНР – 22 січня 1919 р. у Києві. Продемонстрував прагнення українського народу до соборності.

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ – документ, ухвалений позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 р., що проголосив незалежність України та створення самостійної держави – України.

АЛЕГОРІЯ – іносказання, вираз абстрактного поняття через конкретний образ, наприклад голуб з гілочкою оливи в дзьобі – алегорія миру.

АЛЬТЕРНАТИВА – необхідність вибору між двома чи кількома можливостями, які взаємно виключають одна одну.

АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИБОРИ, ВИБОРИ НА АЛЬТЕРНАТИВНІЙ ОСНОВІ (від лат. «один із двох» і укр. «вибори») – вибори, під час яких до виборчого бюлетеня внесено більше, ніж одна кандидатура. Такі вибори до Верховної Ради УРСР вперше відбулися у березні 1990 р.

АЛЬТРУЇЗМ – моральний принцип, що полягає у безкорисному прагненні до діяльності на благо інших, в готовності заради цього зректися власних інтересів; протилежний егоїзмові. Термін запровадив О. Конт.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ – двоїстість чуттєвого переживання, яка виражається в тому, що однаковий об'єкт викликає у людини одночасно два протилежних почуття (наприклад, любові і ненависті). Звичайно одне з амбівалентних почуттів витісняється і маскується іншим. Амбівалентність сягає корінням у неоднозначність ставлення людини до навколишнього світу, у суперечливість системи цінностей.

АМППР – пізній класицизм початку ХІХ століття, виник у Франції в часи правління Наполеона І і поширився в Європі. Для нього характерні урочистість, прославлення імператорської влади, широке використання форм, сюжетів культури імператорського Риму.

АНІМІЗМ – одна з форм релігії, пов'язана з вірою в існування душі усіх предметів та явищ.

АНКЛАВИ – ізольовані етнічні осередки.

АНТИГІТЛЕРІВСЬКА КОАЛІЦІЯ – союз держав і народів, що боролися в роки Другої світової війни проти агресивного блоку Німеччини, Італії, Японії та їхніх сателітів. Ядро коаліції – СРСР, США, Великобританія.

АНТРОПОЛОГІЯ – наука про походження та еволюцію людини, її фізичний, соціальний і культурний розвиток, утворення людських рас.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ – уявлення про світобудову, яка організується довкола людини як центру.

АПОКРИФИ (від. грец. «таємничий», «прихований») – твори християнського фольклору і літератури, які не визнавалися церквою канонічними і заборонялися нею.

АПОЛОГЕТИКА – збірна назва для ранньохристиянських письменників II–III ст., захисників християнства, які заклали основи християнської філософії.

АПОФЕОЗ – заключна урочиста масова сцена святкової концертної програми, яка ушлявлює народ, героя, громадську подію.

АПСИДА – східна частина храму, де міститься вівтар. Апсида має форму напівкруглого, прямокутного чи багатокутного виступу будівлі, перекритого півкуполлом.

АРЕОПАГ – вищий судовий орган у Стародавній Греції (в Афінах), який названо так за місцем засідання («Пагорб Ареса»).

АРИСТОКРАТІЯ (від грец. *aristos* – кращий і *kratos* – влада) найбільш привілейований стан або найвища родова знать у рабовласницьких і феодальних суспільствах, а також форма державного правління, за якої Аристократії належить уся повнота влади в країні.

АРКА – криволінійне, напівкругле або стрілчасте перекриття прорізу в стіні або прольотів між колонами. Архітектурна деталь. Різноманітність форм арок, притаманна такому стилю, як готика.

АРКАДА (фр. *arcade* – низка арок) – ряд арок, що спираються на стовпи чи колони. Аркада-галерея – галерея із арок.

АРТЕФАКТ – створене людиною, суспільством, продукт культури.

АРХЕТИП – прообрази, вроджені психічні структури, які є результатом історичного розвитку людини.

БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ – наявність у суспільстві ряду політичних партій, взаємини між яким базуються на реальній конкуренції за владу. Є характерною ознакою демократичного суспільства, яка виражає практичну реалізацію основних політичних свобод громадян. З'явилась в СРСР після скасування шостої статті Конституції (лютий 1990 р.), фактично – 1989 р.

БАРЕЛЬЄФ – скульптурне зображення на площині, яке виступає зі стіни менше, ніж наполовину.

БАРОКО – художній стиль, який поширився в Європі, Латинській Америці в кінці XVI–XVII столітті. Для бароко характерні динаміка, драматизм, внутрішня суперечність, підкреслена емоційність, пишність, гра світла і тіні, театральність. У кожній країні бароко набувало яскраво виражених національних рис.

«БЕРЕЗІЛЬ» (*від давньослов'ян. назви першого місяці весни – березня*) – український театр, який був заснований у березні 1922 р. Лесем Курбасом як мистецьке об'єднання навколо групи акторів колишнього «Молодого театру». Працював у 1922–1926 рр. – у Києві, 1926–1933 рр. – у Харкові. У різні роки в театрі працювали: Амвросій Бучма, Мар'ян Крушельницький, Олександр Сердюк, Наталя Ужвій, Степан Шагайда та ін. актори. «Березиль» з його чіткою національною та мистецькою позицією постійно зазнавав критики звинувачень у націоналізмі, в боротьбі з політикою більшовиків. Наприкінці 1933 р. Л. Курбас був заарештований, а театр переформовано і перейменовано у Харківський державний драматичний театр ім. Тараса Шевченка.

БЕРЕТЕЙСЬКИЙ МИР (БРЕСТСЬКИЙ МИР) – мирний договір між УНР, з одного боку, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Османською імперією, Болгарією – з другого, підписаний 9 лютого 1918 р. у Бресті. Текст договору складався з 10 статей. Кордон між УНР і Австро-Угорщиною встановлювався по лінії довоєнних кордонів Російської імперії й Австро-Угорщини. Кордон з Польщею проходив так, що Холмщина, Підляшшя і Надсяння визнано за землі, які повинні увійти до складу УНР. Цим договором урегулювалися господарські відносини та взаємний обмін товарів між УНР та країнами Четверного союзу. Додатковою умовою договору був пункт про надання Центральними державами збройної допомоги УНР у боротьбі проти більшовиків і позики українському урядові в розмірі 1 млрд. крб. Було ухвалено також таємну декларацію між УНР та Австро-Угорщиною, за умовами якої Східна Галичини і Буковина об'єднувалися в один коронний край.

БЕРЕСТЯНІ ГРАМОТИ – давньоукраїнські тексти, розміщені на бересті (корі берези) шляхом видавлювання чи видряпування спеціальною паличкою – писалом. За змістом це короткі листи світського характеру, доручення, боргові зобов'язання, чолобитні, любовні послання, учнівські вправи тощо.

БЕСТІАРІЙ – середньовічний (XII ст.) збірник віршів чи прози, які містять напівфантастичні описи тварин із натяком на людські властивості і вади.

БЕСТСЕЛЕР – видання, що швидко набуло величезної популярності. Буквально: «те, що найкраще розходитьсь».

БІДЕРМАЙЄР – пізня форма романтики в західноєвропейській культурі, яку часто визначають як «міщанську», її характерними рисами є ідилічний характер, стриманість, песимізм та прагнення спокійної, м'якої краси на відміну від революційності раннього романтизму.

БРАТСТВО ЦЕРКОВНЕ – громадська організація парафіян на зразок латинських братств Західної Європи, контролювала церковні фінанси, опікувалась неповносправними парафіянами. При Успенській церкві у Львові діяло одне з найбільш знаних братств міщан-парафіян, яке у 1586 р. отримало від єрусалимського патріарха титул Ставропігійського (Воздвиження Чесного Хреста), який означав незалежність його від церковної влади та право на участь в управлінні церквою. Діяльність братств в Україні була надихнута ідеями Реформування церкви, які в той період панували в Західній Європі переважно серед германських народів. Церкві була потрібна дієва допомога народних мас. Окрім того братства організували українці: для активної участі у громадському житті Львова. Їх можна вважати до певної міри прообразом майбутніх політичних партій.

БРИКОЛАЖ – нашарування однієї події на іншу, хоч вони не сумісні в реальності. Ознака міфологічного мислення.

БРУСИЛОВСЬКИЙ ПРОРИВ – успішний наступ російських військ Південно-Західного фронту під командуванням генерала Брусилова влітку 1916 р. на території Волині, Галичини та Буковини, серйозний удар по армії Австро-Угорщини.

«БУРЖУАЗНІ НАЦІОНАЛІСТИ» (від *фр.* «містянин, представник середнього стану, підприємець» і *лат.* «народ») – політичний ярлик часів соціалізму щодо тих, хто виступав за збереження національної мови, культури, звичаїв, історичних традицій рідного народу.

БЮДЖЕТ, ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ (від *фр.* «розпис») – затверджений у законодавчому порядку план майбутніх грошових доходів і видатків держави, який складається щороку.

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ, ДЕФІЦИТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ – перевищення видатків над доходами в рамках державного бюджету. Таке явище існує і у розвинутих країнах, але особливо поширене в економічно слабких. В Україні дефіцит державного бюджету був у 1990-х рр., повернувся і в теперішні часи.

БЮРОКРАТІЯ (від фр. «панування канцелярії») – привілейований прошарок у суспільстві, що спеціалізувався на управлінні державою. У сучасних умовах існує у вигляді розгалуженої мережі чиновників, силового апарату й адміністрації.

В'ЯЗЕНЬ СУМЛІННЯ – особа, ув'язнена або іншим чином обмежена у правах за політичні, релігійні або інші переконання, стать чи статус; в'язнем сумління визнають тільки тих, хто не вдався у своїй діяльності до насильства та не закликав до нього.

ВАКХАНАЛІЯ (від імені Вакса – римського бога плодючості й виноробства) – бенкетування, розгул, невтримна сваволя.

ВАНДАЛІЗМ (від назви племені – «вандали») – дике руйнування культурних і матеріальних цінностей.

ВАРВАРИ (від грец. «бар бара – іноземці») – назва, яку стародавні греки (а потім і римляни) давали племенам, що жили поза межами їхньої держав і відрізнялися звичаями і культурою.

ВАРВАРСТВО – за усталеною в суспільствознавстві XVIII–XIX ст. періодизацією, середня з трьох епох історії (дикість, варварство, цивілізація). Періодизацію запровадив у 60-х рр. XVIII ст. А. Фергюсон. Л. Г. Морган, який обґрунтував цю схему, вважав, що варварство починалося з виникнення гончарного виробництва і завершувалося появою писемності.

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1920 р. – угода між УНР і Польщею, укладена у квітні 1920 р. у Варшаві. За умовами договору польський уряд визнавав незалежність УНР і Директорії на чолі з Симоном Петлюрою як верховну владу в державі; українсько-польський кордон було визнано по р. Збруч, далі вздовж східної межі Рівенського повіту до р. Прип'ять. Угода передбачала початок спільних польсько-українських воєнних дій проти більшовицьких військ на території України. Труднощі польсько-радянської війни 1920 змусили польський уряд визнати УССР і укласти з нею Ризький мирний договір, фактично ліквідувавши наслідки Варшавського договору.

ВАРШАВСЬКИЙ ПРОЦЕС 1935–1936 рр. – один з найбільших судових процесів проти ОУН у Західній Україні в період її окупації Польщею. Відбувся 18.11.1935–13.01.1936 у Варшаві. На лаві підсудних перебували Степан Бандера, Микола Лебідь, Ярослав Карпинець, Дарія Гнатківська, Богдан Підгайний, Катерина Зарицька та ін. за звинуваченнями у приналежності до ОУН і організації вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава

Перацького. На підставі фактично сфабрикованих зізнань перші троє були засуджені до смертної кари, із заміною, у зв'язку з амністією, на довічне тюремне ув'язнення, інші – на багато років в'язниці. Усі підсудні вели себе відважно і прийняли вирок гідно. Вирок суду викликав хвилю протестів в українському суспільстві.

ВЕРТЕП («*вертеп*» з грец. – печера, в якій народився Ісус) – вид мандрівного лялькового театру, що ставив п'єски, пов'язані із біблійним різдвяним сюжетом.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ – єдиний законодавчий орган державної влади України, який має колегіальну будову і складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на п'ять років на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади, що уповноважений приймати закони. Повноваження Верховної Ради України реалізуються спільною діяльністю народних депутатів України на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій. Повноваження народних депутатів України визначаються Конституцією та законами України. Народні депутати України можуть добровільно об'єднуватися у фракції за умови, що до складу кожної з них входить не менш як 15 депутатів.

ВЕТО (від лат. «забороняю») – спротив, заперечення; право глави держави, яке дозволяє йому відкинути ухвалений парламентом закон чи призупинити його чинність до внесення парламентом поправок.

ВИДИ МИСТЕЦТВА – конкретні форми існування та історії розвитку мистецтва: архітектура, декоративно-прикладне мистецтво, живопис, скульптура, графіка, музика, хореографія, література, театр, цирк, кіно та ін. Види мистецтва склалися історично як відображення багатогранності реального світу, що виявляється в процесі різноманітності форм його естетичного сприйняття та художньо-образного відтворення. Поділ на види мистецтва зумовлений неоднаковістю матеріалу, зображувальних засобів втілення художніх ідей, що випливають з особливостей художнього мислення і художніх мов, різних галузей художньої діяльності. Відповідно до найпоширенішої класифікації розрізняють: просторові (статичні) види мистецтва – живопис, скульптура, архітектура; часові (динамічні) – література, музика; просторово-часові (синтетичні) – балет, театр, кіно.

ВИХОВАННЯ – процес цілеспрямованого систематичного прищеплення індивідам моральних норм, понять, поглядів, способів і форм діяльності та поведінки, прийнятих у даному суспільстві.

ВІВТАР (лат. *altare* – високий жертовник) – місце для жертвопринесення або жертвне вогнище. Спочатку в. споруджували з землі або дерну, пізніше, коли стали будувати храми – з каменю або металів. В., як правило, стояли на східному боці святині перед зображенням божества. У Римі їх зводили не лише богам, а й героям, пізніше також імператорам. Вівтарі в греків та римлян були не тільки у святинях, їх споруджували на площах, вулицях, полях, у священних гаях, біля священних річок. Іноді в. просто неба досягали значних розмірів (приміром, Пергамський вівтар Зевса).

ВІДБУДОВА – перехід післявоєнного відродження економіки, так називають цілий період 1945–1953 рр. Під час нього були задіяні досить значні ресурси, частково зі сх. р-нів СРСР, частково з репарацій, які отримували з Німеччини, хоча основне – це зусилля народу.

«ВІДЛИГА», «ХРУЩОВСЬКА ВІДЛИГА» – неофіційна публіцистична назва періоду в історії СРСР після смерті Й. Сталіна (1953–1964). Вислів походить від назви повісті Іллі Еренбурга. Поняття «Хрущовська відлига» пов’язане з перебуванням на посту першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова (1953–1964). Цей період характеризувався зменшенням політичних репресій, вибірковою реабілітацією засуджених та репресованих у сталінські часи, частковою лібералізацією політичного життя, незначним послабленням тоталітарної влади.

ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ, АБО ВІЙНА НА ДОНБАСІ – військовий конфлікт, що був розпочатий російськими загонами вторгнення у квітні 2014 р. на території українського Донбасу після захоплення Росією Криму, серії проросійських виступів в Україні і проголошення «державного суверенітету» ДНР. Конфлікт має характер міжнародного і став продовженням російської збройної агресії проти України. За географічним масштабом конфлікт є локальним і охоплює частини Донецької і Луганської областей України. Попри численні факти участі Збройних сил РФ та докази причетності Росії до війни, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, відтак з українського боку війна розглядається як неоголошена. Ряд українських політиків називають війну на сході України «гібридною війною» Росії проти України. Анти-

терористичну операцію (АТО) змінила операція об'єднаних сил (ООС).

«ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ» (ВАПЛІТЕ) – літературна організація 1925–1928 рр. в УРСР. Стояла на засадах творення нової української літератури шляхом засвоєння найкращих здобутків західноєвропейської культури. Фактичним лідером ВАПЛІТЕ був Микола Хвильовий, який висунув гасло «Геть від Москви!», членами – Микола Ялович, Микола Бажан, Олесь Досвітній, Юрій Смолич, Павло Тичина, Юрій Яновський та ін. 1927 р. видавався журнал «ВАПЛІТЕ». Погляди М. Хвильового зумовили критику організації з боку партійних і державних діячів УРСР. Внаслідок постійних переслідувань організація змушена була «саморозпуститися».

ВІЛЬНОДУМСТВО – критичне ставлення до релігії та церкви: сумніви в питаннях віри, заперечення окремих релігійних догматів, обрядів тощо.

«ВОЄННИЙ КОМУНІЗМ» – назва внутрішньої політики більшовиків в 1918–1921 рр. під час Громадянської війни. Основною ціллю більшовиків було утримання власної влади в країні та забезпечення Червоної гвардії та Червоної армії продовольством та іншими необхідними ресурсами – в умовах війни, відсутності легітимної політичної влади та недіяльності звичайних економічних механізмів керування економікою та народним господарством. Найважливішими складовими політики були: націоналізація усієї великої, середньої та більшої частини дрібної промисловості, продрозкладка; заборона приватної торгівлі; впровадження карткової системи; загально-трудова повинність; державний контроль за виробництвом та ін. Рішення про припинення військового комунізму та перехід до НЕПу було прийнято 21 березня 1921 р. на X з'їзді РКП (б).

ВОЄННО-ГОСПОДАРСЬКИЙ СОЮЗ – об'єднання радянських республік на території колишньої Російської імперії, формувалося впродовж 1919–1921 рр. Керівництво найважливішими галузями народного господарства здійснювалося з єдиного центру – ВДНГ РСФРР, закони якої діяли і в УСРР. Керівництво важливими сферами життя України здійснювалося з Москви, за УРСР формально залишалося право на окремі військові формування. Був нежиттєздатним, оскільки зберігав старі імперські відносини російського центру і національних регіонів.

ВОЛЮНТАРИЗМ (від лат. «залежний від волі») – соціально-політична практика, для якої є характерним суб'єктивізм, нехтування об'єктивними законами суспільного розвитку, бажаннями і довільними рішеннями осіб, які її здійснюють. Силове нав'язування своїх цілей, інтересів і прагнень іншим суб'єктам, характерна риса радикальних політичних об'єднань. У ньому звинувачували М. Хрущова при звільненні з керівних посад.

ГАЛЕРЕЯ – критий простір, довжина якого значно більша за ширину, може бути відкрита чи закрита, заклена.

ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКЕ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО – тимчасова адміністративно-територіальна одиниця, створена царським урядом наприкінці 1914 р. на окупованих російськими військами землях Галичини та Буковини з центром у Чернівцях, існувала до середини 1917 р., поділялася на Львівську, Перемиську, Тернопільську та Чернівецьку губернії. Очолювали російські генерал-губернатори А. Бобринський (1914–1915 рр.) і Ф. Трепов (1916 р.). Окупаційна влада проводила послідовну антиукраїнську політику, закривали українські заклади, запроваджувала русифікацію. Відбувалися масові депортації української інтелігенції у глиб Росії. Лідер партії кадетів П. Мілюков, виступаючи у Державній думі, розцінив політику адміністрації як «європейський скандал». 22 квітня 1917 р. крайовим комісаром Галицько-Буковинського генерал-губернаторства з правами генерал-губернатора був призначений Дмитро Дорошенко з місцем перебування у Тернополі. У серпні 1917 р. внаслідок відступу російських військ з Галичини й Буковини було ліквідоване.

ГАРМОНІЯ – 1) в широкому «первісному» розумінні – зв'язок, стрункість, домірність; 2) в музиці закономірне поєднання тонів в одночасному звучанні, підпорядкування нормам ладової побудови музики.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ – найвищий виконавчий та розпорядчий орган державної влади в Україні (з 7(20) листопада 1917 р. – УНР) з 15 (28) червня 1917 до 9 (22) січня 1918 р., коли він став Радою Народних Міністрів. Голова – Володимир Винниченко. У першому складі було 9 осіб, згодом чисельність зросла.

ГЕНІАЛЬНІСТЬ – найвищий ступінь прояву творчих сил людини, діяльність якої має всесвітньо-історичне значення. Термін вживають як для позначення здатності людини досягти видатних результатів у певній галузі, так і для оцінки результатів творчості.

ГЕНОЦИД (*грец.* – «рід», «плем'я» та *лат.* – «убиваю») – цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими або релігійними мотивами. До таких дій належать: вбивство членів цієї групи; нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи; навмисне створення членам групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи; дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи; насильницька передача дітей цієї групи іншій групі. Прикладами геноциду є Голодомор проти українського народу, Голокост єврейського народу.

ГЕРМЕНЕВТИКА – напрямок гуманітарної науки, який займається інтерпретацією та коментуванням тексту, а також проблемами взаєморозуміння різних культур.

ГЕТТО – частина міста, що виділялась у середні віки в країнах Західної і Центральної Європи для ізольованого проживання євреїв. У роки Другої світової війни гетто були створені нацистами в деяких містах Східної Європи (у тому числі в Україні) і перетворені в табори знищення євреїв. Найбільші гетто були на території Польщі. Це в першу чергу Варшавське гетто (450 тис. чол.) і Лодзьке гетто (204 тис. чол.). На території СРСР найбільшими гетто були у Львові (100 тисяч осіб, існувало з листопада 1941 р. по червень 1943 р.), Чернівцях (100 тисяч осіб існувало з червня 1943 р. по червень 1943 р.) і Мінську (близько 80 тисяч чоловік, ліквідовано 21 жовтня 1943 р.).

ГЕТЬМАНСЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ – захоплення влади прихильниками Павла Скоропадського 29.04.1918 при підтримці німецьких військ, скасування УНР і утворення Української Держави.

ГІБРИДНА ВІЙНА – війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються звичайною війною. Типовими компонентами гібридної війни є використання методів, що сприяють виникненню та поглибленню в державі, обраній для агресії, внутрішніх конфліктів: створення внутрішніх суспільних протиріч через пропаганду з її переходом в інформаційну війну; створення економічних проблем через економічне протистояння з переходом в економічну війну та протидію зв'язкам країни-жертви із сусідніми країнами; підтримка сепарати-

зму та тероризму аж до актів державного тероризму; сприяння створенню нерегулярних збройних формувань (повстанців, партизан та ін.) та їх оснащення. При цьому сторона-агресор намагається та може залишатися публічно непричетною до розв'язаного конфлікту. Прикладом гібридної війни, у якій військово-потужніша держава-агресор домовляється із недержавними виконавцями – групами місцевого населення та бойовиками, зв'язок із якими вона формально цілковито заперечує, є російська диверсійна діяльність в Україні з весни 2014 р.

ГІЛЬДІЇ – станові спілки купців.

ГЛАГОЛИЦЯ – одна із стародавніх систем письма, можливо передує кирилиці.

ГЛАСНІСТЬ – політика максимальної відвертості та правди в діяльності державних і громадських організацій, дієва й активна форма участі громадської думки в демократичному розв'язанні найважливіших проблем країни, майже повна ліквідація цензури. Проголошена Михайлом Горбачовим 1987 р., ставила за мету сприяти розвитку демократії, плюралізму думок, подоланню застійних явищ.

ГОЛОВНА УКРАЇНЬСЬКА РАДА (ГУР) – міжпартійна організація, створена 01.08.1914 у Львові представниками УНДП, УРП, УСДП. ГУР очолив Кость Левицький, всього входило 15 осіб. ГУР ставила за мету визначити загальний напрям української політики під час Першої світової війни, захищати інтереси українців в Австро-Угорщині в умовах Першої світової війни і створювати українські військові формування. У травні 1915 р. ГУР перетворено в Загальну українську раду.

ГОЛОДОМОР – штучний голод 1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр., навмисно створений більшовицькою владою, соціально-господарське явище, що виявляється у позбавленні населення мінімуму необхідних продуктів харчування і призводить до зміни демографічної і соціальної структури населення. Охопив в основному сільськогосподарські регіони, заселені переважно українцями. Особливо масштабним був голодомор 1932–1933 рр.

ГОЛОСІННЯ – старовинні українські народні пісні (на похованнях). Це імпровізаційні поетичні твори, пов'язані переважно зі смертю, похованням та поминками небіжчика.

ГОТИКА – художній стиль, який панував у Західній Європі в XII–XIV століттях.

ГРАВЮРА – вид графічного мистецтва, в якому зображення отримують внаслідок відбитку на папері з дошки (металевої, дерев'яної), на яку заглибленими лініями нанесено малюнок. Високого рівня мистецтво гравірування досягло в типографії Києво-Могилянської академії.

ГРАФІКА – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері, тканині тощо олівцем, пером, пензлем, вуглиною або відбитий на папері зі спеціально підготовленої форми.

ГРАФІТІ – написи та малюнки, виконані в давнину майстрами-будівельниками або й відвідувачами на стінах архітектурних споруд, а також на різних предметах.

ГРОМАДИ – українські культурно-просвітницькі організації 60–80-х рр. ХІХ ст., які своє основне завдання вбачали у поширенні освіти серед простого народу.

ГУМАНІЗМ – сукупність поглядів, які виражають повагу до гідності і прав людини, її цінності як особи, турботу про благо людей, їх всебічний розвиток, створення сприятливих для людини умов суспільного життя.

ДАДАЇЗМ – художній напрям у мистецтві, назва якого походить від назви групи художників «Дада», заснованої у Цюріху в 1916 р. Характеризується прагненням митців відтворити «божевільний світ по-божевільному». Більше прагнули до мистецької маніфестації, ніж до реальної справи.

ДЕБЮТ – перший (чи пробний) виступ на сцені або будь-якому поприщі загалом.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ УКРАЇНИ – ухвалена Верховною Радою України 01.11.1991 р. Цим документом Українська держава гарантувала всім народам, національним групам і громадянам України рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права, забороняла будь-яку дискримінацію за національною ознакою, прояви якої мали каратися законом. Надавши всім національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя (освіта, виробництво, одержання і розповсюдження інформації), держава взяла на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національностей, мов і культур. Громадянам України кожної національності, згідно з Декларацією, гарантовано право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати національні

свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів. Вони мають право створювати свої культурні центри, товариства, об'єднання та спрямовувати їхню діяльність на розвиток національної культури, можуть мати національні видавництва, музеї, художні колективи, театри, кіностудії. Національні культурні центри й товариства та представники національних меншин отримали право на вільні контакти зі своїми історичними батьківщинами.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ (від лат. «заява, оголошення», укр. «про державний», фр. «верховна влада») – документ, ухвалений Верховною Радою УРСР 16.07.1990, що проголошував державний суверенітет республіки у складі СРСР. У преамбулі Декларації підкреслювалося, що Верховна Рада УРСР проголошує суверенітет України як «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах». Одним з головних положень Декларації було положення про громадянство. Проголошувалося, що Україна має своє громадянство, де «всі громадяни рівні перед законом, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять». Громадяни всіх національностей становлять народ України. Декларація проголошувала економічну самостійність України. У документі йшлося про намір створити банківську, цінову, фінансову, митну та податкову системи, сформувати державний бюджет, а за необхідності ввести власну грошову одиницю. Декларація визнавала самостійність республіки у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації. Україна проголошувала свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не буде брати участі у військових блоках і зобов'язується дотримуватися трьох неядерних принципів: не застосовувати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Декларація проголошувала право України безпосередньо реалізувати відносини з іншими державами, укладати з ними договори, обмінюватися дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами.

ДЕМАГОГ – спочатку так називали голову так званої демократичної партії в деяких рабовласницьких грецьких державах. Пізніше слово «демагог» почало означати політика, що здобуває собі популярність, даючи надмірні та брехливі обіцянки.

ДЕМОКРАТІЯ, ДЕМОКРАТИЧНА ДЕРЖАВА (від гр. «народ і влада, влада народу, народовладдя») – форма політичного устрою суспільства, побудована на визнанні народу як джерела влади, участі народу в управлінні державними справами. Передбачає: виборність органів влади, поділ її на законодавчу, виконавчу та судову, коли меншість підпорядковувалася більшості, наявність реальних політичних свобод.

ДЕМОНОЛОГІЯ – релігійне вчення про демонів. Походить від первісної віри у злих духів. Демонологія тісно пов'язана з релігійною мораллю, в якій диявол – джерело і носій гріха.

ДЕПОРТАЦІЯ – примусове виселення (в судовому або адміністративному порядку) особи чи народу з місця постійного проживання і поселення його на новому місці з обмеженою свободою пересування.

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ З НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ (ДКНС) – надзвичайний орган, створений 19 серпня 1991 р. групою керівників найвищого рівня СРСР (Геннадій Янаєв, Дмитрій Язов, Борис Пуго та ін. – всього вісім осіб) з метою протистояння демократичним перетворенням та збереження СРСР, шляхом усунення від влади президента СРСР М. Горбачова. 21 серпня 1991 р. зазнав краху, його членів було заарештовано, через деякий час амністовано.

ДЕФЦИТ (від лат. «не вистачає») – 1) перевищення видатків над доходами, пасиву балансу – над його активом; 2) нестача матеріальних цінностей порівняно з потребою у них. Брак якісних продуктових чи промислових товарів у СРСР, зокрема в Україні, за радянських часів. Характерною рисою побуту були довгі черги і гонитва за дефіцитними товарами. Однією з його причин була невідповідність між зростанням грошової маси і виробництвом товарів народного споживання на користь першого.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – (від лат. «усунення, припинення, скасування центрального») – система управління, при якій частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоврядування; розширення прав низових органів управління. Особливо помітною стала з 1957 р., коли підривався майже повний контроль центру над економікою, найбільший економічний автономізм за роки комуністичної влади. Позитивне значення мало і розширення прав союзних республік в адміністративно-політичній сфері, «ввідродження контрольованого автономізму».

ДИДАСКАЛ – вчитель у Стародавній Греції та Візантії. Так само називали часто вчителів в українських братських школах XVI–XVIII ст.

ДИРЕКТОРІЯ УНР – тимчасовий орган державної влади УНР, створений 14 листопада 1918 р. у Києві спочатку як тимчасовий верховний орган для організації атигетьманського повстання, згодом – як найвищий державний орган УНР. Голова – Володимир Винниченко. Після проголошення Акта Злуки 22.01.1919 р. членом Директорії став Євген Петрушевич. 11 лютого 1919 В. Винниченко вийшов зі складу органу, який очолив С. Петлюра. Наприкінці 1920 р. Директорія втратила контроль над територією України.

ДИСИДЕНТСТВО (ПРАВОВАХИСНИКИ) (від лат. «незгодний, інакодумець») – 1) у країнах Західної Європи течія, релігійні погляди якої розходяться з догматами панівної церкви; 2) напрям, опозиційний панівній ідеології СРСР у 50–80 рр. У дисидентському русі в Україні брали участь представники різних верств населення, особливо інтелігенція (П. Григоренко, І. Дзюба, Л. Лук'яненко, М. Руденко, Є. Сверстюк, І. Світличний, В. Стус, В. Чорновіл та ін.). Вони різними формами і методами виступали проти всевладдя КПРС, переслідувань за політичні та релігійні переконання, порушення прав людини. Основним їхнім прагненням було: реалізація права на самовизначення, задоволення культурних потреб, у першу чергу використання рідної мови, формування елементів громадянського суспільства, дотримання прав людини. Незважаючи на те що дисиденти не вдавалися до активних насильницьких дій з метою зміни існуючого державного ладу, їх жорстоко переслідували.

ДИСТРИКТ (ПРОВІНЦІЯ, ОКРУГ) «ГАЛИЧИНА» – адміністративна одиниця з центром у Львові в складі Генерал-губернаторства, у яке входила значна частина Польщі з центром у Кракові. У дистрикт увійшли території тодішніх Львівської, Дрогобицької (нині частини Львівської), Станіславської (Івано-Франківська) та більшої частини (без пн. районів) Тернопільської обл. існував у 1941–1944 рр. Нацистський режим у дистрикті «Галичина» був дещо м'якшим, ніж на більшій території України, що пояснюється тривалим перебуванням краю у складі Австро-Угорщини.

ДИХОТОМІЧНІСТЬ СВІТУ – концепція поділу світу на дві частини, сакральну і профанну.

ДОГМА – 1) у стародавній і середньовічній філософії – основні положення того чи іншого вчення, яке приймається без

доказів. У релігії – положення, що видаються за вічні, незмінні, «богом дані» істини; 2) поняття, ідеї, вчення, які вважаються істинними за будь-яких умов.

ДОГМАТ – основне положення віровчення, обов'язкове для всіх віруючих, визнане як незаперечна істина, вічна і незмінна, яка не підлягає критиці.

ДОГМАТИЗМ – незмінний, ігноруючий конкретні умови місця і часу підхід до тих або інших проблем, оперування догмами, тобто відірваними від життя положеннями.

ДОСВІД – сукупність знань і навичок, набутих на основі і в процесі безпосередньої практичної взаємодії людей із зовнішнім світом; форма засвоєння людиною раціональних здобутків минулої діяльності.

ДУМА – словесно-музичні твори історичного змісту, які виконувались і виконуються у супроводі бандури, кобзи або ліри народними співцями – кобзарями. Складають героїчний епос українського народу, у якому оспівуються подвиги козацтва. Склалися у XV–XVIII століттях.

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ – сфера життя суспільства, сутність і зміст якої визначаються суспільними відносинами. Духовне життя акумулює всі цінності, накопичені людством на всіх попередніх етапах свого духовного розвитку. Духовне життя розглядається у двох аспектах:

- 1) духовне життя охоплює процеси освіти, масової інформації, науки, культури, літератури й мистецтва;
- 2) духовне життя присутнє у всіх суспільних процесах у вигляді теорій, концепцій, поглядів і думок.

ДУХОВНИЙ СВІТ ОСОБИСТОСТІ – система свідомо-психологічних рис, особливостей, яка у своїй цілісності виявляє міру усвідомлення людиною сутності буття, свого місця й призначення у світі і проявляється в характері її ставлення до світу і до себе. Духовний світ особистості не існує поза духовним життям суспільства. Він являє собою специфічну, індивідуально неповторну форму його прояву, існування. У ньому знаходять специфічне виявлення чуттєвий і раціональний рівні суспільної свідомості, всі її форми, суспільна психологія та ідеологія. Проте він не зводиться до їх суми, а є відносно самостійною цілісністю. Вихідним моментом формування змісту і структури духовного світу особистості є знання. Характерною особливістю духовного світу особистості виступає

здатність застосовувати знання і розум для аналізу оцінки явищ, для визначення ставлення до них, характеру вчинків і дій відповідно до потреб та інтересів особи, класу, суспільства.

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ (від лат. «розвиток») – безперервний, поступовий, той, що розвивається поступово і по прямій лінії.

ЕКЛЕКТИКА – поєднання в одному творі елементів різних історичних стилів. В II половині XIX століття – один з варіантів історичного стилю, що орієнтувався на відродження художніх стилів минулого.

ЕКОЛОГІЧНІСТЬ КУЛЬТУРИ – система ціннісних орієнтацій культури, яка спирається на ставлення до природного середовища як до унікального макрокосму.

ЕКСПРЕСІОНІЗМ – художній світогляд, який відобразив ситуацію безвихідності самотньої людини у ворожому їй світі.

ЕКСПРОПІАЦІЯ (від лат. «позбавляю власності») – примусове (платне чи безплатне) відчуження майна, яке здійснюється державною владою, незалежно від згоди власника.

«ЕКРАН» – журнал для молоді, що виходить з 1961 року в Чикаго (США), подає повну панораму життя української спільноти з усіх континентів і країн світу.

ЕМАЛЬ (СКЛИЦЯ) – різнокольорова, подібна до скла, часто непрозора маса, що використовується для прикрас і металевих виробів.

ЕМБЛЕМА – різновид алегоричного художнього образу, в якому зображення предметного образу втілює певне абстрактне поняття, ідею. Межує з образами – символами, алегорією.

ЕМПАТІЯ – вміння входити в психологічний стан іншої особи, здатність поставити себе на місце іншого в його ситуації.

ЕНТРОПІЯ соціально-культурна – процес зниження рівня системно-ієрархічної впорядкованості, культурного комплексу будь-якого суспільства.

ЕПТАФІЯ – скульптурний чи живописний твір меморіального призначення, що містить портретне зображення померлого.

ЕПОС – сукупність народних героїчних пісень, сказань, поем. Оповідний рід літератури, що, на відміну від лірики і драми, характеризується розповідно-описовою (епічною) формою, широтою зображення подій і характерів.

ЄВАНГЕЛІЄ – частина Біблії, чотири пов'язані спільною темою релігійні твори, що становлять основну частину Нового Заповіту.

ЄВРАЗІЙСТВО – концепція щодо слов'янських культур як неєвропейського феномену, який об'єднує в собі західні й східні риси і знімає суперечність інших та синтезує їхні досягнення.

ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ – вчення, яке доводить, що найбільший внесок у розвиток світової культури зробили європейські народи.

ЄЗУЇТИ (лат. *Jesus – Ісус*) – члени католицького чернечого ордену «Товариства Ісуса», створеного у 1534 році І. Лойолою. Орден відрізнявся особливою активністю в боротьбі із Реформацією.

ЖАНР – термін, який класифікує художні твори за ознаками єдності змісту та форми (наприклад, релігійний живопис, портрет; у літературі – епос, роман; у музиці – симфонія, пісня та ін.).

«ЖДАНОВЩИНА» – кампанія посилення партійного контролю за культурним життям СРСР 1946–1948 рр., ідеологічний наступ сталінського керівництва на радянську (у т.ч. українську) інтелігенцію, переслідування діячів культури. Назва походить від прізвища секретаря ЦК ВКП(б), близького соратника Сталіна А. Жданова. *Мета «ждановщини» в Україні* – посилення контролю над творчими процесами в галузі культури, придушення національно-визвольного руху та будь-яких проявів української самостійницької ідеї. *Наслідки*: придушення паростків відродження української культури після війни; гальмування, розвитку науки, літератури і мистецтва в країні; обмеження свободи творчості; перетворення літературної критики на засіб утримання митців у рамках офіційної ідеології; ізоляція від надбань західної культури. Нещадної критики зазнали твори укр. літераторів Ю. Яновського, А. Малишка, О. Довженка. Зазнали утисків відомі вчені-генетики: М. Гришко, С. Гершензон, І. Поляков та Л. Делоне. Зазнав переслідувань В. Сосюра за вірш «Любіть Україну».

«ЖИВИЙ ЛАНЦЮГ» («УКРАЇНСЬКА ХВИЛЯ») – акція на честь історичної події, Дня злуки УНР ТА ЗУНР (22.01.1919 р.). Відбулася 21.01. 1990 р., коли мільйони людей взяли за руки, з'єднавши Львів і Київ. Акцію організував Народний Рух України. Ініціатором і співорганізатором акції був член Секретаріату НРУ Михайло Горинь. «Живий ланцюг» починався в Івано-Франківську, йшов через Стрий (звідси відгалуження на Закарпаття), Львів, Тернопіль, Рівне, Житомир до Києва. Початок ланцюга в Івано-Франківську зумовлений тією обставиною, що саме Івано-Франківськ (тодішній Станіславів) у 1919 р. був столицею ЗУНР. У

ланцюзі взяли участь, за офіційними даними (КПРС), близько 450 тисяч чоловік (за неофіційними оцінками – від 1 до 3 млн. осіб).

ЖРЕЦЬ – особа, що займається відправою релігійних обрядів у язичників. Жрець здійснював жертвопринесення божеству, стежив за вшануванням богів, доглядав за їх статуями і священними тваринами, молився їм. Жерці звільнялися від будь-яких податків.

ЗАГАЛЬНА УКРАЇНСЬКА РАДА (ЗУР) – українська політична організація, що утворилася 05.05.1915 у Відні після розширення складу ГУР. До складу ЗУР увійшли 21 представник Галичини, 7 від Буковини, а також 3 члени СВУ (В. Дорошенко, В. Козловський, О. Скоропис-Йолтуховський, пізніше А. Жук, М. Меленевський). Головним пунктом програми ЗУР було створення незалежної держави на всій українській етнічній території. Провід організації належав президії, яку очолював К. Левицький. Після проголошення австро-угорським урядом у листопаді 1916 р. створення Польського королівства та широкої автономії Галичини з політичною перевагою для поляків ЗУР втратила вплив на український політичний рух.

ЗАКЛИНАННЯ – усталена словесна формула, що супроводжується відповідними діями і має магічну силу. Метою заклинань було вплинути на когось чи щось, підкорити його своїй волі або чаклунській силі, висловити настійне прохання, благання.

«ЗАКОН ПРО П'ЯТЬ КОЛОСКІВ» – закон про охорону соціалістичної власності від 07.08.1932, написаний власноручно Йосифом Сталіним. Передбачав як захід судової репресії за розкрадання колгоспного і кооперативного майна «розстріл із конфіскацією всього майна із заміною за пом'якшуючих обставин позбавленням свободи на термін не нижче 10 років з конфіскацією всього майна». Амністія у цих випадках заборонялась.

ЗАМОВЛЯННЯ – магічні слова, які за давніми уявленнями, маючи чаклунську силу, чинять вплив на щось: загоюють рани, лікують хвороби тощо.

«ЗАСТІЙ» – період 1964–1985 рр. неухильного поглиблення кризи радянського суспільства, який починався під гаслами подолання волюнтаризму і суб'єктивізму, надання стабільності; основою його було визначено «наступність», «поступовість», «зваженість». Однак суттю його фактично був відхід від лібералізму до неосталінізму. Саме в цей період номенклатура перетворилася на панівний клас радянського суспільства.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (ЗУНР) – українська держава, створена у листопаді 1918 р. на західноукраїнських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії. У ніч на 1 листопада 1918 р. загони УСС на чолі з Д. Вітовським зайняли всі найважливіші установи у Львові. 13 листопада 1918 р. затверджені конституційні положення новоствореної держави – ЗУНР. Територією ЗУНР визнавалися українські етнічні землі (Галичина, Буковина і Закарпаття). 22 січня 1919 р. у Києві проголошено Акт Злуки УНР та ЗУНР. Територія отримала отримала назву ЗОУНР (Західна область Української Народної Республіки). На початку 1920 р. назву ЗУНР було відновлено. 1919–1923 рр. ряд міжнародних документів закріпили окупацію території ЗУНР Польщею, Чехо-Словаччиною та Румунією.

ЗМІШАНА ПРОПОРЦІЙНО-МАЖОРИТАРНА, МАЖОРИТАРНО-ПРОПОРЦІЙНА) СИСТЕМА ВИБОРІВ – виборча система, за якої частина кандидатів представницького органу (переважно половина) обирається за мажоритарною виборчою системою, а інша частина – за пропорційною виборчою системою. Такий тип виборчої системи діє в Україні, Німеччині, Польщі, Литві та ін. країнах. Вона діє у майже 20 державах світу, переважно тих, де триває пошук найефективніших виборчих систем відповідно до національних та інших особливостей. Виборчими системами, що надають перевагу мажоритарному методу голосування при застосуванні й пропорційного голосування, є такі мішані системи: *система з єдиним голосом*, що не допускає його передачі. Суть її у тому, що в багатомандатному виборчому окрузі виборець голосує за одного кандидата, а не за список кандидатів від партії; *обмежене голосування* передбачає обрання виборцями кількох кандидатів з одного бюлетеня, проте їх має бути менше, ніж кількість місць для заповнення; *кумулятивне голосування*. Суть його у тому, що виборець має стільки голосів, скільки мандатів у окрузі. Виборець може їх розподілити між усіма кандидатами, а може віддати свої голоси лише за одного з кандидатів.

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ (від грец. «образ, початок, основа» і «поняття, думка, розум») – нав'язування, насадження певної ідеології. Протягом близько 70 років в Україні цілеспрямовано насаджувалася комуністична ідеологія.

ІДЕЯ – форма відображення в думці конкретних явищ дійсності. Ідея включає в себе уявлення про мету діяльності, пізнання шляхів її здійснення і практичного перетворення.

ІКОНА (грец. «малюнок», «образ», «зображення») – живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Ісуса Христа, Богородиці, святих і подій Святого Письма.

ІКОНОСТАС – стіна з іконами, що відокремлює вівтар від решти простору храму (однорядний чи багаторядний).

ІМПІЧМЕНТ (від англ. «осуд, обвинувачення») – процедура обвинувачення і притягнення до відповідальності в судовому порядку найвищих службових осіб (президентів, міністрів і т.д.) внаслідок порушення ними законів своєї країни, службових порушень тощо. Результатом імпічменту, як правило, є дострокове припинення повноважень президента або іншого посадовця і усунення його з посади. При імпічменті голови держави таке рішення приймається конституційною більшістю парламенту. Імпічмент є також засобом недопущення авторитаризму і механізмом гарантування національної безпеки.

ІМПРЕСІОНІЗМ (від фр. *impression* – враження) – художній напрям у мистецтві останньої третини ХІХ ст. – поч. ХХ ст., що проголошував основною метою мистецтва і літератури передачу скороминучих вражень, безпосередніх відчуттів митця. Сформувався у Франції спочатку у пейзажному живописі, згодом у скульптурі, музиці, театрі, літературі.

ІНАВГУРАЦІЯ (від лат. – *посвячення до посади*) – церемонія вступу на посаду голови держави або на високий духовний сан. «Інавгурація» є словом давньоримського походження, коли чиновників (правителів, суддів, магістрів) посвячували на їхні посади авгури, трактуючи волю богів.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ (від лат. «діяльність», «старанність») – система заходів, спрямованих на прискорений розвиток важкої промисловості з метою технічного переозброєння економіки і зміцнення оборони країни, процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства країни. Уперше курс на індустріалізацію була проголошений більшовиками 1925 р. на ХІV з'їзді ВКП (б). Відбувалася в СРСР та Україні наприкінці 20-х–30-х рр., у роки перших п'ятирічок.

ІНІЦІАЦІЯ – обряд посвячення юнаків у повноправні члени суспільства, що імітував вмирання та нове народження або перетворення на іншу істоту.

ІНТЕГРАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ (від лат. «цілий» і «народ») – дієвий, активний, чинний націоналізм (патріотизм). Основ-

ні засади течії розробив Дмитро Донцов у 20-х рр. Праці, в яких сформовано ідейні положення – «Підстави нашої політики», «Націоналізм» та ін. Оголошував націю абсолютною цінністю, а здобуття незалежності України – найвищою метою, для досягнення якої прийнятні будь-які методи.

ІНТЕГРАЦІЯ ЕКОНОМІЧНА – процес зближення та поглиблення взаємодії економік ряду країн, їхня співпраця. Вона зумовлена зростанням продуктивних сил, підвищенням рівня усупільнення виробництва та науково-технічною революцією. Економічна інтеграція виявляється у державних формах об'єднання країн. Наприклад, Європейський Союз, ОПЕК, Всесвітня торгова організація, Європейська асоціація вільної торгівлі тощо.

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ – соціальна група, що складається з осіб, професійно зайнятих розумовою працею (науковці, інженери, техніки, вчителі, лікарі, митці тощо). Інтелігенція виникла внаслідок відокремлення розумової праці від фізичної.

ІРРАЦІОНАЛІЗМ (*лат irrationalis – несвідомий, нерозумний*) – поняття, протилежне раціоналізмові, обстоє обмеженість раціонального пізнання, протиставляючи йому віру, інтуїцію, інстинкт, відчуття.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ (КАБМІН) – вищий орган у системі органів виконавчої влади України. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України. У своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, п'ять віце-прем'єр-міністрів, міністри.

КАНОН – сукупність правил, яка визначає ідеальність образу.

КАПЛИЦЯ – невелика споруда для відправ та молитов, а також меморіального призначення (мавзолей, усипальниця).

КАРПАТСЬКА Україна – офіційна назва автономної Української республіки у складі Чехо-Словаччини в 1938–1939 рр. і української незалежної держави на Закарпатті у березні 1939 р. На основі рішень Сен-Жерменського мирного договору 1919 р. і Тріанонського мирного договору 1920 р., Карпатська Україна увійшла до складу Чехо-Словаччини на правах автономії, яку реально отри-

мала у жовтні 1938 . 15 березня 1938 р. Сойм (парламент) Карпатської України у Хусті проголосив повну державну самостійність краю на чолі з Президентом Августином Волошиним. 14 березня 1939 р. війська Угорщини розпочали агресію проти Карпатської України. Наприкінці березня 1939 р. А. Волошин і частина уряду емігрували.

КАРПАТСЬКИЙ РЕЙД – рейд радянського партизанського з'єднання під командуванням Сидора Ковпака на територію Західної України (Івано-Франківська обл.), який відбувався з 12 червня до початку жовтня 1943 р. Партизани частково виконали завдання з виведення із ладу нафтопромислів, завдали певної шкоди окупантам, але, виходячи з оточення, зазнали значних втрат.

КАРТКОВА СИСТЕМА (від укр. «картка» і гр. «утворення, складання») – система розподілу продуктів, товарів і послуг, коли їх не вистачає і не можна проводити вільного продажу, за картками, що диференційовано видаються державою різним категоріям населення.

КІНО – один з найбільш важливих видів мистецтва, в якому синтезуються художні можливості літератури, музики, театру і образотворчого мистецтва на основі власних зображувальних засобів, головним з яких є фотографічна природа зображення, що рухається, і монтаж.

КЛАСИЦИЗМ – художній стиль, орієнтований на наслідування зразків античної архітектури, літератури, образотворчого мистецтва, ясність, чистоту та гармонійність пропорцій та форм. Класицизм як особливий стиль оформився в Європі в XVII столітті. У формі неокласицизму існує до нашого часу.

КНИГА – один з найважливіших матеріальних продуктів духовної культури, найдосконаліша й одна з всеохоплюючих форм збереження і передачі знань, найважливіший засіб освіти.

КНИГОЗБІРНИ – місця зібрання книг, бібліотеки.

КОАЛІЦІЯ (від лат. «союз») – 1) союз, об'єднання для досягнення спільної мети; 2) воєнно-політичний союз двох чи більше держав, укладений для спільних дій на міжнародній арені; 3) угода політичних партій, часто для спільного утворення уряду (коаліційного) й участі у ньому.

КОЗАЦЬКЕ БАРОКО – національний варіант українського бароко, що виник в період Козацько-Гетьманської держави. Являє собою синтез класичних європейських форм та місцевих традиційних елементів.

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ (від фр. «співробітництво») – співробітництво урядів окремих держав чи певних осіб з окупаційним режимом, зокрема під час Другої світової війни, зрадництво.

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В УРСР – частина політики колективізації і розкуркулення в СРСР, яка проводилася в період 1928–1933 рр. шляхом створення великих колективних господарств на основі селянських дворів, нові господарські утворення назвали колгоспами та радгоспами. Політика колективізації повинна була знищити ворогів робітничого класу. В радянській Україні ця політика мала драматичні наслідки для етнічного українського населення і його культури, через те, що 86 % населення мешкало в сільській місцевості. Насильницьке впровадження політики колективізації було однією з головних причин Голодомору.

КОМАНДНО-АДМІНІСТРАТИВНА СИСТЕМА – спосіб організації суспільних відносин, для якого характерні: суворий централізм господарського життя на базі державної власності; використання позаекономічних, ідеологічних методів управління; панування партійно-державної бюрократії за відсутності реальної свободи і справжньої демократії. Характерна організація управління в СРСР та інших комуністичних країнах.

КОМЕДІЯ – драматичний твір веселого, нерідко сатиричного характеру. Виникла як жанр в Стародавній Греції.

КОМУНІКАТИВНИЙ – той, що виступає засобом спілкування та зв'язку.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС – процес розробки й ухвалення конституції держави. Конституційний процес у сучасній Україні умовно можна поділити на *три основних періоди*: *перший період* (1990–1996) ознаменувався здобуттям незалежності України, процесом підготовки проекту Конституції і прийняттям Конституції України; *другий період* (1996–2004) став періодом реалізації Конституції України; *третьій період* (2005 – донині) позначився процесом внесення змін та доповнень до Конституції України (конституційною реформою), масштабною конституційною кризою 2007–2009 рр. і пошуком легітимних шляхів системного оновлення Основного Закону. Кожному із зазначених періодів конституційного процесу властиві свої особливості, специфіка. Революційні події 2014 р. вимагають нових підходів до періодизації конституційної реформи.

КОНСТИТУЦІЯ (від лат. – *установлення, устрій, порядок*) – основний державний документ (закон), який визначає дер-

жавний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян. Інші закони держави, як правило, спираються на конституцію. Конституція України ухвалена 28.06.1996 р. Найбільшою серед усіх писаних конституцій суверенних держав світу є Конституція Індії, що містить 444 статті у 22 розділах, 12 доповнень і 118 поправок, у той час як найкоротшими писаними конституціями є Конституція США (7 статей та 27 поправок) та Конституція Монако, що налічує 10 розділів із 97 статей та загалом 3 814 слів.

КОНТРЕФОРМАЦІЯ – релігійний рух у Європі середини XVI–XVII ст., спрямований на збереження та зміцнення становища католицької церкви в боротьбі з протестантизмом.

КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКА ОПЕРАЦІЯ – операція радянських військ I і II Українських фронтів з оточення і знищення 80 тис. німецьких сил у січні-лютому 1944 р. Відбулася в районі Корсуня-Шевченківського (нині Черкаська обл.).

«КОРЕНІЗАЦІЯ» – політика більшовиків у мовно-культурному питанні, спрямована на залучення на бік радянської влади інтелігенції та селянства корінних національностей (у т.ч. українців). Сприяла створенню видимості гармонійного та вільного розвитку республік у складі СРСР. Запроваджена на XII з'їзді РКП(б) 1923 р., її українська видозміна називається «українізація».

КОРУПЦІЯ (від лат. – «псувати») – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами своїх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів. Найчастіше термін застосовується до бюрократичного апарату і політичної еліти. Характерною ознакою корупції є конфлікт між діями посадової особи та інтересами її працедавця або конфлікт між діями виборної особи й інтересами суспільства. Багато видів корупції аналогічні шахрайству, що здійснюється посадовою особою, і належать до категорії злочинів проти державної влади. Головним стимулом до корупції є можливість отримання економічного прибутку (ренти), пов'язаного з використанням владних повноважень, а головним стримуючим чинником – ризик викриття і покарання. З метою боротьби, запобігання корупції та розслідування корупційних схем в Україні 16.04.2015 р. Президентом утворене **НАЦІОНАЛЬНЕ ANTI-KOPYIЦIЙHE БЮPO УКPAЇНИ (НАБУ)** – правоохоронний орган з

широкими силовими повноваженнями, на який покладається запобігання корупції, виявлення, та розкриття корупційних злочинів.

КОСМОПОЛІТИЗМ (грецьк. *Kosmopolites* – космополіт, громадянин світу) – антитеза патріотизму. Абсолютизація твердження, що «для гарної душі батьківщина – весь світ» приводить до космополітизму.

КРИЗА ЕКОНОМІЧНА (гр. «поворотний пункт») – різке погіршення економічного стану країни, що виявляється в значному спаді виробництва, порушенні виробничих зв'язків, що склалися, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття і у результаті – в зниженні життєвого рівня, добробуту населення.

КРИЗА ПОЛІТИЧНА – криза системи державного управління, яка виникає через протиріччя між політичними силами та призводить до утруднення законотворчих процесів і ослаблення парламентського (представницького) контролю за виконавчою владою. Політичні кризи зазвичай виникають у країнах з нестійкою демократією як результат загострення політичної боротьби під впливом економічних, етнічних або релігійних проблем, проблем у міжнародних відносинах.

КРИТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ – це «мистецтво для суспільства». Представники цього методу керувалися програмою морального впливу на людину, виступали проти важкого політичного гніту, зображали драматичні моменти життя бідноти, апелювали до моралі, поняття справедливості.

КУБІЗМ – модерністична течія в образотворчому мистецтві першої чверті ХХ ст., представники якої намагалися звести пластичне рішення художнього образу до комбінацій геометричних тіл або фігур.

КУЛЬТ ОСОБИ (лат. «поклоніння», «шанування») – безмірне звеличення особи, сліпе поклоніння, а іноді й обожнювання людини, яка займає найвище становище в політичній чи релігійній ієрархії, надмірне перебільшення заслуг, функцій і ролі лідера. Теоретичною основою культу особи є волонтаристський погляд на історію, згідно з яким її хід визначається не об'єктивними законами, а волею видатних людей, переважно вождів. Найчастіше культ особи притаманний тоталітарним і авторитарним державам. Передумови культу особи політичних керівників на соціально-психологічному рівні починаються з їх сакралізації, обожнювання влади. Найдавніші початки його – в ідолопоклонстві первісних

релігійних вірувань та культів. Суб'єктивною передумовою культу особи є також патріархальне сприйняття глави держави як «батька» однієї великої сім'ї, визнання держави із жорсткою ієрархічною побудовою суспільства єдиною моделлю. Термін «культ особи» стосовно характеристики суспільно-політичного становища в 30–50-х рр. в СРСР уперше використаний 1956 р., коли ЦК КПРС ухвалив постанову «Про подолання культу особи та його наслідків», у якій було проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення культу Й. Сталіна. Культ особи – складова ідеології та практики сталінізму – виник на основі комплексу тогочасних соціально-економічних, політичних, історично-традиційних, психологічних чинників.

КУЛЬТУРА (*лат.* – *kultura*): 1) історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях. Культура характеризує способи діяльності людей. Розрізняють такі види культури: політична, моральна, культура праці, побуту, художня культура та ін.

КУЛЬТУРА ЕКОЛОГІЧНА (*грецьк.* – *житло, вчення*) – сукупність соціальних регуляторів господарського впливу на природу у єдності з набутим екологічним знанням, етичними принципами. Екологічна культура включає в себе також систему екологічного виховання населення, що склалася в суспільстві.

КУЛЬТУРА ЕКОНОМІЧНА – якісна характеристика участі людей в економічних процесах, рівня їхніх економічних знань, навичок і вміння господарювати, розвиненості економічного мислення.

КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ – одна з найважливіших якісних характеристик рівня розвитку і реалізації сутнісних сил людини, її здібностей як активного суб'єкта історичного процесу.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ – характеристика міжособистісних контактів, індивідуальної форми взаємодії людей. Поза спілкуванням неможливе саме існування людського суспільства. Ефект спілкування може бути або позитивним, або негативним залежно від ступеня довіри і взаєморозуміння між людьми.

«КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ» (*від лат.* «*обробка, виховання, освіта*» і «*розгортання, переворот*») – одна з трьох головних цілей радянської політики у 30-х рр., складова соціалістичних перетворень, не ставила справжньою метою всебічний розвиток

культури, а лише її радянізацію, більшовізацію, переворот у духовному розвитку країни. У галузі освіти ставилося завдання лікнепу – ліквідації неписьменності. Навчали українських дітей та дорослих комуністичних цінностей, намагалися зробити з українців лояльних радянських громадян. Одна з найголовніших рис – антиінтелектуалізм і нетерпимість до тих, хто думає інакше.

КУЛЬТУРНА САМОІДЕНТИЧНІСТЬ – здатність людей відносити себе до певної культури, її стереотипів і символів.

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА – одна з найважливіших категорій культурології. Виражає необхідність збереження для суспільства всього цінного, що накопичено людством за його багатовікову історію, творчого використання кращих зразків світової культури.

КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ – стійко відтворені з покоління в покоління культурні цінності і норми, які забезпечують збереження минулих зразків.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ УСТАНОВИ – масові, найбільш доступні заклади культури – клуби, будинки культури, парки культури і відпочинку, бібліотеки, музичні і художні школи, музеї.

КУЛЬТУРОГЕНЕЗ – становлення культури, процес формування її основних сутнісних характеристик.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ – провідна гуманітарна наука, яка сформувалася на Заході в ХХ столітті і вивчає характерні риси і співвідношення різних галузей і типів культур, їх еволюцію, проблему лідера в культурі.

КУРГАН – могила з високим земляним насипом. Найстаріші поховання такого роду відносяться до III тис. до н.е.

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ (від лат. «вільний») – надання більшої свободи, пом'якшення політичного режиму у часи «хрущовської відлиги»; в широкому розумінні – створення умов для рівної, вільної діяльності політичних партій, організацій різних орієнтацій.

«ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК» – заснований у Львові (1898–1907) Науковим товариством ім. Шевченка. Він став всеукраїнським літературним органом, де друкувалися найкращі літературні сили України. У 1907 р. вісник було переведено зі Львова до Києва.

ЛІТОГРАФІЯ – різновид гравюри, коли для виготовлення друкарської форми використовується вапняк, листи цинку або алюмінію.

ЛІТОПИС – історичний твір, в якому події описуються по роках. Літописи склались у середні віки і є цінним історичним джерелом (наприклад, «Повість минулих літ», в якій по роках описується історія Київської Русі).

ЛІТУРГІЯ – 1) обідня, вид богослужіння у православній церкві; 2) у Стародавній Греції та Візантії – деякі види державних повинностей.

«ЛУГ» – українське фізкультурно-спортивне товариство, засноване у 1925 р. у Галичині з ініціативи Романа Шашкевича, з метою національно-патріотичного виховання української молоді та підготовки її до боротьби за незалежність України. Діяло після заборони польською владою 1924 р. спортивно-пожежної організації «Січ». «Луг» належав до найбільш масових організацій Західної України: 1939 р. існувало 805 місцевих осередків, у яких нараховувалося бл. 50 тис. членів. У 1939 р. влада заборонила діяльність організації.

ЛЬВІВСЬКИЙ СОБОР 1946 – псевдособор Української греко-католицької церкви (УГКЦ), який відбувся 8–10 березня 1946 р. у соборі Св. Юра у Львові. Скликаний згідно з планом КДБ СРСР з ліквідації УГКЦ, ініціативною групою у складі трьох священників: Гаврила Костельника, Михайла Мельника, Антонія (Пельвещького) як представників трьох єпархій Галицької митрополії: Львівської, Перемиської і Станіславської. Незважаючи на неканонічність (відсутність канонічних єпископів УГКЦ), собор проголосив скасування Берестейської унії 1596 р. і «воз'єднання» з Російською православною церквою. Радянський уряд визнав УГКЦ скасованою і розпочав ліквідацію її парафій та церков. 1 грудня 1989 р. діяльність УГКЦ в Україні було легалізовано.

МАГІЯ – чаклунство, чародійство, обряди, покликані впливати на людей, духів, явища природи. Магія є складовою всіх релігійних культів.

МАСОВА КУЛЬТУРА – поняття, що включає всю культуру, розраховану на багатомільйонне споживання та засоби культурної комунікації.

МЕАНДР – геометричний орнамент у вигляді ламеної або кривої лінії із звивинами. Широко застосовувався в Греції. Вперше виявлений в с. Мізин на Чернігівщині.

МЕЗОЛІТ – середній кам'яний вік (12–8 тис. до н.е.). Археологічна періодизація первісного суспільства заснована на

матеріалах та техніці виготовлення знарядь праці. У кам'яному віці, коли знаряддя праці виготовлялось з каменю, виділяють палеоліт, мезоліт та неоліт. Найвищі досягнення доби мезоліту – винайдення лука та стріли, човна, одомашнення тварин.

МЕНТАЛЬНІСТЬ, МЕНТАЛІТЕТ (від лат. – *розум, мислення, психічний склад*) – це стійкий спосіб специфічного світосприйняття, характерний для великих груп людей (етносів, націй, соціальних прошарків), що обумовлює особливості способів їх реагування на явища оточуючої дійсності, поєднує людей у соціальні та історичні спільноти. Ментальність являє собою глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що включає і поза-свідоме, відносно стійку сукупність настанов і схильностей індивіда або соціальної групи, що спонукають до певного типу сприйняття, мислення та дій. Якщо картина світу існує як усвідомлене уявлення, то ментальність більшою мірою реалізується у певних формах поведінки і переживається емоційно. Вона об'єднує раціональне та інтуїтивне, суспільне та індивідуальне, усвідомлене і неусвідомлене. Ментальність формується століттями, залежно від традицій культури, соціальних структур і усього середовища життєдіяльності людини, і сама, у свою чергу, їх формує, виступаючи важливим чинником культурно-історичної динаміки. Таким чином, ментальність являє собою душевний устрій, типовий для людей даної культури, психологічні особливості, котрі лежать в основі звичаїв і моралі людей, виявляючись в автоматизмі психологічних реакцій на типові події і ситуації.

МІЛІТАРИЗАЦІЯ (від лат. «*воєнний*») – підпорядкування економічного, політичного і громадського життя воєнним цілям; перенесення форм і методів військової організації в галузь цивільних відносин, поширення військових законів, військової дисципліни на якусь галузь народного господарства, воєнізація промисловості, створення воєнної промисловості у мирний час.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ (МВС УКРАЇНИ) – головний (провідний) орган у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, ведення боротьби із злочинністю, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, охорони та оборони особливо важливих державних об'єктів.

МОДА (франц. *mode* – міра, правило) – важливий елемент повсякденної, буденної свідомості людей, тимчасове виявлення певних смаків, загальних для народів різних країн або застосовуваних лише до окремих країн і різних соціально-демографічних груп.

МОДЕРН (від фр. – «новітній», «сучасний»): 1) назва напрямку в культурі кін. ХІХ – поч. ХХ ст., що характеризувався розривом з ідейними і художніми принципами реалізму та протиставляв себе нетворчому відтворенню стилів минулого; 2) спільна, умовна назва нових течій та напрямів у культурі всього ХХ ст. Яскраво виявив себе в архітектурі та образотворчому мистецтві. У літературі поняттям модерн характеризують різні течії нереалістичної літератури, починаючи з крайніх форм натуралізму.

МОЗАЙКА – зображення, викладене з дрібних камінців або смальти – кубиків кольорового скла. Частина монументальних розписів Софії Київської виконана технікою мозаїки, зокрема славетна «Богоматір Оранта».

МОНОПОЛІЯ – це об'єднання підприємств однієї галузі, яке панує на ринку. Види монополій: *трест* – об'єднання підприємств, які повністю втрачають свою самостійність; *синдикат* – об'єднання підприємств, які зберігають виробничу самостійність, а для комерційної діяльності створюють спільне підприємство – синдикат; *картель* – об'єднання, у якому підприємства зберігають виробничу та фінансову самостійність; *концерн* – багатогалузеве об'єднання із злиттям банківського та страхового капіталу. У Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. переважали синдикати («Продвагон», «Продамет», «Продвугілля» та ін.).

МОРФОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ – сукупність її форм (галузей і типів культур), побудова культури.

МУЗЕЙ – культурна та науково-дослідна установа, що здійснює комплектування, зберігання, вивчення і експонування пам'яток матеріальної та духовної культури, творів мистецтва, зразків природних багатств.

НАРОДНА РАДА – парламентська опозиція у Верховній Раді України 1990–1994 рр. Сформувалась з членів Демократичного блоку в українському парламенті наприкінці травня 1990 р. у складі 125 депутатів, голова – Ігор Юхновський. Протистояла т.зв. «групі – 239» («За суверенну Радянську Україну»). Значною мірою сприяла ухваленню Декларації про державний суверенітет України

й Акта проголошення незалежності України. Народна рада, послідовно відстоюючи національні інтереси, прагнула домогтися ухвалення українським парламентом рішень, які б започаткували реальне становлення України як європейської держави.

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ (НРУ) – заснований 1989 р. як громадсько-політичне об'єднання «Народний рух України за перебудову», що сформувалось на основі різних демократичних неформальних груп за зразком народних фронтів у Прибалтиці. З 1993 р. – політична партія в Україні. Вперше проект програми майбутньої масової громадської організації України було надруковано 16.2.1989 в газеті Спілки письменників України «Літературна Україна». 8–10.9.1989 в Києві відбувся Всеукраїнський установчий з'їзд НРУ. Головою Руху було обрано письменника І. Драча. У прийнятій з'їздом Програмі НРУ обстоювалось питання відродження української мови і культури, порушувались екологічні проблеми, що повстали перед Україною, особливо після аварії на Чорнобильській АЕС, вказувалось на необхідність проведення демократизації політичної, економічної і соціальної системи республіки. Особливий наголос робився на необхідності забезпечення прав національних меншин і груп в Україні. На IV Всеукраїнських зборах (грудень 1992 р.) Рух фактично перетворився на політичну партію. Збори абсолютною більшістю голосів проголосували за рух як «незалежну громадсько-політичну організацію». Головою НРУ було обрано В. Черновола.

НАРОДНИЙ СЕКРЕТАРІАТ – т.зв. український радянський уряд, маріонетковий орган влади, створений більшовиками у Харкові 17 (30) грудня 1917 р. після проголошення радянської влади в Україні як альтернатива Генеральному Секретаріатові УНР. Існував до 18 квітня 1918 р. Змістом його існування як окремого уряду було, насамперед, намагання РНК легітимізувати пряму агресію військ більшовицької Росії проти УНР.

НАРОДНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ. *Народний звичай* – традиційний порядок відзначення подій, свят, який пов'язаний з виконанням певних дій та використанням відповідних атрибутів та предметів. *Народний обряд* – сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов; церемонія культових та звичаєвих обрядів.

НАТЮРМОРТ – жанр образотворчого мистецтва, зображають предмети побуту, квіти, їжу.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ (НТР) – процес докорінних якісних змін у техніці та технології виробництва, енергетиці, організації праці, характері трудової діяльності людей, пов'язаний з перетворенням науки у безпосередню продуктивну силу суспільства і з'єднання науки з виробництвом.

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ (від лат. «народ») – перехід приватної власності у власність держави: землі, промислових підприємств, банків, транспорту тощо.

НАЦІОНАЛІЗМ (фр. *nationalisme*) – ідеологія і напрям політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Термін «націоналізм» був запропонований Йоганном Готфрідом Гердером (*nationalismus*) напр. 1770-х рр. Відрізняється різноманіттям течій, деякі з них суперечать одна одній. Як політичний рух націоналізм відстоює інтереси національної спільноти у відносинах з державною владою. Націоналізм у своїй основі проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність і роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості для практичного захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. Він спирається на національне почуття, яке споріднене із патріотизмом. Ця ідеологія пропагує об'єднання різних верств суспільства, незважаючи на протилежні класові інтереси.

НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ – течія у комуністичному русі, яка намагалася примирити комуністичні ідеї із завданнями національного розвитку. Започаткували цей напрям В. Шахрай, Ю. Лапчинський, С. Мазлах. Подібних поглядів дотримувався М. Скрипник. Активними прихильниками цієї течії у 20-х рр. були Олександр Шумський та Михайло Волобуєв, які критикували політику більшовиків за насадження на найвищих посадах неукраїнців, хибну кадрову політику, економічну експлуатацію України.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ – державний правоохоронний орган, діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері: захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства (надалі – громадян, осіб); захисту об'єктів права власності; протидії злочинності; охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Складова єдиної централізованої системи Міністерства внутрішніх справ України. Включена до органів внутрішніх

справ. *Підрозділи Національної поліції*: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення.

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ – події в Україні, що розпочалися у березні 1917 р. і тривали до 1921 р., метою яких було відновлення державності України.

НЕОВІЗАНТИЗМ (бойчукізм або бойчукісти) – новий напрям українського монументального та станкового живопису, започаткований М. Бойчуком (1882–1937) та його школою. В основі неовізантизму лежали конструктивні особливості візантійського та давньоруського живопису (домонгольського етапу).

НЕОЛІТ – новий кам'яний вік. У Європі та Азії – VIII–III тис. до н.е., час переходу людства від збиральництва до землеробства та скотарства.

НЕОРЕАЛІЗМ – художній напрям у мистецтві, започаткований в 20-х–30-х рр. XX ст., що характеризується поверненням до реалістичних засобів художнього творення, прагненням до правдивого відображення, чіткого моделювання форм дійсності. Його представники: Матісс, Пікассо, Леже, Брак.

НІГЛІЗМ (лат. «ніхто») – умонастрій і практичні дії, що є запереченням загальноприйнятих культурних цінностей, норм. Набуває особливого поширення в кризові епохи історії, зокрема середина XIX–XX ст.

НОБЕЛІВСЬКІ ПРЕМІЇ – міжнародні премії, названі на честь їх засновника – шведського інженера-хіміка А. Нобеля (1833–1896). Присуджуються щорічно (з 1901 р.) за виняткові заслуги в галузі фізики, хімії, медицини, фізіології, літератури, а також за зміцнення миру.

НОВА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА (НЕП) – економічна політика більшовиків 1921–1928 рр., що прийшла на зміну політики «воєнного комунізму». Мала на меті відновлення народного господарства і подальший перехід до соціалізму. Головний зміст НЕП – заміна продрозкладки продподатком у селі, використання ринку і різних форм власності, залучення іноземного капіталу у формі концесій, проведення грошової реформи, скасування зрівнялівки в оплаті праці робітників, створення ринку робочої сили.

«НОВИЙ ПОРЯДОК» – терористичний режим нацистів в окупованих країнах, зокрема в Україні, ліквідація суверенітету, демократичних та соціальних здобутків держав, проведення еконо-

мічної експлуатації, примусова мобілізація робочої сили до Німеччини, масові розстріли і депортації місцевого населення.

НОМЕНКЛАТУРА (від лат. «перелік, список») – панівний клас радянського суспільства, партійно-державне керівництво. Ця верства сформувалась ще у 20–30 рр. ХХ ст., та особливо чітко виразилася у 60–80 рр. Її представники утворили власну, закриту систему постачання продовольства ці і промислових продуктів, яка не знала дефіцитів і спекулятивних цін. Для них на спеціальних господарствах вирощувалися екологічно чисті продукти. Номенклатура мала зарплату, вищу у 2–3 рази закриті санаторії та лікарні, отримувала покращені квартири тощо.

ОБ'ЄКТИВНИЙ – той, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО – об'єднує декілька видів мистецтва, здатних відображати життя в безпосередньо наочній формі: живопис, графіку, скульптуру.

ОКУПАЦІЯ (від лат. «загарбуваю», «оволодіваю») – тимчасове захоплення збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої країни, переважно внаслідок наступальних воєнних дій.

ОПЕРАЦІЯ «ВІСЛА» – примусова депортація українців з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя, Холмщини на пн. та зх. території Польщі, злочинний захід польського комуністичного режиму. Тривала впродовж квітня–травня 1947 р. Приводом стала загибель польського генерала К. Сверчевського, а справжня причина – прагнення повністю виселити українське населення з його етнічних земель і розпорошити українську меншину в Польщі, тим самим ліквідувати на цих територіях УПА. У ході проведення операції було переселено близько 150 тис. осіб.

ОПОЗИЦІЯ (від лат. «протиставлення, заперечення») – протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозріз з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН) – український політичний рух, що ставив за мету встановлення незалежної Української держави. ОУН виникла внаслідок об'єднання УВО та декількох націоналістичних груп на установчому конгресі 28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні; обраний провід очолив Євген

Коновалець. Головною метою ОУН було встановлення незалежної соборної національної держави на всій українській етнічній території. ОУН сприймала насильство як політичне знаряддя проти зовнішніх і внутрішніх ворогів. Після загибелі Є. Коновальця організацію очолив Андрій Мельник; 1940 р. вона розкололася на «бандерівців» (прихильники Степана Бандери), ОУН (Б) і «мельниківців». Під час Другої світової війни обидві фракції намагалися скористатися ситуацією і відновити незалежність України. ОУН (Б) для цього створила УПА. Після війни організація існувала за кордом.

ОРНАМЕНТ – візерунок, який складається з ритмічно повторюваних елементів. Орнамент буває геометричний, рослинний, зооморфний (із зображеннями тварин, риб, птахів), ант ропоморфний (людиноподібний).

ОСАДНИЦТВО – осідання, поселення у 20–30-х рр. неукраїнських мешканців (переважно польських колоністів) на Західній Україні. Декрет про створення господарств осадників було видано 1919 р. Українцям забороняли навіть продавати понад 5% земель за умовами аграрної реформи, а поляків наділяли на пільгових умовах. Явище набуло поширення, бл. 300 тис. поляків стали його учасниками, їм належало понад 12% усіх земельних угідь.

ОСТАРБАЙТЕРИ – (нім. «східні робітники») – німецький термін для означення осіб, які були вивезені гітлерівцями зі східних окупованих територій, переважно з Рейхскомісаріату Україна, протягом Другої світової війни на примусові роботи до Німеччини. Перші українці опинилися на німецькій примусовій роботі ще влітку 1939 р. Це були мешканці окупованого угорськими військами Закарпаття, яких вивозили на роботу до Австрії. На початку вересня 1939 р. потрапили до Рейху галичани – військовослужбовці польської армії, які опинилися в полоні й з часом були переведені до розряду цивільних робітників. Перші цивільні робітники з окупованої вермахтом України стали добровільно виїжджати до Німеччини ще влітку 1941 р. з дистрикту «Галичина».

ОФОРТ – різновид гравюри, коли заглиблені елементи зображення досягаються шляхом травлення металу кислотами. Досягається досконалий світло-тіньовий ефект.

П'ЯТИРІЧКИ (П'ЯТИРІЧНІ ПЛАНИ) – вид радянського планового господарства на відміну від ринкової економіки. Всього за радянських часів їх було 12, перша з них у 1928–1932 рр., остання 1986–1990 рр.

ПАКТ МОЛОТОВА-РІББЕНТРОПА – назва секретного додаткового до договору про ненапад між СРСР і Німеччиною документа, підписаного 23.08.1939 р. у Москві народним комісаром закордонних справ Німеччини Йоахімом фон Ріббентропом. Дві держави поділили між собою сфери впливу в Європі, зокрема Польщу по лінії рік Вісла – Нарев – Сян; СРСР підкреслив у ньому свою зацікавленість до Бессарабії. Підписанням пакту тоталітарні держави нацистська Німеччина і комуністичний Радянський Союз прискорили розв’язання Другої світової війни.

ПАЛЕОЛІТ – старий кам’яний вік, 2 млн. – 12 тис. р. до н.е. Виникнення людини розумної, початок виготовлення знарядь з каменю, добування вогню, будівництва жител. Час зародження образотворчого мистецтва, музики, усної народної творчості. Найдавніші у світі музичні інструменти з кістки знайдено в Україні, біля с. Мізин.

ПАРТИЗАНИ (від італ. «прибічник, прихильник») – окремі особи або організовані, переважно збройні, загони, які не входять до складу регулярних армій і добровільно беруть участь у війні проти іноземних загарбників або реакційних режимів, здебільшого діючи у ворожому тилу. Під час Другої світової війни партизанських рух відіграв значну роль у боротьбі з окупантами. Поділяється на дві течії – національну і комуністичну. В Україні першу течію представляла боротьба ОУН і УПА, другу – діяльність радянських партизанів (загони С. Ковпака, О. Федорова та ін.).

ПАСТОРАЛЬ – літературний, музичний і театральний жанр, в основі якого – поетизація та ідеалізація простого сільського життя. У переносному значенні пастораль має дещо іронічний відтінок як стан ніжності і тиші, однак з певною часткою манірності, солодкуватості.

ПАТРИСТИКА (від лат. «батько») – вчення перших християнських теологів, т. зв. «отців церкви», які в II–III ст. заклали основи християнської догматики.

ПАФОС – 1) натхнення, ентузіазм, зумовлені боротьбою за високу мету; 2) пристрасний, піднесений тон промови.

ПАЦИФІКАЦІЯ (від лат. «утихомирнення, умиротворення, заспокоєння») – офіційна назва масових репресій щодо українського населення Галичини, проведених урядом Польщі восени 1930 р. приводом до неї послужили численні протипольські акції влітку–восени 1930 р. Її метою було послаблення українських політичних

сил та їх неприхильного ставлення щодо Польщі, забезпечення максимального успіху урядовому табору на виборах. Пацифікація тривала від 14 вересня до кінця листопада 1930 р. Під час неї проводилися обшуки та арешти, фізичні розправи, моральне приниження жертв, ліквідація українських громадських організацій, згорання українського шкільництва та ін. Одним з головних наслідків стало зростання серед українців національної свідомості, настроїв ворожості до польської держави і поляків, що вело до подальшого загострення українсько-польських взаємин.

ПЕКТОРАЛЬ – нагрудна прикраса, поширена в стародавньому світі. Найвідоміша у світі золота пектораль із сценами зі скіфської міфології була знайдена на Україні славетним археологом та поетом Б. Мозолевським у 1971 році при розкопках кургану Товста могила.

ПЕРЕБУДОВА – загальна назва сукупності політичних і економічних реформ, що проводилися в СРСР у 1985–1991 рр. з ініціативи керівництва КПРС (особливо М. Горбачова). Складові Перебудови: у внутрішньополітичній сфері – політика гласності та демократизація суспільного життя; в економіці – уведення елементів ринкових відносин; у зовнішній політиці – відмова від надмірної критики так званого капіталістичного ладу, значне поліпшення відносин зі США та демократичними країнами Західної Європи, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і глобальних світових проблем. До початку 1990-х рр. «Перебудова» призвела до загострення кризи в усіх сферах життя суспільства, що спричинило ліквідацію влади КПРС і розпад СРСР.

ПЛАН «БАРБАРОССА» (нім. *Fall Barbarossa*) – кодова назва плану блискавичної війни Третього Рейху проти СРСР. Свою назву план отримав від прізвиська імператора Священної Римської імперії Фрідріха I Барбаросси, відомого своїми загарбницькими війнами. Розробка плану була розпочата в липні 1940 р. Остаточний варіант затверджений 18 грудня 1940 р. План «Барбаросса» передбачав швидкоплинну військову кампанію з повним розгромом Червоної армії та захопленням європейської частини СРСР по лінії Волга – Архангельськ. Незважаючи на початковий успіх німецьких військ, завершити операцію у встановлені терміни Вермахту не вдалось, війна переросла в широкомасштабну та довготривалу.

ПЛАН «ОСТ» (ПЛАН «СХІД») (нім. *Ost, Generalplan Ost*) – німецький план управління східними окупованими територіями,

був затверджений як директива А. Гітлером 25.05.1940 р. Передбачав утворення чотирьох рейх комісаріатів – німецькі колоніальні провінції «Остлянд», «Україна», «Москва», «Кавказ», управління якими мало здійснюватися спеціальним «східним міністерством» під керівництвом А. Розенберга. Планувалося перетворення України на колоніальну країну, агросировинний придаток райху, «життєвий простір» для колонізації представниками «вищої раси». Ним передбачалося знищення мільйонів людей, перетворення на рабів райху залишених живими слов'ян та ін. народів Східної Європи. Планувалося виселити зі Сх. Європи бл. 50 млн. осіб, на вивільнені території переселити 10 млн. німців, а місцевих жителів, що залишилися (за розрахунками гітлерівців – бл. 14 млн.), поступово «по-німечити».

ПЛІНФА – пласка квадратна цегла у Візантії та Київській Русі.

ПЛЮРАЛІЗМ, ПОЛІТИЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ – наявність різних позицій, думок, які відображають різноманітні інтереси соціальних груп і політичних рухів суспільства.

ПОБУТ – позавиробнича сфера суспільного життя людей; сукупність способів і форм задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб.

ПОЗАБЛОКОВА ДЕРЖАВА – особливий міжнародно-правовий статус держави, що не потребує міжнародно-правового закріплення і може бути змінений в односторонньому порядку. Він передбачає неучасть у військових союзах, але не зобов'язує дотримуватися норм гуманітарного права під час конфліктів третіх країн. Позаблоковий статус не накладає обмежень на відрядження військових контингентів у склад миротворчих сил міжнародних організацій; не забороняє укладати оборонні угоди і союзи з окремими державами; не розповсюджується на економічну сферу.

ПОКОЛІННЯ – соціально-демографічна, вікова численна група, яка формується та активно діє упродовж певного історичного часу, що має спільність життєвого досвіду. Наприклад, покоління Другої світової війни, «діти війни», «шістдесятники» та ін.

«ПОЛІСЬКА СІЧ» – перший український повстанський підрозділ, що діяв на Рівненщині та Житомирщині у 1941–1943 рр. Створена з ініціативи уряду УНР на еміграції, керівником був Тарас Боровець. На початку радянсько-німецької війни нараховувала близько 1000 осіб. У жовтні 1941 р. почала називатися Українська

повстанська армія «Поліська Січ», діяла в районі Олевськ (Житомирська обл.) – Сарни (Рівненська обл.), навесні 1942 р. нараховувала 5–8 тис. осіб. Діяльність мала виразний протинімецький характер. Т. Боровець вів переговори з членами ОУН, які створили УПА, зрештою у липні 1943 р. перейменував свої збройні сили на Українську національно-революційну армію. Частина цих загонів влилася в УПА, а командувач був ув'язнений у німецькому концтаборі Заксенхаузен. Окремі загони продовжували свою діяльність до 1945 р.

ПОЛІТИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ (від лат «відновлення») –

1) виправдання, відновлення доброго імені несправедливо звинуваченої чи засудженої особи, її репутації; 2) визнання особи, необґрунтовано притягнутої до кримінальної відповідальності, невинною.

ПОЛЬЩА «А» і ПОЛЬЩА «Б» – умовний поділ території Польщі у 20–30-х рр. на розвинену і відсталу. До першої входили корінні польські території, до другої – переважно західноукраїнські та західнобілоруські. Сприяючи розвитку промисловості у Польщі «А», уряд водночас свідомо гальмував промислове будівництво у Польщі «Б». На другій частині країни була надзвичайно обмежена видача дозволу на відкриття промислових підприємств, а встановлені урядом високі залізничні тарифи обмежували її зв'язки з ринками першої частини. Унаслідок такої політики на першій території концентрувалося понад 80% металообробної, електротехнічної, текстильної, хімічної, паперової промисловості, виробництва цегли, вапна і цукру. Політика колоніального гноблення західноукраїнських і західнобілоруських земель.

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших актів громадянської непокори в Україні, організована і проведена прихильниками В. Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді – грудні 2004 р., після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг його суперник – В. Янукович. Акція почалася 22.11.2004 р. як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів. Основною базою об'єднаної опозиції стали західні і центральні області країни, у той час як В. Януковича підтримав Схід і Південь України. Громадська думка західних країн була переважно на боці української опозиції. Для захисту своїх демократичних прав до Києва приїхали сотні тисяч людей зі всієї України. *Основним*

результатом революції було призначення Верховним судом повторного другого туру президентських виборів (не передбаченого прямо законодавством). Унаслідок компромісу, досягнутого фракціями Верховної Ради, після призначення повторного другого туру виборів були прийняті зміни до Конституції, які отримали назву Конституційна реформа 2004 р. Конституційна реформа звужила повноваження президента і, таким чином, знизила рівень значущості спірних президентських виборів. За результатами голосування у повторному другому турі виборів перемогу здобув В. Ющенко.

ПОП-АРТ – виник в 60-х рр. в Америці, для якого характерний кітч, колаж – введення реальних предметів у живописні твори. Став ознакою агресії масової культури, що протистояла елітарній.

ПОПУЛІЗМ (від лат. «народ») – політика або риторика, яка апелює до простих народних мас, їхніх надій, страхів, незадоволення життям і ґрунтується на протиставленні інтересів широких мас населення інтересам еліти. Поняття, як правило, використовується з негативною конотацією і найчастіше вживається для означення політики загравання влади з народом для забезпечення популярності або поверхневої критики «верхів», «еліти», «влади», що характеризується демагогічними гаслами та необґрунтованими обіцянками.

ПОПУЛЯРНІСТЬ (лат. «народний»). 1) загальновідомість; 2) загальнодоступність викладу.

ПОРТАЛ (итал. «вхід, брама») – архітектурно оформлений вхід до споруди.

ПОСТІМПРЕСІОНІЗМ – загальна назва течій в живописі кінця ХІХ – початку ХХ століть, які виникли як реакція на імпресіонізм. Художній світогляд, орієнтований на творення міфопоетичної моделі світу з відображенням філософських і символічних начал буття.

ПОСТМОДЕРНІЗМ – сучасний етап культурного розвитку з плюралістичною моделлю світу, визнанням співіснування різних ціннісних світів, розмитістю меж протилежних сторін.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА, ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК – форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. У правовій державі всі – і державні органи, і громадяни – однаковою мірою відповідальні перед законом. У ній реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову. Це така організація

суспільства, де закон і правовий порядок мають пріоритет над державою та іншими інститутами політичної і соціальної влади, а не навпаки. А основні права особи та її соціальна безпека складають зміст свободи, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом.

ПРИВАТИЗАЦІЯ – процес перетворення будь-якої форми власності на приватну; передача частини державної власності в будь-яку іншу недержавну власність, перетворення державних підприємств та організацій на акціонерні, кооперативні, приватні тощо.

ПРИВАТИЗАЦІЯ (від лат. «приватний») – передача державної (в т. ч. муніципальної) власності окремим особам у приватну або сімейну власність. Може здійснюватись за плату, безкоштовно або у поєднанні цих двох способів. Вона може бути прихованою і відкритою, частковою і повною і т. ін. Основним завданням процесу приватизації в Україні є підвищення ефективності виробництва і активізація інвестиційної діяльності приватизованих підприємств.

ПРОДОВОЛЬЧА ПРОГРАМА – програма радянського керівництва на чолі з Леонідом Брежнєвим, ухвалена у травні 1982 р., у якій ставилося завдання безперебійного забезпечення продовольством населення СРСР. Була розрахована на період до 1990 р., її показники виконані не були. Ухвалення програми свідчило про неефективність радянської системи господарювання.

ПРОДОВОЛЬЧА РОЗКЛАДКА (ПРОДРОЗКЛАДКА) – здача зерна, крім необхідного мінімуму (посівний фонд, хліб для харчування членів родини і фураж), селянами державі за встановленими ними цінами, на практиці переважно більшовицька влада забирала (продзагони) весь хліб без будь-якого відшкодування, елемент продовольчої диктатури, важлива складова політики «воєнного комунізму». Назва походить від того, що хліб та ін. продовольство, який більшовицька влада збиралася конфіскувати у селян, розкладали на багатих і середніх селян. Проводилася радянською владою у 1919–1921 рр.

ПРОДОВОЛЬЧИЙ ПОДАТОК (ПРОДПОДАТОК) – фіксований, натуральний податок із селянських господарств, уведений у країні замість продрозкладки. Запроваджено за рішенням X з'їзду РКП(б) 1921 р. під час переходу країни від політики «воєнного комунізму» до нової економічної політики. Мета продподатку полягала в стимулюванні сільськогосподарського виробництва. На

відміну від продрозкладки, де встановлювалися тверді норми здавання продовольства і реквізувалися усі надлишки, продподаток встановлювався у вигляді відсоткового відрахування від виробленої продукції. Продподаток був значно менший за продрозкладку – 20%, у той час як продрозкладка була фактично в середньому вдвічі більшою. Після сплати продподатку селянин мав право вільно реалізувати залишки виробленої продукції на внутрішньому ринку.

ПРОФАНАЦІЯ – тлумачення невігласами якоїсь ідеї, вчення, твору мистецтва, їх викривлення, спрощення, вульгаризація.

«ПРО ГРОМАДЯНСТВО В УКРАЇНІ» – Закон, ухвалений Верховною Радою 08.10.1991 р. Згідно з ним громадянство надавалось усім, хто проживав на території України, незалежно від соціального стану, статі, політичних та релігійних поглядів, хто на момент набуття чинності Закону не був громадянином інших держав і не заперечував проти отримання громадянства України.

«ПРО ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ» – Закон, ухвалений Верховною Радою 04.11.1991 р., проголосив недоторканність кордонів, визначив порядок їх охорони та правила переходу.

«ПРО ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ» – Закон, ухвалений Верховною Радою 06.12.1991 р. Україна як незалежна держава і суб'єкт міжнародного права офіційно проголошувала створення власних Збройних Сил.

РАДА НАРОДНИХ МІНІСТРІВ УНР – найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади України. Головами уряду були Володимир Винниченко, Всеволод Голубович, Володимир Чеховський, Сергій Остапенко, Борис Мартос, Ісаак Мазепа, В'ячеслав Прокопович. З кінця 1920 р. РНМ продовжувала існувати за кордоном.

РАДЯНІЗАЦІЯ – комунізація, установлення радянської влади й проведення відповідних соціально-економічних перетворень, намагання зробити з населення радянських людей. У Західній Україні її проводили двічі: 1939–1941 рр. і з 1944 р. внаслідок репресій сотні тисяч людей було замордовано і понад півтора млн. депортовано.

ТРАНСІСТРІЯ, ГУБЕРНАТОРСТВО «ТРАНСІСТРІЯ» (від лат. «крізь, через, за, по той бік» і румунської «назви річки Дністер – Ністру») – назва, яка вживалася німецько-румунською окупаційною владою щодо областей навколо Дністра до Південного Бугу (сучасні Одеська, пд. р-ни Вінницької. зах. р-ни Миколаївсь-

кої обл.), що у серпні 1941 р. – березні 1944 р. перебували під окупацією Румунії з адміністративним центром в Одесі. На її території проводилася румунізація.

РАРИТЕТ – рідкісна річ, рідкісний примірник старої книги.

РАЦІОНАЛІЗМ – (від лат. «розум») – філософське вчення про безмежну силу людського розуму, його здатність пізнавати світ.

РЕАЛІЗМ – художній стиль, який став провідним в образотворчому мистецтві, літературі Європи з другої третини XIX століття. Для нього є характерним зображення типових характерів у типових обставинах, прагнення до найбільш повного і точного відображення дійсності. Засновником реалізму в літературі є О. Бальзак. Вершина реалізму в літературі XIX століття – творчість Ф. Достоєвського та Л. Толстого.

«РЕЙКОВА ВІЙНА» – операція радянських партизанів у період з 3 серпня до середини вересня 1943 р. в тилу німецьких військ на території Росії, Білорусі та частини України з метою одночасного масового зруйнування залізничного полотна та станційних споруд. Під час операції, участь в якій брало близько 100 тис. бійців, підірвано 25 тис. рейок, багато мостів та станційних споруд, що значно ускладнило перегрупування військ противника в період вирішальних битв на Курській дузі. Головним у тактиці партизанів стало руйнування комунікацій.

РЕЙХСКОМІСАРІАТ «УКРАЇНА» – велика військово-адміністративна зона, утворена гітлерівським командуванням на окупованій території України. У вересні 1942 р. територія становила бл. 340 тис. кв. км, де проживало бл. 17 млн. осіб. Складався з шести генеральних округів – «Волинь і Поділля», «Житомир», «Київ», «Дніпропетровськ», «Миколаїв», «Таврія». Рейхскомісаріат «Україна» очолював Еріх Кох, адміністративний центр – Рівне. У зоні проводилася максимально жорстока політика, режим був одним з найбільш терористичних. За три роки існування було знищено бл. 4 млн. осіб. Офіційно ліквідований 10 листопада 1944 р.

РЕНЕСАНС (ВІДРОДЖЕННЯ) – епоха в розвитку європейської культури XIV–XVI століть. Найвищого рівня культура ренесансу досягла в Італії. Для ренесансу є характерними звернення до античної культури як зразка, розвиток гуманізму та світської, тобто незалежної від церкви, культури та науки.

РЕПАРАЦІЯ (від лат «відновлення, відбудова») – повне чи часткове відшкодування (за мирним договором або ін. міжнарод-

ними актами) державою, що розв'язала агресивну війну, збитків, завданих у ході війни, державі, яка зазнала нападу.

РЕПАТРІАЦІЯ (від лат. «повернення на батьківщину») – повернення додому після війни військовополонених, цивільних полонених (наприклад, «остарбайтерів»), біженців, переселенців, направлених на примусові роботи, емігрантів з поновленням їх у правах громадянства.

РЕПРЕСІЇ – каральні заходи проти населення, безпідставні переслідування громадян аж до фізичного знищення.

РЕФЕРЕНДУМ (від лат. «те, що має бути повідомлене») – всенародне опитування шляхом голосування з найважливіших питань державного життя, спосіб прийняття законів. У референдумі можуть брати участь усі громадяни, що мають виборчі права. Особливо важливим для українців був референдум 01.12.1991 р., у результаті якого понад 90% українців підтримали Акт про незалежність України.

РИЗЬКИЙ МИР – угода між Польщею, з одного боку, і радянською Росією та радянською Україною, з другого, від 18 березня 1921 р., за якою Польща визнавала УРСР, а Західна Україна та Західна Білорусь увійшли до складу Польщі. Перекреслював Варшавську угоду квітня 1920 р.

РИТУАЛ – особлива програма поведінки, в якій актуалізується зв'язок з минулими нормами життя предків.

«РОЗВИНУТИЙ СОЦІАЛІЗМ» – термін, що увійшов у повсякденний обіг у період «застою», його називали найдосконалішою формою суспільно-політичного устрою, але, що це таке конкретно, достеменно не знав ніхто, навіть автори поняття. Цим терміном відкидалося чи відкладалося на невизначений час «світле комуністичне завтра».

«РОЗКУРКУЛЕННЯ» – ліквідація заможних господарств, репресії проти тих, що не хотіли йти в колгоспи, складова політики примусової колективізації сільського господарства. Розпочалося у 1927–1928 рр. Особливо активно «розкуркулення» проводилося на початку 1930 р. Розкуркуленню було піддано бл. 1,5 млн. людей.

«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» – нове покоління, покликане до творчості Українською революцією та українізацією, умовна назва, запропонована Юрієм Лавриненком, літературно-мистецької генерації 20 – поч. 30-х рр. ХХ ст., що стали жертвами репресій і переслідувань у роки сталінського режиму. Ним можна

назвати бл. 500 письменників, а також інших діячів культури. Зокрема, його представниками є: Григорій Косинка, Євген Плужник, Дмитро Фальківський, Кость Буревій, Микола Зеров, Михайло Бойчук, Микола Куліш, Лесь Курбас та ін.

РОКОКО – (*фр. «черепашка неправильної форми»*) – мистецький стиль, що розвинувся в добу пізнього бароко з характерним орнаментом у вигляді кривих ліній, що нагадують черепашку. Характеризується примхливо-вишуканим оздобленням та декоративністю.

РОМАНСЬКИЙ СТИЛЬ – стиль, який панував у мистецтві та архітектурі Європи в X–XII ст.

РОМАНТИЗМ – напрям європейської та американської культури, який виник на початку XIX століття. У формі неоромантизму існує до нашого часу. Ознакою романтизму є ідеалізація, романтизація минулого, звернення до історії свого народу, оспівування сильних пристрастей, особистостей, борців за свободу народів і людини. В Україні, починаючи з Т. Шевченка, романтизм був способом вираження національно-визвольних ідей.

САКРАЛЬНЕ – світоглядна категорія, яка виділяє сфери буття, що сприймаються як відмінні від буденної реальності (профанного), особливо цінні, священні.

«САМВИДАВ» – одна із форм діяльності дисидентів, у 60–80-х рр. XX ст. спроба частини інтелігенції в СРСР усупереч офіційним заборонам і переслідуванням, без санкції влади видавати і поширювати літературні, публіцистичні та ін. тексти. До нього належать: «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму», «Хроніка опору», «Репортаж із заповідника імені Берії», «Серед снігів», «Український вісник» та ін. Ці матеріали погай переписувалися, передруковувалися, передавалися з рук у руки. Так називалася система поширення інформації.

САМОСТІЙНИКИ – прихильники незалежності України, найвідоміший лідер на поч. XX ст. – Микола Міхновський.

СВІТОВА ВІЙНА – надзвичайний стан, до якого спонукали світову спільноту міждержавні суперечності, що нагромадилися на попередніх етапах суспільного розвитку. Крайнє загострення цих суперечностей, що не могли бути розв'язані іншими методами, призводять до застосування зброї. Найбільш жорстокими та спустошливими в історії людства були Перша та Друга світові війни.

СЕМІОТИКА – загальна теорія знакових систем.

СЕЦЕСІЯ (МОДЕРН, ЮГЕНДСТИЛЬ, АРТ-НУВО) – напрям у мистецтві та архітектурі кінця ХІХ – початку ХХ століть. Початок сецесії поклали німецькі та австрійські художні об'єднання, які протиставили себе офіційному мистецтву. Для сецесії є характерним прагнення до єдності різних жанрів, видів мистецтва (урбаністичної архітектури, пластики, малярства, художніх ремесел), широке звернення до народного мистецтва, культури, естетизація оточуючого людину міського середовища, предметів побуту. Українська сецесія сприяла новаторським пошукам і новому переосмисленому творчому використанню традицій народної творчості.

СИМВОЛ – речовий, графічний чи звуковий умовний знак чи умовна дія, що означає якесь явище, поняття, ідею.

СИМВОЛІЗМ – напрям у європейському мистецтві 1870–1910-х років.

СИНКРЕТИЗМ («з'єднання», «суміш») – злиття, нероздільність. Наприклад, у первісному суспільстві релігія, мистецтво, наука існували в нероздільній єдності. В античному світі в синкретичній єдності виступають філософія та наука.

СКОМОРОХ, СКОМОРОСТВО – за часів Київської Русі – блазень, мандрівний середньовічний актор при дворі князя, монарха, що розважав господаря та його гостей різними витівками, жартами, удаючи із себе дурника, штукаря; заняття, професія скомороха.

СОБОРНІСТЬ – об'єднаність, неподільність; морально-філософський і соціальний принцип, фундаментальними положеннями якого є: відповідальність усіх за всіх, єдність індивідуального і загального, взаємне духовне збагачення і розвиток; єдність усіх територій тієї чи іншої держави.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – засвоєння людиною соціального досвіду і культурних надбань, необхідних для її життєдіяльності в суспільстві.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ (від лат. «громадський, суспільний, товариський» і «суттєвий, дійсний») – творчий метод літератури та мистецтва, який вимагає зображення дійсності відповідно до комуністичної ідеології. У 30-х рр. зводився до художнього коментування сталінських «теоретичних положень», прославляння радянської дійсності. Виник у пер. пол. ХХ ст. Визначальною рисою соціалістичного реалізму була комуністична партійність.

СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (СВУ) – політична організація емігрантів з Наддніпрянської України, що виникла 4 серпня 1914 р. у Львові. З вересня 1914 р. до 1918 р. діяла у Відні. Діяльність СВУ організовувала президія у складі Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка, Андрія Жука, Мар'яна Меленевського, Олександра Скорописа-Йолтуховського. Головна мета діяльності – побудова Української держави. СВУ розгорнув широку дипломатичну та інформаційну діяльність у країнах Четверного союзу і в деяких нейтральних європейських країнах. З 1915 р. деякі члени СВУ увійшли до складу ЗУР. Одним з найважливіших завдань президія СВУ вважала захист інтересів полонених українців російської армії. Завдяки СВУ значну кількість військовополонених українців переведено до окремих таборів, у яких з допомогою відомих діячів науки і культури проводились різні форми національно-культурної та політико-просвітницької роботи. 1918 р. за активної участі СВУ з українських полонених сформовано дивізії Сірожупанників і Синьожупанників, які пізніше брали участь у боротьбі за незалежність України.

СОЮЗ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК (СРСР) – формально союз соціалістичних держав, утворених на уламках Російської імперії після революції 1917 р., наддержавне утворення, яке існувало в 1922–1991 рр. у Центральній та Північній Азії, Східній Європі. Фактично – партійна диктатура, політичний режим якої протягом більшої частини її історії варіював від тоталітаризму до авторитаризму. Радянський Союз до 1990 р. мав однопартійну політичну систему, головним органом влади була Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС). Керівна і спрямовуюча роль КПРС була закріплена у Конституції СРСР 1977 р.

«СПРАВА СВУ» (СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ) – судовий процес над «шкідницькою, підривною націоналістичною організацією», що нібито готувала антирадянський переворот, а насправді над українською інтелігенцією за вигаданими звинуваченнями. Процес відбувся над 45 керівниками і головними діячами СВУ у будівлі Столичного оперного театру у Харкові від 9 березня до 19 квітня 1930 р. Всього до судового процесу залучено 474 особи, при чому засуджено до розстрілу – 15, до концтаборів – 192, вислано за межі України – 87, засуджені умовно – 3, звільнено від покарання – 124 особи.

СТАГНАЦІЯ (від лат. «болото, стояча вода») – застій у виробництві, торгівлі тощо. Радянська економіка вступила в цей

період у 60–80-х рр. Цьому сприяли відмова від реформ після усунення М. Хрущова, а особливо це стало помітно після згасання «косигінської реформи». Інтенсивні шляхи розвитку вважалися другорядними, більшість підприємств та колгоспів розвивалися екстенсивним шляхом. Швидко застарівали основні виробничі фонди, про оновлення не йшлося.

СТАХАНІВСЬКИЙ РУХ – робітничий рух за підвищення продуктивності праці, досягнення високих виробничих показників, початок якому покладено на Донбасі 31 серпня 1935 р. Олексієм Стахановим. Партійні, радянські, господарські органи намагались надати йому масового характеру. З цією метою широко застосовувалися командно-адміністративні методи, штурмівщина, що призводило до дезорганізації та кризи виробництва. Повсюдне його впровадження було одним з чинників кризових явищ у промисловості, супроводжувалося посиленням експлуатації працівників і масовими репресіями проти інженерно-технічного персоналу та господарників.

СТИЛЬ – система принципів, закономірностей та правил визначеного творчого методу, а також особливості художніх форм, притаманних будь-якій історичній епосі. Відображення цієї системи у творчості митця (наприклад – готика, бароко, романтизм та ін.).

СТУДЕНТСЬКЕ ГОЛОДУВАННЯ (РЕВОЛЮЦІЯ НА ГРАНІТІ) – кампанія широкомасштабних акцій ненасильницької громадянської непокори, заздалегідь організована українською молоддю, переважно студентами. Протести тривали 2–17 жовтня 1990 р. в УРСР. Стрижнем протестних подій було студентське голодування на площі Жовтневої революції у Києві (нині – Майдан Незалежності). Протести завершилися підписанням постанови Верховної Ради УРСР, яка гарантувала виконання вимог учасників протесту. *Головними вимогами молоді були:* недопущення підписання нового союзного договору; перевибори Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі не пізніше весни 1991 року; повернення на територію УРСР українських солдатів, а також забезпечення проходження військової служби юнаками-українцями винятково на території республіки; націоналізація майна Компартії України та ЛКСМУ; відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.

СУБ'ЄКТИВІЗМ (від лат. «підметовий») – 1) світоглядна позиція, що тією чи ін. мірою заперечує об'єктивний підхід до дійсності, закони природи та суспільства; 2) оцінка чого-небудь, став-

лення до чогось залежно від особистих симпатій, настрою чи нахилу. Наприклад, при звільненні з посади у суб'єктивізмі був звинувачений М. Хрущов.

СУБ'ЄКТИВНИЙ – той, що існує тільки в єдності із суб'єктом, тобто людиною, і в усьому від неї залежний, протилежний об'єктивному.

СУВЕРЕНІТЕТ, ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ (від *фр.* «верховна влада») – повна незалежність і самостійність державної влади країни у внутрішніх і зовнішніх справах, які проявляються у відповідних формах структури та внутрішній і зовнішній діяльності держави. Його основою є право нації на самовизначення. Повага до державного суверенітету – основний принцип сучасного міжнародного права і міжнародних відносин. Цей принцип отримав юридичне закріплення у Статуті ООН (1945 р.). В Україні він проголошений Верховною Радою 16.07.1990 р., підтверджений Актом про незалежність 24.08.1991 р. і всенародним референдумом 01.12.1991 р.

СХОЛАСТИКА (від *лат.* «вчений», «школа») – середньовічна ідеалістична філософія, представники якої намагалися теоретично обґрунтувати релігійний світогляд.

СЮРРЕАЛІЗМ – мичтецький напрям, що виник в 20-х рр. в Парижі, для нього характерна свобода творчої фантазії, звернення до підсвідомого та ірраціонального. Особливе місце належить снам, містиці, божевілля. Найвидатніший представник – С. Далі.

ТАШИЗМ – різновид абстракціоністського мистецтва 1940–1950-х рр.

ТЕАТР – один з основних видів мистецтва, спосіб художнього відображення дійсності, мрії через драматичну дію, що виникає в процесі гри акторів перед глядачами. Театральне мистецтво людству подарувала Греція, в якій театр виник на основі свят бога Діоніса.

ТЕЛЕБАЧЕННЯ – один з основних і найважливіших засобів масової інформації, пропаганди, виховання, просвітництва, розважання населення. Регулярні телепередачі як на Заході, так і в СРСР почалися у 1936 році.

ТЕОКРАТІЯ – форма державного правління, за якої політична влада в країні належить духовництву, наприклад Ватикан.

ТЕОЛОГІЯ – те саме, що богослов'я, теоретичний виклад, тлумачення й виправдання певних релігійних поглядів.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА – господарська діяльність, яка розвивається поза державним контролем, а тому не відображається

в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки. Основними причинами тінізації української економіки є: недовіра механізмів антикорупційного законодавства; неефективність функціонування судової та правоохоронної системи; неефективне адміністрування податків; суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах; високий рівень злочинності; відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час ведення господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян. *Основні види тіньової діяльності в Україні*: проведення готівкових операцій без обліку; приховування доходів або перебільшення видатків; виплати нелегальної заробітної плати; заниження ціни акцій корпорації (при оформленні продажу контрольного пакета); хабарі; відмивання коштів; підпільне виробництво; незаконна господарська діяльність; шахрайство; «чорні ринки» (незаконні ринки збуту).

ТОТАЛІТАРИЗМ, ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ (від лат. *«повний», «увесь», «цілий»*) – антидемократичний політичний режим, в умовах якого державна політична влада повністю підпорядковує собі суспільство і особистість, усі сторони їхньої життєдіяльності, утискає права та свободи людини і громадянина.

ТРАГЕДІЯ – драматичний твір, який зображує гострі, непримиренні конфлікти і завершується смертю героя. Виник як жанр в Стародавній Греції.

ТРАДИЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, культура якого орієнтована на сакральні ідеї, на культ предків, на домінування ірраціональних цінностей.

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК (УАН; ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК, ВУАН; АН УРСР; НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ, НАНУ) – одна з провідних наукових установ світу. Закон про заснування УАН і наказ про призначення першого складу академіків (12 осіб) були підписні гетьманом Павлом Скоропадським 14.11.1918 р. 27.11.1918 р. першим президентом УАН обраний Володимир Вернадський. Наступними президентами Академії наук України були: Микола Василенко (1921–1922), Орест Левицький (1922), Володимир Липський (1922–1928), Данило Заболотний (1928–1929), Олександр Богомолець (1930–1946), Олек-

сандр Палладін (1946–1962), Борис Патон (з 1962). Майже до кінця 1920-х рр. ВУАН зберігала певну автономність, проте з 1929 р. через зміну процедури виборів і посилення репресій влада повністю взяла під свій контроль її діяльність. Після досягнення незалежності Україною НАНУ вперше стала самоврядною організацією з правами властності на матеріальну базу, якою вона користувалася.

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ (УВО) – нелегальна військова організація, що існувала у 1920-х – на поч. 30-х рр. у Західній Україні. Створена з ініціативи колишніх старшин армії УНР наприкінці серпня 1920 р. у Празі. Очолював з невеликою перервою (1923–1924) до 1931 р. Є. Коновалець. Головним завданням визначала організацію боротьби проти окупаційних режимів на українських землях. У 1927–1928 рр. в УВО посилювалися націоналістичні тенденції (орієнтація на ідеологію українського націоналізму). На першому Конгресі українських націоналістів (28 січня – 3 лютого 1929 р.) завершився процес об'єднання націоналістичних груп і організацій в одну українську націоналістичну революційно-визвольну організацію – ОУН. У 1931 р. УВО фактично припинила існування.

УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ (УГА) – назва регулярної армії ЗУНР (ЗО УНР) після договору з Добрармією генерала Антона Денікіна (17 листопада 1919 р.); до цієї дати відома як Галицька армія (ГА).

УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА (УГГ) – перша легальна правозахисна організація в радянській Україні, створена 9 листопада 1976 р. у Києві десятьма правозахисниками, згодом увійшли 36 осіб. Перший керівник – Микола Руденко. Підставою для утворення УГГ були постанови про права людини Заключного акта Народи у справах безпеки й співпраці в Європі у Гельсінкі 1975 р. УГГ ставила також своїм завданням знайомити громадян України з Декларацією прав людини ООН, домагатися від влади здійснення права на вільний обмін інформаціями та ідеями, акредитування в Україні представників закордонної преси, утворення незалежних пресових агентств, безпосереднього контакту України з іншими країнами. Від др. пол. 70-х рр. УГГ у рамках існуючого радянського законодавства і міжнародних договорів стала речником прагнень українського народу до політичної і соціальної свободи та державної незалежності. 1979 р. внаслідок широкомасштабних репресивних акцій більшість членів УГГ опинилася в ув'язненні.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА (ГЕТЬМАНАТ) – назва держави, що охоплювала територію Центральної, Східної та Південної України зі столицею в Києві від 29 квітня до 14 грудня 1918 р. По-стала внаслідок державного перевороту з допомогою німецьких окупаційних військ. Очолювана гетьманом Павлом Скоропадським. Поразка Німеччини у Першій світовій війні остаточно підірвала позиції гетьмана, він зробив спробу переорієнтуватися на небільшовицьку Росію, але 14 листопада 1918 р. почалося повстання проти гетьмана, яке організувала Директорія. Гетьман зрікся влади і виїхав до Німеччини. Українська Держава припинила своє існування.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА (УНР) – назва української держави 1917–1920 рр. Утворення УНР у федеративному зв'язку з Російською державою проголошено III Універсалом УЦР 7 листопада 1917 р. на землях Наддніпрянської України. Четвертим Універсалом 22 січня 1918 р. проголошено незалежність УНР. Після Берестейського миру визнана державами Четверного союзу. 29 квітня 1918 р. ліквідована внаслідок гетьманського перевороту, 14 грудня того ж року – відновлена. Після проголошення Акта Злуки 22 січня 1919 р. до складу УНР увійшла територія ЗУНР. Перестала існувати наприкінці 1920 р. внаслідок остаточного захоплення території УНР більшовиками.

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (УПСР, ЕСЕРИ) – українська політична партія, що організувалася у квітні 1917 р. внаслідок об'єднання окремих груп есерів, які існували в Україні з 1905 р. До керівництва партії входила переважно молодь – Микола Ковалевський, Олександр Севрюк, Павло Христюк. Тісно співпрацював з партією М. Грушевський. У програмі партії поєднувалися національні інтереси з ідеями ліберального народництва, висувалася ідея національно-територіальної автономії, обґрунтовувався принцип дрібноселянського господарювання. У травні 1918 р. УПСР розкололася на праве і ліве крило. Члени партії входили до УЦР, урядів УНР, відігравали важливу роль у державотворенні.

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-САМОСТІЙНИКІВ (УПСС) – українська партія національно-радикальної орієнтації, створена у грудні 1917 р. на Всеукраїнському з'їзді самостійників у Києві. До її складу увійшли члени УНП та ін. прихильники незалежності України. Головою став Олександр Макаренко. Вплив УПСС в УЦР був обмеженим. У період Гетьманату партія стояла в

опозиції до політики П. Скоропадського. З поразкою Директорії УНР УПСС припинила свою діяльність.

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ (УПСФ) – політична партія, що оформилася у червні 1917 р. з колишніх членів УДРП та ТУП, які наприкінці березня 1917 р. утворили Союз українських автономістів-федералістів, а згодом – УПСФ. Партія складалася переважно з інтелігенції, яка проводила національно-культурну роботу. Головою став С. Єфремов, керівні члени – Ф. Матушевський, А. Ніковський, В. Прокопович, І. Шраг та ін. У період УЦР члени партії займали деякі посади в урядах В. Винниченка та В. Голобовича.

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ (УПА) – формування українських збройних сил, що боролися за незалежність України, створена влітку-восени 1942 р. (перші формування були засновані з початку німецької агресії, офіційною датою виникнення вважається 14 жовтня 1942 р.) на Волині з ініціативи ОУН (б). У ході війни УПА вела боротьбу проти гітлерівської Німеччини, радянських партизанів, формувань польської Армії Крайової, згодом – проти військ НКВС. *Головна мета* – незалежна соборна Українська держава. У 1942–1950 рр. очолював Роман Шухевич (Тарас Чупринка), у 1950–1954 рр. – Василь Кук (Коваль). Армія спиралася на підтримку народу. Чисельність УПА у 1944–1945 рр. досягала 100 тис. осіб. Армія діяла на території від Вісли до Дніпра, від Берестейщини до Буковини і Поділля. Окремі боївки УПА зберегли боєздатність до кінця 50-х рр.

УКРАЇНСЬКА РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКА СПІЛКА – підпільна організація української інтелігенції національно-комуністичного спрямування. Існувала на Львівщині у 1959–1961 рр. Одна з перших правозахисних організацій у СРСР. Ініціатор – Левко Лук'яненко, члени – Іван Кандиба, Степан Вірун, Олександр Лібович та ін. Першим етапом на шляху до незалежності члени організації вважали демократизацію суспільства, другим – здобуття суверенітету через референдум. У січні 1961 р. розпочалися арешти активістів УРСС, 20 травня 1961 р. суд, який відбувся у слідчій в'язниці КДБ, за «зраду Батьківщини» засудив Л. Лук'яненка до смертної кари, яку згодом замінено на 15 років ув'язнення. Усі засуджені були відправлені у концтабори в Мордовію (автономна республіка у складі радянської Росії).

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА (УЦР) – спочатку міська громадсько-політична організація у Києві, згодом – предста-

вницький орган українського народу, після проголошення УНР – фактично парламент України. Утворилася 3–4 березня 1917 р. з представників ТУП та ін. організацій. 7 березня обрано перші керівні структури УЦР на чолі з Михайлом Грушевським. До складу УЦР входили представники 19 партій (з них 17 соціалістичних), головну роль відігравали УСДРП, УПСР і УПСФ. 29 квітня 1918 р. була розпущена внаслідок державного перевороту П. Скоропадського.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СОЮЗ (УНС) – координаційний осередок українських політичних партій, професійних і культурних організацій, опозиційних до правління гетьмана П. Скоропадського. Головою був Андрій Ніковський, а з 18 вересня 1918 р. – Володимир Винниченко. 14 листопада 1918 р. на засіданні УНС створено Директорію, оголосила повстання проти гетьманського режиму, з метою відновлення УНР.

УЛЬТИМАТУМ (від лат. «доведений до кінця») – 1) рішуча, категорична вимога, супроводжувана погрозами; 2) у міжнародних відносинах – дипломатична нота з категоричною вимогою однієї держави до іншої про виконання в певний термін тих чи інших дій або утримання від них, супроводжувана погрозою застосування санкцій.

УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ – акти законодавчого характеру верховного органу влади в Україні, що визначали зміни державно-правового статусу українських земель колишньої Російської імперії 1917–1918 рр. Всього було чотири Універсали УЦР. 10 (23) червня 1917 р. – проголошення автономії України у складі Росії; 3 (16) липня 1917 – фіксація результатів переговорів УЦР з делегацією Тимчасового уряду Росії; 7 (20) листопада 1917 р. – проголошення УНР, яка зберігала федеративний зв'язок з Російською республікою, 9 (22) січня 1918 р. – проголошення незалежності УНР.

УРБАНІЗАЦІЯ – процес перетворення міста у найвагоміший осередок проживання людей і центр зосередження та обміну культурних цінностей, утворення штучного середовища, протилежного природі.

УСС (УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ) – українська військова частина у складі австро-угорської армії, що діяла на російському фронті у 1914–1918 рр. У серпні 1914 р. ГУР звернулася до австрійського уряду з проханням дозволити сформувати Легіон УСС; дозвіл було отримано з обмеженням двома тисячами осіб.

Командувач – Михайло Галушинський, згодом Григорій Коссак, Франц Кікаль, Осип Микитка та ін. Перші бої УСС провели у вересні 1914 р., захищаючи Верецький та Ужоцький перевали. Значними були бої біля гори Маківки (квітень 1915 р.), гори Лисоні (вересень 1916 р.), с. Конюхи (червень 1917 р.). Після утворення ЗУНР у листопаді 1918 р. УСС стали ядром Української галицької армії.

УСТАНОВКА – вираження позицій, поглядів, ціннісних орієнтацій особистості, групи, верстви по відношенню до фактів, подій, людей, ідей.

ФАСАД (лат. «обличчя, лице») – зовнішній, лицевий бік будівлі.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ – ідеалістичний філософський напрям, принципи якого на початку ХХ століття сформулював видатний німецький філософ Е. Гуссерль. Феноменологія стала одним з витоків екзистенціалізму – дуже впливового напрямку в філософії, етиці, естетиці й літературі.

ФРАКЦІЯ (від лат. «розламування») – організована група членів партії, створювана для проведення її лінії в парламенті, органах місцевого самоврядування, громадських організаціях тощо.

ФРЕСКА – техніка настінного живопису водними фарбами по сирій штукатурці.

ФРОНТОН (фр. «передня частина») – передня верхня частина фасаду споруди, портика, колонади.

ФУТУРИЗМ (лат. «мистецтво майбутнього») – художній напрям в європейському мистецтві 1900 – 1920-х років. Футуристи переоцінювали роль техніки у творенні культури; у своїх творах прагнули передати пришвидшені темпи життя, викликані індустріалізацією.

ХІППІ – напрям в молодіжному русі Заходу, що виник у 1960-х роках, представники якого заперечували офіційну буржуазну культуру, загальноприйняті стандарти поведінки і ціннісні орієнтири. Чимало учасників груп хіппі виступали проти агресії США у В'єтнамі в 60-х роках ХХ століття.

ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА КРИЗА – проблеми із продажем хліба селянами державі через низькі заготівельні ціни. Причиною її було намагання вирішити проблеми за рахунок села. Тривала у 1928–1929 рр. і вирішення її силовим шляхом означало закінчення НЕПу.

«ХОЛОДНА ВІЙНА» – глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між Радянським Союзом і його союз-

никами, з одного боку, та США, країнами Західної Європи і їх союзниками – з іншого, що тривала з сер. 1940-х до поч. 1990-х рр., призвела до розпаду СРСР та переросла в сучасне протистояння між Росією й Заходом. Термін «холодна війна» вперше було вжито кастильським принцом Хуаном Мануелем у XIV ст. Він зазначав, що «гарячі» і «холодні» війни відрізняються тим, як вони закінчуються. «Гарячі війни» закінчуються загибеллю держав або миром, а «Холодні війни» не приносять ні миру, ні честі, тим, хто їх розв'язав. Вперше термін «холодна війна» застосував для опису протистояння Сполучених Штатів і Радянського Союзу Джордж Орвелл в статті «Ви і атомна бомба» (1945).

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА – діяльність зі створення, популяризації, зберігання, вивчення та реставрації художніх творів. Продукт художньої діяльності, тобто творчої активності людини, спрямованої на створення художніх образів у будь-якій формі.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА – один з найважливіших видів мистецтва, письмова, потім друкована форма мистецтва слова. Літературу визначають як «художнє дослідження», «людино знавство» (М. Горький). Література – нічим не замінне джерело пізнання і виховання.

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – зосередження керівництва (управління) в єдиному центрі; зосередження більшої частини державних функцій у віданні центральних установ.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ – 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільного розвитку загалом; 4) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (наприклад, антична цивілізація, елліністична цивілізація, афінська цивілізація). Термін був запроваджений В. Р. Мірабо (1757).

ЦИВІЛІЗАЦІЯ СХІДНОГО ТИПУ – тип цивілізації, світосприймання якого характеризується синкретичністю відповідно до формули «все в одному» і «одне в усьому», у духовному житті якого домінують канонізовані стилі мислення, а також орієнтація на досвід минулого і предків.

ЦИКЛІЧНИЙ ЧАС – час, в якому немає руху вперед, відбувається повернення до того, що було, і немає відмінності між минулим, теперішнім, майбутнім, які зливаються в конкретному досвіді людини.

ЦІННОСТІ – ядро духовного світу людини. Об'єднують почуття, думки, волю людини в стійку цілісність, відіграють вирішальну роль у формуванні особистості. Цінності обумовлюють прагнення і бажання, впливають на вибір діяльності, лінії поведінки людини.

«ШАХТИНСЬКА СПРАВА» (ШАХТИНСЬКИЙ ПРОЦЕС) – «Справа про контрреволюційну організацію інженерів та техніків, що працювали в кам'яновугільній промисловості СРСР» – сфабрикований судовий процес над «шкідниками» у вугільній промисловості у Шахтинському районі Донбасу. Перший політичний процес в СРСР, під час якого засуджено велику групу керівників вугільної промисловості Донбасу. Проходив 18 травня – 6 липня 1928 р. у Москві. Поклав початок подібним процесам у 30–50-х рр. XX ст.

ШЕДЕВР – найвище досягнення мистецтва в тій або іншій сфері. Так, шедевром архітектури та живопису Київської Русі є Софія Київська.

«ШІСТДЕСЯТНИКИ» – умовна назва групи молодих літераторів, митців і вчених, які на початку 60-х рр. (звідси і назва) в епоху «відлиги» своїми творами і активною громадською діяльністю намагалися відроджувати національну свідомість, боролися за збереження української мови та культури, сприяли демократизації суспільно-політичного життя в Україні. Вони об'єднувалися у клубах творчості «Сучасник» (Київ), «Пролісок» (Львів). Найвідомішими представниками шістдесятників були письменники Іван Драч, Роман Іваничук, Ігор Калинець, Ліна Костенко, Микола Руденко, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Симоненко, Григорій Тютюнник, Валерій Шевчук, художники Алла Горська, Панас Заливаха, Людмила Семикіна, режисери Юрій Іллєнко, Сергій Параджанов, Леонід Осика, перекладачі Григорій Кочур, Микола Лукаш та ін. З 1963 р. розпочалася хвиля ідеологічних звинувачень шістдесятників, насамперед у націоналізмі; більшість із них втратили можливість видавати свої твори, працювати.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Перший рівень складності

Історія України це:

А розповідь про минуле;

Б наука, що вивчає Україну;

В наука, що вивчає розвиток людського суспільства на території України та його закономірності.

Галузь історичної науки, що вивчає речові (матеріальні) пам'ятки та реконструює за ними давню історію суспільства, називається:

А сфрагістика;

Б археологія;

В геральдика;

Хронологія це:

А історична періодизація;

Б наука про минуле;

В послідовність певних подій у часі.

Найбільш загальне визначення поняття «культура» як складного, єдиного і цілісного соціально-історичного явища?

А це спосіб існування людини, вища форма життєдіяльності суспільства;

Б це вся сукупність (система) матеріальних і духовних вартостей, нагромаджених людством впродовж всієї історії свого існування, а також сама його діяльність по створенню, розподілу і споживанню цих вартостей;

В це «вираження» змісту суспільства (суспільного життя), всі його матеріальні і духовні сфери (виробництва, розподілу і споживання вартостей).

Подайте визначення світової культури:

А це синтез кращих досягнень усіх національних культур різних народів, що населяють нашу планету;

Б це єдність національно-етнічного, расового, регіонального та загальнолюдського в культурі;

В це надбання кращих досягнень однієї нації, що проживають на певній території.

Домінуюча культура – це:

А сімейно-родинні зв'язки, спільна територія мешкання, національний одяг, їжа, житло;

Б сукупність цінностей, вірувань, традицій та звичаїв, якими керується більшість членів суспільства;

В синтез культур різних класів, соціальних верств і груп суспільства.

Палеографія це:

А написи лише на камені;

Б писемні пам'ятки;

В друковані пам'ятки.

Під терміном «історичні джерела» розуміють:

А все що було створено людським суспільством і дійшло до нас у вигляді предметів матеріальної культури, пам'яток писемності, світогляду, моралі, звичаїв, мови;

Б літописи;

В книги про історію.

Архетип культури – це її:

А архаїчний тип;

Б архітектурний тип;

В первісний образ для наступних утворень.

Які складові є провідними у системі духовної культури?

А мова, житло, етика, освіта, релігія, наука, техніка, обряди;

Б право, мораль, політика, мова, освіта, транспорт, наука, техніка;

В мова, наука, освіта, право, етика, релігія, мистецтво, звичаї, обряди.

Самобутні риси української культури – це:

А поєднання в ній тенденцій партикуляризму та універсалізму тощо;

Б ті риси, які зумовлені географічним становищем України між Заходом і Сходом, її розвитком у контексті світової та європейської культури, феномен «двовір'я» тощо;

В особливості усного фольклору, музично-пісенної творчості, релігійності, побуту, ужиткового мистецтва, іконопису, сакральної архітектури та традиційного житла українців тощо.

Серед рис українського національного характеру виділяють:

А гостинність, доброзичливість, щирість;

Б раціоналізм мислення;

В орієнтація на Захід, а не на Схід.

Українська діаспора:

А процес розпорошення, розселення вихідців з України;

Б об'єднання вихідців із України та їх нащадків, які проживають у Канаді;

В сукупність вихідців із України та їх нащадків, які через певні обставини змушені проживати поза межами Батьківщини.

Культурні звичаї – це:

А традиції культурного життя народу;

Б усталений спосіб культурного життя (існування) народу;

В особливі форми культурної життєдіяльності народу.

Культурні традиції – це:

А форми культурного життя, що існують давно;

Б позабіологічний процес передачі культурного досвіду, пов'язаного зі звичаями;

В форми культурного життя, що успадковуються.

Обряди – це:

А складова частина звичаїв;

Б складова частина традицій;

В символічні дії, що традиційно виконуються з нагоди певної події.

Календарно-обрядові величальні пісні зимового циклу, поширені серед народів східної Європи (в основному у слов'ян), які виконуються під час новорічно-різдвяних свят – це:

А колискові;

Б колядки;

В русальні.

Билини – це:

А народні казки та байки під акомпанемент бубнів та сопілок; **Б** літературно-музичне мистецтво, поезія виконувалась багато-

голосним співом; **В** літературно-музичне мистецтво, поезія виконувалась урочистим речитативом.

Визначте, про що розповідав героїчний епос – думи та сторичні пісні?

- А** про романтичне кохання;
- Б** про боротьбу запорізького козацтва;
- В** про релігійне життя.

Люди певного етносу, які компактно проживають за межами держави їх основного проживання:

- А** діаспора;
- Б** народ;
- В** етнос.

Науковий принцип пізнання світу ґрунтується на:

- А** використанні уяви;
- Б** містичному одкровенні;
- В** достовірності матеріалу й повторюваності результатів.

Аксіологічна функція це:

- А** передача історичного досвіду поколінь;
- Б** встановлення та забезпечення норм у взаєминах людей;
- В** ціннісні орієнтації особистості.

Регулятивно-нормативна функція и це:

- А** передача історичного досвіду поколінь;
- Б** встановлення та забезпечення норм у взаєминах людей;
- В** здатність об'єднувати людей.

Інтегративна функція це:

- А** передача історичного досвіду поколінь;
- Б** система цінностей та норм;
- В** здатність об'єднувати людей.

Комунікативна функція це:

- А** передача історичного досвіду поколінь;
- Б** встановлення та забезпечення норм у взаєминах людей;
- В** ціннісні орієнтації особистості.

Пізнавальна функція це:

- А передача історичного досвіду поколінь;
- Б встановлення та забезпечення норм у взаєминах людей;
- В пізнання досягнень людства.

Які види мистецтва належать до образотворчого?

- А музика, поезія, хореографія;
- Б живопис, скульптура, графіка;
- В архітектура, живопис, скульптура.

Що означає поняття «семіотичний»?

- А духовний;
- Б знаковий;
- В величний.

Що таке артефакт?

- А знак, певний вид ідеографічного письма;
- Б виготовлені людиною речі;
- В прообраз, первісна форма.

Якими хронологічними рамками обмежується культура Середньовіччя?

- А V–XV ст.;
- Б X–XV ст.;
- В XVII–XVIII ст.

Унаслідок якого церковно-релігійного руху виникає протестантизм?

- А Ренесанс;
- Б Реформація;
- В Альбігойський рух.

Гуманізм як ідеал культури притаманний для доби:

- А бароко;
- Б рококо;
- В ренесансу.

Увага до біологічної природи людини – ознака:

- А романтизму;

Б натуралізму;
В модернізму.

Світське начало переважало в мистецтві:

А бароко;
Б ренесансу;
В постмодернізму.

Жорстка нормативність та правила визначали стиль:

А класицизм;
Б романтизм;
В модернізм.

Стиль романтизм виник у:

А XVII ст.;
Б XIX ст.;
В XX ст.

Визначте, що таке постмодерн:

А це культура постіндустріального, інформаційного суспільства;
Б це культура в найрозвинутіших країнах Заходу;
В це культура, що розвиває ідеї античності.

Для якого стилю властиве посилене вивчення народної культури?

А бароко;
Б романтизму;
В авангардизму.

Фольклорна та історична тематика властива стилю:

А романтизму;
Б класицизму;
В футуризму.

Стиль імпресіонізм в культурі виник?

А XVI ст.;
Б XVIII ст.;
В XIX ст.

Соцреалізм як метод мистецтва панував у:

А XVIII ст.;

Б XIX ст.;

В XX ст.

Реалізм у європейській культурі розвивався у:

А XIX ст.;

Б XX ст.;

В XVI ст.

«Маскультура» виникла у:

А XVIII ст.;

Б XX ст.;

В XVII ст.

Монтаж як художній засіб використовується у:

А літературі;

Б скульптурі;

В кіномистецтві.

Другий рівень складності

Наука, що вивчає культуру як цілісність, систему, як синтез знань про сутність і закономірності її існування та розвитку, значення культури для людства, способи її пізнання, а також різні, дуже специфічні сфери культурного життя, зразкові форми і норми:

А мистецтвознавство;

Б антропологія;

В культурологія;

Г етнологія.

Сфрагістика це:

А наука, яка займається вивченням печаток;

Б наука, яка вивчає герби;

В наука, яка вивчає паперові гроші;

Г допоміжна історична дисципліна, яка займається вивченням печаток, їх описом, досліджує умови й засоби їх застосування.

Геральдика це:

А монети, паперові гроші;

Б герби;

В печатки;

Г нагороди, ордени.

Цивілізація це:

А велика держава;

Б культура, яка домінує серед народів;

В стадія розвитку людського суспільства, за якої виникають міста, писемність, соціальна нерівність та держава;

Г високий рівень розвитку суспільства, якому притаманне наявність релігії.

НумізMATика це:

А допоміжна історична дисципліна, яка вивчає прапори;

Б допоміжна історична дисципліна, яка вивчає нагороди;

В допоміжна історична дисципліна, яка вивчає монети;

Г допоміжна історична дисципліна, яка вивчає герби.

Методологія це:

А сукупність підходів, що застосовуються в процесі наукового пізнання;

Б різноманітні результати діяльності людини;

В зв'язок творчості з глобальними проблемами світової політики;

Г це те, що твориться природою.

Яке визначення етнічної культури?

А етнічна культура – це культура етносу. Вона «анонімна» – твориться всім народом (етносом), має етнічну самотність, що відрізняє її від інших культур світу;

Б етнічна культура – це народна культура (культура певного народу). Вона твориться всім народом (етносом), а, отже, має етнічну специфіку;

В етнічна культура – це вся сукупність матеріальних і духовних вартостей, створених етносом впродовж своєї історії, а також сама його культурна діяльність, що в сукупності складають нагромаджений етносом культурний потенціал, який характеризується своєю самотністю та внеском у загальнолюдську культуру;

Г етнічна культура – це географічний простір, кліматичні умови, особливості господарської діяльності, побутової культури та народної творчості, а також спільну мовну культурну основу.

Вияв національної культури стає надбанням світової:

А коли цінності, розвинені в ній, стають досягненням усього людства;

Б коли національною культурою оволоділа вся національна спільнота;

В коли вона належно розрекламована;

Г коли вона існує тривалий час.

Традиція – це:

А дії, що супроводжують важливі моменти життєдіяльності людини;

Б особливості буденної поведінки людини, які визначають її належність певному соціальному колу;

В елементи соціокультурного спадку, що передаються від покоління до покоління і зберігаються тривалий час;

Г основна форма регулювання поведінки, правила поведінки.

Культурні універсалії – це:

А перші університети;

Б загальнолюдські цінності;

В свята;

Г обряди.

Культурна асиміляція – це:

А повне засвоєння індивідом нової культури;

Б вивчення нових культурних зразків;

В боротьба культур;

Г докорінний переворот у духовному розвитку країни.

Принцип науковості полягає у:

А використанні уяви;

Б достовірності матеріалу;

В містичному одкровенні;

Г повторюваності результатів.

Аксіологічний підхід до культури передбачає розуміння її як системи:

- А цінностей;
- Б знаків;
- В артефактів;
- Г норм.

Що означає поняття «утилітарний»?

- А духовний, піднесений;
- Б практичний, ужитковий;
- В відновлений, повернений;
- Г величний, піднесений.

Гомілетика – це:

- А оповіді про життя святих;
- Б урочисті слова на церковні свята;
- В розповіді про церковних діячів;
- Г розповіді про життя аскетів.

Що таке система?

- А вимірювання параметрів предмета;
- Б розташування елементів у певному взаємозв'язку;
- В сукупність предметів і явищ;
- Г довільний й набір елементів та знаків.

Що таке символ?

- А зразок узятий для наслідування;
- Б умовне позначення будь-якого предмета;
- В унікальне неповторне явище;
- Г вигадка з метою ввести когось в оману.

Секуляризм – це:

- А розвиток світської культури;
- Б розвиток церковної культури;
- В розвиток мистецтва;
- Г розвиток науки.

Схоластика – це:

- А гуманістичний світогляд;
- Б стиль мистецтва;

В середньовічна наука;
Г стиль літератури.

Готика – це:

А західноєвропейське мистецтво XII–XV ст.;
Б релігійна течія;
В наука;
Г знак.

Замилування рідною старовиною це:

А античність;
Б просвітництво;
В модернізм;
Г романтизм.

Звернення до форм античного мистецтва притаманне для доби:

А Середньовіччя;
Б Відродження;
В Нового часу;
Г Просвітництва.

Гуманізм – це:

А вчення, яке виступає проти використання образів Бога і святих у богослужінні і суспільному житті;

Б визнання людини найвищою цінністю у світі, повага до гідності та розуму людини; течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження, яка відстоює право на щастя в житті, і вільний вияв природних почуттів і здібностей;

В процес змін у взаємовідносинах релігії з суспільством у напрямку звільнення від релігійного впливу. Також перетворення церковної власності на державну власність;

Г художній, метод у літературі та мистецтві, що передбачає правдиве зображення життя.

Раціоналізм – це:

А вимірювання параметрів предмета;
Б напрям у теорії пізнання, який, вважає розум єдиним джерелом пізнання;

В розташування елементів у певному взаємозв'язку;

Г визнання людини найвищою цінністю у світі, повага до гідності та розуму людини.

Реалізм – це:

А художній, метод у літературі та мистецтві, що передбачає правдиве зображення життя;

Б художній метод, що картинам реальної дійсності протиставляє події, витворені уявою письменника;

В різновид іронічно-комічної поезії;

Г стилістичний напрям, що виник як протипага класицизму і акцентував увагу на почуттях і проблемах простих людей, прагнув викликати співчуття до їх нещасної долі.

Визначте, художній метод літератури і мистецтва, що є естетичним вираженням соціалістично усвідомленої концепції світу й людини, зумовленою епохою боротьби за встановлення й творення соціалістичного суспільства:

А неоромантизм;

Б футуризм;

В соцреалізм;

Г експресіонізм.

Зроблені від руки малюнки, багатобарвні ілюстрації, що їх виконували клейовими й іншими фарбами в рукописних книгах:

А фрески;

Б ікони;

В мозаїки;

Г книжкові мініатюри.

Зображення чи візерунків, виконані на підготовленій основі зі шматочків кольорового каменю, смальти, керамічної плитки та інших матеріалів:

А фреска;

Б ікона;

В мозаїка;

Г книжкова мініатюра.

Картина, написана водяними фарбами по свіжій вогкій штукатурці – це:

- А** фреска;
- Б** ікона;
- В** мозаїка;
- Г** книжкова мініатюра.

Самовизначення особи в національному контексті – це:

- А** національна ідентичність;
- Б** народна культура;
- В** етнічна культура;
- Г** фольклор.

Проблеми, що пов'язані з інтересами всього людства чи його існуванням і які тією чи іншою мірою відчуються на усій земній кулі, називаються:

- А** глобальними;
- Б** локальними;
- В** груповими;
- Г** міжнародними.

2. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНЬОЇ ДОБИ

Перший рівень складності

Тотемізм – це:

- А** віра в існування душі і духів;
- Б** віра в надприродну силу, що править світом;
- В** віра у надприродну спорідненість людей із рослинами і тваринами.

Первісна людина з'явилася на території сучасної України близько:

- А** 2 млн років тому;
- Б** 1 млн років тому;
- В** 500 тис. років тому.

Стоянки первісних людей у с. Молодово та с. Королеве є пам'ятками:

А палеоліту;

Б мезоліту;

В неоліту;

Анімізм – це:

А віра в існування душі та духів;

Б віра в потойбічне життя;

В віра у надприродну спорідненість людей із тваринами чи рослинами.

Політеїзм – це:

А віра в одного бога;

Б віра в кількох богів;

В напрям мистецтва.

Міфологія – це:

А наука про способи творення міфів;

Б форма суспільної свідомості, що несе в собі узагальнене та водночас персоніфіковане уявлення народів про світ речей та явищ;

В форма світогляду.

Мезоліт це:

А пізньокам'яна доба;

Б середньокам'яна доба;

В ранньокам'яна доба.

Яке явище називають «неолітичною революцією»?

А винайдення вогню;

Б винайдення лука і стріл;

В перехід до відтворюючих форм господарювання.

Землеробство та скотарство розповсюдились у добу:

А палеоліту;

Б мезоліту;

В неоліту.

Визначте, де на території України найраніше з'явилося землеробство:

А басейн Дніпра;

Б басейн Південного Бугу;
В Крим.

Стародавні племена кочовиків-скотарів, що мешкали у південних степах і залишили по собі кургани, особливий стиль у мистецтві, безліч унікальних ювелірних виробів тощо:

А половці;
Б скіфи;
В печеніги.

Найдавнішу згадку про кіммерійців містить:

А «Одісея» Гомера;
Б «Історія Пелопоннеської війни» Фукидіда;
В «Грецька історія» Ксенофонта.

Який стиль мистецтва був притаманний для скіфів?

А геометричний;
Б звіриний;
В готичний.

Першими на території України розпочали виплавляти залізо з болотяної руди й оволоділи технікою виготовлення сталі:

А кіммерійці;
Б скіфи;
В сармати.

Проти яких племен, що населяли територію України, воював Філіп II Македонський:

А скіфів
Б сарматів
В готів

На місці стародавнього Херсонеса стоїть сучасне місто:

А Миколаїв;
Б Керч;
В Севастополь.

Які племена почали заселяти українські степи в 7 ст. до н. е.?

А готи;

Б скіфи;
В печеніги.

Визначте, як називали Чорне море давньогрецькі автори:

А Боспор;
Б Борисфен;
В Понт Евксинський.

Назвіть колонію, засновану давніми греками на о. Березань в гирлі Дніпра:

А Борисфеніда;
Б Тіра;
В Ольвія.

На місці давнього Пантікапея знаходиться сучасне місто:

А Севастополь;
Б Херсон;
В Керч.

Ольвія, Херсонес, Тіра – міста-держави, засновані:

А греками;
Б римлянами;
В слов'янами.

Античні (грецькі) колонії-поліси у Північному Причорномор'ї:

А Керкінітіда, Танаїс, Одеса, Херсон, Судак, Житомир;
Б Босфор, Тіра, Керч, Ольвія, Переяслав;
В Ольвія, Тіра, Херсонес, Феодосія, Керкінітіда.

Столицею Боспорського царства було місто:

А Ольвія;
Б Тіра;
В Пантікапей.

Трипільська культура це:

А неолітична культура Мезоамерики;
Б культура столиці Лівії м. Триполі;
В найдавніша землеробська культура на території України.

Вкажіть відомого археолога, першовідкривача трипільської культури:

А М. Грушевський

Б В. Хвойка

В М. Костомаров

Праслов'янська археологічна культура, якій притаманні: незахищені поселення; наявність великих двоповерхових будівель; різноманітна кераміка, орнаментована хвилястим та геометричним орнаментами; наявність жіночих статуєток тощо:

А трипільська;

Б скіфська;

В роменська.

Вкажіть назву сільської родової общини давніх слов'ян?

А верв;

Б кругова порука;

В мортири.

Ранньослов'янські племена за віросповіданням були:

А язичниками;

Б православними;

В католиками.

Головне місце в ієрархії язичницьких жерців займали:

А волхви;

Б ведуни;

В віщуни.

Визначте, яким богам не поклонялися слов'яни?

А Перун, Хорс;

Б Дажьбог, Лада;

В Веста, Гера.

Як називався бог грому у давніх слов'ян?

А Стрибок;

Б Перун;

В Симаргл.

Образом сил природи у слов'ян були:

- А Дажбог, Німфи, Русалки;
- Б Дажбог, Перун, Стрибок;
- В Стрибок, Лісовики, Мавки.

Капищами, називали:

- А посуд;
- Б кладовище;
- В місце, де встановлювали ідолів.

Квадрат у слов'ян символізував:

- А одиницю-цілісність;
- Б упорядковану безкінечність;
- В вічність.

Кого з героїв старослов'янського епосу вважають засновниками Києва?

- А Георгія-переможця;
- Б Іллю Муромця;
- В Кия, Щека, Хорива та Либідь.

Вершиною усної народної творчості до X ст. став:

- А роман;
- Б роман-епопея;
- В епос.

Другий рівень складності

Основу привласнюючого господарства первісних людей становили:

- А землеробство, скотарство, рибальство;
- Б збиральництво, тваринництво, рибальство;
- В землеробство, збиральництво, мисливство;
- Г мисливство, збиральництво, рибальство;

Установіть послідовність панування кочовиків на території сучасної України:

- А скіфи;
- Б гуни;

В кіммерійці;
Г сармати.

Визначіть племена, котрі проживали на більшій частині сучасної території України в VII – III ст. до н. е.:

А кіммерійці;
Б скіфи;
В сармати;
Г готи.

Фетишизм – це:

А віра у надприродні можливості матеріальних предметів;
Б віра у надприродну спорідненість людей із рослинами і тваринами;
В віра в надприродну силу, що править світом;
Г віра в існування душі і духів.

Ініціації – це:

А обряди посвячення у доросле життя;
Б система заборон;
В різновид магічних дій;
Г поклоніння померлим предкам.

Монотеїзм – це:

А віра в єдиного бога;
Б віра у споконвічну боротьбу доброго і злого начала;
В віра у багатьох богів;
Г віра у надприродну силу, що править світом.

Для палеоліту характерним житлом є:

А палова будова;
Б печера;
В кам'яна споруда;
Г цегляна споруда.

Святилище «Кам'яна могила» відносять до періоду:

А мезоліту;
Б неоліту;
В палеоліту;
Г бронзового віку.

У первісну добу першим письмом було:

- А вузликове;
- Б ізографічне;
- В звукове;
- Г предметне.

Залізні знаряддя праці з'являються в Україні за часів:

- А трипільців;
- Б скіфів;
- В сарматів;
- Г кіммерійців.

Зображена на малюнку пам'ятка відноситься до культури:

- А скіфів;
- Б трипільців;
- В сарматів;
- Г готів.

Оберіть ознаку, притаманну скіфській спільноті:

- А винайшли залізо;
- Б поклонялись верховному божеству – Дажбогу;
- В використовували звіриний стиль у мистецтві;
- Г першими застосували важко озброєну кінноту.

Золота пектораль – це пам'ятка:

- А скіфської культури;
- Б трипільської культури;

В черняхівської культури;
Г зарубинецької культури.

Значте грецького історика, який писав про давніх скіфів:

А Геродот;
Б Пліній Старший;
В Прокопій Кесарійський;
Г Птоломей.

Столицею Малої Скіфії було місто:

А Неаполь (поблизу сучасного Сімферополя);
Б Ольвія (поблизу сучасного Миколаєва);
В Тіра (поблизу сучасного Білгорода-Дністровського);
Г Пантікапей (сучасна Керч).

У перекладі «сармат» означає:

А хижий птах;
Б перепоясаний мечем;
В вершник, який перемагає;
Г дивовижний напій.

Оберіть події, які стосуються історії Боспорської держави:

1) існувала у гирлі Дністра;
2) утворена 480 р. до н.е.;
3) була демократичною республікою;
4) пережила повстання залежних рабів під проводом Савмаака;
5) зазнала поразки під тиском гунів наприкінці IV ст.;
6) війська держави 447 р. дійшли до околиць Константинополя.

А 2, 3, 4;
Б 1, 2, 4;
В 2, 4, 5;
Г 1, 3, 6;

Кому належить міграційна теорія походження слов'ян?

А М. Поповичу;
Б М. Грушевському;
В В. Хвойці;
Г В. Шахматову.

Хто з вчених був прихильником автохтонної теорії походження українців?

- А І. Крип'якевич;
- Б Д. Дорошенко;
- В М. Грушевський;
- Г М. Брайчевський.

У праці якого історика фіксується поділ слов'ян на венедів, склавинів та антів:

- А Йордана;
- Б Тацита;
- В Прокопія Кесарійського;
- Г Геродота.

З якою археологічною культурою ототожнюють антський племінний союз?

- А висоцькою;
- Б черняхівською;
- В чорноліською;
- Г шнурової кераміки.

Визначте, символом чого у давньослов'янській міфології був бог Стрибог?

- А бог вітрів, який втілює стріли і війну;
- Б бог грому та блискавки;
- В бог, покровитель скотарства;
- Г бог сонця.

Зазначте, як називався бог Сонця у давніх слов'ян?

- А Амагерасу;
- Б Синто;
- В Дажьбог;
- Г Стрибок.

Вкажіть ознаки трипільської цивілізації:

- 1) перехід до орного землеробства;
- 2) перехід до кочового скотарства;
- 3) наявність релігійного культу богині-матері;
- 4) винайдення заліза;

- 5) поклоніння богу вогню – Сварогу;
- 6) будування великих поселень – протоміст.
- А 2, 3, 4;
- Б 1, 2, 4;
- В 2, 4, 5;
- Г 1, 3, 6.

Зображені артефакти з орнаментами репрезентують матеріальну культуру:

- А кіммерійців;
- Б сарматів;
- В готів;
- Г трипільців.

Трипільці будували поселення у формі:

- А кола;
- Б прямокутника;
- В квадрата;
- Г ромба.

3. ІСТОРИЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Перший рівень складності

Формування давньоукраїнської народності відбулося у:

А I–IX ст.;

Б V–XII ст.;

В VII–XIII ст.

Перша історична форма давньоукраїнської держави:

А Куявія;

Б Київська Русь;

В Галицько-Волинська держава.

Назвіть творців першого слов'янської абетки:

А Кирило і Мефодій;

Б Борис і Гліб;

В Ігор та Олег.

Варяги – це:

А слов'яни, які обрали своїм заняттям військову справу і служили в дружинах руських князів;

Б жителі Скандинавії, відомі в Європі під іменем «нормани», воїни-моряки, що вчиняли грабіжницькі походи, в тому числі в Руську землю;

В жителі Візантії, ромеї, воїни і грабіжники, які часто наймалися на службу до руських князів.

Вкажіть, коли відбулася описана в уривку з історичного джерела подія: «Помер Рюрик. Княжіння своє він передав Олегові, що був його роду, віддавши йому на руки сина свого Ігоря, бо той був дуже малий... І сів Олег, князюючи, в Києві. І мовив Олег: «Хай буде се мати городам руським».

А у пер. пол. IX ст.;

Б у др. пол. IX ст.;

В у пер. пол. X ст.

Визначте, до кого з київських князів бояри звернулися із доріканням: «Ти, князю, чужої землі пильнуєш та шукаєш, а свою покинув...»:

- А** Аскольда;
- Б** Олега;
- В** Святослава.

У 988 р. християнство на Русі було запроваджено:

- А** князями Аскольдом і Діром;
- Б** княгинею Ольгою;
- В** Володимиром Великим.

Розпад Хозарського каганату був наслідком походів:

- А** Олега;
- Б** Святослава;
- В** Володимира.

У часи Київської Русі селяни, що потрапили в залежність внаслідок укладення угоди, називались:

- А** смерди;
- Б** холопи;
- В** рядовичі.

Щорічний похід князя з дружиною по своїх землях з метою збирання данини називався:

- А** виправою;
- Б** полюддям;
- В** уставом.

Про кого з руських князів автор «Слова о полку Ігоревім» писав: «Підпер гори Узгорські своїми залізними полками», «замкнув Дунаю ворота»:

- А** Данило Галицький;
- Б** Ярослав Осмомисл;
- В** Мстислав Удатний.

Князя Данила Галицького було короновано у місті:

- А** Київ;
- Б** Львів;
- В** Дорогочин.

Ярлик – це:

- А данина;
- Б грамота на право князювання;
- В столиця Золотої Орди.

Вкажіть, хто був останнім київським князем, чію владу характеризують як монархічну і після чієї смерті Київська держава остаточно розпалася на окремі незалежні князівства:

- А Всеволод Ярославич;
- Б Мстислав Володимирович;
- В Святослав Ігорович.

Битва русичів з монголо-татарами на р. Калці відбулася у:

- А 1219 р.;
- Б 1234 р.;
- В 1223 р.

Хто з галицько-волинських князів домігся створення в Галичині митрополії:

- А Данило Романович;
- Б Лев Данилович;
- В Юрій II.

Вкажіть володарів Галицько-Волинської держави, які мали титул короля:

- А Данило Романович та Роман Мстиславович;
- Б Данило Романович та Юрій I;
- В Роман Мстиславович та Лев Данилович.

На Русі йому було присвячено багато храмів, а також він був та залишається патроном м. Києва:

- А архангел Гавриїл;
- Б архангел Михаїл;
- В архангел Миколай.

Під якою назвою увійшла в історію Східна Римська імперія?

- А Римська імперія;
- Б Візантія;
- В Північно-Римська Імперія.

Вкажіть місто – столицю Візантійської імперії:

А Константинополь;

Б Рим;

В Білгород.

Ювелірні вироби, що являли собою узори з тонких металевих ниток, є технікою:

А скані;

Б зерні;

В перегородчастої емалі.

Найдавніший з відомих храмів Київської Русі, що був вався протягом 989–996 рр.:

А Десятинна церква;

Б Софійський собор;

В Михайлівський Золотоверхий собор.

Назвіть великого князя київського, котрий запровадив шкільне навчання на Русі:

А Володимир;

Б Ігор;

В Олег.

Осередками освіти в Київській Русі були:

А університети;

Б школи та монастирі;

В училища.

За якого князя у Києві було збудовано Софійський собор?

А Святослава Хороброго;

Б Володимира Великого;

В Ярослава Мудрого.

Києво-Печерська лавра – це:

А збірка творів про історію Києво-Печерського монастиря, яка була складена в 1215–1230 рр.;

Б православний чоловічий монастир, заснований у Києві 1051 р.;

В комплекс архітектурних споруд початку XI ст., призначений для життя великих князів.

Києво-Печерський патерик – це:

А збірка творів про історію Києво-Печерського монастиря, яка була складена в 1215–1230 рр.;

Б православний чоловічий монастир, заснований у Києві 1051 р.;

В комплекс архітектурних споруд початку XI ст., призначений для життя великих князів.

«Слово про закон і благодать» Іларіон написав у:

А 1050 р.;

Б 1051 р.;

В 1054 р.

Визначте, коли відбувся розкол християнства на католицизм і православ'я?

А 325 р.;

Б 988 р.;

В 1054 р.

Князь, за правління котрого культура Київської Русі досягла найвищого розквіту:

А Д. Галицький;

Б Я. Мудрий;

В В. Мономах.

«Руська Правда» – це:

А перше зведення законів Київської Русі;

Б перша газета Київської Русі;

В рукописний твір В. Мономаха.

Апокрифічний твір це:

А твори релігійного змісту, не канонізовані церквою;

Б історико-літературний роман;

В різновид літописання доби Київської Русі.

Звичаєве право в Київській Русі було спочатку замінено кодифікованим правом:

А «Мірила праведного»;

Б «Руської правди»;

В «Церковного Устава».

У якій галузі культури працював руський митець Аліпій?

- А музика;
- Б живопис;
- В літописання.

Агапіт Печерський в часи Київської Русі був:

- А архітектором;
- Б літописцем;
- В цілителем.

Найбільш помітним у музично-театральному мистецтві Київської Русі був феномен:

- А візантійського хорового співу;
- Б лялькового театру (вертепу);
- В скоморошества.

Морально-повчальний стиль в літературі Київської Русі започаткував:

- А Володимир Мономах;
- Б Олег;
- В Іларіон.

Богатир, силач, герой билин періоду Київської Русі:

- А Мамай;
- Б Ілля Муромець;
- В Котигорошко.

«Повчання дітям» написав:

- А Володимир Святославович;
- Б Ярослав Мудрий;
- В Володимир Мономах.

Визначте автора «Повісті временних літ»?

- А Іларіон;
- Б Нестор;
- В Аліпій.

Перша літописна згадка назви «Україна» датується:

- А 1097 р.;

- Б 1119 р.;
- В 1187 р.

Вкажіть князя, котрий об'єднав Галицькі та Волинські землі?

- А Р. Мстиславич;
- Б Д. Галицький;
- В В. Мономах.

Визначте на честь якого історичного діяча названо місто Львів:

- А Папи Римського Лева XIII;
- Б Лева Даниловича;
- В Папи Римського Лева X.

Перша історична згадка про Львів датується:

- А 1256 р.;
- Б 1456 р.;
- В 1342 р.

У якому році був зруйнований Київ монголо-татарами?

- А 1340 р.;
- Б 1240 р.;
- В 1450 р.

Після монголо-татарської навали на Київську Русь центр культурного життя українства перемістився в:

- А Галицько-Волинське;
- Б Ростово-Суздальське;
- В Новгородське князівство.

Другий рівень складності

В основу української абетки та низки інших слов'янських мов лягла:

- А глаголиця;
- Б грека;
- В латина;
- Г кирилиця.

Чи стосуються події, описані літописцем, діяльності князя Святослава Ігоревича:

1. *«Хозари вийшли супроти нього з каганом, князем своїм. І зступилися війська битися, і сталася битва межи ними, і одолів він хозар і город їхній столицю Ітіль, і город Білу Вежу взяв. І ясів він переміг, і касогів, і прийшов до Києва».*

2. *«А було ж печенігів без числа. Виступив тоді він із города, приготував до бою дружину. Зійшлися вони на місці, де ото нині свята Софія стоїть, митрополя руська. І сталася січа люта, і ледве одолів він печенігів під вечір».*

- А Обидві події;
- Б Лише перша;
- В Лише друга;
- Г Жодна з подій.

Русичі називали своїх язичницьких жерців:

- А пророками;
- Б закупами;
- В волхвами;
- Г ізгоями.

Велика княгиня київська Ольга (945–957 рр.) під час свого правління:

1) створила осередки центральної князівської влади на місцях і регламентувала процес збирання данини, запровадивши «погости» та «уроки»;

2) поклала край пануванню Хозарського каганату в Причорноморських і Прикаспійських степах, здійснивши низку військових походів;

3) відвідала Константинополь і прийняла християнство, проте християнізація Русі на державному рівні не відбулася.

- А 1, 2;
- Б 2, 3;
- В 1, 3;
- Г 1, 2, 3.

Визначте, кого з діячів культури Київської Русі зображено на малюнку:

- А Нестора Літописця;
- Б Олімпія;
- В Іларіона;
- Г Феодосія.

Чи стосуються події, описані літописцем, діяльності князя Ярослава Мудрого?

1. *«Зібрав він воїнів і прийшов до Києва, і вчинив мир із братом своїм Мстиславом. І розділили вони по Дніпру Руську землю: собі узяв сю сторону, а Мстислав – ту. І перестали уسوبця й заколот, і була тиша велика в землі Руській».*

2. *«А було ж печенігів без числа. Виступив тоді він із города, приготував до бою дружину. Зійшлися вони на місці, де ото нині свята Софія стоїть, митрополія руська. І сталася січа люта, і ледве одолів він печенігів під вечір».*

- А Обидві події;
- Б Лише перша;
- В Лише друга;
- Г Жодна з подій.

Однією із причин політичної роздробленості Київської Русі є:

А відсутність чіткого механізму спадкоємності великокнязівської влади;

Б розпад державного адміністративного апарату;

В занепад сільського господарства й торгівлі;

Г падіння Візантійської імперії.

Внаслідок якої події в Галицько-Волинському князівстві припинилися боярські міжусобиці:

- А навали монголо-татар хана Батия;
- Б битви під Зави хвостом;
- В битви під Дороги чином;
- Г битви під Ярославом.

Перша письмова згадка назви «Україна» пов'язана з історією:

- А Чернігівського князівства;
- Б Новгород-Сіверського князівства;
- В Переяславського князівства;
- Г Ростов-Суздальського князівства.

Ініціатором скликання Любецького з'їзду князів був:

- А Ярослав Мудрий;
- Б Олег «Гореславич»;
- В Володимир Мономах.

Срібні злитки різної ваги, які виконували функцію грошей на Русі, називалися:

- А рублі;
- Б гривні;
- В динари.

В період політичної роздробленості Київської Русі на українських землях існували такі князівства:

- А Волинське, Переяславське, Новгород-Сіверське, Чернігівське;
- Б Київське, Переяславське, Чернігівське, Полоцьке;
- В Галицьке, Київське, Ростово-Суздальське, Волинське;
- Г Новгород-Сіверське, Волинське, Полтавське, Чернігівське.

Вкажіть роки князювання Данила Романовича:

- А 1153–1187 рр.;
- Б 1199–1205 рр.;
- В 1238–1264 рр.;
- Г 1264–1301 рр.

Культура Київської Русі опиралася головню на мистецькі традиції:

- А Хозарії;
- Б Польщі;
- В Угорщини;
- Г Візантії.

Після запровадження християнства мистецтво Київської держави зазнало найбільшого впливу з боку:

- А мистецтва середньовічної Франції;
- Б Візантійського мистецтва;
- В мавританського мистецтва;
- Г мистецтва цивілізації доколумбової Америки.

Зображена Богоматір на мозаїці Софійського собору, відноситься до типу:

- А Одигітрія;
- Б Елеуса;
- В Панахранта;
- Г Оранта.

Квадривиум – це «чотири науки» у середньовічній школі:

- А арифметика, геометрія, музика, астрономія;
- Б арифметика, геометрія, хореографія, астрономія;
- В арифметика, геометрія, алхімія, астрономія;
- Г арифметика, геометрія, інформатика, астрономія.

Головна тема билин часів Київської Русі – це:

- А боротьба з іноземними загарбниками та велич Русі;
- Б возвеличення слов'янських богів;
- В переповідання античних історій;
- Г розповіді про особливості слов'янських святкувань.

Одним із персонажів билин київського циклу є:

- А Василько Тербовльський;
- Б Ігор Святославич;
- В Володимир Красне Сонечко;
- Г Ярославна.

Якою була тематика княжого театру Київської Русі?

- А біблійні сюжети;
- Б мотиви оборони Батьківщини;
- В весільна народна обрядовість;
- Г похоронна народна обрядовість.

Мандрівні актори в Київській Русі називались:

- А менестрелі;
- Б жонглери;
- В шпільмани;
- Г скоморохи.

Скрипторії при монастирях – це:

- А бібліотеки;
- Б місця зберігання рукописів;
- В місця проживання монахів;
- Г місця переписування книг.

Що таке «дитинець»?

- А верхнє місто;
- Б нижнє місто;

- В дитячий будинок;
- Г дитяча спеціальна школа.

Головна урочиста брама давнього Києва, видатна пам'ятка архітектури часів Київської Русі – це:

- А Золоті ворота;
- Б Змієві вали;
- В Лядські ворота;
- Г Десятинна церква.

Яка пам'ятка давньоруської літератури містить такі настанови: *«...Паче всього – убогих не забувайте, годуйте й подавайте сироті... не давайте сильним погубити людину... гордості не майте в серці і в умі. Старих шануй, як отця, а молодих – як братів. Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погибає і тіло. А се вам основа всього: страх божий майте вище над усе...».*

- А «Слово о полку Ігоревім»;
- Б «Руська правда» Ярослава Мудрого;
- В «Повчання дітям» Володимира Мономаха;
- Г «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона.

Укажіть назву зображеного на фото храму:

- А Михайлівський собор;
- Б Софійський собор;

В Спасо-Преображенський собор;
Г Пантелеймонівська церква.

У 1113 р. монах Нестор написав:

А «Повість минулих літ»;
Б «Слово о полку Ігоревім»;
В «Слово про закон і благодать»;
Г «Повчання дітям».

Шедевр києво-руської літератури «Слово о полку Ігоревім» датується:

А 1185 р.;
Б 1187 р.;
В 1189 р.;
Г 1191 р.

Укажіть назву зображеної на фото ікони Богородиці:

А Дорогобузька;
Б Вишгородська;
В Луцька;
Г Холмська.

Події у «Слові про похід Ігорів» відбуваються наприкінці:

А XII ст.;

Б XIV ст.;

В XVII ст.;

Г XIX ст.

Поняття «Київська Русь» упровадив до наукового обігу:

А М. Карамзін;

Б М. Костомаров;

В М. Грушевський;

Г І. Рибалка.

Визначте, родину якого київського князя зображено на цій мініатюрі з «Ізборника» (1073 р.)

А Святослава Ярославича;

Б Олега Глібовича;

В Володимира Всеволодовича;

Г Мстислава Володимировича.

Укажіть назву міста, де наприкінці XII ст. була збудована зображена на фото П'ятницька церква:

- А Галич;
- Б Київ;
- В Переяслав;
- Г Чернігів.

На формування і розвиток культури Галицько-Волинського князівства вплинули традиції:

- А Київської Русі;
- Б Золотої Орди;
- В Московського князівства;
- Г Священної Римської Імперії.

Місто Галицько-Волинського князівства, в якому у 1200 р. було збудовано церкву святого Пантелеймона:

- А Галич;
- Б Перемишль;
- В Луцьк;
- Г Холм.

4. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ДОБА. КОЗАЧЧИНА (XIV–XVII ст.)

Перший рівень складності

Магдебурзьке право – це право на:

- А повну незалежність міста – «республіки»;
- Б автономію міста;
- В міське самоуправління.

Коли Львів одержав Магдебурзьке право?

- А 1256 р.;
- Б 1442 р.;
- В 1356 р.

В якому році була укладена Кревська унія?

- А 1385 р.;
- Б 1413 р.;
- В 1569 р.

Річ Посполита – безпосередній наслідок:

- А Островської унії;
- Б Городельської унії;
- В Люблінської унії.

Назвіть князя, котрий приєднав до Великого князівства Литовського більшість українських земель:

- А Ягайло;
- Б Ольгерд;
- В Гедимін;

Вкажіть, у результаті якої події відмінено Кревську унію:

- А шлюбу Ягайла і Ядвіги;
- Б підписання Островської унії;
- В укладення Городельської унії.

Вкажіть рік укладання Берестейської церковної унії?

- А 1480 р.;
- Б 1581 р.;
- В 1596 р.

Церковна унія, прийнята у 1596 р. на Берестейському церковному соборі – це:

А об'єднання православної та католицької церков під владою митрополита;

Б об'єднання православної та католицької церков під владою Папи Римського;

В об'єднання протестантської та католицької церков.

Що таке «Олельковецький ренесанс»?

А це час правління князя Ярослава Осмомисла в Галичині до її об'єднання Романом Мстиславовичем з Волинню (др. пол. XII ст.);

Б це 40–70 рр. XIV ст. під час правління династії Олельковичів у Києві;

В це період української історії (XIV – пер. пол. XVI), пов'язаний з діяльністю ранніх українських гуманістів.

До якого часу відносяться перші письмові згадки про українських козаків:

А середина XVI ст.;

Б середина XV ст.;

В кінець XV ст.

Вкажіть рік, у котрому видано I Литовський Статут:

А 1529 р.;

Б 1566 р.;

В 1588 р.

Вкажіть, у котрому столітті почався опришківський рух:

А XIV ст.;

Б XV ст.;

В XVI ст.

Козацько-селянське повстання під проводом С. Наливайка тривало впродовж:

А 1576–1578 рр.;

Б 1594–1596 рр.;

В 1637 – 1638 рр.

Визначте, коли Богдана Хмельницького обрано гетьманом:

А грудень 1647 р.;

Б січень 1648 р.;

В травень 1648 р.

За яким договором між Україною і Польщею був встановлений реєстр козаків в 40 тис. чоловік:

А Зборівським;

Б Білоцерківським;

В Андрусівським.

Білоцерківський договір між гетьманським урядом Б. Хмельницького та представниками польського короля Яна II Казимира було укладено після битви під:

А Корсунем;

Б Пилявцями;

В Берестечком.

Острогозький, Харківський, Сумський, Охтирський та Ізюмський – це козацькі полки:

А Лівобережної Гетьманщини;

Б Слобідської України;

В Правобережної Гетьманщини.

Повстання С. Палія відбувалось у:

А 1648–1657 рр.;

Б 1676–1678 рр.;

В 1702–1704 рр.

Хто був гетьманом на Лівобережжі в час укладення «Вічного миру» між Московією і Річчю Посполитою:

А Іван Самойлович;

Б Павло Тетеря;

В Дем'ян Многогрішний.

Вкажіть кошового отамана, який очолював козаків, що перейшли на бік Карла XII:

А І. Сірко;

Б С. Білий;

В К. Гордієнко.

Який устрій був узятий Б. Хмельницьким за зразок для адміністративно-територіального поділу створеної ним Української держави:

- А** польський;
- Б** литовський;
- В** українського козацького війська.

Якого українського гетьмана стосується ця характеристика: *«Перетворив козацьке військо на регулярну, добре озброєну силу. Завдяки його керівництву здобуто перемогу над турецько-татарським військом під Хотином»:*

- А** Д. Байда-Вишневецький;
- Б** П. Сагайдачний;
- В** Б. Хмельницький.

«Ординацію Війську Запорозькому реєстровому, що перебуває на службу Речі Посполитой» видано:

- А** 1638 р.
- Б** 1645 р.
- В** 1648 р.

Хто з українських гетьманів уклав з Польщею Гадяцьку угоду:

- А** Іван Виговський
- Б** Іван Брюховецький
- В** Петро Дорошенко

Назвіть останнього українського гетьмана, котрого 1764 р. російський уряд змусив полишити посаду:

- А** Іван Мазепа;
- Б** Іван Самойлович;
- В** Кирило Розумовський.

Назвіть останнього кошового отамана Нової Січі:

- А** Іван Сірко;
- Б** Кость Гордієнко;
- В** Петро Калнишевський.

Наприкінці XVI ст. українськими землями прокотилася перша хвиля козацько-селянських повстань, очолюваних:

А К. Косинським і С. Наливайком;

Б М. Жмайлом і Т. Федоровичем (Трясилом);

В Т. Федоровичем (Трясилом) і П. Бутом (Павлюком).

Союзниками Б. Хмельницького у боротьбі проти Речі Посполитої у 1656–1657 рр. були:

А московський цар і кримський хан;

Б кримський хан і семигородський князь;

В семигородський князь і шведський король.

Хто був гетьманом на Лівобережжі в час укладення Андрусівського договору:

А Іван Брюховецький;

Б Петро Дорошенко;

В Дем'ян Многогрішний.

Про які історичні часи йдеться в пісні про Байду?

А періоди боротьби з Австро-Угорською імперією;

Б початок боротьби запорозького козацтва проти татарських нападників;

В період визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.

Який із поданих нижче історико-літературних творів не належить до козацьких літописів:

А Літопис Самовидця;

Б «Хроніка з літописців стародавніх» Ф. Афоновича;

В Літопис Г. Граб'янки.

Визначте, про що розповідав героїчний епос – думи та історичні пісні?

А про романтичне кохання;

Б про боротьбу запорізького козацтва;

В про світське життя.

Авторство більшості картин, що відтворюють образ козака Мамаєва, приписують:

А Й. Пінзелью;

Б Й. Кондзелевичу;
В народу.

У якому навчальному закладі навчалося сім гетьманів України?

А Острозька академія;
Б Києво-Могилянська академія;
В Львівська братська школа.

Вкажіть українського діяча – героя творів Меріме, Байрона, Гюго, Пушкіна?

А І. Мазепа;
Б Ярослав Мудрий;
В І. Самойлович.

Вкажіть, що таке вертеп?

А народний ляльковий театр;
Б рішення у суді;
В шкільна драма.

Визначте, про що розповідав героїчний епос – думи та історичні пісні?

А про романтичне кохання;
Б про боротьбу запорізького козацтва;
В про світське життя.

Настя Лісовська – це:

А Маруся Богуславка;
Б Маруся Чурай;
В Роксолана.

Традиційно першим українським поетом-гуманістом вважається:

А Ю. Дрогобич;
Б П. Могила;
В К. Острозький.

Яка із перелічених праць належать Ю. Дрогобичу?

А «Прогностична оцінка поточного 1483 року...»;

Б «Ключ царства небесного»;
В «Требник».

Пересопницьке Євангеліє було написано:

А 1556 р.;
Б 1638 р.;
В 1700 р.

Братський рух в Україні виник у:

А XV ст.;
Б XVI ст.;
В XVII ст.

Львівське братство було засновано у:

А 1430 р.;
Б 1439 р.;
В 1586 р.

Київське Богоявленське братство засноване:

А 1589 р.;
Б 1615 р.;
В 1620 р.

У якому місті при православному церковному братстві була відкрита перша братська школа?

А Київ;
Б Львів;
В Рогатин.

Книгодрукування в Україні започатковане у:

А Києві;
Б Львові;
В Острозі.

«Апостол» (1574 р.), «Буквар» (1574 р.), Острозька Біблія (1581 р.) є першими:

А друкованими на українських землях книгами, виданими І. Федоровим;

Б рукописними книгами, створеними тогочасною українською мовою;

В книгами, надрукованими коштом князя К. Острозького.

Острозька академія заснована у:

А 1575 р.;

Б 1576 р.;

В 1578 р.

П. Сагайдачний вступив з усім військом Запорізьким у:

А Київське братство;

Б Львівське братство;

В Кам'янецьке братство.

Назвіть відомого українського шляхтича, мецената української культури XVI ст.:

А В.-К. Острозький;

Б Ф. Прокопович;

В С. Яворський.

Національна-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького найповніше викладена у:

А «Літописі Самовидця»;

Б «Повісті минулих літ»;

В «Галицько-Волинському літописі».

Вкажіть один із перших вищих навчальних закладів в Україні, створений у 1661 р.?

А Острозький колегіум;

Б Києво-Могилянська академія;

В Львівський університет.

Відсутність урочистої зверхності та помпезності характеризує барокову архітектуру:

А Франції;

Б України;

В Італії.

«Дивний», «химерний» – це стиль українського:

А бароко;

Б готики;
В класицизму.

Центрами українського бароко в живописі були передусім:

А Київ і Львів;
Б Київ і Чернігів;
В Львів і Жовкля.

Розквіт козацького архітектурного бароко припадає на:

А добу Хмельницького;
Б могилянську добу;
В мазепинську добу.

Період розквіту бароко в Україні припадає на:

А XVI ст.;
Б XV ст.;
В XVII ст.

Вкажіть рік заснування Києво-Могилянської академії:

А 1632 р.;
Б 1654 р.;
В 1701 р.

Києво-Могилянська академія одержала статус академії завдяки:

А П. Могилі;
Б І. Мазепі;
В І. Гізелю.

Перший вищий навчальний заклад України:

А Київська академія;
Б Києво-Могилянський колегіум;
В школа Львівського братства.

Назвіть першого ректора Острозької академії:

А Ю. Рогатинець;
Б І. Вишенський;
В Г. Смотрицький.

Церковна і публіцистична література в Україні XVI–XVII ст., яка спрямовувалася проти спроб інших конфесій поширити свій вплив на православне населення:

- А** агіографічна;
- Б** полемічна;
- В** роз'яснювальна.

Іван Вишенський – це:

- А** астроном;
- Б** полеміст;
- В** живописець.

Автором відомих «Віршів на жалобний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» був:

- А** П. Беринга;
- Б** К.-Т. Ставровецький;
- В** К. Сакович.

Автором «Граматики музичної» є:

- А** М. Дилецький;
- Б** А. Стеценко;
- В** М. Лисенко.

«Ключ Царства Небесного» написав:

- А** І. Вишенський;
- Б** Г. Смотрицький;
- В** Д. Наливайко.

Назвіть автора трагікомедії (історичної драми) «Володимир»?

- А** Г. Кониський;
- Б** Ф. Прокопович;
- В** С. Яворський.

Автор «Треноса»?

- А** П. Скарга;
- Б** М. Смотрицький;
- В** І. Вишенський.

Який твір кінця XVII – початку XVIII ст. можна вважати першим посібником з історії?

- А Літопис Граб'янки;
- Б Літопис Самовидця;
- В Синопис.

Вежа Корнякта у Львові збудована у стилі:

- А готики;
- Б ренесансу;
- В класицизму.

Собор св. Юрія у Львові спроектував:

- А Меретин;
- Б Берніні;
- В Растреллі.

Культурний діяч кінця XVII – початку XVIII ст., гетьман України, знавець іноземних мов, меценат, опікун академії, прихильник церковного будівництва і засновник низки храмів:

- А І. Мазепа;
- Б П. Орлик;
- В Б. Хмельницький.

Духовним центром Гетьманщини часів Івана Мазепи був:

- А Київ;
- Б Чигирин;
- В Глухів.

Визначний вчений-енциклопедист України другої половини XVII-XVIII століття – філософ, літератор, публіцист, історик, математик, астроном, глава «вченої дружини» Петра І:

- А І. Гізель;
- Б М. Ломоносов;
- В Ф. Прокопович.

Другий рівень складності

Вкажіть подію, про яку йдеться в уривковій з історичного джерела: «...Ягайло, великий князь, обіцяє... з'єднатись шлюбними

узами з королевою Польщі... Свої литовські і руські землі навів приєднати до Королівства Польського»:

- А Кревська унія 1385 р.;
- Б Островська унія 1392 р.;
- В Городельська унія 1413 р.;
- Г Люблінська унія 1569 р.

«Пакти й Конституція прав і вольностей Війська Запорозького» – угода, укладена між гетьманом П. Орликом і:

- А шведським королем і козацькою старшиною;
- Б козацькою старшиною та запорозькими козаками;
- В запорозькими козаками та турецьким султаном;
- Г турецьким султаном і шведським королем.

«Середньовічні цехи» – це:

А виробничі приміщення, у яких ремісники однієї спеціальності виготовляли певний товар;

Б корпоративні організації ремісників однієї чи кількох споріднених спеціальностей;

В підприємства, що виробляли необхідну для забезпечення життєвих потреб продукцію;

Г установи, де існував поділ ремісничої праці, використовувалася наймана робоча сила.

За умовами Білоцерківського договору 1651 р.:

1) польський король зобов'язувався припинити воєнні дії проти союзника гетьмана – Московського царства;

2) козацький реєстр встановлювався в 20 тис. осіб, шляхта одержувала дозвіл вернутися до своїх маєтків;

3) козацькою територією визнавалися лише землі Київського воєводства;

- А 1, 2;
- Б 1, 3;
- В 2, 3;
- Г 1, 2, 3.

Коли відбулися описані нижче події: «..За кілька днів після приєднання козацького головнокомандувача графа Мазепи до шведів князь Меншиков на чолі численного війська й артилерії пішов на

Батурин, резиденцію гетьмана Мазепи... Здобувши місто силою, Меншиков віддав усе живе мечу та вогню...»:

- А** перша половина XVII ст.;
- Б** друга половина XVII ст.;
- В** перша половина XVIII ст.;
- Г** друга половина XVIII ст.

Виникнення фільварків на українських землях було зумовлено:

- А** конкуренцією з боку мануфактурного виробництва в країнах Західної Європи;
- Б** неефективністю використання в господарстві праці кріпосних селян;
- В** зростанням економічної могутності цехів та їхньої ролі в торгівлі;
- Г** зростаючим попитом на зерно на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Уклавши в 1686 р. «Вічний мир», Річ Посполита та Московське царство:

- А** припинили спільні воєнні дії проти Кримського ханства;
- Б** вийшли з європейської анти турецької «Священної ліги»;
- В** установили спільний контроль за Запорозькою Січчю;
- Г** закріпили насильницький поділ українських земель.

Вкажіть міста, які у свій час були резиденціями гетьманів, столицями Війська Запорізького:

- А** Гадяч, Переяслав, Чигирин, Батурин;
- Б** Глухів, Ніжин, Батурин, Чернігів;
- В** Батурин, Біла Церква, Глухів, Гадяч;
- Г** Гадяч, Чигирин, Глухів, Батурин.

Встановіть хронологічну послідовність подій:

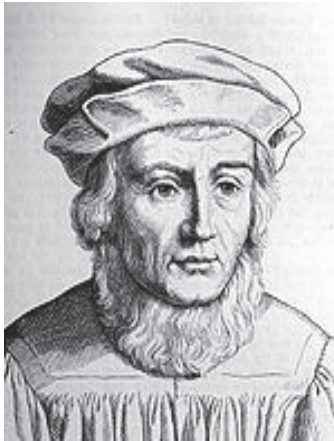
- А** гайдамацьке повстання «Коліївщина»;
- Б** обрання гетьманом І. Мазепи;
- В** остаточне зруйнування Запорізької Січ;
- Г** приєднання Криму до Росії.

Визначте, ректором якого європейського університету був український вчений Георгій Котермак?

- А Болонського;
- Б Краківського;
- В Празького;
- Г Паризького.

Про якого діяча йдеться в уривку з історичного джерела?

«...навчався в Краківському університеті. Викладав медицину, філософію та астрономію в Болонському університеті, упродовж 1481–1482 рр. – ректор цього навчального закладу. Перший відомий нам український автор друкованої книги – «Прогностична оцінка поточного 1483 року...».

- А С. Оріховського;
- Б І. Вишенського;
- В Ю. Дрогобича;
- Г С. Кльоновича.

Перша українська типографія була відкрита в 1574 р. І. Федоровим у:

- А Чернігові;
- Б Львові;
- В Києві;
- Г Новгороді.

Хто і коли надрукував «Острозьку Біблію»?

А 1525 р., Ф. Скорина;

Б 1563 р., В. Тяпинський;

В 1581 р., І. Федоров;

Г 1616 р., П. Беринга.

Укажіть назву книги, мініатюри з якої зображені на фото:

А «Апостол»;

Б «Грамматика словенська»;

В Острозька Біблія;

Г Пересопницьке Євангеліє.

Новий стиль в українській архітектурі другої половини XVII–XVIII ст., носієм якого було козацтво:

А козацький романтизм;

Б козацьке бароко;

В козацьке рококо;

Г козацький гуманізм.

Для «мазепинського бароко» притаманне:

А монументальність та ідея української державності;

Б поширення ідей гуманізму;

В зміцнення позицій католицизму;

Г зміцнення позицій православ'я.

Вкажіть зображену пам'ятку архітектури:

- А ханський палац у Бахчисараї;
- Б Кам'янець-Подільська фортеця;
- В верхній замок у Луцьку;
- Г Хотинська фортеця.

Про появу якого явища в літературі йдеться в уривку з історичного джерела?

«Події кінця XVI ст. зумовили появу чисельних літературних творів, присвячених церковному життю та унії. Їхніми авторами були як прихильники, так і противники унії».

- А історичної мемуаристики;
- Б драматичної літератури;
- В полемічної літератури;
- Г латиномовної поезії.

Позначте назву міста, у якому збудовані Успенська церква, каплиця Трьох Святителів, вежа Корнякта:

- А Києві;
- Б Львові;
- В Острозі;
- Г Луцьку.

Прочитайте факти біографії історичного діяча й укажіть його:

«Роки життя – 1526–1608. Один з найвпливовіших політичних діячів того часу. Від 1559 р. був київським воєводою і володарем українського прикордоння. Видатний культурно-освітній діяч. Наприкінці XVI ст. – найбільший після короля землевласник Речі

Посполитої. У 1586 р. вважався одним із можливих претендентів на престол. Захищав православну віру, опирався унії».

- А Д. Вишневецький;
- Б В.-К. Острозький;
- В Г. Смотрицький;
- Г І. Федоров.

Про якого діяча йдеться в уривку з історичного джерела?

«Не будучи українцем за походженням, усе своє життя присвятив служінню Україні, ставши для прийдешніх поколінь одним із символів української національної ідентичності. Посівши митрополиту кафедру забороненої православної церкви, домогся від королівської влади її легалізації. Заповідав не ставити йому після смерті ніяких пам'ятників, хоча сам, ще при житті, створив собі пам'ятник – Київську Академію».

- А П. Могилу;
- Б І. Борецького;
- В І. Вишенського;
- Г Ф. Прокоповича.

З останньої чверті XVI ст. з'являється полемічна література, присвячена релігійній дискусії (між католиками та православними) полеміку розпочав польський єзуїт, письменник:

- А І. Вишенський;
- Б Г. Смотрицький;
- В П. Скарга;
- Г М. Смотрицький.

Головою опозиційного руху проти уніатства у XVI ст. був:

- А К. Острозький;
- Б П. Конашевич-Сагайдачний;
- В Б. Хмельницький;
- Г П. Могила.

Плюралізм культурно-освітнього руху в Україні наприкінці XVI – першій половині XVII ст. полягав у:

А існуванні різних навчальних закладів греко-слов'яно-латинського типу;

Б різноманітності українських навчальних закладів (Острозької академії, братських шкіл, Києво-Могилянської академії);

В різноманітності конфесійної орієнтації та освітньої традиції навчальних закладів в Україні;

Г закріпленні в конституції права на свободу віросповідання.

Укажіть назву зображеного на фото замку:

- А Верхній замок у Луцьку;
- Б замок у Підгірцях (Львівщина);
- В Меджибізький замок;
- Г Острозький замок.

Визначте автора «Граматики словенської» (1616 р)?

- А П. Скарга;
- Б П. Беринга;

В Є. Славинецький;
Г М. Смотрицький.

У котрому рядку правильно названо козацькі літописи?

А літопис Самовидця, літопис Граб'янки, літопис Величка;
Б Галицько-Волинський літопис, «Київський літопис»;
В «Повість минулих літ», «Історія Русів», літопис Величка;
Г Густинський літопис, Острозький літопис, Львівський літопис.

Збірки «Зегар з полузегарком» (1690 р.) та «Млеко от овци пастиру належное» (1691 р.) належать перу поета:

А І. Величковського;
Б Л. Барановича;
В Д. Туптала;
Г Г. Сковороди.

Який новий жанр української літератури виник під впливом Церковної Реформації?

А шкільна драма;
Б віршова поезія, «плачі» («ляменти»), «панегірики»;
В полемічна література;
Г літописи.

Тривіум – це «три науки про слово»:

А граматика, арифметика, риторика;
Б граматика, риторика, географія;
В граматика, риторика, діалектика;
Г філософія, риторика, журналістика.

Яку історичну епоху оспівано у пісні?:

*А я ляхів не боюся і гадки не маю,
За собою велику потугу я знаю,
Іще й орду за собою веду:
А все, вражі ляхи, на вашу біду.*

А Хмельниччину;
Б Коліївщину;
В Руїну;
Г Мазепинську добу.

5. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XVIII–XIX ст. НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Перший рівень складності

Українське «літературне відродження» кін. XVIII – поч. XX ст. пов'язують з:

А «Енеїдою» І. Котляревського;

Б історичними розвідками Рігельмана, Рубана, Безбородька, Чепи;

В анонімною «Історією Русів».

У котрому році Галичина увійшла до складу імперії Габсбургів:

А 1772 р.;

Б 1775 р.;

В 1793 р.

Визначте, хто з перелічених громадських діячів належав до Товариства «Руська Трійця»:

А Й. Левицький;

Б І. Вагилевич;

В І. Франко.

У котрому році було видано «Русалку Дністровою»:

А 1833 р.;

Б 1835 р.;

В 1837 р.

Вкажіть назву програмного документу «Кирило-Мефодіївського товариства»:

А «Книга буття українського народу»;

Б «До братів-українців!»;

В «Самостійна Україна».

Український просвітник, який запровадив ідею «сродної праці»:

А С. Яворський;

Б Г. Сковорода;

В С. Полоцький.

Український культурний діяч другої половини XVIII ст.: філософ, мислитель-гуманіст, просвітник, педагог, поет:

- А Г. Сковорода;
- Б І. Франко;
- В І. Галятовський.

У якому навчальному закладі здобував освіту Г. Сковорода?

- А у Львівському університеті;
- Б у Харківському університеті;
- В у Києво-Могилянській академії.

На могилі якого діяча української культури написано: «Світ ловив мене, але не спіймав»?

- А І. Вишенський;
- Б Г. Смотрицький;
- В Г. Сковорода.

Вкажіть назву першої щотижневої української газети:

- А «Зоря Галицька»;
- Б «Зоря Львівська»;
- В «Правда».

Назвіть керівника селянських повстань 1843–1844 і 1848–1850 рр. на Буковині:

- А Лук'ян Кобилиця;
- Б Олекса Довбуш;
- В Устим Кармалюк.

У якому регіоні відбулася описана нижче подія: «У травні 1848 р. утворюється Головна Руська Рада, яка у своєму маніфесті висловила ідею розподілу регіону на дві провінції – польську та українську з окремими адміністраціями».

- А Закарпаття;
- Б Буковина;
- В Галичина.

Українське відродження в освіті кін. XVIII – поч. XX ст. почалось із заснування:

- А Київського університету св. Володимира;

Б Новоросійського університету в Одесі;
В Харківського університету.

У 1805 р. засновано університет у:

А Києві;
Б Львові;
В Харкові.

Визначте, з чиєї ініціативи відкрито Харківський університет?

А Г. Сковороди;
Б В. Каразіна;
В І. Срезневського.

Зазначте місто, яке вважають столицею національного відродження Наддніпрянщини:

А Чернігів;
Б Харків;
В Одеса.

Український громадський діяч першої половини ХІХ століття, економіст, просвітник, засновник університету Харкові:

А М. Максимович;
Б В. Карабін;
В П. Гулак-Артемівський.

Визначте, хто з перелічених громадських діячів належав до Товариства «Руська Трійця»?

А Й. Левицький;
Б І. Вагилевич;
В І. Франко.

Яке прізвище є зайвим у логічному ланцюжку: «М. Шашкевич – Я. Головацький – М. Драгоманов – І. Вагилевич»?

А Я. Головацький;
Б М. Драгоманов;
В І. Вагилевич.

«Історія Русів» була опублікована у 1846 р. завдяки:

А І. Срезневському;

Б П. Кулішу;
В О. Боденському.

У котрому році оприлюднено Валуєвський циркуляр про заборону української мови?

А 1863 р.;
Б 1876 р.;
В 1905 р.

Про кого з гетьманів України йдеться у вірші Т. Шевченка, який починається словами:

*«Стоїть в селі Суботіві
на горі високій
Домовина України,
Широка, глибока»?*

А Б. Хмельницького;
Б І. Мазепу;
В П. Дорошенка.

Про якого митця йдеться в уривку з історичного джерела: *«Він був сином мужика, і став володарем в царстві духа. Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком, і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим. ...Найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть Його твори»:*

А І. Котляревський;
Б Т. Шевченко;
В Г. Сковорода.

У якому місті було видано «Буквар» Т. Шевченка?

А Київ;
Б Москва;
В Петербург.

Один із найвідоміших кобзарів ХІХ ст.:

А М. Лисенко;
Б О. Вересай;
В С. Воробкевич;

Хто з цих поетів українського бароко написав «український романс» – «Їхав козак за Дунай»?

- А** С. Величко;
- Б** С. Климовський;
- В** П. Орлик;

З яким літературно-мистецьким жанром пов'язані такі імена: Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Микола Садовський, Панас Саксаганський?

- А** народне декоративне мистецтво;
- Б** архітектура та скульптура;
- В** драматургія і театр.

Іван Григорович-Барський – це видатний архітектор XVIII ст., представник українського:

- А** бароко;
- Б** рококо;
- В** класицизму.

Зазначте, як називалась політична партія, створена І. Франком і М. Павликом у 1890 р.:

- А** Українська соціал-демократична партія;
- Б** Русько-українська радикальна партія;
- В** Національно-демократична партія.

За чийм проектом споруджено пам'ятник князю Володимиру у Києві?

- А** В. Демут-Малиновського;
- Б** І. Матроса;
- В** Ч. Камерона.

Вкажіть прізвище українського композитора, автора опер «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Пан Коцький»:

- А** С. Гулак-Артемовський;
- Б** М. Лисенко;
- В** С. Людкевич.

У якій галузі науки працював Михайло Остроградський?

- А** хімія;

Б історія;
В математика.

Яке прізвище є зайвим у логічному ланцюжку: «Д. Бортнянський – І. Григорович-Барський – М. Березовський – А. Ведель»?

А І. Григорович-Барський;
Б Д. Бортнянський;
В М. Березовський.

Автор повісті «Кайдашева сім'я»?

А І. Котляревський;
Б І. Нечуй-Левицький;
В П. Гулак-Артемівський.

Автором першої в Галичині опери «Купало» став:

А М. Вербицький;
Б А. Вахнянин;
В М. Колачевський.

Засновником української етнографії та фольклористики вважається:

А М. Максимович;
Б П. Чубинський;
В Г. Калиновський.

Визначте основоположника української фольклористики, автора праці «Досвід збирання старовинних українських пісень»?

А М. Цертелєв;
Б М. Максимович;
В Г. Калиновський.

Наукове Товариство імені Шевченка у Львові засноване:

А 1663 р.;
Б 1784 р.;
В 1893 р.

Хто вважається першим класиком української літератури нового типу:

А І. Вишенський;

Б К. Зіновієв;
В І. Котляревський.

Перший в українській літературі історичний роман «Чорна Рада» написав:

А І. Франко;
Б П. Мирний;
В П. Куліш.

Вкажіть, хто перекладав Біблію українською мовою?

А Г. Сковорода;
Б П. Куліш;
В Т. Шевченко.

У якому творі Г. Квітки-Основ'яненка найяскравіше виявився сентименталізм в українській літературі?

А «Конотопська відьма»;
Б «Сватання на Гончарівці»;
В «Маруся».

Вкажіть роки життя Івана Франка?

А 1814–1863 рр.;
Б 1856–1916 рр.;
В 1916–1963 рр.

Назвіть символічне прізвисько Івана Франка:

А Кобзар;
Б Боян;
В Каменяр.

Леся Українка народилась у:

А Києві;
Б Новоград-Волинську;
В Луцьку.

Автором праці, «Україна *irredenta*» («Україна уярмлена»), де обґрунтовується потреба створення Української незалежної держави, є активний діяч Українсько-руської радикальної партії:

А Ю. Бачинський;

Б Т. Шевченко;
Б І. Франко.

Багатотомну «Історію України – Руси» написав:

А М. Грушевський;
Б Д. Антонович;
В І. Крип'якевич.

Український національний «театр корифеїв» (Заньковецька, Саксаганський, Садовський та ін.) був заснований у:

А Єлизаветграді;
Б Катеринославі;
В Києві.

Другий рівень завдань

Історія нової української літератури починає відлік від:

А 1861 р. (скасування кріпосного права);
Б 1840 р. (видання «Кобзаря» Т. Шевченка);
В 1798 р. (видання перших трьох частин «Енеїди» І. Котляревського);
Г другої половини XVIII ст. (поява притч і пісень Г. Сковороди).

Про який твір йдеться в уривку з історичного джерела:

«Бувають в історії народів дати, які немовби розривають надвоє їхнє життя й кладуть межю високу посеред рівного шляху історичних подій... Ми маємо таку історичну дату – це... рік 1798-й. Того року прилетіла перша ластівка українського національного відродження – невеличка книжка, од якої початок нового українського письменства рахуємо...».

А «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського;
Б «Сад божественних пісень» Г. Сковороди;
В «Енеїда» І. Котляревського;
Г «Кобзар» Т. Шевченка.

Емський указ імператора Олександра II спричинив:

А закриття недільних шкіл і журналу «Основа»;
Б ліквідацію університетів на Наддніпрянській Україні;

В розпуск Загальної української безпартійної організації;
Г закриття Південно-Західного відділу Російського географічного товариства.

На малюнку зображений:

А Г. Сковорода;
Б І. Котляревський;
В Т. Шевченко;
Г І. Франко.

- А Іллінська церква в Суботіві;
- Б Покровський собор у Харкові;
- В Троїцький собор у Чернігові;
- Г Собор Св. Юра у Львові.

У 1816 р. в Перемишлі священник Іван Могильницький заснував релігійне товариство:

- А «Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних»;
- Б «Руська трійця»;
- В Головна Галицька Рада;
- Г Головна Визвольна Рада.

До гуртка «Руська трійця» входили:

- А В. Забіла, М. Петренко, А. Метлинський;
- Б П. Тичина, М. Коцюбинський, О. Олесь;
- В М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький;
- Г М. Зеров, М. Драй-Хмара, О. Бургардт.

Вкажіть, які з тверджень стосуються Т. Шевченка:

1. Упорядкував і видав три збірки народних пісень, які не втрачають наукової цінності й нині. 2. Автор поетичної збірки «Кобзар», у якій вперше відверто і щиро було засуджено колонізаторську політику російського самодержавства щодо України. 3. Видатний майстер українського образотворчого мистецтва, якому належить понад тисячу портретів, пейзажів, гравюр. 4. Один із засновників та ідейних провідників Кирило-Мефодіївського товариства, автор «Книги буття українського народу». 5. Автор першого твору нової української літератури, що засвідчив появу української літературної мови. 6. Творець української національної ідеї, що через свої поетичні твори зробив її надбанням усього українського загалу, чим посприяв згуртуванню українців у боротьбі за національне визволення.

- А 1, 2, 6;
- Б 2, 4, 6;
- В 2, 3, 6;
- Г 2, 5, 6.

Автором зображеної картини є:

- А М. Пимоненко;
- Б В. Тропінін;
- В І. Рєпін;
- Г Т. Шевченко.

Вкажіть, які з тверджень стосуються І. Франка:

1. Був першою головою Русько-української радикальної партії (до 1898 р.) та одним з головних її ідеологів. 2. В еміграції разом із М. Драгомановим видавав журнал «Громада». 3. Вів соціалістичну пропаганду серед робітників Львова, Борислава, Дрогобича та селян Галичини. За це чотири рази заарештовувався і відбував тюремне покарання. 4. Один із засновників товариства «Просвіта», ініціатор створення громадсько-політичного товариства «Народна Рада». 5. У 1894 р. Переїхав до Львова, де посів кафедру української історії у Львівському університеті. 6. У жовтні 1890 р. Разом з М. Павликом, В. Будзиновським, Є. Левицьким та іншими створив першу українську політичну партію.

- А 1, 2, 4;
- Б 2, 5, 6;
- В 2, 3, 5;
- Г 1, 3, 6.

Провідні українські художники ХІХ ст.:

А А. Галик, І. Руткович, Й. Кодзелевич;

Б Т. Шевченко, Д. Левицький, М. Пимоненко;

В К. Малевич, О. Архипенко, О. Богомазов;

Г Т. Бойчук, О. Мурашко, М. Приймаченко.

Видатні українські історики-науковці ХІХ ст., котрі створили концепцію історії України:

А М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Вернадський;

Б М. Старицький, М. Садовський, М. Лисенко;

В М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович;

Г Л. Українка, М. Грушевський, М. Садовський.

Назвіть видатного майстра побутового жанру в українському живописі другої половини ХІХ ст.?

А М. Пимоненко;

Б Г. Світлицький;

В І. Похитонов;

Г В. Орловський.

Укажіть автора зображеної на фото картини «Дівчина з Поділля»:

А М. Пимоненко;

Б С. Васильківський;

В В. Тропінін;

Г Д. Левицький.

Основою розвитку української літератури XIX ст. був напрям:

- А** романтизм;
- Б** реалізм;
- В** класицизм;
- Г** неоромантизм.

Вкажіть автора першої української національної опери «Запорожець за Дунаєм»?

- А** С. Гулак-Артемівський;
- Б** П. Ніщинський;
- В** М. Лисенко;
- Г** П. Чайковський.

Значте художника відомої картини «Запорожці пишуть листа до турецького султана»?

- А** І. Рєпін;
- Б** В. Серов;
- В** В. Тропінін;
- Г** М. Ге.

Вкажіть архітектурний стиль, у якому збудовано зображену на фото Георгіївську церкву Видубицького монастиря в Києві:

- А** готика;
- Б** бароко;
- В** класицизм;
- Г** модерн.

У 1863 р. був виданий т.з. Валуєвський циркуляр, суть якого:

А запровадження української мови у школах;

Б заборона навчання українською мовою у школах;

В співіснування російської та національних мов у навчальному процесі;

Г впровадження вивчення польської мови у навчальних закладах.

1863 р. і 1876 р. в історії України пов'язані з:

А упровадженням земств та єдиної системи початкової освіти;

Б заснуванням товариства «Просвіта» та Літературного товариства ім. Т. Шевченка;

В заборонаю друкування та завезення з-за кордону книг українською мовою;

Г утворенням перших гуртків хлопоманів і народників.

Який з цих творів за жанром є історичним романом?

А «Собор» О. Гончара;

Б «Чорна Рада» П. Куліша;

В «Тигролови» І. Багряного;

Г «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського.

Дві головні течії в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства:

А релігійно-християнська та народницька;

Б романтична та революційно-демократична;

В помірковано-ліберальна та радикальна;

Г християнсько-консервативна та соціал-демократична.

Вкажіть рік заснування у Львові товариства «Просвіта»?

А 1868 р.;

Б 1798 р.;

В 1906 р.;

Г 1772 р.

Хто з історичних постатей згадується в пісні «За Сибіром сонце сходить»?

А Богдан Хмельницький;

Б Петро Калнишевський;

В Устим Кармалюк;
Г Максим Залізник.

У якому місті у 1888 р. збудовано цей пам'ятник:

А Одеса;
Б Київ;
В Харків;
Г Львів.

Вкажіть якими мовами провадилось шкільництво на Буковині у XIX ст.:

А німецькою та румунською;
Б німецькою та угорською;
В німецькою та польською;
Г українською та румунською.

Самоназва «українці» остаточно утвердилася у:

А XI ст.;
Б XIV ст.;
В XVIII ст.;
Г XIX ст.

Що розуміється під поняттям «українознавство» стосовно до періоду початку XIX ст.?

А політична організація національно-визвольного спрямування;
Б дослідження у галузі історії, мови, етнографії;
В синонім поняття «ходіння у народ»;
Г політика українізації.

6. ІСТОРИЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ XX – поч. XXI ст.

Перший рівень складності

Масова трудова міграція українців наприкінці XIX – на початку XX ст. була зумовлена:

- А аграрним перенаселенням українських земель;
- Б бажанням змінити кліматичні умови проживання;
- В національною дискримінацією українців з боку політичного центру.

Яким було ставлення російської влади до українського національного руху на Наддніпрянській Україні під час Першої світової війни:

- А надавала додаткові можливості для його розвитку;
- Б не звертала уваги на його існування;
- В посилювала репресії проти нього.

Уряд Центральної Ради, створений в червні 1917 р., отримав назву:

- А Народний Секретаріат;
- Б Генеральний Секретаріат;
- В Державний Секретаріат.

У Першому Універсалі Української Центральної Ради було задекларовано:

- А проголошення автономії України;
- Б підтримку виступу самостійників;
- В засудження корніловського заколот.

Коли відбулася описана нижче подія? «Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України. Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів. Центральна і Мала Рада з нинішнього дня розпускаються».

- А 21 лютого 1918 р.;
- Б 24 березня 1918 р.;
- В 29 квітня 1918 р.

Урочисте проголошення Директорією Універсалу про об'єднання Української Народної Республіки (УНР) й Західно-української Народної Республіки (ЗУНР) в єдину незалежну державу відбулося:

- А** 9 січня 1918 р.;
- Б** 9 лютого 1918 р.;
- В** 22 січня 1919 р.

Майстри українського мистецтва початку ХХ ст.:

- А** О. Мурашко, Ф. і В. Кричевські, Г. Нарбут;
- Б** П. Пікассо, Е. Мунк, К. Малевич;
- В** В. Хлебніков, М. Заболоцький, В. Кандинський.

Хто з видатних художників репрезентує культуру імпресіонізму?

- А** І. Руткович;
- Б** І. Труш;
- В** М. Мук.

У творчості якого українського письменника відбилася поетика імпресіонізму ?

- А** Т. Шевченко;
- Б** П. Мирний;
- В** М. Коцюбинський.

На початку ХХ ст. сформувалася група українських модерністів, яка мала назву:

- А** «Молодняк»;
- Б** «Українська хата»;
- В** «Молода Муза».

Першим президентом Української Академії Наук, створеної у 1918 р., став:

- А** М. Василенко;
- Б** В. Вернадський;
- В** М. Грушевський.

У жовтні 1918 р. було створено два українських державних університети в містах:

А Київ, Львів;

Б Львів, Харків;

В Кам'янець-Подільській, Київ.

«Гарт», «Плуг», «Ланка», «Молодняк», «Авангард» у 1920-х роках в УСРР – це:

А перші машинно-тракторні станції;

Б літературно-художні об'єднання;

В перші революційні пролетарські театри.

Вкажіть видатного українського театрального діяча, засновника театру «Березіль»:

А М. Куліш;

Б Л. Курбас;

В М. Зеров.

«Лінія Керзона»– це:

А східний кордон Польщі, визначений Антантою у грудні 1919 р.;

Б межа просування німецьких та австро-угорських військ у травні 1918 р.;

В «нейтральна зона» між Армією УНР та радянськими військами у грудні 1917 р.

З іменами Амвросія Бучми, Леся Курбаса, Гната Юри пов'язаний розвиток:

А оперного мистецтва;

Б театального мистецтва;

В музичного мистецтва.

Відповідно до «пакту Молотова–Ріббентропа» розмежування сфер впливу між Німеччиною та СРСР відбулося по лінії річок:

А Нарев, Вісла, Сян;

Б Вісла, Сян, Дніпро;

В Збруч, Одер, Буг.

Друга світова війна розпочалася нападом:

А Франції на Німеччину;

Б Німеччини на Польщу;

В Німеччини на Радянський Союз.

12 червня 1943 р. у рейд Західними областями України рушило партизанське з'єднання під командуванням:

А О. Федорова;

Б О. Сабурова;

В С. Ковпака.

Уточніть, коли м. Львів в роки Другої світової війни було звільнено від німецьких військ:

А 28 жовтня 1943 р.;

Б 12 червня 1944 р.;

В 27 липня 1944 р.

Початком визволення території України від нацистської окупації став контрнаступ радянських військ у ході:

А битви під Москвою;

Б Сталінградської битви;

В Курської битви.

Корсунь-Шевченківська наступальна операція радянських військ здійснювалася впродовж:

А червня – липня 1943 р.;

Б листопада – грудня 1943 р.;

В січня – лютого 1944 р.

У якому році відбувся Львівський церковний собор відбувся («псевдособор»), котрий оголосив про ліквідацію Берестейської церковної унії 1596 р.:

А 1945 р.;

Б 1946 р.;

В 1947 р.

У котрому році проголошено незалежність Карпатської України?

А 1923 р.;

Б 1939 р.;
В 1941 р.

Який із перелічених заходів радянзації західноукраїнських земель у 1939–1941 рр. місцеве населення зустрівало вороже:

А заснування колгоспів;
Б українізацію освіти;
В ліквідацію польського та румунського державних апаратів.

Розстріляне відродження» – умовна назва:

А літературно-мистецької генерації України 1920–1930-х років, репресованої сталінським режимом;

Б групи українських «буржуазних спеціалістів», розстріляних у ході боротьби зі «шкідництвом» у 1920–1930-х роках;

В покоління українських політичних діячів часів Української революції, знищених у 1920–х роках.

Актор, філософ, мистецтвознавець, засновник і художній керівник театрів «Молодий театр» та «Березіль», репресований у 1933 р.:

А Г. Юра;
Б Л. Курбас;
В І. Кочерга.

Культурологічна концепція якого видатного діяча базується на світоглядних засадах націоналізму?

А М. Хвильового;
Б Д. Донцова;
В Т. Шевченка.

З якого твору М. Хвильового розпочалася літературна дискусія?

А «Україна чи Малоросія»;
Б «Апологети писаризму»;
В «Я (Романтика)».

Народним комісаром освіти УРСР, який започаткував політику «українізації» був:

А Л. Каганович;

Б М. Скрипник;
В Е. Квірінг.

Процес СВУ:

А культурне будівництво 20-х років;
Б доповідь М.С.Хрущова на XX з'їзді КПРС;
В штучні звинувачення діячів культури за участь у неіснуючій «Спілці визволення України».

Що стало провідною темою в українському живописі воєнних років?

А мужність і героїзм радянських воїнів;
Б боротьба за незалежність;
В важка праця селян.

Хронологічні рамки якого явища історії України є зайвими в ланцюжку «1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1941–1945 рр., 1946–1947 рр.»?

А 1921 – 1923 рр.;
Б 1932 – 1933 рр.;
В 1941 – 1945 рр.

Утворення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод пов'язано з:

А подіями «Празької весни»;
Б інтервенцією радянських військ до Афганістану;
В проведенням наради з безпеки та співробітництва в Європі.

Проведення Народним рухом України акції «Українська хвиля» (1990 р.) – утворення «живого ланцюга» від Львова до Києва – присвячувалося:

А роковинам бою під Крутами;
Б проголошенню Акта злуки УНР і ЗУНР;
В проголошенню Української Народної Республіки.

Шістдесятники:

А плеяда молодих поетів, прозаїків, критиків, перекладачів, художників, науковців, які розпочали свій творчий шлях на межі 50–60-х років і відомі як талантом, так і громадською позицією та національною гідністю;

Б наукове товариство України 60-х років, яке здійснювало координаційну діяльність у країні щодо поживлення літературного процесу та актуалізації його тематики;

В культурно-просвітницька та літературно-художня організація українських митців, яка виникла на межі 50–60-х років і вимушено припинила свою діяльність на початку 80-х років.

Яка подія відбулася 30 грудня 1922 р.:

А проголошення (створення) СРСР;

Б закінчення громадянської війни;

В прийняття Конституції СРСР.

Найбільша танкова битва початкового періоду Великої Вітчизняної війни відбулася в районі міст:

А Луцьк – Рівне – Броди;

Б Вінниця – Житомир – Біла Церква;

В Львів – Перемишль – Чернівці.

Яку назву отримала сформована в роки Другої світової війни ОУН(б) позапартійна структура з функціями цивільного управління?

А Українська Народна рада;

Б Українська головна визвольна рада;

В Комітет національного визволення.

«Раднаргоспи» – це:

А органи державного управління, утворені за територіальним принципом, що керували промисловістю та будівництвом у межах економічних районів;

Б організації, що керували системою державних закупівель сільськогосподарської продукції в Україні;

В державні органи, що здійснювали укрупнення колгоспів, продаж їм техніки МТС.

Хто з цих діячів дисидентського руху в культурі України 60–70-х рр. XX ст. був художником:

А В. Стус;

Б І. Калинець;

В А. Горська.

У 1920-і роки зійшла зоря одного з видатних майстрів українського і світового кіномистецтва. Він поставив фільми «Земля», «Арсенал». Мова йде про:

- А** А. Бучму;
- Б** О. Довженка;
- В** Л. Ревуцького.

Вірш «Любіть Україну, який зазнав несправедливої критики, написаний:

- А** П. Тичиною;
- Б** М. Бажаном;
- В** В. Сосюрою.

В художній культурі України в ХХ ст. панували стилі:

- А** модернізм, постмодернізм;
- Б** бароко, романтизм;
- В** готика, сентименталізм.

Всесвітньо відомі діячі українського кіномистецтва ХХ ст.:

- А** І. Бурячок, А. Петрицький, В. Меллер;
- Б** О. Довженко, С. Параджанов, Ю. Ілленко;
- В** С. Говорухін, К. Муратова, М. Хуциєв.

У якій ділянці мистецтва працював Сергій Параджанов?

- А** живопис;
- Б** скульптура;
- В** кіно.

Видатні українські актори і режисери ХХ ст.:

- А** О. Довженко, С. Параджанов, Р. Віктюк;
- Б** М. Березовський, А. Ведель, Ф. Прокопович;
- В** Я. Гаватович, Д. Туптало, Г. Сковорода.

Кому належать слова цієї пісні?:

- «Рідна мати моя, ти ночей недоспала,
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник, вишиваний на щастя дала?»*
- А** Д. Луценку;

Б Т. Масенку;
В А. Малишку.

**У своїй творчості школа українських монументалістів
М. Бойчука зверталась до:**

А іконопису;
Б народної творчості;
В міфологічного реалізму античності.

Першим головою Української Гельсінської Групи був:
А М. Руденко;
Б І. Гель;
В В. Чорновіл.

Важливим кроком до об'єднання національно-демократичних сил наприкінці 1980-х років було:

А падіння авторитету Комуністичної партії України в суспільстві;
Б проведення перших альтернативних виборів до Верховної Ради УРСР;
В формування всеукраїнської організації – Народного руху України за перебудову.

Коли було прийнято цитований нижче документ? *«Виходячи зі смертельної небезпеки, яка нависла над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР..., продовжуючи тисячолітню історію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН... Верховна Рада Української РСР урочисто проголошує незалежність України...».*

А 16 липня 1990 р.
Б 17 березня 1991 р.
В 24 серпня 1991 р.

Яке питання було винесено на всеукраїнський референдум, що відбувся 1 грудня 1991 р.?

А «Чи вважаєте Ви необхідним збереження СРСР як оновленої федерації республік?»
Б «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?»

В «Чи погоджуєтеся Ви із заборобою КІРС та націоналізацією її власності?»

Другим президентом України був:

- А** Л. Кучма;
- Б** В. Ющенко;
- В** В. Янукович.

Назвіть першого космонавта незалежної України (1997):

- А** Л. Каденюк;
- Б** Д. Гнатюк;
- В** О. Пономарьов.

Визначні діячі театру (актори і режисери) України:

- А** Ю. Андрухович, Ю. Винничук, С. Жадан, В. Лис;
- Б** Р. Віктюк, С. Данченко, А. Жолдак, Б. Ступка;
- В** В. В'ятрович, Р. Забілий, В. Сергійчук, Н. Яковенко.

Вкажіть відому естрадну співачку, солістку ансамблю «Ватра» у 1980-х роках:

- А** Р. Лисичко;
- Б** С. Ротару;
- В** О. Білозір.

Вкажіть, у якій сфері музичного мистецтва працює ансамбль Вірського:

- А** хореографія;
- Б** хоровий спів;
- В** рок.

Засновником українського біг-біту й одночасно фолк-року був музичний гурт:

- А** «Воплі Водоплясова»;
- Б** «Океан Ельзи»;
- В** «Смерічка».

Що стало сюжетною схемою роману у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»?

- А** легенда про піснярку Марусю Чурай;

Б архівні матеріали Полтавського козацького полку;
В художні твори О. Кобилянської та М. Старицького.

Письменники, які працювали переважно в жанрі історичної романістики:

А П. Глазовий, Є. Дудар, О. Черногуз;
Б А. Дімаров, В. Дрозд, Ю. Щербак;
В П. Загребельний, Р. Іваничук, Ю. Мушкетник.

Хто є автором творів «Солодка Даруся», «Нація» та ін.?

А Л. Костенко;
Б В. Стус;
В М. Матіос.

Назвіть українську співачку, котра перемогла 2016 р. на пісенному конкурсі Євробачення:

А Руслана Лисичко;
Б Гайтана.
В Джамала.

Володимир Гришко працює у галузі:

А архітектури;
Б музики;
В образотворчого мистецтва.

Визначте відомих Вам сучасних письменників:

А І. Вишенський, І. Франко;
Б Т. Шевченко, П. Мирний;
В О. Забужко, Ю. Андрухович.

На яких з перерахованих книг складає присягу президент України:

А Біблія та Конституція;
Б Конституція та Повість минулих літ;
В Конституція та Пересопницьке Євангеліє.

Другий рівень складності

Про якого митця йдеться в уривку з історичного джерела? *«На початку ХХ ст. на оперних сценах світу царювали четверо чоловіків – Баттістіні, Карузо, Тітто Руффо, Шаляпін. І лише одна жінка спромоглася сягнути їхніх висот і стати врівень з ними. Найвимогливіші критики світу називали її «Незабутньою Аїдою», «Найчарівнішою Чіо-Чіо-Сан», «Вражаючою Валькірією»:*

- А М. Садовську-Барілотті;
- Б С. Крушельницьку;
- В Г. Борисоглібську;
- Г М. Заньковецьку.

Зображена пам'ятка архітектури – будівля опери, розташована у місті:

- А Львові;
- Б Харкові;
- В Одесі;
- Г Києві.

Першою спробою виразити українську національну ідею в рамках політичної програми стала брошура М. Міхновського:

- А «Сгедо молодого українця»;
- Б «Книга буття українського народу»;
- В «Самостійна Україна»;
- Г «Час змін».

Прочитайте уривок з історичного джерела та дайте відповідь на запитання: *«Справжнє бойове хрещення Українські січові стрільці пройшли у квітні – на початку травня 1915 р. у боях за гору поблизу Славська. Кілька разів цей важливий пункт переходив із рук в руки. Лише ціною великих втрат російським солдатам вдалося закріпитися на горі, але в цей час розпочався загальний відступ росіян із Галичини»:* **Де відбулися описані події?**

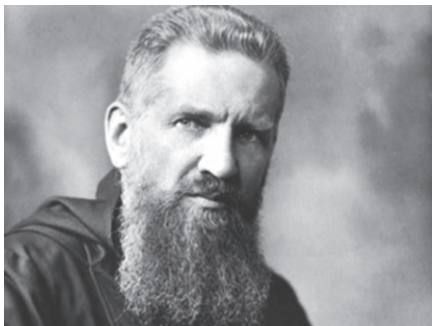
- А г. Говерла;
- Б г. Лисоня;
- В г. Маківка;
- Г г. Погар.

Які твердження щодо політики коренізації, здійснюваної в Україні в 1920-х – на початку 1930-х років, є правильними?

1. На керівних посадах представників інших національностей масово замінювали росіянами;
2. Приділяється особлива увага підготовці та висуванню кадрів корінної національності;
3. Створюються окремі адміністративно-територіальні одиниці в місцях компактного проживання неукраїнського населення;
4. Українська мова в республіці проголошується державною, а в системі освіти республіки мови національних меншин замінюються українською;

- А 1, 3;
- Б 1, 4;
- В 2, 3;
- Г 2, 4.

Вкажіть зображеного на світлині відомого церковного та громадського діяча, мецената української культури:

А С. Сембратович;
Б А. Шептицький;
В А. Волошин;
Г Й. Сліпий.

У результаті здійснення в Україні в 1920-х – на початку 1930-х років політики коренізації:

А реорганізовано національні адміністративні райони на території республіки в звичайні райони;

Б замінено російську мову в діловодстві, освіті, засобах масової інформації державною українською мовою;

В збільшено питому вагу українців серед керівних кадрів республіканського партійно-державного апарату;

Г розширено повноваження республіки у сфері зовнішньої політики для здійснення культурної роботи серед українців за кордоном.

Операція «Вісла» – це:

А воєнна операція Армії Крайової проти загонів УПА на завершальному етапі Другої світової війни;

Б примусове виселення українського населення з його етнічних земель на сході Польщі до її західних воєводств, здійснене польським урядом у 1947 р.;

В переселення українського населення з його етнічних територій, що увійшли до складу Польщі, до УРСР, здійснене на підставі договору 1945 р.;

Г спільна польсько-радянська військово-каральна операція на території Західної України проти загонів УПА та місцевого населення, яке підтримувало їх.

Визначте автора праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

А І. Дзюба;
Б В. Симоненко;
В Л. Костенко;
Г П. Тичина.

Організація лікнепу, ліквідація університетів, проведення «українізації» були складовими політики:

А Української Народної Республіки;

Б Української Держави П. Скоропадського;
В Режиму А. Денікіна;
Г Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Які з указаних нижче заходів партійно-державного керівництва в 1950 – середині 1960-х років вплинули на життєвий рівень населення України?

1. Заборона робітникам і службовцям самочинно змінювати місце своєї роботи;
2. Упровадження державних позик і збільшення присадибного господарства колгоспників;
3. Ведення широкомасштабного індустріального житлового будівництва;
4. Створення сфери побутових послуг і системи громадського харчування;
5. Установлення щомісячного авансування та пенсій за віком для колгоспників;
6. Підвищення рівня оплати праці, упровадження п'ятиденного робочого тижня.

- А** 1, 4, 5;
Б 2, 3, 6;
В 1, 2, 4;
Г 3, 5, 6.

Що було однією з ознак дисидентського руху в Україні в другій половині 1960 – першій половині 1980-х років?

- А** Мирний, ненасильницький характер боротьби;
Б Поширення руху лише в західних областях України;
В Домінування релігійної течії, її підтримка православною церквою;
Г Координація масових антиурядових акцій із московськими групами.

Зазначте, яка течія в літературі з'явилася на початку ХХ ст.?

- А** футуризм;
Б неоромантизм;
В сентименталізм;
Г класицизм.

Український композитор, диригент і педагог, один із основоположників модерного напрямку в українській музиці?

- А Б. Лятошинський;
- Б А. Штогаренко;
- В Л. Первомайський;
- Г А. Малишко.

У другій половині ХХ ст. сформувались напрями вітчизняної музичної естради:

- А партесний спів, думи та історичні пісні;
- Б календарно-обрядові пісні, родинно-побутові пісні, соціально-побутові пісні;
- В поп-музика, рок-музика, джаз, авторська (бардівська) музика;
- Г хорова музика, симфонічна музика, вокально-симфонічна музика.

Про якого діяча йдеться в уривку з історичного джерела?
«...з 1919 р. член КП(б)У, один із засновників Спілки письменників «Гарт» (1923), журналів «Літературний ярмарок» (1928), «Політ-фронт» (1930). Автор творів «Вальдинепи», «Україна чи Малоросія». Ініціатор літературної дискусії 1925–192 рр.»

- А М. Хвильовий;
- Б В. Сосюра;
- В М. Зеров;
- Г П. Тичина.

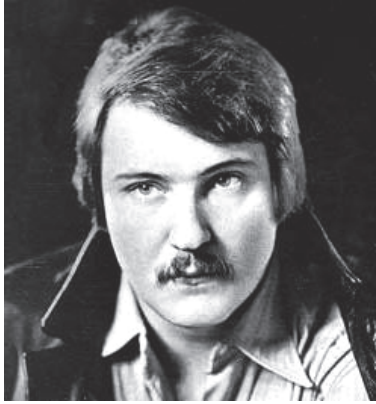
Мистецьке об'єднання «Березіль» Лесь Курбас створив:

- А 1904 р.;
- Б 1918 р.;
- В 1922 р.;
- Г 1926 р.

Вкажіть автора музики і поетичних творів «Я піду в далекі гори», «Водограй», «Червона руга»?

- А П. Майборода;
- Б І. Білозір;
- В В. Івасюк;
- Г А. Малишко.

Визначте хто зображений на фото:

- А В. Івасюк;
- Б Б. Ступка;
- В В. Стус;
- Г Д. Павличко.

Український режисер, який створив стрічки «Криниця для спраглих» «Білий птах із чорною ознакою»?

- А М. Мащенко;
- Б Ю. Ілленко;
- В І. Миколайчук;
- Г Л. Осика.

Радянською владою було ухвалено рішення про коренізацію (українізацію) у:

- А 1917 р.;
- Б 1923 р.;
- В 1929 р.;
- Г 1933 р.

У результаті здійснення в Україні в 1920-х – на початку 1930-х років політики коренізації:

А реорганізовано національні адміністративні райони на території республіки в звичайні райони;

Б замінено російську мову в діловодстві, освіті, засобах масової інформації державною українською мовою;

В збільшено питому вагу українців серед керівних кадрів республіканського партійно-державного апарату;

Г розширено повноваження республіки у сфері зовнішньої політики для здійснення культурної роботи серед українців за кордоном.

Відмінність процесу радянзації західних областей України (1944–1950-ті рр.) від процесу радянської модернізації України (1929–1938 рр.) полягала в:

А більшій увазі військово-промислового комплексу;

Б здійсненні відбудови народного господарства по війні;

В культурній революції;

Г колективізації сільського господарства.

Назвіть лідируючий напрям в архітектурі, монументальному і декоративному мистецтві СРСР з кінця 1930-х до середини 1950-х рр.:

А сталінський ампір;

Б раціоналізм;

В конструктивізм;

Г романтизм.

Леонід Осика, Юрій Ілленко, Іван Миколайчук здійснили вагомий внесок у розвиток:

А монументального мистецтва;

Б театрального мистецтва;

В музичного мистецтва;

Г кіномистецтва.

Запровадження багатопартійної системи в УРСР стало можливим завдяки:

А скасуванню статті Конституції УРСР про керівну роль КПУ в суспільстві;

Б установчому з'їздові Народного руху України за перебудову;

В першим альтернативним виборам до Верховної Ради УРСР;

Г відновленню діяльності Української Гельсінської спілки.

Прочитайте факти біографії й укажіть людину, про яку йдеться:

«Роки життя – 1938–1985. Поет, діяч національно-визвольного руху. Народився на Вінниччині. За участь у дисидентському русі двічі ув'язнений. Помер у концтаборі. Перепохований у Києві».

- А І. Драч;
- Б В. Стус;
- В Б. Олійник;
- Г Д. Павличко.

Визначте, про кого йде мова: *«Українська поетеса-шістдесятниця, лауреат Шевченківської премії, авторка роману у віршах «Маруся Чурай» (1979)», поеми «Берестечко» (1999), роману «Записки українського самашедшого» (2010):*

- А М. Матіос;
- Б С. Павличко;
- В О. Забужко;
- Г Л. Костенко.

Кому з поетів-дисидентів належать віршовані рядки:

*«Народе мій! До тебе я повернусь
І в смерті обернуся до життя!»*

- А Ю. Смолич;
- Б В. Козаченко;
- В В. Стус;
- Г І. Калинець.

Вкажіть автора роману «Сад Гетсиманський»?

- А І. Багрянний;
- Б С. Сверстюк;
- В В. Барка;
- Г Л. Костенко.

Назвіть кінорежисера, творця фільмів «Криниця для спраглих» (1966 р.), «Білий птах з чорною ознакою» (1971 р.), «Легенда про княгиню Ольгу» (1982 р.), «Лебедине озеро. Зона» (1990 р.), «Молитва за гетьмана Мазепу» (2002 р.):

- А Ю. Ілленко;
- Б Л. Биков;
- В С. Параджанов;
- Г І. Кавалерідзе.

Про якого відомого митця І. Драч сказав: «Рідкісний людський тип, який належить не лише Україні, не лише вірменському чи грузинському кінематографу. Це людина, яка належить світу, світовій культурі... Скільки б і як би ми не жили – ніколи нам не забути цю дивовижну, цю яскраву квітку, яка була серед нас, яка дуже багато залишила для нашого життя, для мистецтва»?

- А С. Параджанова;
- Б Л. Бикова;
- В В. Кікабідзе;
- Г В. Стуса.

Відомий український живописець і художник, автор галереї портретів діячів української культури (І. Франка, М. Драгоманова, Лесі Українки):

- А К. Трутовський;
- Б І. Труш;
- В В. Кричевський;
- Г Т. Шевченко.

Українська малярка-жанрист, народний художник УРСР (з 1960 р.)?

- А Т. Яблонська;
- Б О. Мешко;
- Б А. Горська;
- Г Л. Костенко.

Назвіть літературний твір О. Довженка, у якому події розгортаються на тлі Другої світової війни:

- А «Україна в огні»;
- Б «Зачарована Десна»;
- В «Мати»;
- Г «Життя в цвіту».

Під керівництвом учених Інституту історії Академії наук УРСР було видано 26-томну роботу:

- А «Історія міст і сіл УРСР»;
- Б «Історія української літератури»;
- В «Інтернаціоналізм чи русифікація?»;
- Г «Літературно-науковий вісник».

Вкажіть, коли було ухвалено «Закон про мови в Українській РСР»?

- А 1989 р.;
- Б 1991 р.;
- В 1990 р.;
- Г 1988 р.

Де і коли в культурному житті України був проведений Перший фестиваль «Червона рута»?

- А Київ, 1991 р.;
- Б Чернівці, 1989 р.;
- В Чернігів 1989 р.;
- Г Львів 1982 р.

У другій половині ХХ ст. сформувались напрями вітчизняної музичної естради:

- А партесний спів, думи та історичні пісні;
- Б календарно-обрядові пісні, родинно-побутові пісні, соціально-побутові пісні;
- В поп-музика, рок-музика, джаз, авторська (бардівська) музика;
- Г хорова музика, симфонічна музика, вокально-симфонічна музика.

Визначні оперні виконавці України:

- А Л. Єфименко, А. Роговцева, Н. Сумська;

Б Л. За біляста, В. Лук'янець, В. Степова;
В І. Карпа, Г. Пагутяк, О. Пахльовська;
Г І. Кравець, К. Серебрянська, Я. Шем'якіна.

В основу твору Ліни Костенко «Маруся Чурай» покладено події:

А Північної війни 1700–1721 рр.;
Б походу Наполеона 1812 р.;
В Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького;
Г «Коліївщини».

Вкажіть яка з праць належить М. Матіос?

А «Дві руські народності»;
Б «Три національні типи народу»;
В «Дві України: реальні межі, віртуальні війни»;
Г «Нація».

Засновниками поетичної групи Бу Ба Бу у 1995 р. були:

А П. Загребельний, Б. Олійник, О. Гончар;
Б В. Стус, В. Симоненко, Є. Сверстюк;
В В. Шкляр, І. Драч, Д. Павличко;
Г Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Іранець.

Роман, за який Василеві Шкляру в 2011 р. було присуджено, але не вручено Шевченківську премію:

А «Білий птах з чорною ознакою»;
Б «Зелений папуга»;
В «Синій птах»;
Г «Чорний Ворон».

«Реабілітація» – це:

А повернення після війни на батьківщину військовополонених, цивільних полонених, які були направлені на примусові роботи, біженців;

Б насильницьке відчуження чи тимчасове вилучення державою для її потреб майна, продовольства громадян;

В виправдання, відновлення в правах неправильно звинувачених, зганьблених чи засуджених осіб;

Г створення умов для вільної діяльності політичних партій, громадських організацій.

Вкажіть який відомий український музичний гурт зображено на фото:

- А «Воплі Водоплясова»;
- Б «Океан Ельзи»;
- В «Плач Єремії»;
- Г «Гайдамаки».

Визначте, у якій сфері сучасного мистецтва працюють Олег Скрипка, Сашко Положинський, Святослав Вакарчук:

- А музика;
- Б архітектура;
- В живопис;
- Г скульптура.

Авторський колектив:

Бліхар В'ячеслав Степанович
доктор філософських наук, професор
Гетьманчук Микола Петрович
доктор історичних наук, професор
Андрушко Людмила Миколаївна
кандидат мистецтвознавства, доцент
Сіромська Ганна Миколаївна
кандидат історичних наук, доцент

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник
у схемах і таблицях

Редактор – *І. Воловенко*
Коректор – *І. Воловенко*

Підписано до друку 28.02.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 27,9
Тираж 100 прим. Зам. № 16

Віддруковано ПП «Арал», м. Львів, вул. О. Степанівни
Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта
підприємницької діяльності № 13135 від 09.02.1998 р.

I-90

Історія та культура України: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 480 с.

ISBN 978-617-511-259-5

Навчально-методичний посібник підготовлений авторським колективом кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ із урахуванням чинних вимог до такого роду робіт, відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія та культура України» на основі теоретичного матеріалу навчального посібника «Історія та культура України» (2015). Текст викладений, в тому числі, у вигляді таблиць і схем, що значно спрощує здобувачам вищої освіти поглибити знання з історії та культури України; самобутності українського народу, його історії та культури; бачення історії України та сприйняття її культури, як невід'ємної складової світового історичного процесу та світової культурної спадщини.

Для здобувачів вищої освіти, усіх, хто цікавиться Історією та культурою України.

УДК 930.85+94 (477) (075.8)(0.034)